

שו"ת על הפרשה

פנינים נפלאים על פרשיות השבוע

חידושי הלכה ואגדה המלוקטים ממפרשי הש"ס, ספרי
שו"ת, פוסקים וממקורות נדירים.

חומש שמות

נלקטו ונערכו בעזרת החונן לאדם דעת ע"י
שלמה בן לאאמו"ר הלל ז"ל אליהו
שנת "שנת טוב לעיני כל ישראל" [תשע"ח]

הערות והארות
בכל ענייני הספר
ניתן לפנות לטל:
8485205-054
תשע"ו

אנחנו עולם בהיכל ה'

ספר זה מוקדש
לעילוי נשמת
האיש הכשר
והיקר באדם
רודף צדקה וחסד

מו"ר אבינו ועטרת ראשנו
ר' הלל אליהו ז"ל

נלב"ע בי' אדר ב' תשע"ד

ת.נ.צ.ב.ה

צדקו עולם בהיכל ה'

ולעילוי נשמת
הסבא והסבתא היקרים:

ר' שלמה בן ר' אליהו ז"ל
נלב"ע בג' שבט תשל"ו

ומרת חנה בת ר' משה ושרה ע"ה
נלב"ע בי"א טבת תשס"ט
ת.נ.צ.ב.ה

ספר זה מוקדש לעילוי נשמת
הסבא - ר' אהרן בן יצחק הכהן ז"ל
נלב"ע בכ"ח ניסן תשל"ד

והסבתא - מרת שרה בת אברהם ע"ה
נלב"ע בי"ז אלול תשמ"א

שושנה פלורה מזל בת ביה רחל
נלב"ע י"ח תמוז תשע"ד

הדודה - מרת ברכה בת שרה ז"ל
נלב"ע בכ"ג חשוון תשע"ז

זמרון עולם בהיכל הי

הספר מוקדש לעילוי נשמת הדודים היקרים:

אליהו בן חנה ז"ל נלב"ע בי"א סיון תש"ן
גבריאל בן חנה ז"ל נלב"ע ב' תשרי תשע"א
שמשון בן חנה ז"ל נלב"ע בי"ט טבת תשס"ה
אריה [אורי] בן חנה ז"ל נלב"ע בכ"ו אדר תש"ע
ראובן בן אסתר ז"ל נלב"ע בט"ו תמוז תשס"ב
הנערה כרמית ז"ל בת בת שבע ודניאל נלב"ע בי"ב ניסן תשנ"ה
שמעון חי בן מרגלית ז"ל נלב"ע בכ"ט אלול תשע"ד
האיש הכשר והישר משה אשר בן שרה ואבנר פישר ז"ל
נלב"ע ז' שבט תשע"ו
האיש הכשר והישר ר' שלמה בן מרים ז"ל
נלב"ע בט' בתשרי תשע"ז
האיש הכשר והישר דוד בן סעדה ז"ל
נלב"ע בי"ז בניסן תשע"ד
האיש הכשר והישר יצחק בן אסתר ז"ל
נלב"ע בכ"ה תמוז תשע"ג
האיש הכשר והישר אופיר בן סטלה שרח ז"ל
נלב"ע בכ"ט טבת תשע"ז
האיש הכשר והישר רבי מאיר בן שמחה חיה ז"ל
נלב"ע בכ"ב טבת תשע"ו
האיש הכשר והישר חנניה בן אסתר ז"ל
נלב"ע בט"ו סיון תשע"ג
האיש הכשר והישר מאיר בן זוהרה ז"ל נלב"ע ב' סיון תשל"ו
האיש הכשר והישר לוי בן מורדורי ז"ל נלב"ע בכ"ה חשוון תשס"ט
דבורה בת מלכה ויונתן ז"ל נלב"ע בכ"ו אב תשע"ו

אזכרון עולם בהיכל ה'

הספר מוקדש לעילוי נשמת:

אסתר בת טוב ורחל

למשפחת מסה

לבית מנחם משה

אשת משה נתנאל

ולעילוי נשמת:

משה בן נחום נתנאל

ת.ג.צ.ב.ה.

אזכרון עולם בהיכל חי

לעילוי נשמת איש החסד
רבי יהודה בן יוסף ולאה פנחס

י'רא שמיים

ה'תמסר לבני עדתו

ו'ייסד אגודת בועז - גמילות חסדים לחולים ונזקקים

ד'עת חכמים קנה

ה'רחמן ירחמו

נלב"ע ט"ז תשרי תשל"ג

רחל פנחס בת ידידה ומנצור שלמה

ת.נ.צ.ב.ה.

הספר מוקדש לרפואה שלמה:

מזכיר אגודת בעז למעלה מיובל שנה

דוד חי ישראל ורעייתו יונה

מזל משה בת רחל

בן ציון פנחס בן רחל ורעייתו רחל

יונה יונת' בת חנה

ורד בת פוראן

הודיה בת ורד ויניב פנחס

לברכה והצלחה - שלומית ויצחק מזרחי

לזיווג הגון - מאור יהודה בן מזל

נלה יעמדו על הברכה
אשר נדבו מכספם
להוצאת הספר

ר' הוד שובי הי"ו
ר' דניאל פנחס הי"ו

מתפללי בית הכנסת "שילה"
ליוצאי מרוקו, בהוד השרון,

מתפללי קהילתנו הקדושה
קהילת "זוהר גבריא"ל" רמות א' ירושלים ת"ו

מתפללי קהילת "תורה וחיים" רמות א'

ימלא הקב"ה משאלות ליבם לטובה ולברכה,
שיזכו לראות נחת מכל יוצאי חלציהם,
ויצליחו בכל מעשי ידיהם
בגשמיות וברוחניות!

כתב הגאון רבי אליעזר דייטש בעל שו"ת תבואות השדה (ח"ו):
"באר חפרוה שרים" - הכוונה שהתורה נמשלה לבאר מים חיים.
אולם, באיזה אופן יוכלו לזכות את הרבים בחידושי תורתם?
לזאת נותן ה' בלב נדיבי עם ישראל שמסייעים להם להביא
את דבריהם לבית הדפוס, וממילא מזכים את הרבים בחידושי
תורתם. וזה שכתוב "כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם",
כלומר, מה שהיו למשען שיוכלו לחקוק את דבריהם ולשלחם
על פני תבל.

Yitzhak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

בס"ד, כ"ה ניסן תשע"ה
4-898/ע"ה

דברי ברכה

ראיתי גליונות ספר "שו"ת על הפרשה", מעשה ידי אומן, נטע נאמן, שוקד באהלה של תורה, משנתו סדורה וערוכה, יראת ה' היא אוצרו, ועליו יציץ נזרו, שמן תורק שמו, כבוד שם תפארתו, הרה"ג שלמה אליהו שליט"א.

בספרו זה מביא שאלות ותשובות בהלכה ובאגדה הקשורים לעניני כל פרשה ופרשה, וליקט מדברי רבותינו ראשונים גם אחרונים, והוסיף מדיליה ממה שחננו ה', דברים מתוקים מדבש ונופת צופים, המושכים את הלב להעמיק ולהתכונן בפרשה, וסידר הדברים בשפה ברורה ובלשון צחה, בטוב טעם ודעת, דבר דבור על אופניו, תפוחי זהב במשכיות כסף, וראוי הוא לעלותו על שלחן שבת, לשאול ולעורר את בני ביתו גם כן להתכוננות בפרשת השבוע.

וכבר מצאנו שתיקנו לנו רבותינו את מצות ההגדה, והגדת לבנך, כליל פסח ע"י שאלות ותשובות, ועושים דברים יוצאי דופן כדי לעורר את הכן לשאול, ובזה משיכים ומסבירים לו את סיפור יציאת מצרים יותר כמוחשיות, להרגשה כאילו אנחנו יוצאים ממצרים, וכפי שהאריכו בזה המפרשים, אשר על כן דבר נאה ויפה עשה המחבר שליט"א בחיבורו זה, איישר חיליה לאורייתא.

וברכתי שיהי רצון וחפץ ה' בידו יצלח, להגדיל תורה ולהאדירה, בכריאות גופא ונהורא מעליא, לאורך ימים ושנות חיים בטוב ובנעימים, "יהיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו, ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח".

בברכת התורה,

יצחק יוסף

הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ונשיא בית הדין הרבני הגדול

YESHIVAH AND KOLLEL "TIFERETH SHRAGA"
בנשיאות הגאון האדיר מרן רבי יחזקאל אברמסקי זצ"ל

ישיבה גבוהה וכולל אברכים "תפארת שרגא"
ע"ש ר' שרגא פייבל מנדלוביץ זצ"ל

בס"ד

ב' א"כ תשס"ה

לכבוד בדכ"ה

התאחדות פנימי שלמה אליהו ז"ל אלוהי זמיר
מתן ימיו בידיה, שאלוהי וישראל משיבתי לטובתנו
ושינושק על חומש במדבר, ודבורי ימינו לתורה ונביא
בבאוי השגשוג

יפי נצחן שמקרה יצגנו להמשיך בקבוצה
הקודש בציבורי הימים ולשם ספרו על כל חומש
כ"ד פ' האזנה עתה, ויטו מציונות חוצה

ואתחיל בדכ"ה אכיד נאחזק
וצמח ישר

משה זצ"ל

ב"ה בִּצְרָת אֵיזֵר הַגָּדוֹל - ט"ז ז'אבסון.

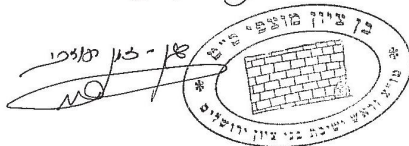
אברהם

כמה מאות שנים חסדו החשוב לקרן האסד העליון העליון פתח
המלך "ש"ל"א העליון" העליון העליון העליון העליון
ועליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון
העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון

אברהם העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון
העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון

אברהם העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון
העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון

העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון העליון

ברכת הגאון הגדול הרב משה צדקה שליט"א

ראש ישיבת 'פורת יוסף'

בְּדִרְיָ דִּרְבֵּי

ג, אמו ט' ז'

בְּרִיךְ הַרְבֵּה (שְׁמֵי אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵינוּ)

שֶׁבְּאֵמֶר חִינּוּחַ חֲדָשׁ (עַל הַדָּרָה)

וְכֵן וְלִפְעָמִים יִקְרִיב לְחַדְשֵׁנוּ וְסִימְנוּ

בְּדִיקוּת וְהַאֲמִינוּ עַל הַלְוִיָּהּ (שְׁמֵי)

זֶהוּ שֶׁבְּדִיקוּת וְשִׁירָה לְוִיָּהּ הַלְוִיָּהּ (שְׁמֵי)

וְהַחֲזָקָה מִבְּדִיקוּת

וְשֶׁבְּנִי נִרְבֶּה אֶלֶם אֲנִי שְׂמֵחַ בְּקִרְבִּי וְעַתָּה

אֲדַוָּה מִיָּד וְהַאֲמִינוּ עַל הַלְוִיָּהּ (שְׁמֵי)

דו"ר חתום

וְשֶׁבְּנִי

כגן 8
פעיה"ק ירושלם ת"ו

8 גר

פעייה"ק ירושלם ת"ו

١٧

11/11/11

רמיה מלך מלכות ישראל שנה 54 אביבד 1202
 חמשה עשר שנה 54 אביבד 1202

[illegible]

7, 11, 7

תוכן העניינים

כיצד נתן הקב"ה אות מאוחר על דבריו?..... לח
מהי התשובה כאן?..... לט
זכות הרבים תלויה בכך..... מא
ויגבה לבו בדרכי ה'..... מב
מדוע ציווה ה' למשה שילכו לחגוג שלושה ימים?..... מג
מדוע נצטוו בני ישראל לשאול ולא להחזיר?..... מד
בכל גוי יש חלקי קדושה..... מו
מדוע נצטוו ישראל לשים את בגדי המצרים על ילדיהם?..... מז
מה נרמז בעניין המטה והנחש?..... מח
דומם צומח חי ומדבר..... מט
מדוע הראה הקב"ה למשה מופת בנחש?..... נ
עיקר השעבוד היה ברוחניות..... נא
מדוע נס משה מפני הנחש?..... נג
"שלח נא ביד תשלח" - ביד מי?..... נד
הנהגה טבעית והנהגה ניסית..... נה
מדוע ניטלה הכהונה ממשה רבנו?..... נו
מדוע התחייב משה מיתתו?..... נז
מדוע הרג משה את מלאך חמה?..... נח
מדוע מלה צפורה את התינוק?..... נט
מכאן למילה ומכאן לפריעה..... ס
מדוע האמינו בני ישראל למשה רבנו?..... סא
מדוע גזר פרעה גזרה נוספת על ישראל?..... סב
מדוע רצה פרעה לבטל את יום השבת?..... סג
שמירת שבת מבטלת עוון עבודה זרה..... סד
מדוע בקשה מידת הדין לפגוע במשה?..... סד

סו וארא

מהי התשובה לשאלת משה רבנו?..... סו
אבות - למען התולדות..... סז
מדוע נזכרה כאן תחיית המתים?..... סח
מדוע נאמרה הגאולה בארבע לשונות?..... סט
מדוע בני ישראל לא שמעו אל משה?..... עא
מהו הקל וחומר כאן?..... עב
גם אבותיהם היו בגזרת השעבוד..... עג
מהו דין ביטול שידוך עם אישה שאחיה קלקלו מעשיהם?.... עד
מה ההבדל בין משה רבנו למרדכי?..... עה
מדוע המטה בלע את המטות?..... עו
כמה זמן נמשכה כל מכה?..... עז
מהו הקל וחומר שדרשו חנניה, מישאל ועזריה?..... עח
והרי יש פיכתא על הקל וחומר?..... עט
האם רשאי אדם למסור נפשו במקום שאינו חייב?..... פ
עיר אחת שגזרו עליה גזרת שמד - האם יכולים תושביה לברוח?..... פא
מדוע רצה פרעה שמכת הצפרדעים תבטל למוחר?..... פג

פתח השער..... 2.....

א שמות

מדוע נמשלו בני ישראל לכוכבים?..... א
על איזה עוון התחייבו ישראל שעבוד?..... ב
מלך חדש או לא - למה נפקא מינה?..... ג
נפקא מינה לחוזרי המלחמה..... ד
המלך כאן והשר למעלה..... ה
מחלוקת זו תלויה בזו..... ה
ממה חשש פרעה?..... ו
זו אותה המחלוקת..... ז
כל זמן שהוא חי - דינו כחי..... ז
מדוע נתן פרעה מלאכת אנשים לנשים?..... ח
בקל וחומר או בגזרה שווה..... ט
מדוע נתן להם פרעה סימן זה?..... י
כיצד נכנסו המיילדות לספק סכנה?..... יא
מדוע רק עתה ספקו להם מים ומוזון?..... יב
מהי המידה כנגד מידה?..... יג
מדוע לא הרג פרעה בעצמו את הזכרים?..... יד
מי בנה בתים למי?..... יד
האם ניתן לבטל שידוך - אם נודע לו שהכלה בת מ' שנה?..... טו
על מה נצטווה עמרם במצרים?..... טז
מהו טוב?..... טז
מנין לנו שבתיה התגיירה?..... יז
מדוע הכה גבריאאל את משה רבנו?..... יח
האם מותר לאדם לומר על עצמו שהוא גוי?..... יח
בא וראה כמה גדולה מעלת החסד?..... יט
כיצד הקדיש משה את בנו לעבודה זרה?..... כ
יתרו חשש שמוא יש במשה קצת טומאה..... כא
רמז ליתרו שגם הוא יכול להתגייר..... כא
כל דבר שבקדושה צריך לתת מעט לטומאה..... כב
מדוע נאנחו בני ישראל?..... כב
על מה התפללו בני ישראל?..... כד
מותי דן הקב"ה את האדם לפי העתיד?..... כה
ריש לקיש ורבי יהושע בן לוי לשיטתם..... כז
התשובה מועילה כנגד יצר הרע..... כט
מדוע הקשיב ה' לתפילת בני ישראל?..... כט
מדוע נגלה הקב"ה למשה בסנה?..... ל
אין מקום פנוי בלא שכינה..... לב
מהו בלבת אש?..... לד
מדוע ציווה ה' את משה להוריד את נעליו?..... לד
של נעליך מעל רגליך - ולא מעל ידיך..... לה
מדוע סרב משה רבנו לבקשת הקב"ה?..... לו
שמוא יאמרו משה רבנו הוציאם..... לו

בשלח _____ קלא

מתליף את הזמנים ..... קלא
 מדוע לא עברו ישראל דרך ארץ פלישתים? ..... קלג
 מדוע שלח הקב"ה את ישראל דרך המדבר? ..... קלג
 בזכות מי נגאלו אבותינו ממצרים? ..... קלד
 מהי החכמה כאן? ..... קלו
 משה תיקן את עוון מכירת יוסף ..... קלז
 והרי הבירה היא גם מצווה? ..... קלז
 מה למד משה מיוסף? ..... קלח
 מדוע הזכירו שם עבודה זרה? ..... קלט
 מדוע נהפך לב המצרים דווקא על ממונם? ..... קמ
 מה ההבדל בין עזרה לישועה? ..... קמא
 אין לחשוש עוד לשבויים? ..... קמב
 וכי לא מספיק צעקו עד כה? ..... קמג
 וכי אל מי יצעקו? ..... קמה
 כיצד קרע משה את הים? ..... קמו
 מה חידש משה רבנו בקריעת ים סוף? ..... קמז
 האם ההליכה למצווה נחשבת כעשיית מצווה? ..... קמח
 בזכות מה עברו ישראל בתוך הים? ..... קמט
 מה ראה הים וינס? ..... קנ
 ראה רכוש מצרים בידי ישראל ..... קנא
 מה היה הצורך בראיית מפלת המצרים? ..... קנא
 מהו דין הנשבע שלא לראות את חברו ורוצה לראות במיתתו? קנב
 יראת החכמים ויראת העם ..... קנג
 וכי עד עכשיו לא האמינו? ..... קנד
 והרי ודאי שהאמינו? ..... קנה
 כיצד אמרו משה ובני ישראל שירה על מפלת הרשעים? ..... קנו
 וכי אבות לא אמרו שירה? ..... קנז
 גאולה זו היא ההכנה לגאולה העתידה ..... קנח
 מדוע שרו ישראל על מפלת המצרים? ..... קנט
 ישראל עזים שבאומות? ..... קס
 בשעת התפילה אפשר לראות את מקור הקדושה? ..... קסא
 וכי רק פלא אחד עשה ה' במצרים? ..... קסב
 וכי אסור לשבח יותר? ..... קסג
 מדוע לא זכו לבנות את המקדש מיד בכניסתם לארץ? ..... קסד
 נסים אלו רומזים לעולם הבא ..... קסד
 ניבאו על גוג ומגוג ..... קסה
 מדוע לא האריך הכתוב בשירת הנשים? ..... קסז
 מדוע שרה מרים רק על מפלת המצרים? ..... קסז
 על מה הודו הנשים לקב"ה? ..... קסח
 מדוע הסיען משה בעל כורחן? ..... קסט
 אין מים אלא תורה ..... קע
 מדוע נצטוו עתה על מצוות פרה אדומה? ..... קעא
 שתי בחינות בעבודת ה' ..... קעא
 מהי המחלה שהקב"ה שם במצרים? ..... קעב
 מדוע דווקא תמרים? ..... קעג
 האם אכלו ישראל בשר במצרים? ..... קעג

מדוע נגאלו ישראל ע"י שליח? ..... פג
 כיצד חיזק הקב"ה את לב פרעה? ..... פד
 מדוע החיטה והכוסמת לא נוכו? ..... פז

בא _____ פח

מדוע לא רצה פרעה שגם הטף ילך עמהם? ..... פח
 מדוע התייעץ הקב"ה עם המלאכים לפני מכת חושך? ..... פט
 אין מציאות שלא יהיו ישראל על אדמתן ..... צ
 האם המלאכים עברו על ציווי הקב"ה? ..... צא
 מדוע הוסיפו המלאכים ללקות את מצרים? ..... צב
 מהם הקרבנות שנתן פרעה למשה? ..... צג
 מדוע מותר לקבל נדבות מן הגויים? ..... צד
 וכי הקב"ה לא צריך לקיים הבטחתו? ..... צה
 עבד שהניח לו רבו תפילין - יצא לחרות ..... צו
 על ידי הרכוש החזרה בתשובה תהיה שלמה ..... צו
 יזכו לניסים גלויים ..... צח
 על ידי הרכוש יתקדש שם שמיים ..... ק
 מיתה לזה ותשלומים לזה ..... קב
 ניסיון העושר וניסיון העוני ..... קב
 רכוש גדול - זו התורה ..... קג
 האם מותר לדיין לשנות מפני השלום? ..... קד
 מדוע הכלבים לא נבחו? ..... קה
 המבייש חברו בפני רבים - כיצד יפייסו? ..... קו
 מדוע נאמרה מצוות קידוש החודש לאהרן ולמשה? ..... קז
 למה רומזת מצוות קידוש החודש? ..... קז
 מדוע נכנס עתה הספק בליבם? ..... קט
 מי הכה - הקב"ה או המשחית? ..... קי
 על ידי מיתת הבכורים התקלקל האוויר ..... קיב
 הקב"ה בעצמו היכה את שרו של מצרים ..... קיג
 מדוע היה צריך הקב"ה להכות את בכורי מצרים בעצמו? ..... קיד
 וכי כיצד הוציאו את המקרא מידי פשוטו? ..... קטו
 מדוע היו זקוקים ישראל לשני פעמים דם? ..... קטז
 מדוע הקדים משה את המשקוף לפני המזוזות? ..... קיז
 מה הייתה כוונת הבן הרשע בשאלתו? ..... קיח
 וכי יעלה על הדעת שלא עשו? ..... קכ
 מדוע כותבת התורה שמכת בכורות הייתה בחצי הלילה? ..... קכ
 כיצד מתו בכורות מצרים? ..... קכא
 על מה צווח פרעה? ..... קכב
 כיצד פקע קניין הגוף שהיה למצרים בישראל? ..... קכג
 מהו הדמיון לדגן ודגים? ..... קכד
 ומהיכן באה ביזת הים? ..... קכה
 מהו המקור לעשיית מצות עגולות? ..... קכה
 מדוע לא התחייבו הבכורים מן האב בפדיון? ..... קכו
 ביום ההוא - שהלילה האיר כיום ..... קכז
 מה עניין תפילין למצה וחמץ? ..... קכז
 מדוע דווקא כאן ישאל הבן? ..... קל
 מדוע מצוות פדיון הבן אינה מתקיימת ע"י שליח? ..... קל

הכפייה היא על מסירות הנפש ..... רטז
האלוקים עשה שייראו מלפניו ..... רטז
והרי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית? ..... ריז
מדוע עשה את ההר כגיגית? ..... ריח
מה קדם למה - הקידושין או החופה? ..... ריח
חכם עוקר את הנדר למפרע ..... רכ
נעשה ונשמע - דבש וחלב ..... רכא
והרי שמעו כבר את כל התורה? ..... רכא
הייתכן שהגיעו ישראל למעלת משה רבנו? ..... רכב
מדוע ברח משה "שלא עשני גוי"? ..... רכג
מה הקשר בין הדברה הראשונה לאחרונה? ..... רכז
וכי אפשר לראות קולות? ..... רכה
מהי הבושה שהתכוון משה רבנו? ..... רכו
מדוע לא רצה משה לגשת אל הערפל? ..... רכו
למה הסנדק דומה? ..... רכח
תלמוד תורה עדיף מהקרבת קרבנות ..... רכט

משפטים _____ רל

מדוע נאמר עבד עברי ולא יהודי? ..... רל
מדוע לא נרצעים על שאר עבירות? ..... רל
מדוע אינו נרצע בפעם הראשונה? ..... רלב
מדוע נרצע העבד ליד המזוזה? ..... רלג
מי שהרג בשוגג - מדוע יצטרך להרוג שוב בשוגג? ..... רלג
מהי הראיה מדין המזבח? ..... רלד
האם מותר להתרפא על ידי רופא? ..... רלה
הקושיה על מצוות הצדקה - והקשר לרפואה ..... רלז
מהי הראיה מעבד כנעני? ..... רלח
מדוע סוקלים שור שנחנ - והרי אינו בעל בחירה? ..... רמ
ארבעה אבות נזיקין - כנגד מה? ..... רמא
מתי חייבים גם על בור חסר? ..... רמב
מתי שילמו ישראל חמשה פעמים בעבור הבקר? ..... רמב
האם מחללים שבת כדי להציל גנב במחתרת? ..... רמג
אש המחלוקת ואש אהבת ישראל ..... רמז
מדוע אם בעליו עמו - פטור השואל? ..... רמה
מדוע נענשים בשני עונשים? ..... רמו
מהו הכסף שמלווה את האדם לאחר מותו? ..... רמח
האם מותר לצעוק בשעת התפילה? ..... רמח
מלאך ודמנך - רמז לנדרים ..... רמט
האם מותר לשקר למען האמת? ..... רנ
מדוע ישראל לא מקבלים את אמונת הגויים? ..... רנ
מדוע מותר לשקר ולומר על כלה שהיא נאה? ..... רנא
מה הקשר בין שמירת המצוות לשבועה? ..... רנב
מדוע חג הסוכות נקרא חג האסיף? ..... רנג
כיצד השתחווה יהושע למלאך? ..... רנד
האם חייבים לשמוע בקול המלאך? ..... רנד
מדוע הקדימו את הפרנסה לבריאות הגוף? ..... רנה
מה דין פת שחרית בזמן הזה? ..... רנו

מדוע הוריד להם את המן? ..... קעד
אם לא ידעו מהו הוא - מדוע נקרא שמו מן? ..... קעה
הדיק מן הפסוק לגבי סעודה שלישית? ..... קעו
מהי הברכה שברכו על המן? ..... קעז
האם יכלו לטעום טעם איסור במן? ..... קעח
כיצד היה המן נבלע באיברים? ..... קעט
מדוע דווקא צנצנת של חרס? ..... קעט
מדוע ציווה הקב"ה את משה להכות את הסלע? ..... קפ
אם קלקלו בדיבור - לא יעזור הדיבור ..... קפא
מדוע נלחם עמלק דווקא ברפידים? ..... קפב
מדוע ציווה משה את יהושע להילחם בעמלק? ..... קפג
מדוע התפלה משה בראש הגבעה? ..... קפג
תפילת משה הייתה שגורה בפיו? ..... קפד
מדוע היו ידי משה כבדים? ..... קפה
מדוע לא סיים יהושע למחות את עמלק? ..... קפה
מדוע היה צריך משה לשים באזני יהושע? ..... קפז
תמוחה - אחישנה אמה - בעתה ..... קפח
כיצד טעה רבו של יואב במקרא פשוט? ..... קפט
תורה שבכתב עם תורה שבעל פה ..... קצ
חינוך הילדים - לעשות את המצוות לא לפי הרגש ..... קצ
כיצד קבלו גרים מזרע עמלק? ..... קצא

יתרו _____ קצו

והרי היו עוד נסים? ..... קצג
נסים אלו מסמלים אחדות? ..... קצד
מדוע חשדו ביתרו שהיה מצר על אבדן מצרים? ..... קצד
מדוע נאמרו שתי הצלות? ..... קצה
מה התחדש עתה ליתרו? ..... קצו
במה תבעו ישראל אחד את השני? ..... קצז
מה הייתה שאלת יתרו? ..... קצח
שאלת יתרו - רמז לחורבן הבית ..... קצט
מדוע לא הלך משה אל העם? ..... ר
מדוע משה דן את העם יחידי? ..... ר
מדוע משה לא היה יכול לפשר בין בעלי הדין? ..... רב
מדוע בחר משה רק אנשי חיל? ..... רג
מדוע שילח משה את יתרו? ..... רד
הלוחות - רמז לגזרות חכמים ..... רה
מדוע הקדימו את הנשים לאנשים? ..... רו
מדוע לא סרב משה לבקשת ה' בקבלת התורה? ..... רז
מדוע לא פחות ולא יותר? ..... רז
מדוע היה צורך בכפיית ההר? ..... רח
הכפייה היא על תורה שבעל פה ..... רט
כל התורה בבת אחת ..... רי
אהבה עצמית ולא אהבת רצון ..... ריא
ישראל והקב"ה - חתן וכלה ..... ריב
הכפייה מסלקת את עצת היצר ..... ריד
הכפייה היא על המצוות השכליות ..... ריד

מה רמזה התורה בהנחת החושן מעל האפוד?.....רצה
 פעמון, זהב ורומון - רמז ללימוד התורה.....רצה
 מהו התנאי להבנת אורים ותומים?.....רצו
 פעמון זהב - רמז למחזיקי התורה.....רצז
 כיצד הועילה קבלת התורה בימי מרדכי?.....רצח
 מדוע לא למדו מלאכת קושר מן הציץ?.....רצט
 כיצד הניח הכהן תפילין של ראש?.....ש
 מי קדוש יותר - הציץ או התפילין?.....ש
 שני תמידים - רמז לפסקי הרמ"א.....שא
 מדוע לא נכתב מזבח הקטורת עם כל הכלים?.....שא

כי תשא

מדוע חשב משה בפרשת שקלים?.....שג
 עם ישראל - דבר שמניין.....שד
 אש מחממת ואש שורפת.....שו
 מתחצית השקל - רמז לאחדות.....שז
 מי פטור מתפילת מוסף?.....שז
 כיצד נטלו הכוהנים את ידיהם מן הכיור?.....שח
 כיצד מצרפים את העבריינים למניין?.....שט
 בין שניים לחמישה סתומים - ביאור מדרש פליאה.....שי
 על מי מחללים את השבת?.....שיא
 וכי רק הלל ראוי לחלל עליו את השבת?.....שיב
 והרי פיקוח נפש דוחה שבת?.....שיג
 והרי פשוט שהשגל הוא מן השמיים?.....שיד
 היכן נאמר ברית על השבת?.....שטו
 אלה אלוהין ולא אלוהינו - לימוד זכות על ישראל.....שטז
 והרי זה עבודה זרה בשיתוף?.....שז
 והרי מפי עליון לא תצא הרעות והטוב?.....שיז
 מה ענין גגל לסלה?.....שיח
 והרי חמורה עבודה זרה מכל עבירות שבתורה?.....שיט
 מדוע הוריד הקב"ה את משה מגדולתו?.....שכ
 מנהיג רודה הם צריכים.....שכא
 מי תפס בבגדי מים?.....שכב
 ממך תתחיל אומה חדשה.....שכג
 מהו הביאור בתפילת משה?.....שכד
 בזכות אברהם שמסר את נפשו.....שכו
 וכי אפשר להישאר ללא תורה?.....שכז
 והרי יש קדושה בלוחות?.....שכח
 והיכן היו כל ישראל?.....שכט
 מדוע רצה משה שידון ה' את ישראל בידד עמו?.....שכט
 מדוע לא התקבלה תשובת ישראל על חטא העגל?.....שלא
 מדוע ייענשו ישראל רק אם יעברו חטא נוסף?.....שלא
 מדוע רק עתה התפלל משה על כך?.....שלב
 מי נטל את כתרי בני ישראל?.....שלג
 והרי לא משלמים שכר מצווה בעולם הזה?.....שלד
 מדוע התפלל משה שלא תשרה שכינה על אומות העולם?.....שלה
 מה הייתה כוונת משה בתפילתו?.....שלו

מדוע שלח משה את הנערים?.....רנז
 מדוע אצילי בני ישראל אכלו ושתו?.....רנח
 מדוע הקדימו את המשנה לנביאים וכתובים?.....רנט

תרומה

תרומת המשכן מכפרת על מעשה העגל.....רס
 מדוע צריך תרומה לשמה?.....רסא
 לשמי - שלא יימחה על המים.....רסב
 לשמי - על ידי תורה וגמילות חסדים.....רסג
 תרומתי - שלי ולא שלהם.....רסד
 עיקר השראת השכינה היא בלב האדם.....רסה
 המשכן - כפרה על חטא העגל.....רסז
 כיצד לקחו חיה לצורך המשכן?.....רסז
 מדוע נטע יעקב אבינו את העצים?.....רסח
 כיצד יבנה בית המקדש השלישי?.....רסט
 מדוע שונה מצווה זו מכל מצוות שבתורה?.....רע
 כיצד בנו את בית המקדש השני?.....רעא
 כיצד בנו את בית המקדש השני ללא ארון וכרובים?.....רעב
 מדוע אמות הארון היו שבורות?.....רעב
 הארון - רמז לתלמיד חכם.....רעד
 מדוע עשה בצלאל שלוש ארונות?.....רעד
 העדות - התורה או הלוחות.....רעה
 להיכן היו פונים הכרובים?.....רעו
 הכרובים - הקב"ה וכנסת ישראל.....רעז
 בעבור זה מגיע לגויים עונש.....רעה
 כיצד השולחן רומז למקוה?.....רעט
 במה שולחנו של אדם מכפר עליו?.....רעט
 למה רומז לחם הפנים?.....רפ
 מתי המעשה גדול מן העושה?.....רפא
 מדוע נתקשה משה במעשה המנורה?.....רפא
 הסתכל באורייתא וברא עלמא.....רפב
 כיצד נצטוו לעשות דבר על ידי נס?.....רפג
 מה היה הצורך בנס זה?.....רפד

תצוה

מדוע נמשלו ישראל לשמן זית?.....רפה
 מתי אומרים התורה חסה על ממונם של ישראל?.....רפו
 מדוע זכה אהרן לכהונה?.....רפח
 הכהן עושה רצון ה' כעבד נאמן.....רפח
 התורה מכפרת גם בזמן הגלות.....רפט
 מדוע אין חובת ציצית במעיל?.....רצ
 על מה מכפרת כתונת התשבץ?.....רצ
 מדוע הכתונת מכפרת על שפיות דמים?.....רצב
 האם כופים על גביית הכסף לבגדי כהונה?.....רצב
 מה היה כתוב על החושן?.....רצג
 מדוע אורך ורובח החושן היה זרת?.....רצד

זהב לכפרה וכסף לנדבה.....שנה
מה הייתה החכמה בטוויית העיזים?.....שנו
מה תרמו הנשיאים?.....שנו
שם בצלאל כשם ה'.....שנו
מה דין הדיין שהתמנה על ידי השר?.....שנה
כיצד עלה בדעת משה להפוך את דברי הקב"ה?.....שנט
הארון קודם לכולם.....שס
הקב"ה נתן להם כיצד להכריע.....שסא
האם כולם חייבים להשתתף בבניית המשכן?.....שסב
היכן הכניסו את הכלים עד א' בניסן?.....שסב
מדוע ציווה אותם על איסור הוצאה בשבת?.....שסד
אם דיים אינו הותר ואם הותר אינו דיים.....שסד
מי עשה את שאר הכלים?.....שסה
כיצד היה מותר להשתמש במראות הצובאות?.....שסו

שח פקודי

מהי הראיה מן המשכן שהקב"ה סלח לישראל?.....שח
מה עניין חורבן הבית לכאן?.....שסט
חיסרון המשכן הוא עדות לבנייתו.....שע
האם הגבאים צריכים לתת חשבון?.....שעא
מהי הברכה שברך אותם משה?.....שעב
כיצד בנו את המשכן בשבת?.....שעג

מדוע נענש משה בעונש זה?.....שלח
כשרציתי - משום שאתה לא רצית.....שלח
למה רומזים אותיות שדי בתפילין?.....שלט
תפילין - מידת החסד ומידת הדין.....שמו
מדוע נתעשר משה דווקא עתה?.....שמוא
מהי הראיה שהסכים הקב"ה לשבירת הלוחות?.....שמב
מהו המקור לעטיפת הראש בטלית בשעת התפילה?.....שמב
מדוע זקוק האדם לרחמים קודם החטא?.....שמג
מדוע קדמה מידת החסד למידת האמת?.....שמד
מדוע הוזכרה כאן מידת פורענות?.....שמה
מדוע ציווה אותם ה' עתה לשבר את המצבות?.....שמה
מצוות הביכורים - רמז לחינוך הילדים.....שמו
מדוע נסמך איסור בשר בחלב לתורה שבעל פה?.....שמוז
מדוע לא נתן הקב"ה את הלוחות בידי משה?.....שמוח
בא וראה כמה גדול כוחה של עבירה!.....שמט
כיצד הסיר משה את המסווה?.....שנו

ויקהל שנא

מדוע הקהיל משה את ישראל על ידי שליח?.....שנא
והרי פשוט שאין בניית המשכן דוחה שבת?.....שנב
לא לקדש ליל שבת במזל מאדים?.....שנב
מניין היה כסף לנשים לנדב למלאכת המשכן?.....שנג
מה הדין בדבר הזכרת שם אישה על נדבתה לבית הכנסת?.....שנד

פתח השער

אהללה שם אלוקים בשיר ואגדלנו בטובה, זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו, הודו לה' כי טוב על אשר זיכה אותנו להוציא לאור את הספר **שו"ת על הפרשה על חומש שמות**, העוסק בשאלות ותשובות מענייני הפרשה, המובאים בפוסקים, ספרי שו"ת, מפרשי הש"ס ומקורות נדירים.

הנה מובא במדרש [יתרו כח] "עלית למרום שבית שבי" - בנוהג שבעולם הנכנס למדינה, נוטל דבר שאין בני המדינה עליו, ומשה עלה למרום ונטל את התורה שהיו הכול נושאים עיניהם עליו, "לקחת מתנות" - בלקיחה ניתנה לו, במתנה ניתנה לו. וביאר הגאון רבי יצחק אלחנן, אב"ד קובנא ובעל שו"ת נחל יצחק [חלק א הקדמה אות א], שניתנה לו במכר כדי לייפות את כוחו משום אחריות, וניתנה לו במתנה כדי שלא יהיה דין דבר מצרא.

והנה עניין האחריות הוא, שמחויב המוכר להעמיד את החפץ הנמכר ביד הלוקח בשופי, וכמו כן הבטיח לנו הקב"ה שהתורה תהיה נצחית בידינו. ולכן אף שעברו כמה תלאות וגלויות על אבותינו, מ"מ אין הדור יתום מתורת קדמונינו, שהשאירו לנו בכתביהם וחיבוריהם אשר חברו בעבר. והתועלת שניתנה לנו התורה במתנה היא, כדי שלא יטענו המלאכים, מדוע לקח משה רבנו את התורה והורידה לארץ, והיינו משום דכתיב "ועשית הישר והטוב", והם הרי השכנים הקרובים לתורה, שמקום המלאכים והתורה היו בשמיים לפני נתינתה על הר סיני, וכתב הרמב"ם [הלכות שכנים] שדינא דבר מצרא הוא בכלל הטוב והישר.

והנה אמרו חז"ל [סוטה יג:], שבשעת פטירת משה רבנו, אמרו המלאכים "צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל", ולכאורה מדוע אמרו דווקא פסוק זה. והנה בדינים אלו דבר מצרא, פסק השולחן ערוך [חו"מ סימן קעה סעיף מט], שאם הלוקח דחוק במעות, ואילו המצרך צריך שדה זו רק להרווחה, אין בזה דין בר מצרא, והלוקח זכה בשדה.

והנה אנו אין יכולים להתקיים ללא התורה אפילו רגע אחד, כי הם חיינו ואורך ימינו, ועיקר הניצחון על יצר הרע הוא ע"י התורה, ודחוקים אנו ללא התורה. אולם לעומת

זאת, המלאכים, שאין להם יצר הרע, אין להם שייכות בדיני התורה, וכל רצונם היה כדי להשיג את מתיקות וסודות התורה, ואין זה אלא להרווחה, ועל כן אין להם שום טענה על משה רבנו. וזוהי כוונת חז"ל [שבת פח:], שהשיב להם משה רבנו "קנאה יש ביניכם, יצר הרע יש ביניכם", ומיד הודו לו.

ומשום כך, כאשר נפטר משה רבנו, אמרו המלאכים "צדקת ה' עשה", והיינו שגם זה נכלל במידת הטוב והישר, וכמו שאמרו "הדבק במידותיו". והנה משה קיים זאת משום "ומשפטיו עם ישראל", והיינו שמשפטים אלו נוהגים רק בישראל ואינם נוהגים במלאכים כלל ועיקר, ורצונם היה רק כדי להשיג את סודות התורה, ולכן לא עבר משה על עשיית הישר והטוב, ולכן אמרו המלאכים פסוק זה בשעת פטירת משה.

ספר זה נקרא בשם **שו"ת על הפרשה**, כשמו כן הוא - שאלות ותשובות על הפרשה, אשר מדרבנות את הקורא לדעת את התשובות לשאלות העוסקות בפרשה, וכמו שמצינו לחז"ל שהצריכו ללמוד את ההגדה בליל הסדר באופן של שאלה ותשובה [עיין בהסכמת הראשל"צ]. אולם משמעות נוספת ישנה בקריאת שם זה, שו"ת - שאלות ודרשות על הפרשה שנלקחו מספרי שו"ת הלכתיים. וברוך ה' שזכינו, שדברי התורה שנכתבו בספר הקודם, עלו על שולחנם של מלכים, מאן מלכי רבנן, בשבת קודש, עד שדרשו דורשי רשומות אין לך אדם שאין לו שע"ה - שו"ת על הפרשה.

ספר זה, כקודמו כן הוא, מוקדש כולו לעילוי נשמת מו"ר אבי עטרת ראשי, רודף צדקה וחסד, משכים ומעריב לבתי מדרשות, ר' הלל בן חנה ורבי שלמה ז"ל, אשר נפטר לבית עולמו ביום המר והנמהר י' אדר ב' תשע"ד, תהי נשמתו צרורה בצרור החיים, אמן כן יהי רצון.

בספרי זה מחובתי להכיר תודה וברכה בהתרגשות הלב לאמי מורתי מרת פנינה תחי', אשר יגעה בעשר אצבעותיה לגדל אותנו בדרך התורה והמצוות, והנחתה אותנו במסירות ובנאמנות, להקדיש את כל כוחותינו ללימוד התורה הקדושה. יאריך ה' ימיה בטוב ושנותיה בנעימים, ותזכה לראות נחת מכל יוצאי חלציה.

לא אפסח מלברך את מר חותני, יראתו קודמת לחכמתו, מיקירי קרתא דירושלים, הרב נסים כהן שליט"א ולחמותי שתחי'. יהי רצון שיזכו לראות נחת מכל יוצאי

חלציהם, גדולים בתורה ויראת שמיים, מתוך בריאות איתנה, אורך ימים ושנות חיים, אמן.

ואחתום בברכה לאשת חיל עטרת בעלה, נוות ביתי ועזרתי, תבורך מנשים באוהל, **מרת לאה ביה שתחי'**, אשר בזכות מסירותה ואהבתה לתורתנו הקדושה, רואה ספר זה אור עולם. יהי רצון שנזכה לראות נחת מכל יוצאי חלצינו, גדולים בתורה ויראת שמיים, מתוך בריאות איתנה ונהורא מעליא, אמן.

ועיני לשמיא נטלית, שלא נכשל בדבר הלכה ואגדה, ולא תצא תקלה ומכשול תחת ידינו, ויאיר ה' עינינו במאור תורתו, "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך", וחפץ ה' בידינו יצלח להגדיל תורה ולהאדירה, ולהיות ממזכי הרבים אשר נאמר עליהם [דניאל יב] "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד", ונזכה בביאת גואל צדק במהרה בימינו אמן.

שמות

מדוע נמשלו בני ישראל לכוכבים?

"ואלה שמות בני ישראל" [א, א]

"אף על פי שמנאם בחייהם בשמותם, חזר ומנאם במיתתם, להודיע חיבתן שנמשלו לכוכבים, שמוציאם ומכניסם במספר ובשמות" [רש"י]

ויש לדקדק, הקשה הגאון רבי מאיר אייזנשטט בעל שו"ת פנים מאירות בספרו כתנות אור על התורה, מדוע נמשלו ישראל לכוכבים בשביל שמנה אותם במיתתם?

והנה פירש רש"י על הפסוק "והעליתם את עצמותי מזה אתכם" - לאחיו השביע כן, למדנו שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם שנאמר "אתכם". ודבר זה רמז יוסף בדבריו לאחיו "ואלוקים פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת", והיינו שלאחר מיתתי תעלו אל הארץ אשר נשבע לאברהם, והעליתם את עצמותי אתכם. והנה מובא במדרש [דברים רבה א, יג] "למה נמשלו הצדיקים לכוכבים, לומר לך, מה כוכבים עומדים ביום ובלילה אלא שאין נראים ביום, אף צדיקים עומדים במיתתם וחיים לעולם אלא שאין אנו רואים אותם". וזוהי כוונת רש"י, שאע"פ שמנה אותם בחייהם, חזר ומנה אותם במיתתם, להודיע חיבתן שנמשלו לכוכבים.

ואפשר, הוסיף בעל שו"ת פנים מאירות, שזהו הקשר לדברי יוסף בסוף חומש בראשית "והעלה אתכם מן הארץ הזאת". ואם תקשו, וכיצד נעבור על איסור "ותבואו ותטמאו את ארצי", לכך אמר "ואלה שמות בני ישראל", ולהודיע חיבתן שנמשלו לכוכבים העומדים ביום ובלילה, ואף צדיקים עומדים בחייהם ובמיתתן, וחיים הם ואינם טמאים כלל, ולכך עלה בדעתם לקבור את כל עצמות השבטים בארץ ישראל.

על איזה עוון התחייבו ישראל שעבוד?

"ובני ישראל פרו וישרצו" [א, ז]

הנה חקר הגאון רבי עזריה פיג'ו בעל בינה לעתים [דרוש כג], על איזה עוון התחייבו ישראל עינוי ושעבוד יותר מהדורות שקדמו להם. וביקש לו סמך מן הכתובים הבאים: "פרו וישרצו" - שהיו שטופים במילוי תאוותם כעין השרצים, וגם נלכדו ברשת הכבוד והגדולה וזה "וירבו", שבקשו כבוד רב להתגדל על זולתם. ועוד נוסף עליהם סמל הקנאה בחמדת הממון, ולכן גזר עליהם הקב"ה שעבוד.

אולם על כך הקשה הגאון רבי משה זאב מרגליות בעל שו"ת אגודת אזור [דרוש א' לשבת הגדול - עמק רום], שאם באמת כך היה הדבר, היה הכתוב צריך לפחות לרמוז על גופי העבירות, ואם עדיין לא הגיעו לכלל זה - אין די לגזור עליהם שעבוד בעוון זה לדונם על שם סופם.

והנה נראה לבאר, בהקדמת קושיה נוספת על הפסוק "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם", ויש להבין, מדוע הזכיר הכתוב את הגרות, והרי הגרות היא בכלל העבדות והעינוי.

והנה כתב רש"י על הפסוק "ויראו אחי יוסף כי מת אביהם" - הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד על שולחנו של יוסף, והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לא קרבן. ויש להבין, מה ראה על ככה יוסף הצדיק, בשנותו את טעמו אצל אחיו אחר מיתת אביו מאשר היה מקודם. ויש לתת טעם לשבח בזה, שהנה יוסף הצדיק, כאשר באו בני ישראל למצרים, הושיב אותם בארץ רעמסס. וביאר בעל מעשה ה', שרעמסס הייתה מקום שמם ויבש, ורצה לייחד להם מקום כדי להבדילם מאנשי מצרים, למען לא ילמדו ח"ו לעשות כמעשיהם. והנה כל עוד שהיה אביהם חי, היו באים מרעמסס לארץ מצרים לסעוד על שולחנו של יוסף, ולא היה אז שום בית מיחוש כלל, כי הן בעודנו חי עמהם בוודאי לא יתערבו בגויים. אולם כאשר מת אביהם, לא רצה יוסף להרגילם לבוא מצרימה מידי יום ביומו, פן ילמדו ממעשי המצרים, על כן ריחק אותם מעל שולחנו למען ישבו במקומם המיוחד.

והנה אחרי מות יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא, העיד הכתוב שהפרו את עצת יוסף, ולכן "וירבו ויעצמו מאד" בקניין הממון והרכוש, ועל ידי כך החלו לקנות בתים ונחלות בתוככי מצרים, עד שמלאה ארץ מצרים מהם. וכן מובא בילקוט על הפסוק

"ותמלא הארץ אותם" - אמר רבי יוחנן: מלאו את מצרים, דבר אחר: שנתמלאו בתי טרטיאות ובתי קרקסיאות מהם. ולכן מדה כנגד מדה, קם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף, כמו שהם לא הכירו את יוסף ואת דרכיו, וגזר עליהם שעבוד ועינוי לבל יתערבו בגויים.

וזה מה שאמר הקב"ה לאברהם: "כי גר יהיה זרעך", ואע"פ שיחיו שם שנים רבות, עם כל זה יהיו בבחינת גרים ביניהם, לפי שלא יתערבו עמהם ולא יתחתנו בהם. ואם ירצו לפרוק מעליהם את עול הגרות ולהתערב בהם, אז אני אעשה זאת להם, שיעבדו אותם ויענו אותם בכדי שלא יתערבו בהם.

מלך חדש או לא - למה נפקא מינה?

"ויקם מלך חדש על מצרים" [א, ח]

"רב ושמואל, חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזירותיו" [סוטה יא]. לכאורה, הקשו המפרשים, צריך ביאור במה נחלקו רב ושמואל, והרי על פניו אין זה משנה אם המלך היה חדש או שרק גזירותיו התחדשו.

הגאון רבי אברהם חיים שור בעל תורת חיים על הש"ס [עירובין נג.] ביאר זאת:

הנה האומר לחברו "בית חדש אני מוכר לך", והבית ישן אלא שסיידו וציירו עד שנראה כאילו הוא חדש. למי שסובר חדש פירושו חדש ממש - המקח חוזר, שצריך חדש ממש ולא שנראה כחדש. אולם למי שסובר שרק הגזירות התחדשו - המקח קיים, שכיוון שנראה כאילו הוא חדש, אע"ג שהוא לא חדש ממש, "חדש" הוא שמו.

והנה בשו"ת מהרש"ם [חלק ג סימן שנו] דן בדבר אדם אבל על אמו תוך י"ב חודש, ונתן את בגדו לחייט, ואז חתך את מקום הקרע ונתן חתיכה אחרת כמו שכתב הט"ז [סימן שמ סק"י] להתיר לאחר י"ב חודש. וכתב המהרש"ם לשואל, שיצבע את בגדו מחדש ואז יהיה דינו כבגד אחר, ופנים חדשות באו לכאן. וכתב, שלמאן דאמר נתחדשו גזירותיו נחשב חדש, כך גם אם צבע את בגדו נחשב כחדש, וכיוון שלא ידוע אם אלו דברי רב או שמואל, ספק דרבנן להקל.

נפקא מינה לחוזרי המלחמה

ביאור נוסף לקושיה זו, ביאר הגאון רבנו יוסף חיים, הרב בן איש חי, ריש גלותא דבבל, בספרו בן יהודע על הש"ס [עירובין נג.]:

הנה מובא במשנה [סוטה מג.]. דעת רבי יהודה, שסובר שגם אם בנה אדם בית על מכוננו, דהיינו שסתרו וחזר ובנאו אינו חוזר לביתו, שנאמר "ומי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישוב לביתו", והיינו בית חדש ממש. והנה הרמב"ם לא פסק את דברי רבי יהודה להלכה, וגם בפירוש המשניות כתב שאין הלכה כרבי יהודה, שהוא סובר שתנא קמא חולק בזה על ר"י.

ועתה, במחלוקת רב ושמואל בתיבת "מלך חדש", יהיה נפקא מינה לעניין בונה בית על מכוננו, שהסובר חדש ממש, יסבור כדעת רבי יהודה שצריך בניית בית חדש ממש, ואילו הסובר שרק נתחדשו גזירותיו, יסבור כדעת תנא קמא, שאם חידש את ביתו והוא לא חדש ממש, הרי זה חוזר לביתו.

אלא שעל כך הקשה רבנו יוסף חיים, לדעת הסובר שגם אם רק נתחדשו גזירותיו נקרא חדש, מדוע אם כן מחזיר גרושתו אינו חוזר משום דכתיב "כי ייקח איש אשה חדשה" [דברים כד, ה], והרי גם זו נקראת חדשה, שהרי חידש ליקוחיה. ואם תאמר שאין ניכר החידוש בגוף האשה, גם כאן חידוש הגזירות אינו ניכר בגוף המלך, ועם כל זה נקרא מלך חדש.

ויישב זאת ריש גלותא דבבל, ששם מלך אינו שם העצם והגוף שלו, אלא הוא שם הממלכה שלו, וממלכתו היא הפועלת את כל גזירותיו. ועל כן בעבור חידוש גזירותיו נקרא מלך חדש, כי החידוש ניכר בגוף ממלכתו, שגוזר בה גזרות חדשות בפועל, ודומה לבית שסתרו ובנאו מחדש, שניכר בו חידוש הבניין. אולם במחזיר גרושתו, אין ניכר בה החידוש, אע"פ שעושה מעשה לקיחה מחדש, ועל כן אינו חוזר לביתו מעורכי המלחמה.

אך בשו"ת חתם סופר [או"ח סימן קנו] כתב ליישב, שאם באמת בונה באותם אבנים וקורות עצמם, דומה זה למחזיר גרושתו ואינו חוזר. אולם אם בונה בית על מכוננו באבנים ועצים אחרים, אע"פ שבונה אותו על מכוננו, מכל מקום נקרא חדש.

המלך כאן והשר למעלה

הנה הגאון רבי יצחק מקארליון, בעל קרן אורה על הש"ס [שם], ביאר את דברי רב ושמואל באופן מחודש, כך שאין מחלוקת ביניהם:

הנה ידוע, שמלך בשר ודם לא יעשה דבר, כי אם בכוחו העליון, וכמו שמובא בזהר הקדוש [חלק ב יז]. על הפסוק "ויאמר אל עמו" - זה השר העליון. והנה השר אומר לעשות, ואילו המלך מוציא זאת מן הכוח אל הפועל. וגם על פרעה ניתן לומר שהוא חדש ממש, אולם בכוחו העליון צריך לומר שהתחדשו גזירותיו לאחר הדור ההוא שידע את יוסף, שהרי בעוד שאחי יוסף היו בחיים, לא היה יכול להרים את ראשו מפני זכות יוסף ואחיו.

ובזה יתיישב מה שהקשה המהרש"א, על דברי הגמרא [שם] "תנא, הוא התחיל בעצה תחילה, לפיכך לקה תחילה, הוא התחיל בעצה תחילה דכתיב 'ויאמר אל עמו', לפיכך לקה תחילה, כדכתיב 'ובכה ובעמך ובכל עבדיך'". ולכאורה מדוע לא הביאה הגמרא את הפסוק הקודם "ועלו ובאו בביתך", אלא 'הוא לקה תחילה' היינו השר העליון, שהרי המכות התחילו בשר העליון, ורק לאחר מכן פגעו בפרעה.

מחלוקת זו תלויה בזו

הגאון רבי בנימין זאב וולף בעל עיר בנימין על הש"ס [סוטה אות קצד] ביאר שמחלוקת זו של רב ושמואל תלויה במחלוקת אחרת שנחלקו:

הנה במסכת נדרים [לב]. נחלקו רב ושמואל בביאור הפסוק "וירק את חניכיו ילידי ביתו" - חד אמר שהוריקן בתורה, שעל ידי זה שנטל אותם עמו במלחמה ביטלן מדברי תורה, וחד אמר שהוריקן בזהב, שנתן להם זהב הרבה כדי שילכו עמו במלחמה. ובוודאי שלא לחינם נחלקו בזה, ולמי שסובר שביטלן מדברי תורה, סובר שעבירה זו גרמה לירידת בני ישראל למצרים, והיינו שעשה אנגריא בתלמידי חכמים. ואילו מי שסובר שהוריקן בזהב, סובר שחניכיו ילידי ביתו לא היו בני תורה כלל, ולא נכשל אברהם אבינו בעוון זה. ואם כן צריך לומר לשיטה זו, שבשביל ארבע פסיעות שליווה פרעה את אברהם, נשתעבדו ישראל לפרעה במצרים ארבע מאות שנה.

וצריך לומר, שמי שסובר מלך חדש ממש, אי אפשר לומר שנשתעבדו אצלו בזכות הלוויה שעשה פרעה, שהרי זה מלך חדש ולא אותו מלך שליווה את אברהם, וממילא העונש היה על העוון שהוציא תלמידי חכמים למלחמה. ומי שסובר שזה אותו מלך אלא שנתחדשו גזירותיו, סובר שבשביל ארבע פסיעות שליווה פרעה את אברהם, השתעבדו ישראל ארבע מאות שנה, והוא פרעה הראשון שהאריך ימים הרבה וגם מלך בנינוה.

ממה חשש פרעה?

"הבה נתחכמה לו" [א, י]

הגאון רבי יצחק הוכגלרנטר בעל שו"ת זכרון יצחק [אות ג] ביאר מה היה חששו של פרעה, ומדוע גזר גזרות רעות על בני:

הנה אמרו חז"ל [פסחים פז:] "אמר רבי אליעזר: לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתווספו עליהם גרים שנאמר 'וזרעתי לי בארץ', ורבי יוחנן אמר מכאן 'ורחמתי את לא רוחמה' ". וידוע שאין מקבלים את הגר כי אם ניכר ממחשבתו, שמתגייר לשם שמיים ולא בשביל כוונה אחרת. ועל כן אמרו חז"ל [יבמות כד:], שגרי מרדכי ואסתר אינם גרים, מפני שהתגיירו מפחד מרדכי אשר נפל עליהם.

ולפי זה יש לומר, שפרעה היה חפץ להתחכם לבלתי יתווספו גרים לישראל, ועלה בדעתו לענות את ישראל בעבודה קשה, וממילא לא ירצה אף אחד להתגייר, כאשר יראו בצרת ישראל. וזה מאמר פרעה, "הבה נתחכמה לו פן ירבה", והיינו פן ירבה מספר בני ישראל ע"י הגרים, שיתווספו עליהם אם יהיו ישראל שרויים ברוב טובה. אך אדרבה, "כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ", אולם עם כל זה ירבה, שהיו מקבלים גרים.

ובזה יש לבאר את דברי חז"ל [סנהדרין צח.] "אמר רבי יוחנן: אם ראית דור שמתמעט והולך, חכה לו שנאמר 'ואת עם עני תושיע' ". ורבים תמהו, כיצד תלויה ביאת הגואל בדור ההולך וחסר". ולפי הנ"ל יובן, שרבי יוחנן סובר, שעיקר הגלות היא כדי שיתווספו גרים לישראל, ואם כן, כל זמן שישראל שרויים ברוב טובה,

אין אפשרות לקבל גרים, וממילא אין מקום לגאולה. ולכך אמר רבי יוחנן, שאם ראית דור שמתמעט והולך, והיינו שישראל הולכים ודלים, מאת ה' הייתה זאת, כדי שיתווספו עליהם גרים, שהרי אז הם גרי צדק, ולכן חכה לו, שיש מקום לביאת הגואל.

זו אותה המחלוקת

"ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס" [א, יא]

"ערי מסכנות - רב ושמואל, חד אמר שמסכנות את בעליהן, וחד אמר שממסכנות את בעליהן. את פיתום ואת רעמסס - רב ושמואל, חד אמר רעמסס שמה, ומדוע נקרא שמה פיתום - שפי תהום בולעו, וחד אמר פיתום שמה, ומדוע נקרא שמה רעמסס - שראשון ראשון מתרוסס" [סוטה יא].

על פניו, נראים דברי הגמרא כשתי מחלוקות שונות, שאינם תלויים אחד בשני. אך הגאון רבי חיים יצחק רפפורט, המגיד מוילקומיר, בעל עיני יצחק על הש"ס [שם] כתב לבאר, ששתי מחלוקות אלו תלויים אחד בשני:

הנה מי שסובר "רעמסס שמו, ונקרא פיתום, שפי תהום בולעו", סובר שממסכנות את בעליהן, שהרי כיוון שבנו על פי התהום, אם כן ככל שבנו יותר הפסידו יותר, וממסכנות - לשון מסכן, שהביאו אותם לידי עניות והפסד. ומי שסובר "פיתום שמו, ונקרא רעמסס, שראשון ראשון מתרוסס", סובר שערי מסכנות - מסכנות את בעליהן, שכיוון שהבניין מתרוסס, הרי זה סכנה לבעליהן.

כל זמן שהוא חי - דינו כחי

הנה הגאון רבי יעקב רישא בעל שו"ת שבות יעקב [חלק ב סימן פב], דן בדבר מעשה אשר לא ייעשה עוד כזאת, אשר אשה אחת ילדה בן בשבת, ויצא דינה שישרפו אותה ואת הילד בערכאות של גויים, האם יש למול את הבן כמצוותו ביום השבת או לא.

ובתחילת דבריו, השיב בעל שבות יעקב לשואל, שאם כוונתו האם מותר למול ממזר בשבת, כבר כתב ה**טור** [יו"ד סימן רסה] שממזר הרי הוא כישראל גמור לכל דבר לעניין מילה, והובא ב**ש"ך** [סימן רסו] שאפילו ממזר ודאי מלין אותו בשבת. ואם כוונת השואל לגבי "כל העומד להישרף כשרוף דמי", ואם כן הוא חילול שבת שלא לצורך. והנה כל זה נאמר ביוצא ליהרג בדיני ישראל דווקא, אולם ביוצא ליהרג בדיני הגויים הרי הוא בחזקת חי, וכן פסק המהרש"ל [ב"ק פ"א סימן ל] לגבי פדיון הבן, שחייבים לפדות אותו. ובנוסף לכך, חביבה מצווה בשעתה, ואולי זכות מצוות המילה תעמוד לו שיהיה ניצל מגזרת המוות, ורווח והצלה יעמוד לפניו.

והוסיף על כך בעל שבות יעקב, שמצא בתנא דבי אליהו מדרש, שעל פניו מסייע לו לפסק הלכה זה. הנה מובא שם "אמרו להם המצרים: מפני מה אתם מלין אותם ולאחר שעה אנו משליכים אותם ליאור? משיבים להם ישראל ואומרים להם: נמול אותם ואחר כך עשו מה שאתם רוצים". והנה לא יימלט, שהיו כמה שנימולו ביום השבת, אף שהיו שומרים את השבת במצרים. אלא ודאי שכל זמן שהאדם חי מחויב לקיים את מצוות בוראו בזמנו וכהלכתו.

מדוע נתן פרעה מלאכת אנשים לנשים?

"בפרך" [א, יד]

"אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: שהיו מחליפין מלאכת אנשים לנשים, ומלאכת נשים לאנשים" [סוטה יא:]

צריך ביאור, מה הרוויחו המצרים בדבר זה?

הגאון רבנו יוסף חיים מבגדד, הבן איש חי, ביאר זאת בספרו בן יהוידע [שם]:

הנה ידוע שבמלאכת גיבול הטיט, צריך המגבל לחשוף את זרועותיו, וגם לשאת ולהגביה את בגדיו למעלה מן הארכובה, כדי שלא יתלכלכו. והנה עסק זה הוא בושה גדולה וגנאי גדול לנשים לעשותו, והם היו מכריחים את הנשים בזה, כדי להכשיל את האנשים בדבר ערווה, וכדי לבזות את הנשים בעסק זה שהוא ביזיון גדול לאשה.

בנוסף, היו הם נותנים את מלאכת הנשים לאנשים כדי לצערם, שהרי ישנן מלאכות שמצריכות אורך רוח, כגון שיש קוצים קטנים מעורבים בעפר, והיו גוזרים עליהם שיהיו מבררים אותם מן העפר בידיים, ולעסק זה צריך אורך רוח, וטבע האנשים שיש להם קוצר רוח, וקצים מאוד בעסק זה. אולם הנשים, טבען שיש להם אורך רוח, ואין קצים בעסק זה, והיו מכריחים לאנשים לעסוק בזה כדי לצערם.

הגאון רבי בנימין זאב וולף בעל עיר בנימין על הש"ס [שם], ביאר שפרעה עשה זאת כדי להכשיל את ישראל בעריות. הנה גזרו חז"ל [קידושין פרק ד משנה יג] "לא ילמד רווק סופרים ולא תלמד אשה סופרים", כדי שלא יהיו אבותיהם מצויים אצל הנשים. ואילו כאן הוצרך האיש ללמד את מלאכתו לנשים, ואילו האשה היודעת מלאכה הייתה מלמדת לאנשים. ובזה יובנו דברי המדרש "גן נעול" - אלו הזכרים "גל נעול" - אלו הנקבות, שהרי גם את הזכרים הרגילו לדבר עבירה, שיהיו הנשים מצויים אצלם, ובכל זאת לא חטאו שישראל קדושים הם.

בקל וחומר או בגזרה שווה

"בפרך" [א, יד]

"ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך" - רב ושמואל, חד אמר בקל וחומר, וחד אמר בגזרה שווה [מדרש פליאה]

הגאון רבי אליעזר וויסבולום בעל פירוש דמשק אליעזר על מדרש פליאה [אות עא] ביאר את דברי רב ושמואל בהתאם למחלוקתם במדרש:

הנה מובא במדרש רבה [א, יא], מחלוקת רב ושמואל בביאור תיבת "בפרך" - חד אמר בפה רך, והיינו שבתחילה השתדלו המצרים לדבר עמם ברכות, ולבסוף ביד קשה. וחד אמר בפרוכין, והיינו בעבודה קשה המשברת את הגוף.

והנה חד אמר בקל וחומר, והיינו שבתחילה עבדו עמם "בקל", בפה רך, בדברים קלים, ולאחר מכן "בחומר", בעבודה קשה. ואילו חד אמר בגזרה שווה, כלומר שהגזרה הייתה שווה בכל הזמנים, ומתחילה ועד סוף הייתה העבודה בפרך.

מדוע נתן להם פרעה סימן זה?

"וראיתן על האבניים" [א, טז]

"מאי אבניים? אמר רבי חנן: סימן גדול מסר להן. אמר להן, בשעה שכורעת
ללדת ירכותיה מצטננות כאבנים" [סוטה יא:]

המהרש"א [סנהדרין נז:] ביאר מדוע נתן להם פרעה סימן זה:

הנה מובא שם, שבן נח מוזהר אף על העוברים במעי אמן שלא להורגם, ועל כן
ציווה דווקא את המיילדות העבריות ולא את המצריות, שהם מוזהרות באיסור
שפיכות דמים גם על העוברים. ועל כן ציווה אותם, כאשר אתן רואות את הוולד על
האבניים, קודם שייצא לאוויר העולם, אם בן הוא והמיתן אותו. וכיוון שידע פרעה
שהן תיזהרנה משפיכות דמים, נתן להם סימנים כדי שיוכלו להרוג את הוולד קודם
שייצא ראשו או רובו, וממילא לא יעברו על הציווי.

אך האחרונים הקשו על המהרש"א מדברי התוספות [שם] שכתבו, שאע"פ שאין
נהרגים בעוון זה, מכל מקום יש בזה איסור מן התורה, וכן כתב בשו"ת שאילת יעב"ץ
[סימן מג] ובשו"ת חוות יאיר [סימן לא]. ויישבו זאת על פי מה שכתב בפרשת
דרכים [דרוש ב], שפרעה איים על המיילדות שיהרוג אותם, ובאמת אם היה להם
דין בן נח, היו צריכות למסור את נפשן עבור זה ולא להרוג. אך כיוון שהיה להם דין
ישראל יעבור ואל ייהרג, וכמבואר בחז"ל [סנהדרין עב:], שקודם יציאת ראש הוולד,
החיה יכולה לפשוט את ידה ולהורגו כדי להציל את אמו. ובזה בארו האחרונים את
הפסוקים "ותיראן המיילדות את האלוקים ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים".
וקשה, וכי כדי לא להרוג צריך יראת שמיים? אלא שהמיילדות היו בסכנת נפשות,
וכדי להציל את עצמן הותר להם להרוג את העוברים, ומפני יראת שמיים שהייתה
בהם לא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים.

[יש לציין, שהמהרש"א במסכת סוטה כותב, שפרעה נתן להם סימן זה כדי שיהרגו
את הוולד בשעת הלידה, וייראה הדבר כאילו מת במעי אמן].

כיצד נכנסו המיילדות לספק סכנה?

"ולא עשו כאשר דיבר אליהן מלך מצרים" [א, יז]

לכאורה תמוה, כיצד לא חששו שפרה ופועה לחייהם ולא קיימו את מצוות המלך, והרי פסק השולחן ערוך [יו"ד סימן קטז], שאסור לאדם להיכנס בספק סכנה משום "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", וכתב הרמב"ם [הלכות רוצח פרק יא סעיף ד], שאם רוצה להכניס את עצמו בסכנה מכים אותו מכת מרדות, וכתב הפרי חדש [שם], שלא סומכים על הנס, ואם כן, כיצד לא חששו המיילדות לחייהן?

הגאון רבי חיים פלאג' מאיזמיר, ביאר זאת בספרו פני חיים:

הנה מסופר במסכת קידושין [כט:], על אותו שד שהיה בבית המדרש, והיה מזיק אפילו לתלמידי חכמים. שלח אביו את רב יעקב לבית המדרש כדי שיהרוג את אותו שד. מוכח ממעשה זה, שאם הוא גברא רבה, מניחים אותו להיכנס לספק סכנה כדי שיהרוג את המזיק, שכיוון שהוא אדם גדול לא יארע לו שום נזק, שהרי הוא בעל זכויות רבות. וכתב בעל שו"ת שאילת יעב"ץ [ח"א סימן עו], שבמצווה של רבים לא חוששים לסכנה.

והנה בהצלת ילדי ישראל שהושלכו ליאור, ישנה מצווה גדולה של הצלת נפשות כמובא בגמרא [סנהדרין עג.]: "מנין לרואה בחברו שטובע בנהר שמחויב להצילו, שנאמר 'לא תעמוד על דם רעך' ", וכל שכן שאסור להשליכן בידיים, ועל כן היא מצווה גדולה. בנוסף, ישנה כאן מצווה של רבים, שהרי ע"י ריבוי העם יוכלו לצאת ממצרים אחרי רד"ו שנים ולא יצטרכו להיות שם ארבע מאות שנה, ועוד שפרעה גזר רק על הזכרים ולא על הנקבות.

ועל כן, אף על פי שיש לקיים את מצוות המלך, כיוון שהיו המיילדות, מרים ויוכבד, צדקניות וחסדניות, לא גרעו מאדם גדול שמניחים אותו להיכנס בספק סכנה. ולכן בקשו לקיים את מצוות בוראם, ולא עשו כאשר דיבר אליהן מלך מצרים ותחיין את הילדים, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא, וכל שכן ילדים רבים ועצומים שלא טעמו טעם חטא. ומבאר הפסוק "ויירב העם ויעצמו מאד", וריבוי העם השלים את המניין ויצאו קודם זמנם.

מדוע רק עתה ספקו להם מים ומזון?

"ותחיין את הילדים" [א, יז]

"מספקות להם מים ומזון" [רש"י]

ועל כך הקשו המפרשים, מה ראו רק עתה לספק להם מים ומזון?

הגאון רבי שלמה קלוגר מבראד, בעל שו"ת טוב טעם ודעת [מהדורה ד' כתב יד חכמת התורה שנת תקצז] ביאר זאת:

הנה מובא במסכת ראש השנה [ד.], שכורש היה נותן לכוהנים בירושלים בקר וצאן, כדי שיתפללו לשלום המלך ובניו. ועל כך מקשה הגמרא, ומה בכך, והרי למדנו "האומר סלע זו לצדקה על מנת שיחיה בני הרי זה צדיק גמור"? ומתרצת הגמרא: בנוכרי אסור, אולם בישראל הרי זה צדיק גמור.

והנה המיילדות היו מסופקות האם הם יצאו מכלל בני נח, ומותר להן לתת צדקה שלא לשם שמיים, או שמא לא יצאו מכלל בני נח ואסור להן לתת על מנת לקבל פרס. אולם כעת, לאחר גזרת פרעה להרוג את הזכרים, לא שמעו לו וממילא נכנסו בסכנת מוות. והנה בדין זה, למסור נפש על דבר שאינו מצווה נחלקו הפוסקים. והנה קיימא לן [סנהדרין נז:] "ישראל אינו מצווה על העוברים", ואם כן אינן מחויבות למסור נפשם על הדבר, ואם כן יש לומר כדעת הש"ך [יו"ד סימן קנז סק"א], שאם לא מחויבים למסור נפש, אסור לעשות זאת, וממילא לא יעשה להם הקב"ה נס. אולם בני נח מצווים על העוברים, ואם כן מסרו נפשם כדין.

ועל כן התנו זאת כך: אם לא יצאו מכלל בני נח - עשו זאת כדין, ובוודאי יעשה להם הקב"ה נס. ואם יצאו מכלל בני נח, ואם כן לא היו חייבות למסור נפשם על כך ונחשבות כאילו מאבדות את עצמן לדעת, ואז החיו את הילדים במזון ובמים, כדי שזכות המצווה הזאת תציל אותם ממוות.

מהי המידה כנגד מידה?

"ויעש להם בתים" [א, כא]

"רב ושמואל, חד אמר בתי מלכות וחד אמר בתי כהונה ולוויה" [סוטה יא:]

המפרשים בארו, מהי המידה כנגד מידה בשכר המיילדות:

הגאון רבי יעקב ריישר בפירוש עיון יעקב ביאר מדוע זכו דווקא לבתים אלו: למלוכה - לפי שכתוב [משלי כד, כא] "ירא את ה' בני ומלך", כל מי שירא את ה' נעשה מלך, ולכן זכו למלוכה. כהונה - לפי שתבען לדבר עבירה ולא נתבעו, כדי שלא להרבות פסולים בישראל, לכך ניתן להן ייחוס כהונה. לוויה - לפי שהיו מספקים מים ומזון, ניתן להם שיספיקו לכוהנים הלווים תרומות ומעשרות ומתנות כהונה.

הגאון רבנו יוסף חיים ביאר זאת בשני אופנים: האחד - הם חסו על כללות ישראל, ולכך ניתן להם כתר כהונה ומלכות, שהרי בזה תלוי כללות כל ישראל. השני - הם חסו על הזכרים שלא להרוג אותם, ניתן להם כתר כהונה שאינו נוהג אלא בזכרים, וכן כתר מלכות שאינו נוהג אלא בזכרים.

מדוע לא הרג פרעה בעצמו את הזכרים?

הגאון רבי יהושע הכהן פרחיה בעל ויקרא יהושע [דרוש יח] ביאר מדוע ציווה פרעה את המיילדות להרוג את הזכרים, ולא הרג אותם בעצמו:

הנה פרעה חשב להרוג את הזכרים על ידי המיילדות, כדי שלא ייענש בעוון זה, וכמו שמובא בגמרא [קידושין מג.]. "אין שליח לדבר עבירה", ורצה בזה להתחכם למושיען של ישראל. אך שגה בדין זה, שהרי לגבי מלך לא שייך דין זה, וכמו שאמר נתן הנביא לדוד המלך "ואותו הרגת בחרב בני עמון", וכאילו הוא הרג בעצמו את אוריה החיתי. ואילו באמת היו המיילדות שומעות בקולו, הוא היה נענש, שלגבי המלך המשלח חייב ולא השליח. ועל זה נאמר "ותיראן המיילדות את פרעה", יראה יתרה, שאע"ג שמן הדין לא היו נענשות, שהרי היה מלך, לא עשו כאשר דבר, אלא היו יראים ממלכו של עולם.

וכן נתן להם הקב"ה בתים מידה כנגד מידה: בתי מלכות - שהיו יראים ממלכו של עולם ולא ממלך בשר ודם. בתי כהונה - כיוון שתבע אותן פרעה לדבר עבירה, ואשת איש [ישראל] שנאנסה מותרת לבעלה, והם התקדשו כדין אשת כהן שנאנסה ואסורה לבעלה, ולכן זכו לבתי כהונה. ולכן יוכבד שהייתה נשואה, פרע לה הקב"ה כהונה כדין אשת כהן, ומרים שלא עשתה ציווי המלך זכתה למלכות.

מי בנה בתים למי?

"ויעש להם בתים" [א, כא]

לפי פשוטו של מקרא, בנה הקב"ה בתי כהונה ולוויה למיילדות. אולם הגאון רבי אהרן הכהן, חתנו של בעל החפץ חיים, ובעל חידושי פרחי אהרן [עמוד נן] ביאר בזה ביאור מיוחדש:

הנה כאשר ראה פרעה, שלא קיימו המיילדות את פקודתו, בהתנצלותן שהוא פקד זאת רק על העבריות, אולם חיות הנה, ובטרם תבוא אליהן המיילדת וילדו, ועל כן אינן יכולות הן לקיים את דברו ולהמית את הילדים אשר כבר נולדו, ובוודאי יתנגדו היהודים בכל תוקף למעשה נפשע שכזה, הבין פרעה כי מיראתן את האלוקים הן נמנעות מלקיים פקודתו, והרי הן מתחמקות בכל מיני התנצלויות שונות.

לזאת - "ויעש להם בתים" - פרעה התקין להם בתי לידה מיוחדים, שכל היולדות תלדנה שם, ועל ידי זה תימנע האפשרות לעבור על פקודתו, שהרי מפקחים מיוחדים מטעם בית המלוכה ישגיחו ויפקחו לבל יעברו על מצוות המלך.

ועל כן מסיים הכתוב "ויצו פרעה לכל עמו לאמר: כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון", שהרי על ידי תקנת בתי לידה מיוחדים, הסיר את פקודתו הראשונה מאת המיילדות העבריות, כי לא האמין להם אלא מסר פקודתו לבני עמו אשר העמידם לפקח על בתי הלידה, לבל יעברו על ציווי.

האם ניתן לבטל שידוך - אם נודע לו שהכלה בת מ' שנה?

"וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי" [ב, א]

"אמר רב חסדא: ניסת פחותה מבת עשרים - יולדת עד ששים, בת עשרים - יולדת עד ארבעים, בת ארבעים - שוב אינה יולדת, אלא מתוך שצדקניות הן נעשה להן נס כיוכבד, דכתיב 'וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי' " [בבא בתרא קיט:]

הגאון רבי שלמה קלוגר מבראד, בעל שו"ת האלף לך שלמה [אהע"ז סימן ט] נשאל, בדבר אדם שיש לו רק בת אחת ואשתו נפטרה, והשתדך עם בתולה בת ארבעים, ועתה קמו לומר כמה עוררים על השידוך, שהוא בטל ומבוטל הואיל והיא בת ארבעים ושוב אינה יולדת.

והשיב על כך ייקח וייקח, ולא עדיף הוא מבני שבט מנשה שנשאו את בנות צלפחד לנשים, אעפ"י שהיו בנות ארבעים. וכתב הגאון רבי יעקב ריישר בעל עין יעקב בשם הריטב"א, שסמכו האנשים על זכות הנשים שיהיה להם נס, ואף שאמרו חז"ל אין סומכים על הנס, אין כל הנסים שווים, ואעפ"י שאינו ראוי לנס גדול אך ראוי הוא לנס קטן, ואם כן גם החתן הנ"ל יכול לסמוך על זה, ובפרט כיוון שכבר עשה התקשרות ושלח מתנות, וגדולה היא הבושה, זכות זה שלא יעשה לה בושה ולא יעבור על חרם הקדמונים, כדאי הוא שיזכה לכך להיבנות ממנה. ובנוסף לכך כתב, שדברי חז"ל "בת ארבעים אינה יולדת" אינם אלא במקרה שלא היה לה הרהורי בעל, אולם אם היה לה הרהורי בעל - שפיר יולדת, וסיים - ויישא, ובעזרת ה' יהיו לו בנים כי שומע לעצה חכם.

גם הגאון רבנו יוסף חיים בעל שו"ת רב פעלים [אהע"ז חלק א סימן ח] דן בדבר אדם, שאמרו לו על אחת שהיא בת כ"ד שנה והשתדך עמה, ולאחר שקדשה גילה שהיא בת ל"ב שנה, ורצה לבטל את הקידושין לאור דברי הגמרא הנ"ל, ומעתה תהיה ראויה ללדת רק במשך שמונה השנים הבאות. והשיב על כך, שבוודאי הקידושין הם קידושין גמורים, שכיוון שלא ביאר את דבריו, הוי דברים שבלב, ודברים שבלב אינם דברים, וגם הכלה לא הטעתו, שהרי לא שאל אותה ולא דברה בזה עם שום אדם על שנות חייה.

אך בשו"ת חתם סופר [חלק ו סימן מז] כתב בעניין זה, שהשידוך בטל לפי שאינה יולדת, אולם יש אומרים שעתה נשתנו הטבעים והיא יולדת.

על מה נצטווה עמרם במצרים?

"ויקח את בת לוי" [ב, א]

"אמר רבי יהודה בר זבינא: שעשה לה מעשה ליקוחין. הושיבה באפריון ואהרן ומרים מרקדים לפניהם, ומלאכי השרת אומרים 'אם הבנים שמחה'" [סוטה יב].

לפי זה, מובא בשם הגאון רבי חיים מבריסק [מעתיקי שמועה עמוד קסא] ליישב את נוסח הברכה, שאנו מברכים בחופה "מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין". והראשונים הקשו על כך, שהרי מעשה הקידושין [טבעת] קודם לחופה, ומדוע הקדימו את בנוסח הברכה את החופה לקידושין? והנה לפי דברי הגמרא מיושב, שהרי עמרם הושיב את יוכבד באפריון דהיינו חופה, ורק בסיני נצטוו על הקידושין [רמב"ם הלכות אישות פ"א], נמצא שמצוות החופה קדמה למצוות קידושין.

ולפי זה יובנו גם דברי הרמב"ם [הלכות מלכים פ"ט] שכתב, שעמרם נצטווה על מצוות במצרים. ולכאורה על מה נצטווה, אלא נצטווה במצוות חופה.

מהו טוב?

"כי טוב הוא" [ב, ב]

"תני רבי מאיר אומר: טוב שמו. רבי יאשיה אומר טוביה שמו. רבי יהודה אומר: הגון לנביאות. אחרים אומרים: שנולד כשהוא מהול. [רבה א, כ]

מדוע אחרים סברו שטוב פירושו שנולד מהול?

הגאון רבי יעקב משה אשכנזי בעל ידי משה על המדרש [שם] ביאר זאת:

הנה מובא בירושלמי [שביעית פרק ו ה"א] על הפסוק "ויברח יפתח וישב בארץ טוב" - רבי יהושע בן לוי אומר: שהלך לחוץ לארץ, לפי שבחוץ לארץ פטורים מן המעשרות, ולפיכך נקרא טוב.

והנה ידוע שהמילה היא משום מעשר, ואם כן היה קשה לדעת אחרים, כיצד נקרא משה בשם "טוב", והרי עדיין לא היה נימול וחייב במעשר, ולכן פרשו "שנולד מהול".

מנין לנו שבתיה התגיירה?

"ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור" [ב, ה]

"אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מלמד שירדה לרחוץ מגילולי

אביה" [סוטה יב:] - "לרחוץ" - לטבול שם לשם גירות [רש"י]

על כך תמה הגאון רבי יהושע דב סולובייצ'יק בנו של הגרי"ז מבריסק [רשימות תלמידים], מנין לחז"ל לדרוש שבתיה התגיירה. וכן מובא במדרש משלי [לא, טו] על הפסוק "ותקם בעוד לילה" - זו בתיה בת פרעה, גויה ונעשתה יהודית.

וביאר, שהנה נאמר בהמשך "ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה". והיה קשה לחז"ל, מהיכן הייתה לנכרית זו את מידת הרחמים, והרי מידה זו היא אחת מג' סימנים שיש בעם ישראל [יבמות עט.]: ביישנים, רחמנים וגומלי חסדים. אולם הגויים הינם אכזרים ומופקעים ממידה זו של רחמנות. ומוכח מכאן, כיוון שירדה לטבול לשם גירות, נכנסה בה מידה זו.

ומשום כך בא גבריא'ל והיכה את משה, כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים. והיינו כיוון שלשם הצלת משה היה צורך לעורר את מידת הרחמנות בקרבה, על כן היה צריך משה לבכות, וכל זה היה שייך רק לאחר שנתגיירה ונעשתה יהודית.

מדוע הכה גבריאֵל את משה רבנו?

"והנה נער בכה" [ב, ו]

"בא גבריאֵל והכה למשה כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים" [רבה פרשה א, כד]

לכאורה, הקשה בשו"ת זכרון יצחק [אות ו], מדוע דווקא בא גבריאֵל המלאך והכה את משה רבנו, ולא שום מלאך אחר, ויישב זאת באופן הבא:

הנה ידוע, שישראל לא היו ראויים לגאולה משום שעבדו עבודה זרה במצרים, אך מחמת שלא היה לבם עמהם ועשו זאת מחמת עול העבדות שהיה עליהם, היו ראויים לגאולה. והנה כל זה אמור אם נלך אחר המחשבה, אולם אם נלך אחר המעשה, היות ומעשיהם רעים, אין מקום לגאולה.

ואף שלדעת המקובלים, אין המלאכים יודעים מחשבות בני אדם, עם כל זה גבריאֵל המלאך, שהוא ממונה על החלומות, יודע, שהרי אין מראים לאדם אלא מתוך הרהורי לבו, ועל כורחן שגבריאֵל יודע מחשבות בני אדם.

וכאשר הושלך משה ליאור, בא גבריאֵל והכה למשה כדי שיבכה ותתמלא עליו בת פרעה רחמים. והיינו, כי גבריאֵל יודע מחשבות ישראל, שאין עובדים עבודה זרה בכל לבם, אלא מן השפה ולחוץ. על כן בא להציל את משה מן המים, כדי להושיע את ישראל על ידו, אולם מלאך אחר לא היה יכול לבחון ולדעת מחשבות ישראל.

האם מותר לאדם לומר על עצמו שהוא גוי?

"איש מצרי" [ב, יט]

הנה בשו"ת מהר"ם מינץ [סימן עג] הובא מעשה, ביהודי שהלך עם ערלים ובאו לפניהם פריצים ושאלו אם יש ביניהם יהודי, וחשב היהודי בלבו שאם ישאלוהו יאמר את האמת, אך אחד הערלים קפץ ואמר שאין כאן יהודי והלה שתק ולא הכחישו. ופסק המהר"ם מינץ שאותו יהודי לא חטא כלל, ואם ירצה להחמיר על עצמו יתענה בה"ב, אך מן הדין אין נראה לעונשו כלל.

אך בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג [חלק ב תשובה רסט] הביא את דברי המדרש [דברים רבה ב, ח], שלא זכה משה רבנו להיקבר בארץ מפני שאמרו עליו בנות יתרו "איש מצרי" ושתק, אולם את עצמות יוסף העלו לקבורה בארץ מפני שאמרה עליו אשת פוטיפר "ראו הביא לנו איש עברי" ולא כפר בכך אלא עוד הוסיף בבית הסוהר "כי גנב גונבתי מארץ העברים".

ועל כן הסיק, שאם ישראל הולך בדרך עם גוי, ואמרו עליו שהוא גוי ושותק, הדין הוא כך: אם שותק מפחד גופו וממונו, אינו מחויב להשתיקו, אולם אם הגוי שואלו האם הוא גוי, חייב לומר לו שהוא יהודי. וכן פסק השולחן ערוך [יו"ד סימן קנז, ב], שאסור לו לאדם לומר על עצמו שהוא עובד כוכבים כדי שלא ירגוהו, אולם משנה הוא את מלבושו כדי שלא יכירו בו שהוא יהודי.

בא וראה כמה גדולה מעלת החסד!

"קראן לו ויאכל לחם" [ב, כ]

"בשכר שאמר יתרו 'קראן לו ויאכל לחם', זכה וישבו בניו בלשכת הגזית" [סנהדרין קד].

ועל כך דרש הגאון רבי יהודה לייב חסמן, משגיח רוחני בישיבת חברון [שביבי אור עמוד ריז], בא וראה כמה גדולה מעלת החסד, שהרי עוד אמרו חז"ל [רבה א, לב] על הפסוק "ויאכל לחם" - שמא יישא אחת מכם. הרי לנו שעל כל פנים לא הייתה כוונתו שלמה רק לשם מעלת החסד, ולמרות זאת זכה לשכר לדורי דורות. ואם לא היה קורא למשה לאכול לחם, היה נשאר גוי ערל כמו שהיה, ועל ידי מעשה אחד של חסד, זכה ונעשה חותן משה.

ואמרו חז"ל [ילקוט שמעוני רמז ער] "למה נקרא שמו יתרו - שייתר פרשה אחת בתורה" - נפלא ונורא! הלוא בתיבה אחת בתורה כמה גופי הלכות תלויים בה, והכומר הזה זכה להיכנס תחת כנפי השכינה ולכוון פרשה שלמה כדעת המקום, ועוד נקראת על שמו. האם יש בכוח שכל אנוש להקיף את עוצם שכרו, והכול בא לו רק ע"י דיבור אחד של טובה שאמר. אכן, זהו מה שאמרו חז"ל [אבות פ"ב] "הוי זהיר במצווה קלה כבחמורה, שאי אתה יודע מתן שכרן של מצוות".

כיצד הקדיש משה את בנו לעבודה זרה?

"ויואל משה לשבת את האיש" [ב, כא]

"בשעה שאמר משה ליתרו 'תן לי את צפורה בתך לאשה', אמר לו 'קבל עליך דבר אחד שאני אומר לך ואני נותנה לך'. אמר לו משה 'מה היא?' אמר לו 'הבן שיהיה לך תחלה יהיה לעבודה זרה, מכאן ואילך לשם שמיים' וקבל עליו. אמר לו 'השבע!' וישבע לו שנאמר 'ויואל משה לשבת את האיש' " [מכילתא יתרו פרשה א]

מדרש זה תמוה ביותר, כיצד ייתכן לומר על משה רבנו, ראש הנביאים, שיסכים לתת את בנו לעבודה זרה.

הנה שאלה זו נשאל בשו"ת הרדב"ז [ב' אלפים קס"ח] וענה על כך:

דע! כי אין הקדש לעבודה זרה, הלכך ההקדש לא חל. ומכל מקום, הקושיה במקומה עומדת, אע"פ שיודע היה שלא יחול ההקדש, מכל מקום כיצד קבל עליו תנאי זה ונשבע עליו.

לפיכך אני אומר: חס ושלום! לא קבל עליו תנאי זה ולא נשבע עליו, אלא יתרו הוא שהטעה את עצמו, וקיימא לן אסור להטעות את הנוכרי, אולם אם הטעה את עצמו מותר. הלכך אם היה אומר לו יתרו 'משם ואילך לשם שמיים', מעולם לא היה מקבל עליו. אולם אמר לו יתרו 'מכאן ואילך', ומשמע מאותה שעה, ועדיין באותה שעה לא היו לו בנים ואשה. ומשה קבל עליו ונשבע, שכל בן שיהיה לו מאותה שעה יהיה לשם שמיים, ויתרו הוא שהטעה את עצמו. ומפני שחשב יתרו שנשבע לו כפי מה שהיה בדעתו, לא ניצול משה רבנו מעונשו, והקדים המלאך להרוג את משה, ולא היה יכול משה למול את בנו בבית יתרו מפני התנאי.

ועם כל זה, מסיים הרדב"ז, נתקיים בזרעו, שנאמר "ושבואל בן גרשום בן משה על האוצרות", ובספר שופטים [יח, ל] נאמר "ויקימו להם בני דן את הפסל ויהונתן בן גרשום בן מנשה הוא ובניו היו כוהנים לשבט הדני", ותלו את האות נז"ן בתיבת מנשה, לומר שהוא בן משה, ומפני שעשה מעשה מנשה, תלו אותו במנשה, והוא היה הלוי אשר היה בבית מיכה ושמזו היה יהונתן. ובדברי הימים נקרא שבואל, ששב לאל, ומשמע שלא שב בכל לבו, שהרי אמרו שזה היה הזקן שהחזיר את הנביא ושיקר לו וגרם לו ששיברו הארי.

יתרו חשש שמא יש במשה קצת טומאה

ישוב נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבנו יעקב מליסא, בעל נתיבות המשפט, בספרו נחלת יעקב על התורה:

הנה ידוע, שנשא אברהם אבינו את הגר לאשה, בכדי שתצא ממנו הטומאה לפני לידתו של יצחק. ואף יצחק אבינו היה ראוי לקחת אשה אחרת, כדי שיצא ממנו עשו, אלא לפי שהוא עולה תמימה, הוצרך לצאת מרבקה.

והנה יתרו היה גם כן ירא שמא יש במשה קצת טומאה, ואז יישא אשה אחרת בנוסף לבתו צפורה, כדי שיצא ממנה הטומאה. ולפי שהיה רע בעיניו שמא ייקח אשה אחרת, התנה עמו לבל יעשה זאת, שאף אם ראוי שיצא ממנו טומאה, יהיה זה מבתו ולא מאשה אחרת.

רמז ליתרו שגם הוא יכול להתגייר

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי דוד זכות מודינא, רבה של מודינא שבאיטליה ובעל זכר דוד [דרוש לפרשת יתרו]:

הנה יתרו הסתפק האם יכול הוא לעזוב עבודה זרה, ולעבוד את הקב"ה. ועל כן הערים וניסה את משה רבנו, ואמר לו שיהיה בנו הראשון לע"ז, ואם אמת הוא שיכול הוא להמיר דתו, אם כן גם משה ייתן לו רשות לקחת את בנו לע"ז, אולם אם דבר זה אסור, גם משה יסרב בדבר. וכיוון שהבין זאת משה מתוך דבריו, נשבע לו שיהיה בנו לע"ז, כדי שממנו ילמד יתרו שיכול הוא להמיר דתו מקל וחומר, שאם הותר למשה לתת את בנו לע"ז שהיא תחת ממשלת הקב"ה, קל וחומר שיתרו יכול להציל נפשו תחת השר וללכת תחת מלכות ה'.

ובזה יובנו דברי המדרש "אמר משה: הואיל וכל העולם כולו עובד ע"ז, למי אעבוד, למי שאמר והיה העולם". והיינו שהודיע לו ברמז, שדבריו הראשונים לתת את בנו לע"ז, לא היו אלא לפניו ולהוכיח לו שיכול הוא לקבל על עצמו עול מלכות שמיים, משום שמלך מותר בכל ואין לשרים מה לטעון, אולם אני, אם ח"ו אמיר את דתי, שאר השרים לא יוכלו לקבלני, שאין להם יכולת לעשות דבר נגד המלך.

כל דבר שבקדושה צריך לתת מעט לטומאה

ישוב נוסף לקושיה הנ"ל ביאר הגאון רבי אברהם רפפורט בעל שו"ת איתן האזרחי [ירח האיתנים קונטרס אחרון פרשת יתרו] באופן הבא:

הנה ידועים דברי המקובלים, כי כל דבר שבקדושה צריך לתת מעט לטומאה, וזהו סוד השעיר לעזאזל ביום הכיפורים כדי שלא יקטרג השטן, וזהו סוד החלבנה בקטורת. ולכן גם משה רבנו ע"ה, מאחר והיה איש אלוקים קדוש, ראה וידע מאבותיו, אברהם שיצא ממנו ישמעאל ויצחק שיצא ממנו עשו, שבתחילה תצא ממנו הטומאה בכדי שלאחר מכן יצאו כולם מזוקקים בקדושתם, בלי שום פנייה וסייג.

והנה בבריאת העולם ראה הקב"ה שאין העולם מתקיים במידת הדין, ועל כן צירף גם את מידת הרחמים וכמו שנאמר "ביום עשות ה' אלוקים ארץ ושמיים". ובדרך זו כיוון משה באותה מידה, כדי שלא יקטרג השטן במידת הדין.

מדוע נאנחו בני ישראל?

"וימת מלך מצרים וייאנחו בני ישראל מן העבודה" [ב, כג]

"מלמד שנצטרע, והיה שוחט תינוקות ורוחץ בדמם" [רש"י]

הנה מובא במדרש [א, לד], שאמרו לו החרטומים לפרעה "אין לך רפואה אם לא תשחט מקטני ישראל מאה וחמישים בערב ומאה וחמישים בבוקר", והיה רוחץ בדמם שתי פעמים ביום. כיוון ששמעו ישראל גזרה קשה, התחילו מתאנחים וקוננים. ועל כך הקשה הרא"ם, שדברי המדרש ורש"י סותרים את הנאמר בפסוק "ויאנחו בני ישראל מן העבודה", ולא בגלל שחיתת התינוקות?

הגאון רבי יהודה רוזאניס בעל משנה למלך, הביא ליישב קושיה זו בשם דודו וחמיו, הגאון רבי אברהם רוזאניס, בספרו פרשת דרכים [דרוש ה]:

הנה ידעו ישראל שהשעבוד במצרים צריך להיות ארבע מאות שנה, אולם כאשר ראו שהיו מתרבים שלא כדרך הטבע, היו מתנחמים ואומרים, שאין ספק שהקב"ה ידלג על הקץ מחמת ריבוי הילודה. אולם עתה כאשר נצטרע פרעה והיה שוחט לרפואתו

ק"ן ילדים בבוקר וק"ן ילדים בערב, אם כן, אין כאן ריבוי אנשים כדי למהר את הקץ, ועל זה נאנחו בני ישראל מן העבודה, והיינו שהצטערו מי יוכל לסבול עבודה זו עד תשלום ארבע מאות שנה אלו.

על פי זה ביאר בעל משנה למלך, את המסופר בגמרא [סנהדרין צא.], שפעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדר מוקדון. אמרו לו "הרי הוא אומר 'וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום', תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו. אמר להם גביהא בן פסיסא "אתם מביאים ראיה מן התורה, אף אני לא אביא לכם ראיה אלא מן התורה, שנאמר 'ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלושים שנה וארבע מאות שנה'. תנו לנו שכר עבודה של ששים ריבוא ששעבדתם במצרים ת"ל שנה". נתן להם אלכסנדר מוקדון שלושה ימים להחזיר תשובה ולא מצאו, מיד הניחו שדותיהן כשהן זרועות וכרמיהן כשהן נטועות וברחו.

ולכאורה יש לדקדק בתשובה זו, כיצד הביא גביהא ראיה מן הפסוק הזה, שישבו שם ישראל ת"ל שנה, והרי לא ישבו אלא רד"ו שנה. ולפי האמור מובן, שקושי העבודה וריבוי הילודה שלא כדרך הטבע השלימו את זמן השעבוד. ואע"פ שהיו במצרים יותר מששים ריבוא, וכמו שאמרו חז"ל על הפסוק "וחמושים עלו בני ישראל ממצרים" - מלמד שאחד מחמישה עלו והשאר מתו בשלושת ימי אפלה, מ"מ כיוון שריבוי הילודה השלים את החשבון של ת"ל שנה, כיוון שתבע שכר ת"ל שנה, לא תבע אלא שכר של ששים ריבוא.

וכתב החיד"א בחומת אנך, שרמז הקב"ה ליעקב אבינו באומרו "אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם", והיינו שלא יירא ששנות השעבוד הם ארבע מאות שנה, כי לגוי גדול אשימך שם, וע"י הריבוי יתקצרו שנות גלותם. ועל כן גדל צערם כאשר ראו את שחיטת התינוקות ע"י פרעה, והמה לא ידעו שתינוקות אלו היו רשעים גמורים. ובדרך מליצה ביאר את דברי המשנה "אל תסתכל בקנקן" - כלומר אל תסתכל בק"ן ק"ן תינוקות הנשחטים, שהמה רשעים, אלא "במה שיש בו" - כלומר שנפשם לא טהורה.

על מה התפללו בני ישראל?

"ותעל שוועתם אל האלוקים מן העבודה" [ב, כג]

הגאון רבי נפתלי שוורץ בעל שו"ת בית נפתלי [דרוש ה], ביאר בדרוש שנשא בהושענא רבה [בשנת תרמ"ה] לפני הקהל, על מה התפללו בני ישראל במצרים, ומדוע קיבל הקב"ה את תפילתם:

הנה אמר דוד המלך "ואני תפילתי לך ה' עת רצון, אלוקים ברוב חסדך ענני באמת ישעך". ולכאורה תמוה, וכי יש ישועה שאינה באמת. וביאר המהר"ש מניקלשבורג על פי מה שאמרו חז"ל [חגיגה טו:]: "בזמן שאדם מצטער שכינה מה אומרת: קלני מראשי, קלני מזרועי", וכביכול עמו אנכי בצרה, ובצרתם לו צר, וכמו שמצינו שהתגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה, לרמז שהשכינה עצמה גם בגלות.

ואם כן, כאשר צעקו ישראל לה' במצרים, זעקו על שני דברים: האחד - על עבודתם בפרך, השני - על צער השכינה. ואף שהיו בצער העבדות, לא השגיחו על עצמם, אלא שעיקר זעקתם הייתה על צער השכינה. וזה מה שכתוב "ותעל שוועתם" מה שהיה נוגע "אל האלוקים" יותר ממה שזעקו "מן העבודה".

ולכן כאשר מתפלל האדם על עצמו ועל דברים הנוגעים אליו, אינו בטוח שיתקבלו תפילותיו, שהרי אז יש מקטרגים ומשטינים. אולם כאשר מתפלל האדם לצורך גבוה ועל צער השכינה, כל צבא מרום מעידים ומגידים שראוי לקבל תפילתו, ואע"פ שאלוקים הוא מידת הדין, עם כל זה "וישמע אלוקים את נאקתם", שאפילו מידת הדין הסכימה לשמוע את תפילתם.

ועל כן "ואני תפילתי לך ה' " - כוונתי רק לכבוד ה', אז אדע "כי עת רצון", ואז גם "אלוקים ברוב חסדך" - שגם מידת הדין מסכימה, ולכן "ענני באמת ישעך" - ודברים אלו יהיו באמת, שאין כוונתנו אלא רק ישעך, ואז הוא עת רצון בוודאי.

מתי דן הקב"ה את האדם לפי העתיד?

"וירא אלוקים את בני ישראל" [ב, כה]

"וירא אלוקים את בני ישראל" - אמר ריש לקיש: ראה שעתידים להמרות על ים סוף דכתיב 'וימרו על ים בים סוף'. "וידע אלוקים" - שהם עתידים לומר 'זה אלי ואנוהו'. רבי יהושע בן לוי אמר: ראה שעתידים לומר 'אלה אלוהיך ישראל', "וידע אלוקים" - שעתידים להקדים נעשה לנשמע. [שמות רבה פרשה א]

והנה הקשה המהר"ש יפה על דברי המדרש, מן המובא במדרש [פרשה ג] על הפסוק "ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים" - הה"ד "כי הוא ידע מתי שווא וירא אוון ולא יתבונן", כיצד אתה מוצא, בשעה שיצאה הגר מביתו של אברהם אבינו, מה כתיב שם 'ויכלו המים מן החמת'. אמר רבי סימון: בקשו מלאכי השרת לקטרג עליו. אמרו לפניו: "ריבוננו של עולם! אדם שעתיד להמית את בניך בצמא, אתה מעלה לו את הבאר?" אמר להם: "איני דן את האדם אלא בשעתו". וכן כשהיו ישראל במצרים, ראה הקב"ה מה שעתידים לעשות דכתיב 'ראה ראיתי' - זו ראיית מעשה העגל. אמר הקב"ה: איני דן אותם לפי המעשה שעתידים לעשות, ואע"פ שידעת את מכאוביו, ויודע אני כמה עתידים להכאיבני במדבר, אני נמנע מלגאול אותם". ואם כן, לפי דברי המדרש הנ"ל, אין דן הקב"ה את האדם אלא לפי שעתו, ודברי המדרש סותרים זה לזה.

ויישב הגאון בעל משנה למלך בספרו פרשת דרכים [דרוש ד], שדווקא לעניין חטא אין הקב"ה דן את האדם על העתיד אלא לפי ההווה, אולם לעניין הטובה ומעשה המצווה, יזכה את האדם בדינו אף עתה, גם לפי המעשים שעתיד לעשות.

ולפי זה יבוארו דברי המדרש [בראשית רבה פרשה ג] על הפסוק "ויקרא אלוקים לאור יום" - אלו מעשיהן של צדיקים, "ולחושך קרא לילה" - אלו מעשיהן של רשעים. והיינו, שביום האדם צופה למרחוק, ועל כן נדמה זה למעשי הצדיקים בלשון יום, והכוונה שהקב"ה צופה לראות מעשים טובים שעתיד אדם לעשות לאחר זמן, ולזכות את האדם בדינו מעכשיו. ואילו את מעשי הרשעים קרא בלשון לילה, שהרי בלילה לא יראה את חברו כי אם בקרוב אליו, וכן הוא מעשה העבירה, לא יראה אותה הקב"ה במה שהאדם עתיד לחטוא לאחר זמן.

אך הגאון רבי מנשה יוסף גינצבורג בעל שו"ת גבעות עולם [דרוש ה' לשבת הגדול] יישב את הסתירה בין שני המדרשים באופן הבא:

הנה מובא במדרש [שיר השירים רבה פרשה א'] "שחורה אני ונאווה כאהלי קדר כיריעות שלמה" - מה יריעות שלמה מתלכלכים וחוזרים ומתכבסים, כך ישראל אעפ"י שמתלכלכים בעוונות כל השנה, יום הכיפורים מכפר עליהם. וכתב על כך הרב קול יעקב, שיש דברים שנופל עליהם לשון לכלוך ויש דברים שנופל עליהם לשון קלקול, כגון אם דבר מאכל יתקלקל, ישנה את טעמו, ריחו ומראיתו לדבר אחר. אולם אם בגד מתלכלך ונצבע בצבע שחור, יכבסו אותו בנתר, ואז ישוב הצבע הלבן כמקדם. וזהו ההבדל בין ישראל לאומות העולם, שהיהודי יישאר לעולם בצדקו, ואף אם לפעמים יתפתה לדבר עברה ח"ו, הרי זה כדבר חיצוני, ועל זה אמרו חז"ל "פושעי ישראל מלאים חרטה". ועל כן אומרת כנסת ישראל "שחורה אני ונאווה", ואף אם אהיה באהלי קדר, אני גם כן כיריעות שלמה, והיינו שחוזרים ע"י כיבוס.

והנה מסופר במדרש איכה [א, ט], על חכם אחד שבא מאתונה לירושלים, ומצא את אחד התלמידים, נתן לו כסף וביקש ממנו לקנות ביצים וגבינות. לאחר שקנה, שאל אותו הזקן "הגד לי בבקשה, מהי הגבינה שבאה מעז לבנה ומהי הגבינה שבאה מעז שחורה?" וענה לו התלמיד ואמר: "אתה אדם חכם, הגד לי מהי הביצה שבאה מתרנגולה לבנה, ומהי הביצה שבאה מתרנגולת שחורה".

וביאר בחידושי הגאון רבי דוד לוריא [על המדרש], שרצו חז"ל לרמוז בזה, שאף שבתחילה היו מובדלים ישראל מאומות העולם, כהבדל העז השחורה מהעז הלבנה, אך בעוונותינו הרבים השתוו אלו ואלו ואין להבדיל ביניהם כמו שאין להבדיל בין הגבינות הבאות מחלבי העזים הלבנות או השחורות. ואז ענה לו התלמיד, שאף שלכאורה אנו רואים את הביצים שוות במראם, עם כל זה טמון בתוכם בהעלם הבדל גדול, שכאשר יוציאו אפרוחים למיניהם, ייפרדו זה מזה, זה דומה לאמו וזה דומה לאמו. וכן הוא הדין בפושעי ישראל, אף אם למראה עיניים אין ניכר ההבדל בינם לאומות העולם, מכל מקום זרעם יחזור לשמור תורה ומצוות. אולם לדברינו, כתב בעל שו"ת גבעות עולם, אין צריך לזה, שבאותו הדור עצמו ישנו הבדל בינם לבין אומות העולם, שהרי כוח אבותיהם הקדושים טמון בתוכם.

ולזה אמר הקב"ה "אם אני מסתכל במעשיהם של ישראל אינם נגאלים לעולם, לפי שמעשיהם מבחוץ הרי הם כמעשה ארץ מצרים, אלא למי אני מסתכל - לאבותיהם

הקדושים". והיינו, לטבעם של אבותיהם הקדושים הטמון בתוכם, בכוח הרצון הפנימי שבהם שירשו מאבותיהם. ולכן נאמר "וירא אלוקים את בני ישראל וידע אלוקים", כי ראייה מכוונת על השקפה מבחוץ, ואילו ידיעה היא תוכן הדבר. ולכן אף אם ישראל חוטא, הוא מפני שהתאוה גוברת על השכל, אולם בלבו הוא מלא חרטה, מפני שהחלק הטוב שבתוכו מתגבר תמיד ומתאבל על החלק הרע שבו, וכמו שאמרו חז"ל "נתבעים לעגל ונותנים, נתבעים למשכן ונותנים", שהרי שניהם שופטים בתוכו, היצר הטוב והיצר הרע. וכן היה במצרים, בתחילה נאמר "ויאמן העם", ולבסוף נאמר "כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר".

ובזה תתיישב קושיית המהר"ש יפה, שדברי המדרש "ראה שעתידים לעשות את העגל" אין כוונתם לדון אותם לפי העתיד, אלא באשר הוא שם. וביאור הדברים הוא, לפי מה שמובא במדרש [שמות רבה פרשה כא] על הפסוק "למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים" - מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים, אמר משה: "ריבוננו של עולם, לא ממצרים הוצאתם, ממקום עובדי כוכבים, ועכשיו נערים הם שנאמר [הושע יא] "כי נער ישראל ואוהבהו", המתן להם מעט ולך עמהם ועושים לפניך מעשים טובים". ולפי זה נמצא, שחטא העגל נעשה מפני שהורגלו במצרים לעבוד עבודה זרה.

וזה ביאור הפסוקים: "וירא אלוקים את בני ישראל" - במצרים שעובדים ע"ז, ועל ידי זה עתידים המה להמרות פיו מפני ההרגל של עכשיו, ואם כן, לא היה צריך לגאול אותם, אולם מכל מקום "וידע אלוקים" - שעתידים גם להקדים נעשה לנשמע מצד תכונתם הטובה מאבותיהם, ועל הגיע זמן גאולתם.

ריש לקיש ורבי יהושע בן לוי לשיטתם

ביאור נוסף לדברי המדרש הנ"ל, ביאר הגאון רבי מאיר מיכל רבינוביץ, בעל שו"ת המאיר לעולם [דרוש ה]:

הנה הגאון בעל משנה למלך בספרו פרשת דרכים [דרוש ד] כתב לחדש, שאף אם יודע הקב"ה שעתיד האדם לעשות גם טוב וגם רע, הרי הוא מטיב לו בשביל הטוב

שעתיד לעשות, ומצד שני אינו מעניש אותו בשביל מה שעתיד לחטוא, ולא אומרים ממה נפשך, אם משגיח הוא על הטוב שעתיד לעשות, יקפיד גם על הרע שיעשה.

והנה במסכת יבמות [סב.] חולקים ריש לקיש ורבי יוחנן, בדין גוי שהיו לו בנים בהיותו עכו"ם ונתגייר - רבי יוחנן סובר שקיים מצוות פרו ורבו, שהרי יש לו, וזרעו מיוחס אחריו, ואילו ריש לקיש סובר שלא קיים מצוות פרו ורבו, שהרי גר שנתגייר כקטן שנולד דמי.

ונראה שבזה חולקים ריש לקיש ורבי יהושע בן לוי: ריש לקיש סובר, שאם עתיד האדם לעשות גם טוב וגם רע, אינו מטיב לו הקב"ה בשביל הטוב שעתיד לעשות, שאם כן, הרי הוא צריך גם להרע לו מפני שעתיד לעשות רע. ועל כן לא רצה לפרש את הפסוק "וירא אלוקים" - את מעשה העגל והקדמת נעשה לנשמע, שהרי שניהם היו לאחר מתן תורה, ולשיטתו, גר שנתגייר כקטן שנולד דמי וחשוב כגוף אחר, וממילא לא תעמוד להם זכות מתן תורה שעל ידה יזכו ליציאת מצרים, שהרי אם כן, יעמוד להם לשטן חטא העגל, שהרי שניהם נעשו לאחר מתן תורה. ועל כן סובר ריש לקיש, שזכות אמירת "זה א-לי ואנוהו" עמד להם לצאת ממצרים, שהרי היא התקיימה לפני מתן תורה. ואין לומר, שגם יעמוד להם לשטן מה שעתידים להמרות בים סוף, כי יש בכוח זכות אמירת "זה א-לי ואנוהו" לבטל עוונות וחטאים, שהאומר שירה על הנס שנעשה מוחלין לו על כל עוונותיו.

אולם רבי יהושע בן לוי סובר כדעת רבי יוחנן במסכת יבמות [שם], שלעניין המעשים שעשה האדם בהיותו קטן, לא אומרים "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי", ואם כן, גם אם יאמר שזכות אמירת "זה א-לו ואנוהו" עמדה להם לצאת ממצרים, יקשה מדוע לא היה להם לשטן מעשה העגל. ועל כורחנו צריך לומר, שגם אם עתיד האדם לעשות גם טוב וגם רע, משגיח הקב"ה על המעשים הטובים שיעשה ולא על המעשים הרעים, ולכן יותר מסתבר לדעת רבי יהושע בן לוי, שעמדה להם זכות מתן תורה, שהיא יותר גדולה מזכות אמירת "זה א-לי ואנוהו".

התשובה מועילה כנגד יצר הרע

ביאור נוסף לדברי המדרש, ביאר הגאון רבי אברהם מנחם שטיינברג בעל שו"ת מחזה אברהם [הקדמה], בבואו לבאר, מדוע בגאולה האחרונה יצטרכו ישראל לחזור בתשובה קודם הגאולה:

הנה אמר הקב"ה למשה "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה", והיינו שזכות קבלת התורה לסוף חמישים יום תעמוד להם לישראל ובזה יזכו לצאת ממצרים, אולם בגאולה העתידה לבוא יצטרכו ישראל לחזור בתשובה קודם הגאולה.

והנה אמרו חז"ל [יומא פו:] "היכי דמי תשובה - באותו מקום ובאותה שעה", והיינו שיצר הרע יסיתנו לדבר עבירה, ובכל זאת יתגבר עליו. אולם בגאולה האחרונה, שהקב"ה יעביר את רוח הטומאה מן העולם, ולא יהיה עוד יצר הרע, לא תועיל תשובה, כיוון שאין יצר הרע וממילא צריכים לעשות תשובה קודם לכן.

אולם בגאולת מצרים, כיוון שעתידיים לקבל את התורה, ובשעת מתן תורה פסקה זוהמתן, וכמו שדרשו חז"ל על הפסוק "חרות על הלוחות" - חרות ממלאך המוות, וכמו שנאמר "אני אמרתי אלוקים אתם", ואם כן קשה, כיצד תועיל התשובה, והרי לא היה להם יצר הרע. לכך אמר לו הקב"ה "אני רואה ב' ראיות: שעתידים לחטוא" ויחזור יצר הרע וממילא תועיל התשובה. ובזה יובנו דברי המדרש "וירא אלוקים את בני ישראל" - רבי אליעזר אומר משמו של אביו: ראה שעתידים לחטוא, וכל כך למה - מפני התשובה.

מדוע הקשיב ה' לתפילת בני ישראל?

"וירא אלוקים את בני ישראל וידע אלוקים" [ב, כה]

"וירא אלוקים" - כמו שכתוב "ראה ראיתי את עני עמי", "וידע" - כי ידעתי את מכאוביו [מדרש רבה]

דברי המדרש טעונים ביאור.

הגאון רבי משה יעקב בעק, אב"ד דקהל אהבת תורה בקראון הייטס ובעל שו"ת חמדת משה [שביבי תורה אות עו] ביאר את דברי המדרש:

הנה יש לדקדק מדוע לא נאמר "ויצעקו בני ישראל אל ה' " כמו שנאמר בים סוף. והנה אמרו חז"ל [תענית ב.] על הפסוק "ולעבדו בכל לבבכם" - זו תפילה. והנה תפילה בעת צרה היא מצוות עשה מן התורה, ולכן המתפלל בעת צרה, ראוי הוא שייענה הקב"ה לבקשתו. אולם אם הוא רק שואג ונאנח מכאב לבו ואינו קורא לה', אינו ראוי שיענהו הקב"ה. אך אם מרוב עבודה, נסתם לבו, דעתו ושכלו, עד שאין לו לב להבין לקרוא לקב"ה, אנוס הוא, ונחשב כאילו צועק לה'.

ולכן נאמר "ויצעקו, וייאנחו", ולא נאמר אל ה', שהרי מרוב הלחץ והדחק שמעביר את האדם על דעתו ועל דעת קונו, לא שמו על לבם לצעוק אל ה', ואעפ"כ "ותעל שוועתם אל האלוקים מן העבודה", והיינו עבודה שבלב. ובזה יובנו דברי התרגום על פסוק זה "וגלי קדם ה' שעבודא דבני ישראל, ואמר במימרה למפרקהון ה' ". כלומר שלא היו ראויים בני"י שבקשתם תיענה, אך מכיוון שמגודל השעבוד נסתמו עיניהם ולבם של ישראל, נחשב כאילו היו צועקים לה', ועלתה תפילתם השמימה.

ועל זה אמר המדרש "ראה ראיתי את עני עמי", וכיצד התקבלה תפילתם, והרי לא צעקו לה', והתשובה היא "ראה ראיתי". ואמר על כך האוהב ישראל מאפטא, שראיתי את בני שהם עניים במצוות, אולם אני דן אותם לכף זכות שכל זה מרוב עבודה ודחק. ומסיים המדרש "כי ידעתי את מכאוביו", שהקב"ה יודע את מכאובי בניו, ולכן לא העלים עיניו מלגאול אותם.

מדוע נגלה הקב"ה למשה בסנה?

"וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה" [ג, ב]

"ולמה הראה לו הקב"ה למשה בעניין הזה? לפי שהיה מחשב בלבו ואומר, שמא יהיו המצרים מכלים את ישראל, לפיכך הראהו הקב"ה אש בוערת ואינו אוכל. אמר לו: כשם שהסנה בוער באש ואינו אוכל, כך המצרים אין יכולים לכלות את ישראל" [רבה פרשה ב אות ג]

הגאון רבי דב אשכנזי, נין ונכד לחכם צבי ובעל שו"ת נודע בשערים [חידושי תורה] ביאר באריכות את דברי המדרש:

הנה מבואר בכתבי האר"י הקדוש, שישראל היו צריכים לתקן את מה שפגמו בשם הוי"ה, וידוע שכל דבר שבקדושה כולל עשר ספירות, ועל כן היה משה סבור שיהיו ישראל בגלות מאתיים וששים שנה [עשר פעמים הוי"ה]. ולכן חשש משה בלב, שמא יהיו המצרים מכלים את ישראל, שהרי היו שקועים במ"ט שערי טומאה, ואולי ח"ו לא יוכלו לצאת עוד, ואש הטומאה תאבד אותם לגמרי. ואז הראה לו הקב"ה את מראה הסנה שבווער באש ואיננו אוכל, כלומר שלא יאבדו ישראל ח"ו באש טומאת מצרים.

אולם משה התפלא עד מאד, מדוע לא יבער הסנה, כלומר כיצד ייתכן שלא יכלו בטומאת מצרים במשך הזמן הזה, ולכן "וירא ה' כי סר לראות" - סר בגימטריה מאתיים וששים שנה. ואז קרא לו הקב"ה ואמר "ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי", ומה שפגמו בשמי - "אהיה אשר אהיה", והוא בגימטריה מאתיים ועשר, ולכן יהיו בגלות רק רד"ו שנים.

והנה מובא במדרש [רבה ג, ב] על הפסוק "ראה ראיתי" - אמר לו הקב"ה למשה: אתה ראית ראייה אחת, ואני רואה שתי ראיות. אתה רואה אותם באים לסיני ומקבלים תורתי, ואני רואה מקבלים תורתי וחוטאים בעגל, שנאמר "ראיתי את העם הזה". כשאבוא לסיני לתת להם את התורה ומכעיסים אותי בו, אעפ"כ אין אני דן אותם לפי המעשים העתידים לעשות, אלא לפי העניין דהשתא, כי שמעתי את צעקתם, אע"פ שידעתי את מכאוביו שעתידים לעשות - הוי ראה ראיתי".

והביאור בזה הוא, שהקב"ה בא להודיע דרכיו למשה, כיצד מרובה מדה טובה ממידת פורענות, שבמידת פורענות, אע"פ שגלוי וידוע לפניו יתברך את אשר יחטא האדם בעתיד, מ"מ מעלים עיניו מזה, אולם במידה טובה, הנה הקדוש ברוך הוא צופה למרחוק את הנולד, כשיודע שיעשה איזה מצווה לעתיד אע"פ שעדיין לא עשה, והמצווה הזו באה לפני כיסא כבודו ומעוררת את הרצון העליון, שישפיע טובה וברכה על אותו האיש שעתיד לעשות את המצווה.

וזה מה שמובא במדרש [בראשית רבה פ"ח], שבשעה שבא הקב"ה לברוא את האדם הראשון, ראה צדיקים ורשעים יוצאים ממנו, אמר: אם אני בורא אותו - רשעים יוצאים ממנו, ואם לא אברא אותו - היאך צדיקים יוצאים ממנו. מה עשה

הקב"ה? הפליג דרכן של רשעים מכנגד פניו ושיתף בו מידת הרחמים ובראו. הה"ד "כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד", אבדה מכנגד פניו ובראו. רבי חנינא אמר: "כי יודע ה' דרך צדיקים" - כי הודיע ה' דרך צדיקים למלאכי השרת, "ודרך רשעים תאבד" - אבדה מהם, גילה להם שהצדיקים עומדים ממנו ולא גילה להם שהרשעים עומדים ממנו, שאילו גילה להם, לא הייתה מידת הדין נותנת שייברא.

והנה משה אמר "מי אנכי כי אלך אל פרעה", כלומר שאני מצד עצמי אינני ראוי לשליחות הגדולה הזאת, "וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" - כלומר באיזה זכות אוציאם? ועל זה השיבו "כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך". והקשו הראשונים, כיצד שייך לעשות את העתיד אות על ההווה? ולפי דרכנו יובן, והיינו שמאותה ראייה שאתה רואה, מעמד הר סיני, זהו האות שאתה ראוי לשליחות, ואם כן זהו מן ההווה, מפני שזה כבר עשה רושם לפני. ועל כן "זה לך האות" - לך ולא להם, כי גם ראייה זאת אינם רואים, אולם אתה רואה.

ובדרך נוספת ביאר **בעל שו"ת נודע בשערים**, מדוע נגלה הקב"ה למשה בסנה, שהנה משה ברוב ענוותנותו סרב ללכת בשליחות הקב"ה למצרים בטענת "מי אנכי", כלומר כיצד שפל בריה כמוני ישתרר על מלך ושרים? ועל זה השיבו "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך", כלומר זה הדבר בעצמו, שאתה נבזה בעני עצמך ושפל רוח כנגד השליחות הזאת, זה הדבר בעצמו הוא לך אות נאמן שאתה הוא הראוי לשליחות.

ודרשו חז"ל [סוטה ה.]. על הפסוק "אני את דכא" - איתי דכא, כי אין הקב"ה משתמש אלא בשבורי לב ודכאי רוח. ולכן אמר לו הקב"ה, שאין הוא יכול למנות אדם שחושב שהוא ראוי לשליחות, כי "תועבת ה' כל גבה לב", ואתה הוא הראוי לשליחות "ותעבדון את האלוקים על ההר הזה", כי מאס ה' בהרים הגבוהים ובחר בהר סיני הנמוך כדי להראות כי הוא יתברך משפיל גאים ומגביה שפלים.

אין מקום פנוי בלא שכינה

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי חיים סופר **בעל שו"ת מחנה חיים** [חלק ג בהקדמה]:

הנה מובא במדרש [רבה], "שאל גוי אחד את רבי יהושע בן קרחה: מה ראה הקב"ה לדבר עם משה מתוך הסנה? אמר לו: אילו היה נגלה אליו מתוך חרוב או שקמה כך היית שואלני, ולהוציאך חלק אי אפשר, אלא למה מתוך הסנה - ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה אפילו סנה".

והנה הרשע נמשל לקוץ, וכמו שאמרו חז"ל [אסתר רבה], שכל האילנות לא נתנו עץ כדי לתלות את המן עליו, ורק הקוץ אמר "אני קוץ והוא קוץ מכאוב, נאה לקוץ להיתלות על קוץ". וכאשר הרשעים נקשרים יחד, בעצה אחת ובאגודה אחת, הם נמשלים לסנה, שהרי הוא חיבור של קוצים הרבה. וקשר רשעים זה אינו קשר של קיימא, ואם נמצא שהמה אגודים וקשורים יחד, הוא אות כי המה שבט אפו מטה זעמו של הקב"ה, שהרי הוא הכינם לרדות בהם את עולמו. וכאשר אמר פרעה "הבה נתחכמה לו", והסכימו בעצה אחת לרדות בבני ישראל בפרך, הוא סימן שמיד ה' הייתה זאת.

ועל כן הראה הקב"ה למשה את הסנה ובתוכו מלאך ה', כדי להראות לו, כי הסנה אשר בוער באש, הוא משל לבני ישראל אשר אויביו רוצים לכלותו, אולם זו הייתה עצת ה' מעמק חברון. ועל כך ענה רבי יהושע "ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה אפילו סנה", והיינו שלא ימצא בעולם קשר בין בני בלייעל, אם לא קשרם הקב"ה יחד.

והנה טבעו של כל מלך, אחרי שכבר שפך חמתו על עם ולשון השנואים עליו, נח ושקט רוגזו וירחם עליהם וייתן חרות לנפשם. ואילו כאן רואה משה את "הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל", שהרי זה כמה מאות שנים עומדים בני ישראל בגלות במצרים, ושנאת האומות אליהם עומדת במקומה, ואדרבה, השנאה גדלה מיום ליום. ועל זה היה תמה משה, שהרי לא נראה דבר כזה מעולם.

ועל כך ענה לו הקב"ה "אל תקרב הלום! של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא". והיינו, שלא יפסיע פסיעה גסה, כאדם ההולך עם מנעלים ברגליו ולא חש לדרוך על כל המונח בדרך. אל תקרב הלום - להרהר ולחקור בשכל האנושי על המראה הגדול הזה. דע! "כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא", ועל ידי שחזקתי את לב פרעה לרדות בבני ישראל בפרך, ובנוסף גם אתה היית צריך לברוח אל ארץ אחרת, ולהיות שם רועה צאן במדבר חרב, נתקדשת ועלית למדרגה גדולה, שאתה מכבד את המקום ולא המקום מכבד אותך, שהרי

"המקום אשר אתה עומד עליו" נתקדש על ידך להיות "אדמת קודש", וכך העמדתי וחברתי אגודת רשעים שנמשלו לקוצים, כדי שעל ידם יהיו ישראל "ממלכת כוהנים וגוי קדוש".

מהו בלבת אש?

"בלבת אש" [ג, ב]

"בלבת אש" - להשלים את השם [מדרש פליאה]

ללא ספק, מדרש זה כשמו כן הוא, פלא גדול.

בספר **בינת נבונים** הובא ביאור בשם רבנו שמשון מאוסטרופולי:

הנה ידוע, שמשה רבנו היה גלגול של שת והבל, ושמו מעיד על כך: מש"ה - משה, שת, הבל. וכדי להשלים את שמותיהם, חסר האות ת"ו משת, והאותיות למ"ד ובי"ת מהבל.

ולכן כתוב "וירא מלאך ה' אליו **בלבת אש**", שעל ידי האותיות לב"ת, נשלם שמו של משה, שהרי בצירוף תיבת לבת עם משה, יהיה משה, שת הבל.

מדוע ציווה ה' את משה להוריד את נעליו?

"של נעליך מעל רגליך" [ג, ה]

הנה הגאון רבי יוסף שאול נתנזון בעל **שו"ת שואל ומשיב** [מהדו"ת חלק ג סימן קכג], ביאר מדוע ציווה ה' את משה להוריד את מנעליו:

הנה ידוע, שישנם ארבעה יסודות: דומם, צומח, חי ומדבר [עיין כוזרי מאמר א]. והנה כל אחד מתעלה ע"י הגבוה ממנו, האדמה מתעלה ע"י הצומח בה, הצומח ע"י החיות האוכלות עשב מן השדה, והחי ע"י המדבר שאוכל ממנו. ועל כן, השובש מנעלים אשר הם מן החי, ומסמרים של עץ מן הצומח המחזיקים אותם, ובהם דורך

על האדמה שזהו דומם, מברך "שעשה לי כל צרכי", שבזה יש לו ממשלה על הכול, כי במנעלים נכללים הדומם, הצומח והחי.

ולכן ציווה ה' את משה "של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא", והיינו לפי ששם היה אדמת קודש, היה הדומם יותר מעולה מהצומח, החי והמדבר, ולכך של נעליך, שאין כאן ממשלה על הדומם כי אדמת קודש הוא.

ובדרך זו ביאר את עניין החליצה. הנה אמרו חז"ל "החולץ לאשתו", ולכאורה קשה, שהרי היא החולצת את מנעלו, והיה צריך לומר הנחלץ לאשתו.

והנה בכמה מקומות נקראת האישה קרקע עולם, וגם שדה באמרם נסתחפה שדהו. וכתבו **התוספות** [כתובות ב:], שהאישה נקראת שדה הבעל, ואין הבעל נקרא שדה אשתו. ועל כן אמרו חז"ל [יבמות קג:], שהחולץ צריך לדחוף רגלו בקרקע, וכתב **הרא"ש** כדי שיהיה ניכר שהיא חולצת את הנעל, ולא שהרגל יוצאת מן הנעל.

והנה כאשר הבעל דוחס רגלו בקרקע, מורה בזה שיש לו ממשלה על האישה שהיא קרקע עולם, ובזה שחולצת את המנעל מעל רגלו, הרי היא שולפת את הקניין והממשלה שיש לו עליה, ולכך מגביהה אותו מעל הקרקע, תופסת אותו באוויר, שומטת אותו לגמרי, ויוצאת מכלל דומם, צומח וחי, להיות מדבר כמוהו. ועל כן אמרו חז"ל "החולץ לאשתו", והיינו שמסיר את הקניין שיש לו עליה, והרי היא יוצאת מן הזיקה שהיה לו עליה.

של נעליך מעל רגליך - ולא מעל ידיך

הנה תמה השואל, והקשה לגאון רבי חנוך העניך **טיטלבוים בעל שו"ת יד חנוך** [סימן ח], על המנהג שהיה נהוג בימי קדם "על הגאולה ועל התמורה שלף איש נעלו ונתן לרעהו" [רות ד, ז], כיצד עשו זאת, והרי קיימא לן "החולץ מנעליו צריך ליטול את ידיו", וכן פסק **השולחן ערוך** [או"ח סימן סד סעיף יח], וסתם מנעלים מאוסים הן.

ועל כך השיב לו שהרי זו טעות, שבלשון עברי סתם נעל היינו נעל יד, וכן תרגם התרגום "שלף איש נעלו" - נרתיק ידה. וכן כתב רש"י על הפסוק [כח, מא] "ומלאת

את ידם" - כל מילוי ידיים לשון חינוך, כשהוא נכנס לדבר להיות מוחזק בו מאותו יום והלאה, כשממנים אדם על פקודת דבר, נותן השליט בידו בית יד של עור, ועל ידו הוא מחזיקו בדבר, והוא מילוי ידיים. וכתבו **התוספות** [פרשת שמות], שעל כן תמצא תמיד כתוב תיבת רגל אצל נעל כמו של נעליך מעל רגליך, וכן "וחלצה נעלו מעל רגלו" [דברים כה, ט], כי סתם נעל הרי היא נעל יד.

מדוע סרב משה רבנו לבקשת הקב"ה?

"מי אנכי כי אלך אל פרעה" [ג, יא]

"מי אנכי" - מה אני חשוב לדבר עם מלכים. "וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" - ואף אם חשוב אני, מה זכו ישראל שתעשה להם נס ואוציאם ממצרים. [רש"י]

לכאורה יש להבין, מה הקשר בין שתי השאלות של משה רבנו. ועוד צריך להבין, מדוע מתנגד משה רבנו להוצאת בני ישראל ממצרים, אם חפץ בכך הקב"ה לגואלם בלא זכות אלא ברחמיו המרובים?

הגאון רבי יוסף דב סולובייצ'יק, בעל שו"ת בית הלוי ונין ונכד לרבנו חיים מוולוז'ין [דרוש ד] ביאר זאת:

הנה ראינו שמשם רבנו סרב הרבה מללכת בשליחות ה' יתברך להוציא את ישראל ממצרים, ולכאורה יש להבין, מפני מה לא רצה ללכת לעסוק בטובה כלל ישראל, והרי מסר את נפשו עבור ישראל.

ועניין זה יובן היטב לפי מה שמבואר במדרש תהלים [פרק לן] על הפסוק "באורך נראה אור" - מעשה באחד שהדליק את הנר בלילה וכבתה, הדליקה וכבתה, אמר "עד אימתי אהיה מתייגע והולך, אלא ממתיני אני עד שתזרח השמש". כך ישראל נשתעבדו במצרים, עמדו משה ואהרן וגאלום, חזרו ונשתעבדו בבבל ונגאלו ע"י חנניה, מישאל ועזריה, חזרו ונשתעבדו ליוון ונגאלו ע"י מתתיהו ובניו, חזרו ונשתעבדו לאדום. אמרו ישראל: "נתייגענו, נגאלים וחוזרים ומשתעבדים, אין אנו מבקשים שיאיר לנו בשר ודם מלמטה אלא הקב"ה שנאמר 'אל ה' ויאר לנו'".

הרי לנו, שכאשר הגאולה היא ע"י בשר ודם סימן שאינה גאולה קיימת ויש אחריה עוד שעבוד, ולעיתיד יגאלם הקב"ה בעצמו כביכול, וכמאמר הכתוב "כי הולך לפניכם ה'". ומשום כך, כאשר אמר הקב"ה למשה "והוצא את בני ישראל ממצרים", הבין משה שתהיה עוד גלות ושעבוד, ועל כן סרב כל כך הרבה, כי לא רצה שתהיה הגאולה ע"י שליח אלא שהקב"ה בעצמו יגאלם, וממילא תהיה הגאולה קיימת לעולם, והתכוון בזה לטובתן של ישראל. אולם כל זה תלוי אם היו ישראל משלימים את הזמן שנגזר עליהם, ואז היה מקום לבקש שתהיה הגאולה מאת הקב"ה, וממילא לא תתבטל לעולם, אך אם לא השלימו את זמן השעבוד בגלות זו, היה צריך להשלימו בגלויות אחרות.

ומובא במדרש רבה [פרשת בא, טו, יד] על הפסוק "החודש הזה לכם" - אמר משה לקב"ה "וכי אני הוא שכתוב בו 'דן אנכי' שאתה משלחני לגאלם, לא כך אמרת ליעקב 'ואנכי אעלך גם עלה' ולי אתה אומר". זו הייתה טענתו הראשונה של משה רבנו, ואז הוסיף ושאל, ואם תאמר, שהם עדיין באמצע הזמן ויהיו עוד בגלות אחרת, באיזה זכות זכו להיגאל באמצע הזמן, ואם זכו לזה ע"י זכות - גאלם בעצמך! ואז ענה לו הקב"ה "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה" - בזכות מתן תורה אני גואלם אפילו באמצע הזמן.

שמה יאמרו משה רבנו הוציאם

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, מדוע סרב משה לבקשת הקב"ה, ביאר הגאון רבי אליעזר זלמן גרייבסקי בעל חידושי גינת אגוז [דרוש א פרי הגן אות ג-ה]:

הנה אמר הנביא ישעיה [פרק ו] "ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח ומי ילך לנו, ויאמר הנני שלחני". וביאר האר"י הקדוש, שלשון לך הוא לרעה ולשון שלח הוא לטובה. וביאור הדברים הוא, שהנה ידוע, שמפי עליון לא תצא הרעות והטובות. וביאר השל"ה הקדוש, שאין הקב"ה עושה טובה שיצא ממנה רעה, אולם להפך, רעה שיצא ממנה טובה - עושה.

ועל כן אם רואה הקב"ה אומה אשר הולכת שובב בדרך לבם, ושולח להם נביא על מנת להוכיחם וישובו מדרכם הרעה, היה מראה לנביא נבואה רעה מכוסה בצעיף,

אשר תוכל להיפתר בשני דרכים. והנה כאשר אמר הקב"ה ליונה הנביא "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת", ובאמת לא מצאנו שנחרבה. אולם הכוונה היא "ונינוה נהפכת", והיינו שאנשי ניונה יתהפכו מרע לטוב, וישובו מדרכם הרעה, ויהיו לאנשים אחרים.

ובזה תבואר טענת משה רבנו "למה הרעותה לעם הזה למה זה שלחתני", והיינו שכל עיקר השליחות הייתה כדי להוציא את בני ישראל ממצרים, ואם כן מדוע גוזר פקעה גזרות קשות ורעות על בניך, ולמה זה "שלחתני", והרי לשון שליחות הוא רק לטובה, ואם אתה היית הגואל - לא הייתה באה רעה על ידך. והשיב לו הקב"ה, אתה סובר שקושי השעבוד הוא לרעה, ואינו כן, שהרי על ידי קושי השעבוד נשלם הזמן ונגאלו לאחר רד"ו שנים. ולכן "עתה תראה" בעת הזאת שעדיין לא נשלם הזמן, ואעפ"כ ישלחם מארצו, והרי לשון זו לטובה.

והנה אמר הקב"ה למשה [ג, י] "לכה ואשלחך אל פרעה מלך מצרים והוצא את עמי בני ישראל". והיינו, או לכה ואשלחך, שהציווי שלי והמעשה יהיה נקרא על שמי, או והוצא, תוציא אתה בעצמך והמעשה יהיה נקרא על שמך, וכמו שנאמר "צדיק מושל ביראת אלוקים" - צדיק גוזר והקב"ה מקיים, שאף שהקב"ה עשה את הנס, בכל זאת נקרא על שמו של הצדיק.

ועל כן היה ירא משה רבנו, פן יטעו בני ישראל לומר כי הוא הוציאם מעצמו, ועל ידי זה תבוא להם תקלה ויבואו לומר, שאין הם מחויבים לשמוע בקול ה'. ועל כן השיב לו הקב"ה "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה", גם אתה וגם כל העם, וזה לאות כי אנכי הפודה והמוציא את בני ישראל ולא אתה.

כיצד נתן הקב"ה אות מאוחר על דבריו?

"וזה לך האות כי אנכי שלחתיך" [ג, יב]

תמוה. הרי האות שנתן הקב"ה הוא - "תעבדון את האלוקים על ההר הזה" והיינו חמישים יום לאחר יציאת בני ישראל ממצרים, יקבלו את התורה, וכיצד יהיה זה אות ליציאת מצרים שקדמה לה?

הגאון רבי יצחק אלחנן, אב"ד קובנא ובעל שו"ת עין יצחק [חלק ב פתח השער אות ח], ביאר זאת:

הנה מובא במדרש "מי אנכי" - מי יקיים "דן אנכי". והיינו, שרצה משה רבנו, שהקב"ה יוציאם ממצרים בעצמו ולא ע"י שליח. והטעם הוא, שכל דבר שעושה הקב"ה בעצמו הוא קיים לעולם, וכמו שאמר החכם מכל אדם [קהלת ג] "כי כל מה שיעשה האלוקים הוא יהיה לעולם". ועל כך השיב לו ה' "כי אהיה עמך" - כל מעשיך ודיבורך יהיו כמוני ממש, ובכל מקום שאתה הולך גם אני אהיה שם, ואין דינך כשליח, שהרי השכינה מדברת מתוך גרונו. ומטעם זה, התנבא משה רבנו בלשון "זה" וכל הנביאים בלשון "כה", ועל כן אמר "וזה לך האות" - תיבת זה שאתה אומר בלשונוך ובנבואתך, היא האות כי אנכי עמך בכל אשר שלחתך.

ומטעם זה יובן מדוע הכה משה את הסלע, ולא דבר אליו כמו שציווה אותו ה' "ודברתם אל הסלע ונתן מימיו". הנה מובא במסכת בבא מציעא [פז:] כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בעצמו, עשה הקב"ה לבניו בעצמו, וכל מה שעשה אברהם ע"י שליח, עשה הקב"ה לבניו ע"י שליח, "ויקח נא מעט מים" - "הכית בצור ויצאו ממנו מים". והנה נתבאר שדיבורו של משה היה כמו דיבורו של הקב"ה, ואם היה משה מדבר אל הסלע, לא היה זה ע"י שליח אלא ע"י הקב"ה בעצמו, ועל כן הכה את הסלע כדי שיהיה ע"י שליח. אולם בעבור שמדקדק הקב"ה עם צדיקים כחוט השערה, נענש על כך.

מהי התשובה כאן?

"בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים" [ג, יב]

הנה מובא במדרש רבה [שמות, ג, ד] על טענת משה רבנו "מי אנכי כי אלך אל פרעה" - לא כך אמרת "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה". ולכאורה לפי זה קשה, מהי תשובתו של הקב"ה "וזה לך האות בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה"?

הגאון רבי שלום טויבש בעל שו"ת שאילת שלום [הקדמה] יישב קושיה זו באריכות:

הנה הרב הקדוש רבי לוי יצחק מברדיטשוב ביאר את מאמר בעל ההגדה "אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה - דיינו", ולכאורה יפלא, מהו היתרון במעמד הר סיני ללא נתינת התורה. והביאור הוא על פי מה שאמרו חז"ל "ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן", ואם כן, כיוון שפסקה זוהמתן היו יכולים להשכיל את כל התורה והמצווה מעצמם, וכמו שקיימו אותה אבותינו הקדושים. אך לפי זה יוקשה, אם היו יכולים לקיים את התורה מעצמם, מה היה צורך בנתינתה?

והביאור בזה הוא, שאילו פסקה זוהמתן בכוח עצמם ומבחירתם החופשית, וכמו האבות הקדושים אשר קדשו וטהרו את גופם ע"י בחירתם, אזי היו ישראל נשאים בדרגה זו לעולמי עד, ולא היה צורך בנתינת התורה, כי היו יכולים להשכיל מאליהם את כל מצוות ה'. אולם מאחר שלא פסקה זוהמתן מעצמם, אלא הקב"ה טיהר אותם ע"י ארבעים ותשעה יום שספרו, וכמו שמובא בזהר הקדוש [פרשת אמור], ולמען יהיו נכונים לקבל את התורה בגוף קדוש ומטהר כראוי, מפני זה כל זה היה לפי שעה, שהרי היו עתידים לחטוא במעשה העגל וליפול ממדרגתם. ועל כן, כדי שיהיה להם כוח מעצמם לבחור בטוב ולמאוס ברע, ולזכך את גופם בכוח עצמם, היו מוכרחים לנתינת התורה.

ובדרך זו תתישב הקושיה המפורסמת, מדוע חוגגים את חג השבועות בששה בסיוון, והרי קיימא לן כרבי יוסי הסובר שבשבעה בסיוון ניתנה התורה [עיין במגן אברהם או"ח סימן תצד], וכיצד ייתכן, שביום בו ניתנה התורה בפועל לא יהיה יום טוב כלל. ולדברינו יובן, שבאמת תכף כאשר סיימו ישראל למנות מ"ט ספירות אשר ספרו להם כדי להיטהר מכל זוהמתן, ידעו והבינו להשכיל מעצמם את כל מצוות התורה. ועל כן השיבו לקב"ה "כל אשר דבר ה' נעשה", שהרי הרגישו בעצמם כי בכל יום מימי הספירה התווסף עליהם קדושה וטהרה, והשכילו מעצמם במצוות ה', והבינו כי בהשלמת ימי הספירה ייטהרו מכל וכל ויגיעו למעלות האבות הקדושים, והבינו מעצמם את כל דרכי התורה והמצווה, ואין צורך לנתינת התורה כלל. והוא אשר אמרו "כל אשר דבר ה' נעשה" - מעצמנו, כי נוכל להשכיל את כל מצוות ה' מהאיברים שלנו כמו האבות הקדושים.

אולם הקב"ה צפה והביט, כי לא יישארו עומדים במדרגתם לעולם, שהרי יחטאו במעשה העגל, ושוב לא יהיה באפשרותם להבין מעצמם את התורה, ולכן היה צריך לכפות עליהם את ההר כגיגית לקבל את התורה בפועל ממש.

ומעתה מיושב היטב מדוע אנו עושים יום טוב של שבועות בששה בסיוון, שהרי מיד כאשר סיימו למנות מ"ט ספירות פסקה זוהמתן, ותכף השכיל כל אחד ואחד מישראל את כל התורה מעצמו ובשרו, והרי כאילו ניתנה להם התורה. אולם יום שבעה בסיוון, אשר ניתנה בו התורה בפועל ממש, אין בו יום טוב, לאשר נתינת התורה בפועל הייתה לסימן ולאות לירידה ולנפילה, אשר יפלו ממדרגתם במעשה העגל, ולא יוכלו להבין בעצמם את התורה והמצווה, ואם כן מן הראוי הוא שלא נעשה אותו ליום טוב.

והנה ידוע, שעיקר כוונת גלות מצרים הייתה, למען אשר יזדככו שמה נפשות ישראל להיטהר מכל זוהמתן, ואם באמת היו ישראל משלימים את כוונת הגלות, לזכך ולטהר את עצמם כראוי, היו נשארים ועומדים במדרגתם לעולמי עד, והיה הקב"ה גואלם בכבודו ובעצמו כאשר הבטיח ליעקב אבינו ע"ה "ואנכי אעלך גם עלה", וגם לא היו צריכים לקבל את התורה כלל, כי היו יודעים להשכיל מעצמם את כל התורה והמצווה, וכמו שעשו האבות הקדושים. אולם כאשר שקעו שם במ"ט שערי טומאה, ולא יכלו להתמהמה אפילו שעה קלה נוספת, ולא הייתה גאולתם שלמה אלא לפי שעה, הוצרכה הגאולה להיות ע"י שליח, ובנוסף לכך, הוכרחו המה לנתינת התורה.

והנה טען משה רבנו לקב"ה "לא כך אמרת 'ואנכי אעלך'", והיה ברצונו, שיגאלם הקב"ה בכבודו ובעצמו. ואז השיב לו הקב"ה "וזה לך האות", היינו זה לך האות כי לא השלימו ישראל עדיין את כוונת הגלות, וצריכה הגאולה להיות דווקא ע"י שליח. ולכן "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים", ויצטרכו ישראל לקבלת התורה, ואם היו ישראל משלימים את כוונת הגלות, לא היו צורך לנתינת התורה, שהרי היו יכולים להבינה מעצמם ובשרם.

זכות הרבים תלויה בך

תשובה נוספת לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי משה יהודה לייב בעל שו"ת זית רענן [חלק א הקדמה - דרוש א] באופן הבא:

הנה מבואר במסכת סנהדרין [צ.], שחנניה בן עזור היה בתחילה נביא אמת ולבסוף נביא שקר, וכן מצינו בשלמה המלך, שבתחילה נראה ה' אליו, ומכל מקום הטו נשיו את לבבו. ובאמת תמוה, כיצד יתכן כדבר הזה, לרדת מאיגרא רמה לבירא עמיקתא. אולם נראה, שאם הנביא התנבא בקביעות ובתדירות, לא ייפול הוא מדרגתו. אך אם התנבא שלא בקביעות אלא דרך עראי, לא השתנה מתורת כל אדם.

ולכן אמר משה "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא" בפעם אחת, והרי אני יודע את קושי עורפו, שלא יסכים לשלח את בני ישראל, ואצטרך לקבל את הנבואה מאת הקב"ה פעמים רבות. ובדבר זה הסתפק משה רבנו בעצמו, אם זו נבואה אמיתית ולא ייפול מדרגתו או לא.

ואז השיב לו הקב"ה, שלא ישלח אותו פעם או פעמיים, אלא "ואנכי אהיה עמך" בתדירות, ויתבטל היצר מקרבך לגמרי. ולכן הנני מבשרך "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים", ויזכו למתן תורה על ידך, וכל המזכה את הרבים - זכות הרבים תלוי בו. ובנוסף לכך, כל עבודה רוחנית של ישראל, והתגברותם על היצר הרע הוא ע"י התורה שאתן לך, וכמאמר חז"ל [קידושין ל:]: "בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין", הכול ייחשב לך כאילו אתה התגברת ולחמת את מלחמתם.

ועל כן "וזה לך האות", שיתברר לך בברור גמור "כי אנכי שלחתיך", לאשר ידעתי עיקר מגמת לבבך הצפון בקרבך, שדאגת על יצרך הטמון בך, וניחמתיך במה שהודעתך עתה כי אתה תהיה שליח נאמן, לתת את התורה לבני, ותזכה דור אחר דור וזכות הרבים תלוי בך.

ויגבה לבו בדרכי ה'

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, מה הייתה תשובת הקב"ה למשה, ביאר הגאון רבי יהושע הורביץ, אב"ד דזיקוב ובעל שו"ת עטרת ישועה [הקדמה אות כ] באופן הבא:

הנה נראה, כי הקב"ה רמז לו, שאע"פ שצריך האדם להתנהג במידת הענווה, עם כל זה פעמים נצרך לצורך עבודת ה' גם קצת גאווה, וכמו שנאמר "ויגבה לבו בדרכי ה'". וכן בארו בזה את המזמור "אל ההרים אשא עיני כהלל וכשמאי" [לפי חלק

מהנוסחאות], והיינו שהתורה ניתנה על הנמוך שבהרים להורות וללמד על מידת הענווה, אולם לפעמים נצרך לזה גם קצת גאווה, כהלל בענווה וכשמאי קצת בגאווה.

והנה משה רבנו אחז כאן במידת הענווה ואמר "מי אנכי כי אלך אל פרעה", ועל כך השיב לו הקב"ה "כי אהיה עמך", ואף שאין הקב"ה דר ביחד עם בעל הגאווה, מ"מ גאווה זו נצרכת לפעמים, והראיה היא שאתן את התורה על הר סיני. וזהו האות "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה", לרמוז שלפעמים לצורך עבודת ה', צריך קצת גאווה שנאמר "ויגבה לבו בדרכי ה'".

מדוע ציווה ה' למשה שילכו לחגוג שלושה ימים?

"נלכה דרך שלושת ימים במדבר" [ג, יח]

הנה לכאורה תמוה הדבר, מדוע ציווה ה' למשה שיאמר לפרעה, שילכו בני ישראל לחוג במדבר שלושה ימים, ולא ציווה אותו לומר לפרעה רצון ה' יתברך, להוציאם לחירות כמו שהיה באמת?

הגאון רבי אליהו בעל שו"ת אבן הראשה [דרוש א] ביאר זאת:

הנה ידוע, שאמר הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה", אולם בפועל היו שם רק רד"ו שנים מפני קושי השעבוד. ובאמת לא רצה לומר הקב"ה בפירוש שהשעבוד יהיה קשה ביותר, ומצד שני נתן קצבה לשנות העבדות, באשר העבד יודע נאמנה כי במהרה יצא לחופשי ממאסרו, ויחזור לחיות חיים נעימים, ימי דרור וחופש. והנה זקני ישראל, אף בהיותם משועבדים במצרים, ידעו בקבלה מאבותיהם את אשר אמר הקב"ה לאברהם אבינו. ולכך ציווה ה' את משה לאסוף את זקני ישראל ולומר להם "פקד פקדתי", שבזה הסימן מסורת הוא בידם, שכל גואל שיבוא ויאמר להם לשון זה מיד הם נגאלים.

והנה הגם שהשלים קושי השעבוד את מלוא ארבע מאות השנה שנגזר על בני ישראל להיות במצרים, הנה יש פתחון פה לפרעה שלא לשלח את ישראל עד שיושלם הזמן במלואו. ולזאת לא ציווה הקב"ה את משה לבקש מפרעה שיוציאם לחירות, שהרי ימאן בזה בהיותם עבדים על פי הבטחת ה' יתברך. ואף כי עבדיו הם, בכל זאת ניתן

להם רשות ללכת דרך ג' ימים לזבוח לה' ולהיטהר מגילולי מצרים, ואם לא יחפזו למלא את שאלתם - ענוש ייענש על כך.

ובכל זאת לא רצה הקב"ה לשלח את ישראל בלא קבלת רשות מאת המלך, באשר נימוס העבד הוא, כי לא יעשה דבר בלי רשות מהאדון, שהרי אם היה עושה האדון עוול לעבדו, היה מגיש את משפטו לפני מושל הארץ, והיו אז מצווים את האדון לבל יעשה רעה עם עבדו, וכך גם להיפך. והנה ברצון ה', הקשה פרעה את לבו גם בזה, למען יושלם זמן השעבוד על ידי קושי השעבוד.

והנה כאשר החלו לעשות את האותות והמופתים לפני פרעה, החל לשום אל לבו, לדרוש ולחקור, מדוע נחוץ הדבר לבקש את רשות המלך ללכת ג' ימים במדבר. ואז נודע לו שורש הדבר, כי קרוב הזמן לבוא, אשר אם יישארו ישראל בעת ההיא במצרים מבלי צאת לזבוח לה', יהיו שקועים בטומאת מצרים ויתערבו במעולמים. ולזאת לא אבה פרעה לתת רשות לישראל לחוג את חג ה', עד יעבור העת למען יאבדו כל תקווה.

מדוע נצטוו בני ישראל לשאול ולא להחזיר?

"ושאלה אשה משכנתה" [ג, כב]

הנה הקשו המפרשים, כיצד ציווה הקב"ה את בני ישראל, שישאלו כלי כסף וכלי זהב ממצרים. הישמע כזאת בישראל - לשאול ולא להחזיר?

והנה בספר מעשה ה' ישב זאת בשני אופנים: האחד - הנה פרעה אמר לאחי יוסף "כל טוב ארץ מצרים לכם הוא", ואם כן הפקיר את כל ממנונו, ודינא דמלכותא דינא. השני - על פי מה שאמרו חז"ל [בבא בתרא מח:] "הוא עשה שלא כהוגן, לפיכך עשו לו שלא כהוגן". והכוונה היא בזו כדי להראות לו לפרעה שעשה שלא כהוגן.

אך הגאון רבי יחיאל מיכל וולפסון בעל שו"ת שפת הים [דרוש לשבת הגדול], דחה את דבריו וביאר באופן אחר:

הנה באופן הראשון שביאר, יש לדחות שפרעה לא הזכיר בדבריו לא לשון מתנה ולא לשון הפקר, אלא נתינת רשות לאחי יוסף לקחת מטוב מצרים ותו לא. ואת האופן

השני יש לדחות, שרק אם עשה דבר עוולה באופן מסוים, קנסו אותו חז"ל באופן זה בלבד, ומנין לנו, שאם עשה עוולה בדבר אחד, נקנסו אותו בעוולה אחרת שלא מעין העוולה שעשה, והרי הם השתעבדו בישראל בעבודת פרך, ומדוע ישאלו זהב וכסף ולא יחזירו.

ולכן ביאר בעל שו"ת שפת הים, על פי דברי חז"ל [סנהדרין צא.], שפעם באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדר מוקדון. אמרו לו "הרי הוא אומר 'וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום', תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו. אמר להם גביהא בן פסיסא "אתם מביאים ראיה מן התורה, אף אני לא אביא לכם ראיה אלא מן התורה, שנאמר 'ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלושים שנה וארבע מאות שנה'. תנו לנו שכר עבודה של ששים ריבוא ששעבדתם במצרים ת"ל שנה". נתן להם אלכסנדר מוקדון שלושה ימים להחזיר תשובה ולא מצאו, מיד הניחו שדותיהן כשהן זרועות וכרמיהן כשהן נטועות וברחו. ולכאורה קשה, מה ענה להם גביהא בן פסיסא, והרי לא היו שם בני ישראל אלא רד"ו שנים ולא ת"ל. ועוד, הרי מה שהשתעבדו בישראל נגזר כבר בברית בין הבתרים?

וצריך לומר, שבאמת פרעה רצה להשתעבד בעם ישראל גם לאחר שעברו ארבע מאות שנה. אולם כל זמן שלא עשה מעשה המוכיח את כוונותיו הזדוניות, ציווה הקב"ה לקחת בתורת שאלה על מנת להחזיר. אך כיוון שרדף פרעה אחרי בני ישראל, וגילה מחשבתו הרעה אשר חשב להשתעבד בבני ישראל עוד שנים רבות, קנו ישראל את מה ששאלו בקניין גמור ולא היו צריכים להחזיר.

אלא שלפי זה יוקשה מאמר חז"ל [ברכות ט.], "דבר נא באזני העם" - שלא יאמר אותו צדיק "ועבדום וענו אותם" קיים בהם "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" לא קיים בהם. ואם בתחילה היה זה בתורת שאלה על מנת להחזיר, עדין לא התקיים "יצאו ברכוש גדול".

והנה יתיישב זה עם מה שהקשו המפרשים על הפסוק "ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים". ולכאורה קשה, מה שייך לומר כן בשעת הציווי [עיין ברמב"ן]. ולדברינו יבואר, שהפסוק בא לבאר, כיצד יתקיים "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" בשאלה על מנת להחזיר. ועל כן נתן ה' את חן העם בעיני מצרים, ואם כן השאלה היא כעין מתנה, והוא על פי מה שאמרו חז"ל במסכת בבא מציעא [קג.], אדם ששאל כלי מחברו "בטובה" - הרי כלי זה שאל לו לעולם, ואם יצטרך עוד פעם לכלי זה - זכאי

לשאל אותנו מחברו. אמר רב מרי: דין זה רק אם קנה ממנו זכות זו בקניין, ואם נשבר כלי זה, חייב להחזיר לו את שברי הכלי. ועל כן כאשר נשאו ישראל חן בעיני המצרים, שאלו להם בטובה לעולם.

ועל פי דברינו, יבוארו דברי המדרש רבה [שמות ב, א] על הפסוק "ומשה היה רועה" - הה"ד "יודיע דרכיו למשה", שהודיע דרך הקץ למשה, "רחום" שריחם על ישראל ולא נגעו בהם המכות, "וחנון" שנתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום. ולכאורה דברי המדרש תמוהים, הרי כל המכות היו לטובת ישראל, וכיצד ייגעו בהם המכות לרעה. ולדברינו יבואר, שכל המכות שקיבל פרעה היו בעבור העתיד שרצה להשתעבד בישראל יותר מארבע מאות שנה, ומחשבה רעה אצל הגויים מצרפה הקב"ה למעשה. אולם קשה, שגם בני ישראל קודם מתן תורה היה להם דין בני נח, והיו צריכים להיענש בשביל שעתידים לחטוא בחטא העגל. אלא שבזה "רחום" הוא הקב"ה ולא נהג דין זה בבני ישראל.

בכל גוי יש חלקי קדושה

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי אריה צבי פרומר הי"ד, ראש ישיבת חכמי לובלין ובעל שו"ת ארץ צבי [ליקוטים - פסח] באופן הבא:

הנה יש לומר, שכל האיסור של גזל עכו"ם, הוא בגלל שישנם חלקי קדושה מועטים ששוכנים בתוכם, ולולי זאת הרי הם כבהמה, ולא שייך בהם איסור גזל, וכמו שכתב בזה בספר שפע טל. והנה נמצא סמך לזה במסכת בבא קמא [לח.]. "דרש רבי אבהו: 'ראה וייתר גויים' - ראה ז' מצוות בני נח שנצטוו ולא קיימום, עמד והתיר ממונם לישראל". וביאר בספר שפע טל, משום שנפרדו מהם כל ניצוצות הקדושה, ועל כן התיר הקב"ה את ממון המצרים לישראל.

אולם קודם ששאלו מהם, עדיין היה בהם חלקי קדושה, והיה אסור לגזול מהם, ועל כן ציווה אותם "וישאלו", כי לפי שורת הדין היה אסור לקחת מהם בחזקה. אך מיד לאחר מכן נאמר [יב, לז] "וינצלו את מצרים", ודרשו חז"ל [ברכות ג:] שעשו אותם כמצולה שאין בה דגים. ופירש האר"י הקדוש, שהוציאו מהם את כל ניצוצות

הקדושה והשאיירו אותם ריקים מכל וכל, ועל כן הותר לישראל לגזול מהם מבלי להחזיר, וכמובן היה זה על פי דין תורה.

מדוע נצטוו ישראל לשים את בגדי המצרים על ילדיהם?

"ושמתם על בניהם ועל בנותיכם" [ג, כב]

הנה הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות, בעל שו"ת בית אפרים [חושן משפט הקדמה], יישב קושיה זו:

הנה דעת התוספות [סוכה ל:] היא, ששינוי רשות ואחר כך ייאוש לא קונה, והטעם הוא משום שהחפץ הגיע לידו באיסור. אולם אם הגיע לידו החפץ בהיתר, גם אם קדם שינוי השם לייאוש, גם כן קונה.

והנה אמרו חז"ל על הפסוק "מדלג על ההרים", שהיו צריכים ישראל להיות במצרים ארבע מאות שנה, והקב"ה ברחמיו הקדים להם את הגאולה לאחר רד"ו שנים. ואם כן לפי זה, עדיין לא הגיע הזמן לגבות את השכירות, שהרי שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, וצריך לחכות כמה דורות.

ולכן העצה היא "ושאלה אישה משכנתה", שאז יגיע להם הדבר בהיתר, ואז "ושמתם על בניהם", והיינו שינוי רשות. וכאשר יצאו ממצרים, ייקנו להם החפצים מחמת ייאוש המצרים וכמו שנאמר "ויוציאם בכסף וזהב, שמח מצרים בצאתם", והיינו ששמחו מצרים שיצאו עם הכסף וזהב, וע"י כך לא יחזרו, שהרי היה כאן ייאוש ושינוי רשות, ואע"פ שקדם שינוי הרשות לייאוש, כיוון שבא לידם בהיתר. ובנוסף עוון גזל לא ייחשב להם, כיוון שמכל מקום מגיע להם חלק עבודתם. וגם המצרים שמחו בכך שיעכבו ישראל כספם וזהבם של המצריים בידם בשכרם, כדי שלא יחזרו לשם לתבוע את שכרם.

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, הובא בצפנת פענח [שמות]:

הנה מובא בספרי [ראה פסקה קכ], שרכוש זה התחייבו המצריים לתת לבני ישראל, כדין הענקה, שחייבה התורה לתת לעבד עברי שסיים את עבודתו. והנה מובא במסכת קידושין [יז]. דעת רבי אליעזר בן יעקב, הסובר שהענקה אפשר לתת או

מצאן, גורן, ויקב, הכתובים בפרשה, שהם דברים המתברכים ומתווספים, או כספים הדומים להם, שאף הם מתברכים על ידי עיסקא. ואם כן, בשלמא כלי כסף וזהב הוו ככסף, ושפיר קיימו בהם את חיוב הענקה, אולם שמלות, שאי אפשר לקיים בהם הענקה, היו לכאורה גזל בידי בני ישראל, והתחייבו להחזירם למצרים.

אולם הנה אמרו חז"ל [ב"ק יא:], שאם האחים השותפים חלקו נכסיהם, אין הם חולקים בלבוש שעל הבנים והבנות. וביאר רבנו חננאל בטעם הדבר, שכבר זכו הבנים והבנות בלבושיהם. ולכן נצטוו כאן בני ישראל, לשים את השמלות על בניהם ובנותיהם, כדי שלא יוכלו המצריים ליטלם בחזרה.

מה נרמז בעניין המטה והנחש?

"מה זה בידך ויאמר מטה" [ד, ב]

הנה צריך להבין, מה רצה הקב"ה לרמוז למשה רבנו בעניין המטה והנחש.

הגאון רבי שמעון גרינפלד בעל חידושי זהב שבא [פרשת שמות] ביאר זאת:

הנה חשש משה רבנו, שאם יקבל את המינוי ללכת לפרעה ולגאול את ישראל, שמא דבר זה יביא אותו לידי גאווה והתנשאות. ולזה הראה לו הקב"ה מופת במטה, המרמז על שבט מושלים, דהיינו מטה לרדות בו את העולם. ואז אמר לו להשליך אותו ארצה ויהי לנחש, כלומר שבאמת מי שיש לו מטה למשול על חבירו, אם משתמש באותו מטה בענייני העולם הזה כגון כבוד ושררה, הוא באמת נחש והיינו יצר הרע, שהוא מזיק מאד לאדם. וכמו כן מצינו בפרשת שופטים בעניין המלך "ולא ירבה לו סוסים, וכסף וזהב לא ירבה לו מאד", והטעם הוא "לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצווה ימין ושמאל". והיינו משום שהמלך מסוגל להגיע לידי גאווה יותר משאר העם, וכמו שאמרו חז"ל על הפסוק "שום תשים עליך מלך" - שתהא אימתו עליך, ומלך שמחל על כבודו אינו מחול, כתב הרמב"ם שכבודו - כבוד הציבור הוא.

אולם כל זה הוא רק בענייני העולם הזה, אולם ברוחניות צריך הוא להיות בבחינת מלך, ולהראות את מלכותו על עמו, ללמדם ללכת בדרך התורה והמצוות, וכמו שנאמר "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם". וכתב הרמב"ן

[שם] בשם הירושלמי, שעל דבר זה קרע יאשיהו את בגדיו ואמר "עלי להקים", והיינו משום שדבר זה מוטל על המלך, ואם כן צריך המלך להשתמש מעט במידת המטה, להראות לעולם שהוא המושל בענייני רוחניות.

וזה מה שהראה הקב"ה למשה, שאף שהמטה בענייני העולם הזה הוא נחש ויצר הרע וממית את האדם, עם כל זה צריך לאחוז בזנבו, והיינו להשתמש מעט במידה זו למשול על העולם. ולכן אמר לו "שלח ידך ואחוז בזנבו" של המטה, שבאופן זה לא יזיק לו, ואדרבה, יקבל שכר הרבה ויארץ ימים על ממלכתו.

דומם צומח חי ומדבר

הנה יש להקשות, מדוע הראה הקב"ה למשה דווקא את האותות האלה.

בנו של הגאון רבי שלום מרדכי שבדרון מברז'אן בעל שו"ת מהרש"ם [חלק א הקדמה אות מב] ביאר זאת באריכות:

הנה הכלי יקר הקשה, מדוע במשה נאמר "אדמת קודש" ואילו ביהושע נאמר רק קודש סתם. ותרצו המפרשים, שהקב"ה היה חפץ שיחיה משה רבנו לנצח ע"י גילוי השכינה, וממילא תהיה הגאלה נצחית ותיקון העולם על ידו. והנה נודע שלעתיד לבוא תתעלה הארץ יותר מהשמיים, והיינו המקום [כלומר הדרגה] אשר אתה עומד עליה אדמת קודש היא, שהאדמה עצמה תיעשה קודש, מה שאין כן ביהושע.

והנה תמה משה רבנו הכיצד ייתכן, שאפילו האש אינה יכולה לכלות את הגולם, ועל כן אמר משה "אסורה נא ואראה מדוע לא יבער הסנה", ובוודאי מפני שאין שום בריה בעולם שיכולה לשנות דבר מכפי שנעשה ברצון הבורא. "וירא ה' כי סר לראות", שסר להשכיל ולעיין בזה להבין דבר על בוריו, ולכן אמר לו "כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא", כלומר אף שכעת האדמה לא קדושה, אולם אחר כך תקבל צורה אחרת ושפע אלוקי, ותתעלה יותר מן השמיים. ועל ידי זה תבין, אשר אעלה את ישראל אל מקום הכנעני, אף שכרגע היא לבושה בצורה בלתי נאותה, תוכל להשתנות ולקבל צורה אחרת. ועל ידי זה, תבין את אשר אעלה את ישראל אל מקום הכנעני, אף שכרגע היא לבושה בצורה בלתי נאותה.

אולם אז טען משה ואמר, שמא ישראל לא יאמינו לי כי יש בכוחי לשנות מצורה אחת לאחרת. ועל כן הראה לו הקב"ה את האות הראשון - המטה, שהוא צומח, ונהפך לנחש שהוא חי. האות השני - היד שהפכה למצורעת, והיינו שגם החי יוכל להשתנות. האות השלישי - המים שהפכו לדם, והיינו שגם הדומם יוכל להשתנות.

וגם על כך טען משה ואמר, שמא יאמרו ישראל שכל זה בדומם צומח וחי, אולם המדבר לעולם לא יוכל להשתנות, ולזה אמר "לא איש דברים אנכי", ואין לי במה להראותם עניין בחינת המדבר, שהרי שקועים הם במ"ט שערי טומאה וכיצד יוכלו להשתנות ולקבל קדושה. ועל כך ענה לו ה' "מי שם פה לאדם הלוא אנכי ה'", ואנכי עשיתי הכול בתחילת הבריאה שתוכל לקבל צורה אחרת בכל היסודות. "ועתה לך ואנכי אהיה עם פִּיךָ והוריתיך אשר תדבר" - כלומר לך ותראה שתוכל לדבר ותשתנה אתה בעצמך, ואז יראו כולם שיוכלו להשתנות בכל ארבעת היסודות.

מדוע הראה הקב"ה למשה מופת בנחש?

"ויהי לנחש" (ד, ג)

הנה ידועים דברי רש"י, שרצה הקב"ה לרמוז למשה בהפיכת המטה לנחש, שסיפר לשון הרע על ישראל באומרו "והן לא יאמינו לי", ותפש אומנותו של הנחש.

אולם הגאון רבי תנחום גרשון בעל שו"ת גינת ביתן [גינת חמד דרוש יג] ביאר זאת בדרך דרוש:

הנה כתב רש"י על דברי משה רבנו "מי אנכי כי אלך אל פרעה, וכי אוציא את בני" ממצרים", והיינו מהי הזכות שיש לישראל להוציאם ממצרים, וכמו שאמרו חז"ל על הפסוק "גוי מקרב גוי" - הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז. ואז הראה הקב"ה למשה את המופת בנחש, להראות לו שפרעה ומצרים, אף שלא גזרו אלא על הזכרים, רוצים לכלות את ישראל לגמרי. וכיוון שרוצים לכלותם, אין לחשוב כלל אם ישראל זכאים, שהרי זה הובטחנו, שגם אם ישראל לא ישמעו למצוות ה', בכל זאת "לא מאסתי ולא געלתי כללותם".

והנה אמרו חז"ל [תענית ח.], שהתקבצו כל החיות אצל הנחש ואמרו לו "אנו דורסים וטורפים ויש לנו הנאה, אבל אתה שכל מאכלך הוא טעם עפר, מה הנאה יש לך". ובדומה לזה, מובא במסכת סוטה [יא.] על הפסוק "ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס" - חד אמר רעמסס שמו, ומדוע נקרא פיתום - שפי תהום בולעו, וחד אמר פיתום שמו, ומדוע נקרא רעמסס - שראשון ראשון מתרוסס.

והנה מוכח מזה, שהמצרים היו מצרים לישראל אך ורק כדי לכלותם לגמרי, ולא היה להם שום הנאה ותועלת לעצמם, שהרי אם היה להם הנאה בכך, יש לומר שטובת עצמם הם דורשים, ואינם מתכוונים להזיקם ולכלותם, אולם כיוון שאין להם הנאה בזה ממה שמצירים את ישראל, הרי שכוונתם לכלותם.

וזהו הרמז שרצה הקב"ה לרמוז למשה, שסירב ללכת לפרעה להוציאם ממצרים, בשביל שאין להם זכות לצאת. הראה לו הקב"ה למשה את המופת בנחש, לרמוז לו שפרעה עושה מעשה נחש שאין הנאה להיזקו, שרוצה רק לענותם בסבלותם ולהרע להם ללא הנאה ותועלת לעצמו כלל. וגם אם הגיעו בני"י למצב של "לכלותם", כבר הובטחו מפי ה' שלא יעזבם ולא ימאס בהם.

עיקר השעבוד היה ברוחניות

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי יוסף דב סולובייצ'יק, בעל שו"ת בית הלוי [חלק ב דרוש ו] באופן הבא:

הנה שתי רעות עשו מצרים: האחת - רעת הגוף, ששעבדו בהם בחומר ובלבנים ובכל עבודה קשה. השניה - רעת הנפש, שהחטיאו אותם הרבה ע"י עבודה קשה, וכמו שמובא במדרש על הפסוק "והמים להם חומה מימינם ומשמאלם", הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז, ומה נשתנו אלו מאלו. ובאה התשובה - הללו עבדו מתוך השעבוד ומתוך טירוף הדעת, ואין אתה יכול לדון אונס כרצון. ומובא בילקוט [בשלח רמז רסח], שכאשר היו ישראל מלין את בניהם, היו אומרים להם המצרים "מדוע אתם מלים בניכם, היו כמצריים, ותקל העבודה מכם".

ומובא בילקוט [שמות רמז קעא], למה הראה לו הקב"ה למשה בנחש, מה נחש ממית ונושך לבני אדם, כך היה פרעה ועמו נושכים וממיתים לבנ"י. חזר ונעשה כעץ

יבש, כך היו פרעה ועמו כעץ יבש. ולמה הראה לו בדבר טמא, מה מצורע הזה טמא ומטמא, כך היו פרעה ועמו טמאים ומטמאים לישראל, וחזר ונטהר, כי יטהרו ישראל מטומאת מצרים. הרי לנו שני טעמים: נושכים וממיתים, והיינו רעת הגוף, מטמאים את ישראל בנפשם והיינו רעת הנפש.

ולכאורה יש להקשות על דברי המדרש "נחש ממית ונושך", והרי ישנם הרבה חיות הנושכים ומזיקים, דורסים וטורפים יותר גדולים מן הנחש. והעניין הוא, שגם בשעבוד הגוף שעשה להם פרעה, עיקר מחשבתו ותכלית כוונתו הייתה להחטיאם ולהעבירם מדתם, והעבודה הייתה רק התחכמות כדי להוציא את מחשבתם הרעה אל הפועל, וע"י זה שיוסיפו עליהם שעבוד, יהיו ישראל מוכרחים לעזוב אמונתם כדי להקל מעליהם העול.

ובזה נבין את כוונת המדרש רבה [בראשית כז, ב], "כל ימיו מכאובים" - אלו המצריים שהכאיבו לישראל במעשיהם הרעים, "וכעס עניינו" - שהכעיסו לקב"ה במעשיהם הרעים. והיינו, שתדיר הכאיבו לישראל, ועיקר התכלית היא להכעיס לקב"ה. אולם פרעה לא היה יכול לעשות מחשבתו בגלוי, להכריחם לעבור על דתם בפה מלא בלי שום טענה, ועל כן עשה מעשהו זר, וכיסה את מחשבתו במסווה השעבוד.

ולזה הראה לו הקב"ה למשה נחש, שהרי כל החיות טורפות ונהנות באכילת הטרף, אולם הנחש טורף ואוכל ללא הנאה. וגילה הקב"ה למשה ברמז זה, עומק כוונת פרעה, שגם בשעבוד הגוף אין התכלית היוצאת ממנו להרוויח ממון, אלא רק כדי להזיק ולהרע להם, ולהחטיא אותם בעבירות. ובזה נבין מדוע שלח הקב"ה מכות רבות על המצריים, ואם כדי שיסכים להוציאם, היה מספיק גם מעט מן המכות. אלא מכיוון שעיקר כוונת פרעה הייתה להעבירם מדתם, רצה הקב"ה להשריש בליבם של ישראל יראת ה' ורוממותו, שיהיו פוחדים מהדר גאונו, ולעקור מקרב ליבם כל נטע זר. ולכך הכביד ה' את לב פרעה בחמש מכות אחרונות, כדי להוסיף עליו מכות ועונשים, ובכך יתווסף יראת ה' בליבם.

ובזה נבין גם את תפילת משה רבנו לאחר חטא העגל "למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכוח גדול וביד חזקה", ומובא במדרש, שטענת משה הייתה, שבמצרים היו כולם עובדי ע"ז, ומשום כך עבדו גם העגל. הרי לנו, שגם ביציאתם ממצרים עדיין נשאר אצלם קצת רושם מטומאת מצרים, עד שזה גרם להחטיאם שנית בעגל. ואם היה הקב"ה מוסיף עוד מכות על פרעה, עד שלא היה נשאר בליבם

שום רושם, והיו נעשים כמו שהיו קודם ירידתם למצרים, כולם זרע קודש בלי שום סייג ופסולת, לא היו נלכדים שוב בשום חטא לעולם.

מדוע נס משה מפני הנחש?

"וינס משה מפניו" [ד, ג]

הנה לכאורה תמוה, שמשה, אשר לא היה ירא מכל מלאכי מעלה, ינוס מפני נחש אשר נולד ממנהפכת המטה. ועוד, הרי אמרו חז"ל [ברכות ל:]: "אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק בתפילתו", וכיצד משה בעמדו לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה ודיבר עמו, יגור מפני נחש וינס מלפני ה'. ואם בכל זאת יקרהו אסון וימות, הלא הוא לפני ה' יעמוד, ונבחר מוות זה במוותו לפני ה'.

הגאון רבי יהונתן אייבשיץ בעל יערות דבש [חלק א דרוש ג לז' אדר] ביאר זאת:

הנה אמרו חז"ל [בבא בתרא טז:]: "איילה רחמה צר ואי אפשר לה להוליד, מה עשה הקב"ה - מזמין לה נחש ונושך במקום הלידה ומזה יולדת". ומובא במסכת סנהדרין [צז:]: אם אין ישראל עושים תשובה, מה עושה הקב"ה, מעמיד להם מלך צר כהמן, ומתוך צרה עושים תשובה.

וזה הנמשל, הרחם של ישראל צר מלהוליד תולדות של צדיקים, והיינו תורה ותשובה ומעשים טובים, ועל זה אמר הנביא [מ"ב יט, ג] "באו בנים עד משבר וכוח אין ללידה". מה עושה הקב"ה, מזמין לנו נחש, והיינו מלך כהמן, שנושך ומכאיב לנו עד שעל ידי זה חוזרים בתשובה, ומזה צומחת צדקה וישועה לישראל. וזה עניין האיילה, ולכך המשיל דוד המלך את כנסת ישראל לאיילה. וכן משה אמר "והן לא יאמינו לי", כי ראה שאין הדור ראוי לכך, וערומים מתורה ומצוות, ולא שמעו אל משה מקוצר רוח מעבודת כוכבים שדבקה בהם, והיה קשה לו ולזקני ישראל להאמין שיבוא יום הגאולה.

ולכך הראהו הקב"ה נחש נושך, והיינו קושי השעבוד, ומתוך זה ישובו בתשובה ויזעקו אל ה'. וכאשר משה הרגיש זאת, חשש לנפשו שמא ח"ו לא יוכלו ישראל

לעמוד בניסיון השעבוד, ובאמת הרי תכלית התקנה היא לסבול את גזרת הגלויות, וכמו שאמרו חז"ל [יבמות קכא.] "כל גל וגל שבא עלי נעניתי והרכנתי ראשי".

ואז אמר לו הקב"ה "שלח ידך ואחוז בזנבו", והיינו ע"י ההכנעה והשפלות תוכל לו, ומן הנחש יהיה מטה ישע ועל ידי זה תצמח הגאולה, וכן היה, שע"י קושי השעבוד באה הגאולה. וכן היה אצל אסתר, שהעמיד להם הקב"ה מלך קשה כהמן, ועל ידו חזרו בתשובה, ולכך נמשלה אסתר לאיילה.

"שלח נא ביד תשלח" - ביד מי?

"שלח נא ביד תשלח" [ד, יג]

"שלח נא ביד תשלח" - בידי רבי עקיבא [מדרש פליאה]

תמוה. מדוע רצה משה רבנו שרבי עקיבא יהיה הגואל של בני ישראל?

הגאון רבי רפאל בלזם בעל שו"ת נחלי אפרסמון [חידושים על התורה] ביאר את דברי המדרש:

הנה מובא במסכת שבת [צז.] "מנין לנו, שהחושד בכשרים לוקה בגופו - ממשה שאמר 'והן לא יאמינו לי, והנה ידו מצורעת כשלג' ". והנה מובא במסכת שבת [קכז:], מעשה באדם אחד, שהשכיר את עצמו לבעל הבית אחד. לאחר שלוש שנים, כאשר בא להיפטר ממנו, אמר לו: "תן לי מעותי" - אין לי, "תן לי בהמה" - אין לי, "תן לי תבואה" - אין לי, "תן לי כרים וכסתות" - אין לי, "תן לי קרקע" - אין לי. מה עשה הנשכר - הלך לביתו בפחי נפש. מה עשה בעל הבית - המתין עד שיצא חג הסוכות, ונטל ג' משאות של שלושה חמורים, אחד של יין, אחד של שמן ואחד של מיני מגדים, ומעות בידו, והלך לביתו של הנשכר ואכלו ושתו, והוציא מעות ונתן לו.

ואזי שאל אותו בעל הבית "במה חשדת בי כאשר אמרתי לך אין לי מעות", ענה לו השכיר: "חשבתי שמא הזדמן לך לקנות שדות וכרמים בזול". בהמה - שמא היא מושכרת לאחרים. תבואה - שמא אינו מעושר. כרים וכסתות - שמא הקדשת את כל נכסיך. אמר לו: "העבודה! [לשון שבועה], כך באמת היה".

והנה מובא בשאלות [פרשת שמות], שהשכיר היה רבי עקיבא, ובעל הבית היה רבי אליעזר בן עזריה. ועל כן, משה רבנו, מרוב ענוותנותו, אמר שישלח בידי רבי עקיבא, שהוא לא יחשוד בבני ישראל אלא ידון אותם לכף זכות.

הנהגה טבעית והנהגה ניסית

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי יחיאל מיכל הולנדר בעל שו"ת אמרי כהן [הקדמה] על פי דברי המהר"ל:

הנה כתב המהר"ל בספרו באר הגולה [באר שביעית], שכמו שיש בעולם ב' הנהגות, טבעית וניסית, כן התורה שהיא אור חכמתו. אחת שמענו ישירות מפיו בהר סיני ללא מתווך, ושנית יורדת ומתלבשת בשכל האנושי, ומיילדת חכמת התורה בכל דור. ולפי זה יומתק, מדוע נקראת התורה שבעל פה בשם חיי עולם, שהרי חיי העולם הוא מה שמתנהג העולם בטבע, והרי זה כעניין תורה שבעל פה.

והנה אמרו חז"ל [שבת לב.]. לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה, שאם עושים לו נס מנכים לו מזכויותיו, ולכן עדיף למעט בנס. והנה משה רבנו היה יסוד תורה שבכתב, שעל ידו ניתנה התורה, ורבי עקיבא היה יסוד תורה שבעל פה, וכמו שאמרו חז"ל [יבמות סב.], שהיה העולם שמם עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו בדרום ושנאה להם: רבי מאיר, רבי יהודה, רבי יוסי, רבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה.

ומעתה יובן מדוע גאולת ישראל הייתה בניסים ונפלאות, משום שנגאלו ע"י משה רבנו, שהוא יסוד תורה שבכתב, וכנגדו היא ההנהגה הניסית. אולם אם הייתה הגאולה ע"י רבי עקיבא, שהוא יסוד התורה שבעל פה, וכנגד זה ההנהגה הטבעית, הייתה הגאולה ע"י דברים טבעיים, שהיה פרעה משלח אותם ממצרים וכיוצא בזה ולא ע"י ניסים ונפלאות. וזו הייתה טענת משה רבנו לקב"ה, שישלח את הגאולה ע"י רבי עקיבא ולא ע"י ניסים ונפלאות, שהרי עדיף למעט בנס.

מדוע ניטלה הכהונה ממשה רבנו?

"הלא אהרן אחיך הלוי" [ד, יד]

"והלוא כהן הוא? הכי קאמר: אני אמרתי אתה כהן והוא לוי, ועכשיו הוא כהן

ואתה הלוי" [שמות רבה פרשה ג, יז]

צריך להבין, מהי המידה כנגד מידה כאן, שבשביל שסרב ללכת בשליחות הקב"ה, נקנס שנטלה ממנו הכהונה וניתנה לאהרן?

הגאון רבי אריה יהודה לייב בעל לוית חן ואור יקרות יישב זאת:

הנה מובא במדרש, שמשנה סרב לשליחות הקב"ה לפי שלא רצה ליטול גדולה על אהרן אחיו הגדול. ומובא במדרש רבה [פרשת נשא ו, ב], "מדוע הקדים הכתוב לקחת לנשיאות ראש קודם לגרשון, והלא גרשון הבכור? לפי שקהת יצא ממנו אהרן, שהוא קדש קדשים, וגרשון היה קדש, לכך הקדים קהת לגרשון". וביאר בעל זרע ברך, שגרשון היה קודש מפני שהיה בכור, וכמו שנאמר "קדש לי כל בכור", ואילו אהרן שיצא מקהת הוא קודש קדשים, לפי שהכהן הוא מעשר מן המעשר, שהרי הלוי היה מעשר מן השבטים, וכמו שהבטיח יעקב אבינו "וכל אשר תיתן לי עשר אעשרנו לך", ואילו הכהן הוא מעשר מן הלוי. הרי לנו שיש להקדים את הכהן, שהוא קדש קדשים, ללוי, ואף אם הלוי הוא בכור, לפי שאינו אלא קדש בלבד.

לזה השיב הקב"ה למשה על סירוב שליחותו, אתה מסרב בשביל אהרן אחיך, שהוא גדול ממך, הלא אהרן אחיך הלוי ואתה כהן, ומעלת הכהונה, שהיא קדש קדשים, ראויה לדחות את מעלת הבכורה שהיא קדש לבד, ואילו אתה מקל במעלת הכהונה, ולכן הוא כהן ואתה לוי.

מדוע התחייב משה מיתה?

"ויבקש המיתו" [ד, כד]

"תניא רבי יהושע בן קרחה אומר: גדולה מילה, שכל זכויות שעשה משה רבנו לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה, שנאמר 'ויפגשהו ה' ויבקש המיתו'. אמר רבי יוסי: ח"ו שמשה רבנו נתרשל מן המילה. אלא כך אמר 'אמול ואצא' - סכנה היא שנאמר 'ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים'. 'אמול ואשהא שלושה ימים' - הקב"ה אמר לי 'לך שוב מצרים', אלא מפני מה נענש משה רבנו, מפני שנתעסק במלון תחילה, שנאמר 'ויהי בדרך במלון' " [נדרים לא:]

על כך הקשה המהרש"א [שם], מדוע התחייב משה מיתה, והרי רק ביטול מצוות עשה, ועל כך אין נענשים? ויישב בשני אופנים: האחד - מפני שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, שנאמר 'וסביביו נשערה מאד'. השני - משה רבנו עדיין היה בגדר בן נח, שאזהרתן זו היא מיתתן ונענשים גם על ביטול עשה.

אלא שאור החיים הקדוש הקשה בנוסף, מדוע התחייב משה מיתה, והרי שלוחי מצווה אינם ניזוקים [פסחים ח:], והרי עסוק היה בשליחות הקב"ה להוציא את בני ישראל ממצרים? ויישב רבנו חיים בן עטר, שלכך נאמר רק "ויבקש", מפני שבגין אותה מצווה שהיה עסוק בה קנה לו פרקליט אחד, ואותו מלאך היה מלווה אותו ושומר עליו מפני המלאך המשחית. ואולי, הוסיף אור החיים הקדוש, נאמר "בדרך במלון", והיינו שמפני זה רצה המלאך להורגו, שלא היה ממש בדרכו למצרים בשליחות המצווה. אולם גם באותו זמן לא היה יכול המלאך להורגו, מפני שחשוב הוא כשליח מצווה גם בזמן ההוא.

מדוע הרג משה את מלאך חמה?

"בשעה שנתרשל משה רבנו מן המילה, באו אף וחמה ובלעוהו, ולא שיירו ממנו אלא רגליו. באותה שעה ביקש משה להורגן שנאמר 'הרף מאף ועזוב חמה', ויש אומרים לחמה הרגו שנאמר 'חימה אין לי' " [נדרים לב:].

לכאורה יש להבין, מדוע הרג משה דווקא את מלאך חמה ולא את מלאך אף.

הגאון רבי אברהם ריינהולד בעל שו"ת מנחת אברהם [הקדמה אות נ] ביאר זאת:

הנה כתב המהרש"א [שם], שביקש משה להורגן מכוח הבא להורגך השכם להורגו. ואמר לו הקב"ה "הרף מאף", שלא באו לחינם אלא בציווי שלי, משום שנתרשלת במצוות המילה.

והנה מובא במנחות [מא.], שעל מצוות עשה מענישים רק בעידן ריתחא, ולכן בא החמה כדי להטיל חמה בעולם, שיהיה זמן ריתחא, והאף בא להעניש על ההתרשלות במצוות המילה. אולם אם לא היה החמה בעולם, לא היה יכול להעניש האף, שהרי לא מענישים על ביטול מצוות עשה אלא כשיש כעס בעולם, ולכן יש דין רודף למלאך חמה, ולכן הרגו דווקא.

מדוע מלה צפורה את התינוק?

"ותכרות את ערלת בנה" [ד, כה]

"אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא למשה רבנו בקש שטן להרוג, אלא לאותו תינוק שנאמר 'כי חתן דמים אתה לי', צא וראה מי קרוי חתן - הווי אומר זה התינוק [נדרים לב].

על דברי הגמרא הנ"ל, הקשה הגאון רבי אפרים מרגליות בעל שו"ת בית אפרים [חו"מ סימן סב], אם משה רבנו לא היה בסכנה אלא התינוק, מדוע לא מל משה בעצמו את התינוק, ורק צפורה מלה אותו?

הגאון רבי מאיר יחיאל הלוי בעל מאיר עיני חכמים [מהדורה תליתאה] יישב את קושייתו:

הנה יש להקשות קושיה נוספת, כיצד מלה צפורה את התינוק, והרי הייתה צריכה להמתין עד שיבריא ומדוע להוסיף לו מכאוב על מכאוביו. והנה לכאורה היה צריך למול במקום סכנה כדכתיב "ושומר מצווה לא ידע דבר רע", והמצווה תגן ותציל מן הסכנה. אך מובא במסכת קידושין [לט:], ששכר מצווה בהאי עלמא ליכא, ואם כן אינה מגנה לשעה, וממילא אין לקיים את המצווה במקום סכנה.

אך הראשונים כתבו, ששכר מצווה ליכא בעולם הזה דווקא במצווה שאדם מחויב בה ועושה, אך אם אינו מחויב בה ועושה, יש שכר כאן בעולם הזה. ולפי זה מיושבת קושיית הבית אפרים, שכיוון שהתינוק היה חולה ומשה היה מצווה למול אותו, לא הייתה המצווה מגינה ומצילה אותו מן הסכנה. אולם לצפורה, שהייתה בגדר אינה מצווה ועושה, יש שכר לפעולתה והמצווה מגינה ומצילה מן הסכנה, ומשום כך דווקא צפורה מלה את התינוק ולא משה רבנו.

מכאן למילה ומכאן לפריעה

”חתן דמים למולות” [ד, כו]

”חתן דמים למולות” - מכאן למילה ומכאן לפריעה [מדרש פרשת כי תצא]

לכאורה תמוה, מנין למדרש שמשה מל ופרע?

הגאון רבי ירוחם יהודה לייב וואלפיש בעל חידושי מזבח אבנים על מסכת פסחים [הקדמה] ביאר זאת:

הנה מובא במכילתא [והביאו בעל הטורים], שבן זה היה גרשום, ולא היה נימול מחמת התנאי שהתנה משה רבנו עם יתרו, שיתנהג עם בנו כדרכו של יתרו. והנה יתרו היה מבני קטורה, ובדינם פסק הרמב”ם שחייבים במילה, ואם כן ודאי שמל אותו אלא שלא פרע. וכן ביאר המהרש”א [סנהדרין צד]. על הפסוק ”ויחד יתרו” - שהעביר חרב חדה על בשרו, וקשה, שהרי כבר היה נימול, אלא בוודאי שמל אלא שלא פרע.

ואף כאן אמר המלאך למשה רבנו, אם חפץ אתה להביא את בנך למצרים, צריך שיהיה כישראל גמור, והיינו במילה ופריעה. ולכן נאמר ”חתן דמים למולות” - בלשון רבים, במילה ופריעה, ועיקר הכעס היה בדבר הפריעה.

מדוע האמינו בני ישראל למשה רבנו?

"ויאמן העם" [ד, לא]

הנה אמרו חז"ל "סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף, שבלשון זה הם נגאלים. יעקב אמר 'ואלוקים פקד יפקד אתכם', ויוסף אמר 'פקד יפקד אלוקים אתכם' ". והנה לכאורה סימן זה אינו בדוק, לפי שיכול לבוא אדם בלייעל ולומר לשון זו, ובמה יודע ע"י זה אמיתות משה.

והנה כתב **בעל נזר הקודש** [פרשה מד סימן כא], על פי האמור בפסיקתא על הפסוק "פקד יפקד" - פקד בתשרי יפקד בניסן, והיינו כמו שאמרו חז"ל "בתשרי פסקה עבודה מאבותינו במצרים ובניסן נגאלו". ולכאורה צריך להבין, מדוע פסק השעבוד לפני זמן הגאולה, ולא היה הכול בפרק אחד?

והשיב **בעל נזר הקודש**, שאם היה אומר משה לצאת מיד מהגלות, ודאי לא היו מאמינים לו אף אם היה עושה להם אותות ומופתים, משום שאפשר שיעשה להם אותות בכישוף, וכל שכן שכבר עמד להם שלושים שנה מקודם גואל אחד מבני אפרים, ועשה אותות ונכשלו אחריו ויצאו, ותכף נפלו ביד פלישתים. אולם משה כבר הבטיח להם מקודם על התשועה, בעוד היותם במצרים להקל מעליהם עול השעבוד, ונתקיים הדבר, ומזה ידעו שהוא נביא אמת, וכדאי לסמוך עליו גם במה שהבטיחם בעיקר הגאולה לאחר זמן לצאת ממצרים. ולזה אמרו חז"ל סימן מסר להם, והיינו שפקד - מורה על הפקידה קודם זמן הגאולה בעודם במצרים, וזה ארע בתשרי, ואחר כך יפקד - פקידה שנייה בגאולה גמורה בצאתם ממצרים בניסן.

ולפי זה, ביאר **הגאון רבי דוד זכות מודינא**, אב"ד מודינא ובעל **זכר דוד**, מדוע האמינו בנ"י למשה, שהרי סוד סימן זה בוודאי לא היה מסור ביד הכול, ואע"פ שהמון העם יודעים את לשון פקד יפקד, אך עניינו הוא הקלת השעבוד בהיותם במצרים, ולאחר מכן הגאולה השלמה. וכך אמר משה, אף אם לא תהיו מאמינים לדברי, אתם תאמינו לי שאפקוד את "העשוי לכם במצרים", דהיינו להקל את השעבוד הצר והקשה אשר אתם יושבים בו, ובזה תדעו נאמנה שאעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ כנען.

ועל פי זה יובנו דברי המדרש [רבה, ה, טז] "כיוון שבא משה ואמר 'פקד פקדתי אתכם', מיד 'ויאמן העם'. במה האמינו - "כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את עניים ויקדו וישתחוו" - ויקדו על הפקידה, וישתחוו על כי ראה את עניים". ולכאורה

תמוה, שהפקידה היא ראיית קושי השעבוד. אך לפי הנ"ל יובן, שפקד הקב"ה תשועה בעוד היותם במצרים להקל מעליהם עול השעבוד, ולאחריה עצם הגאולה.

אולם בני אפרים טעו ויצאו שלושים שנה קודם יציאת בני ישראל, לא פחות ולא יותר. והטעם לכך, כתב בספר **כסף נבחר** [פרשת בשלח], שדבר זה היה נודע שישראל היו ראויים להיות בגלות כמניין ישח"ק, אלא שהקב"ה החליף תחת האות שי"ן צד"י, והיה בגלות כמניין יצח"ק. והנה שבט אפרים לא יכלו לומר שי"ן, וכמו שכתוב "אמור נא שבולת ויאמר סבולת", ולכן חשבו לקחת תחת האות שי"ן סמ"ך, וסמ"ך הוא פחות מן האות צד"י שלושים שנה, ועל כן קדמו לצאת שלושים שנה.

מדוע גזר פרעה גזרה נוספת על ישראל?

הגאון רבי מנשה יוסף גינצבורג בעל שו"ת גבעות עולם [דרוש ד], ביאר את עניין האותות לפני פרעה ולפני הזקנים:

הנה מובא במדרש אגדה, ששבע שנים כבשו ישראל את ארצם במלחמתם עם מלכי כנען, מפני שגרים החטא, אך אילולי חטאו, לא היו צריכים להילחם עם מלכי כנען, אלא היו לוקחים את ארצם מיד מלכי כנען תכף בכניסתן לארץ אף ללא מלחמה כלל, וכמו שמצינו בגרגשי שפנה מעצמו, והנה מצינו שהחטא גורם להאריך את זמן הישועה.

וכמו כן יש לומר בגאולת מצרים, שאמר לו הקב"ה למשה "לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אליהם ה' אלוקי אבותיכם נראה אלי, ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים". והכוונה הייתה שיעשה את האותות לעיני הזקנים, למען אשר יתאמת אצלם כי ה' שלחו, ואז יעשו מרד כנגד פרעה, וכן הוא אומר "למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו", משמע שכוונתם הייתה למרוד במלוכה. והיה אם לא יאבה פרעה לשלחם, אזי היה מכה אותם הקב"ה במכת בכורות, והיה משלחם על כורחו, ולא היה צריך להאריך את זמן הישועה. וזה מה שאמר הקב"ה למשה "ואמרת אל פרעה שלח את עמי ויעבדוני. ואם מאן אתה לשלח את עמי, הנה אנכי הורג את בנך בכורך". אולם המה לא שמעו בקול הקב"ה, ונשמטו שבעים הזקנים אחד אחד, ואע"ג שהאמינו בתחילה כדכתיב "ויאמן העם", מ"מ מכיוון שהגיעו למקום סכנה

פרשו, ונמצא שלא הייתה אמונתם שלמה בקב"ה, שאם כן, לא היו יראים ללכת אל פרעה והיו נכנסים למקום סכנה.

והנה מובא במדרש [הובא בהקדמה לספר **תולעת יעקב**] "אמר לו הקב"ה למשה: לך אמור להם לישראל 'אהיה אשר אהיה' - כשם שאתה הווה עמי, כך אני הווה עמך". והיינו שרמז לו הקב"ה למשה, שאם ישראל יהיו שלמים באמונתו יהיו נגאלים מיד, ואם לא יהיו שלמים באמונתו, לא יזכו להיגאל מיד אלא עד שיכה את מצרים עשר מכות, למען אשר יראו את ידו הגדולה ויאמינו בו, ואז בזכות האמונה ייגאלו.

וזוהי טענת משה לקב"ה "למה זה שלחתני" - אל בני ישראל, שהרי אתה שלחת אותי לישראל תחילה, ומסרת לידי מופתים כדי להראותם לאות על נאמנות שליחותי, כדי לחזק אותם באמונתך, שבזכות האמונה ייגאלו, והם עתה לא די שלא התחזקו, אלא אדרבה, רפו ידיהם מלהאמין בך, שבתחילה כתוב "ויאמן העם", ולבסוף כתוב "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה", וזה פירוש "למה הרעותה לעם הזה".

ועל כך ענה לו הקב"ה "עתה תראה אשר אעשה לפרעה, כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו". וכפל לומר פעמיים "ביד חזקה", כי אילו זכו ישראל להיות שלמים באמונתם, היו נגאלים מיד ע"י שהייתי הורג את בכוריהם בפעם הראשונה שבאתם לפני פרעה, וממילא לא הייתה את הגזרה של קש ותבן.

מדוע רצה פרעה לבטל את יום השבת?

"תכבד העבודה על האנשים" [ה, ט]

"אמר להם פרעה: תכבד העבודה, ואל יהיו משתעשעים ואל יהיו נופשים ביום השבת" [רבה פרשה ה, כב]

הגאון רבי מאיר יחיאל הלוי בעל מאיר עיני חכמים ביאר את דברי המדרש:

הנה אמר הקב"ה לאברהם [בראשית, טו, יג] "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה", ופירש רש"י, שאע"פ שהיו במצרים רק רד"ו שנים, אולם שנות הגלות החלו משנולד יצחק.

אולם כל זה תלוי במחלוקת, אם היה לישראל קודם מתן תורה דין בני נח או דין ישראל, שהרי אם היה לאברהם אבינו דין בן נח, אז לא קנה את ארץ ישראל, וכמו שפסק הרמב"ם [הלכות מכירה פ"א הי"ז], שהגוי אינו קונה בחזקה, ונמצא שארץ ישראל לא הייתה מוחזקת בידי האבות, וממילא החלו את הגלות עוד בארץ כנען. אך אם היה לאברהם דין ישראל, אז קנה את הארץ בחזקה, ונמצא שארץ ישראל מוחזקת להם כבר מימי האבות, והגלות החלה רק מאז שירדו למצרים.

ובזה יש לבאר את דברי המדרש. הנה טענת פרעה הייתה, שעדיין לא הגיע זמן הגאולה, שהרי אברהם אבינו קנה את הארץ משום שהיה לו דין ישראל, והגלות החלה רק מזמן הירידה למצרים. אולם אתם אומרים שהגיע זמן הגאולה, שהרי אברהם לא קנה את הארץ משום שהיה לו דין בן נח, וזמן הגלות התחיל מלידת יצחק, וממילא אינכם רשאים לשמור את יום השבת, שהרי בן נח ששבת חייב מיתה. ועל כן אמר "תכבד העבודה" - ותתבטל השבת.

שמירת שבת מבטלת עוון עבודה זרה

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי אליעזר וויסבולום בעל דמשק אליעזר על מדרש פליאה [אות ע]:

הנה מובא במדרש [רבה פרשה כא], שכאשר עברו בני ישראל בתוך הים ביבשה, טען השר של מצרים "הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז, מה נשתנו אלו מאלו". הרי לנו שעבדו ישראל ע"ז במצרים, ובכל זאת גאל הקב"ה אותם.

והטעם לכך הוא, שהרי שמרו בני ישראל את השבת במצרים, וכמו שמובא במדרש, שמושה בחר להם את יום השבת כדי שינוחו מעבודתם. והנה אמרו חז"ל [שבת קיח:] "כל השומר שבת כהלכתו, אפילו עובד ע"ז כדור אנוש, מוחלים לו". ואם כן, שמירת השבת הייתה להם למחילה גם על חטא עבודה זרה, וממילא התבטלה טענת שרו של מצרים.

ולכך אמרו מצרים "הבה נתחכמה לו" - לבטל מהם את השבת, וממילא יהיו נענשים על מה שעבדו ע"ז, וח"ו לא יגאלו לעולם.

מדוע בקשה מידת הדין לפגוע במשה?

"למה הרעותה לעם הזה" [ה, כב]

"כשאמר משה 'למה הרעותה לעם הזה' בקשה מידת הדין לפגוע במשה.
אמר הקב"ה: וכי בשר ודם אני במדותי, שאין אני מרחם. הה"ד 'ויאמר אליו
אני ה' " [רבה, ה, כב]

הנה דברי המדרש תמוהים. הגאון רבי אברהם שוורץ בעל שו"ת קול אריה [הקדמת פתח טוב אות ט] ביאר את דברי המדרש:

הנה אמר דוד המלך [תהלים ז] "מגני על אלוקים מושיע ישרי לב אלוקים שופט צדיק ואל זועם בכל יום". ואמרו חז"ל [ברכות ז.]. וכמה זעמו - רגע, שנאמר "כי רגע באפו חיים ברצונו". ולכאורה מהי התכלית בזעם זה?

אולם ידוע, שכל התלאות הבאות מאתו יתברך, הכול טובה גדולה הוא מאת הבורא, ואין במציאות רע כלל כי תכליתו הוא לטובה, וגם הזעם שזועם בכל יום הוא לטובה. והנה מבואר בספרים הקדושים, שכאשר ניתנה הרשות למשחית, אינו מבדיל בית צדיק לרשע, שהרי מידת הדין מקטרגת גם על הצדיק. אולם הקב"ה לא נותן מוט לצדיק, ולכן מציל גם את הרשעים מן הפורענות. אולם אם מידת הדין אינה מקטרגת על הצדיק, אין מקום לצדיק להגן על הרשע, אלא כל אחד נידון בפני עצמו.

והנה הוסיף בעל ישמח משה [פרשת בלק], על פי מה שפסק השולחן ערוך [יו"ד סימן קיא], שאם ישנם ב' קדרות עם איסור, ואין בכל אחת כדי לבטל את האיסור אלא בצירוף שניהם, מצטרפים שניהם כדי לבטל את האיסור. אולם אם באחת יש לבטל את האיסור ובשני אין, אין מצטרפים, שרק אם נכנס בכלל הספק נכנס בכלל הביטול, אולם אם יש בה כדי לבטל ואינה נכנסת בגדר הספק, אינה מצטרפת לבטל.

וכן הוא בעניין הצדיק, צדיק גדול שאינו נכנס בכלל הספק, אינו יכול להגן, שהרי אין לו שום שייכות עם הרשעים. והנה אמר שלמה המלך "אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא", והיינו שלא יעברו על לא תעשה, אלא יזדמן שאינו מקיים מצוות עשה או שאינו מקיים את המצווה בשלמות או שיימנע ולא יוכיח בעלי עבירה מאה פעמים. ואמרו חז"ל [מנחות מא.], שעל ביטול עשה אין הקב"ה מעניש אלא בזמן כעס, ולכן כאשר קמים בגויים בבוקר ומשתחוים לחמה, זמן זעם הוא, אלא שהקב"ה חפץ חסד ורוצה בקיום העולם, ומיד מידת הדין מקטרגת גם על

הצדיקים, ואז הם מגנים על כל העולם. ולכן "כי רגע באפו" - שהקב"ה כועס באותו רגע הוא בעצמו עבור "חיים ברצונו", שמן הכעס הזה נמשך חיים וטובה לעולם.

ולכן אמר דוד המלך "מגני על אלוקים" - עיקר המגן שלי הוא על אלוקים, והיינו מידת הדין, שבזה אתה "מושיע ישרי לב", והטעם הוא "אלוקים שופט צדיק", שמידת הדין שופטת גם את הצדיק, וממילא יכול הוא להגן עלינו. אולם קשה, כיצד שופטת מידת הדין את הצדיק, והרי אין מענישים על ביטול עשה, והתשובה היא "אלא זועם בכל יום", שבזמן כעס הקב"ה שופט גם את הצדיק.

והנה משה רבנו, כאשר אמר לקב"ה "למה הרעותה לעם הזה" וחטא בזה נגד הקב"ה, נכנס בגדר הספק, וגם בו רצתה מידת הדין לפגוע, כי הרהר אחרי מידותיו של הבורא. ולכן ענה לו הקב"ה "עתה תראה אשר אעשה לפרעה", והיינו שבתחילה לא היית יכול, כי רק אתה צדיק ולא הם, ואתה לא יכול להצטרף כי אין אתה נכנס בכלל הספק. אולם עתה, כאשר אתה מהרהר אחרי, נכנסת בגדר הספק, ומיד "וידבר אלוקים אל משה".

וארא

מהי התשובה לשאלת משה רבנו?

"ויאמר אליו אני ה' " [ו, ב]

הנה משה רבנו טען בסוף פרשת שמות "למה הרעותה לעם הזה למה זה שלחתני", והקב"ה עונה לו "אני ה' ". ולכאורה צריך ביאור, מהי תשובת הקב"ה למשה רבנו.

הגאון רבי דב אשכנזי, נין ונכד לחכם צבי ובעל שו"ת נודע בשערים [חלק חידושי תורה] ביאר את תשובת הקב"ה למשה:

הנה ידוע, שהצדיקים מהפכים את מידת הדין למידת הרחמים, ולכן כאשר אמר משה רבנו "למה הרעתה לעם הזה", נתעורר על משה מידת הדין, אולם מיד אמר אליו הקב"ה "אני ה' ", ואמירה היא רכה, ושם ה' הרי הוא במידת הרחמים.

והנה אמרו חז"ל [פסחים נ.]. "בעולם הזה אומר על שמועות טובות 'ברוך הטוב והמטיב' ועל שמועות רעות 'ברוך דיין האמת', אולם לעולם הבא על כל אחת ואחת אומר 'ברוך הטוב והמטיב' ". והנה לא אמרו שבעולם הזה יש טוב ורע, אלא שהשינוי הוא בברכה. וכוונתם בזה הוא, שבאמת אף בעולם הזה אין שום רע יורד מלמעלה, וכל מה דעביד רחמנא לטב עביד, אלא שהרע נגלה מיד ואילו הטובה צפונה, ולעיני בשר נראה כרע גמור, ובכל זאת צריך להצדיק עליו את הדין ומברך "דיין האמת". אולם לעתיד לבוא יתגלה לעין כל בשר, כיצד כל דבר שהיה נראה כרע - לטובה היה, וכמו שנאמר "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך", ואז יראו כי גם למפרע בעולם הזה היה ראוי לברך "הטוב והמטיב".

ולכן אמר דוד המלך בראותו צדיק ורע לו רשע וטוב לו [תהלים עג] "עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם", והיינו כאשר אראה את התכלית האחרון, אבין כי רעת הצדיק הייתה לתכלית טובה. וזה גם שנאמר "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלוקים", כלומר שגם הדין הוא באמת רחמים, אלא שבעולם הזה נכתב בשם הוי"ה ונקרא בשם אד-ני, ולכן מוכרחת הטובה להיות כרוכה בעקב הרע.

והנה כאשר נגלה הקב"ה למשה רבנו בסנה ושלחו לומר "ה' אלוקי אבותיכם שלחני אליכם", ואחר כך ראה שעוד הוסיף פרעה להרע לישראל, נתיירא שמא ח"ו נהפכה מידת הרחמים למידת הדין, ועל כן אמר "אד-ני למה הרעתה לעם הזה". ועל זאת השיבו הקב"ה "וידבר אלוקים ויאמר אליו אני ה'", והיינו שאני אלוקים במידת הדין, אך גם במידת הרחמים, שבאמת קושי השעבוד הוא לטובת ישראל, שבזה יושלם הצירוף ויהיו ישראל ראויים מיד לגאולה.

ובדרך זו ביאר את מאמר ההגדה "ברוך המקום, שהקב"ה חשב את הקץ לעשות כמו שאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים". כלומר שגם באותה שעה שאמר לאברהם אבינו "ועבדום וענו אותם", היה מחשב את הקץ ואמר לו מיד "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". ומזה ידענו מידת טובו יתברך, שהרע עצמו היה לתכלית טובה, ולכן אמרו חז"ל "מתחיל בגנות ומסיים בשבח", שהרי גם על הגנות צריך להודות לו כדי לסיים בדברי שבח "מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך".

אבות - למען התולדות

"וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב" [ו, ג]

"וארא" - אל האבות [רש"י]

הנה קולמוסים רבים נשתברו כדי לבאר את דברי רש"י הנ"ל.

הגאון רבי שמואל וואזנר בעל שו"ת שבט הלוי [הקדמה לחלק ה אות י] ביאר, מה הייתה כוונת רש"י בדבריו:

הנה מובא בהקדמה לשו"ת חתם סופר [חלק יו"ד] על הפסוק "יקימן ה' לו לעם קדוש, וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך". והיינו, לאחר שברכם בתכלית

השלמות, באופן שהשלימו נפשם, ועל פניו נראים ימי הזקנה מיותרים, אך בכל זאת לא יהיו ימיהם הנותרים כי אם לטובה, להשלים את נפש בניו וביתו אחריו.

וכאן גילה הקב"ה למשה מדוע נתגלה וחיבב כל כך לאבות הקדושים, אין זה בשביל שהייתה מדרגתם גדולה ועצומה בלבד, אלא מפני שרצו להיות אבות, ואבות היו למען התולדות, ולכן "וארא אל האבות", ומקרא מפורש הוא "כי ידעתיו" ואהבתיו "למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו".

ועל כן נאמר בברכות "והותירך ה' אלוך לטובה בפרי בטןך", והיינו לאחר שראה הקב"ה שתכלית חיינו בעולם הזה למען בנינו ובנותינו, זה סימן שהקב"ה "ישיש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך", ע"י מה שרצו להיות אבותיכם, ובזכות זה נולדתם וגדלתם, וכן גם אתם תהיו אבות לדורות הבאים לטובה.

מדוע נזכרה כאן תחיית המתים?

"לתת להם את ארץ כנען" [ו, ד]

"מניין לתחיית המתים מן התורה? שנאמר 'וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען' - 'לכם' לא נאמר אלא להם, מכאן לתחיית המתים מן התורה" [סנהדרין צ:]

לכאורה יש לדקדק, תמה בעל שו"ת זכרון יצחק [חידושי תורה אות א], מדוע רמז כאן הקב"ה עניין תחיית המתים כעת בגאולת מצרים?

והנה נראה, שאם לא היה מקום להציל את ישראל מן הכיליון במעשה העגל, אזי היה מקום לעכב את הגאולה ממצרים, שהרי ודאי טוב לישראל לעבוד את מצרים מאשר להוציאם ולהרוג אותם בהרים. אולם מאחר שהיה גלוי וידוע לפני הקב"ה, שיהיו ניצולים מן הכיליון במעשה העגל ע"י תפילת משה רבנו, אם כן לא היה מקום לעכב את גאולת מצרים ונגאלו מיד.

והנה מובא במדרש רבה [כי תשא פרשה מד, ו] על הפסוק "זכור לאברהם" - למה הזכיר ג' אבות? אמר רבי לוי: אמר לו משה, אם אין המתים חיים לעתיד לבוא - יפה אתה עושה להם כל מה שתבקש, אבל אם חיים המתים, מה יש לך לומר

לאבות לעתיד לבוא כשיעמדו אבותיהם ויבקשו ממך הבטחה שהבטחתם, מה יש לך להשיבם, לא כך הבטחתם שאתה מרבה בניהם ככוכבי השמיים ועכשיו תבקש לכלותן, הוי "זכור לאברהם".

נמצא על פי דברי המדרש, שתחיית המתים היא הסיבה, שבגינה היה מקום לתפילתו של משה על בני ישראל, שלא ימותו בעוון העגל. ולכן רמז הקב"ה למשה ואמר "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב, וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען", והיינו בזמן תחיית המתים. וכאשר יחיו המתים, ממילא יהיה מקום להציל את ישראל בעוון העגל, ולכן "וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם".

מדוע נאמרה הגאולה בארבע לשונות?

"והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים" [ו, ו]

"אמר רבי יוחנן: מניין לארבע כוסות - כנגד ארבע לשונות של גאולה -
 "והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי אתכם מעבודתם וגאלתי
 אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים ולקחתי אתכם לי לעם" [ירושלמי
 פסחים פרק י הלכה א]

לכאורה דברי רבי יוחנן טעונים ביאור. הלוא ארבע לשונות של גאולה אחת הן -
 גאולת ישראל ממצרים, ומה יתרון לה לגאולה ההיא שנאמרה בארבע לשונות,
 מאילו הייתה נאמרת להם בלשון אחת?

הגאון רבי אליהו אהרן מיליקובסקי בעל שו"ת אהלי אהרן [פתח האהל - נר למאור
 מאמר א], ביאר זאת באריכות:

הנה כל אדם ישתומם על כך, כיצד מדינה כמו מצרים, שהייתה נאורה לפי ערך הזמן
 ההוא, מלאה באנשים חכמים ונבונים, אנשי רוח ובעלי שכל, הלכו אחורנית לרדות
 בבני ישראל באכזריות גדולה, ושללו מהם כל זכות אפשרית, ומררו את חייהם
 בעבודה קשה?

אולם תורתנו הקדושה נתנה לנו תשובה על כך, בדברי הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". והנה כאשר יבוא לביתנו אורח, שעתיד להתאכסן בביתנו ימים רבים, וחפצים אנו שגם לאחר שנה או שנתיים לא ייפול עלינו למשא, אלא שיהיה כאחד מבני הבית, אזי העצה לזה היא, שמראשית בואו אלינו, יהיה כאחד מבני הבית, עם כל הזכויות והיתרונות שיש לבנינו ובנותינו, ובאופן הזה יתרגלו הבנים להביט עליו כאל אחד כמותם.

אולם אם בראשית בואו אלינו נחשוב אותו לנוכרי בביתנו וכאיש אשר רוצים אנו לעשות עמו חסד, אע"פ שבתחילה מפנים אנו לו מקום בנפש חפצה, ברבות הימים חסד זה יהיה לנו למשא, ובני הבית יחלו לדחוק את רגליו לאחת מפינות הבית. לאחר מכן, ידרשו ממנו לעבוד בבית או בשדה, בעד הלחם חסד שהוא אוכל עמנו.

עניין זה רמזו לנו חז"ל [מדרש רבה פרשת פנחס] בבואם לבאר מדוע פרי החג פוחתים והולכים בכל יום - "למדך תורה דרך ארץ, שאם ילך אדם לחברו, יום ראשון מקבלו יפה ומאכילו עופות, יום שני מאכילו בשר, יום שלישי מאכילו דגים, ברביעי מאכילו ירק, וכך פוחת והולך עד שמאכילו קטניות". וזהו משום שבעל הבית מקבלו בתור אכסנאי ואורח ולא כבן בית.

והנה אמר הקב"ה לאברהם "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם", והיינו שבתחילה יהיו ישראל שם בבחינת גרים, וכמו שאמרו האחים לפרעה "לגור בארץ באנו". ופרעה הוסיף ואמר "ארץ מצרים לפניך היא במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך ישבו בארץ גושן", כלומר, הואיל שהם מקבלים את כל הזכויות ויכולים ליהנות ממיטב הארץ, ישבו בארץ מיוחדת להם, והיינו בארץ גושן, וממדרגה זו יבואו למדרגת "ועבדום", אחרי שניתן להם מקום לגור. בנוסף לזה, מחויבים הם לעבוד עבודה בעד החסד שעושים עמם, ומאחר והיו ישראל בעיני החוק כגרים ובעיני העם כעבדים, לא יארכו הימים עד שיגיעו לידי המצב של "וענו אותם".

ולכן כאשר הגיע הקב"ה לגאול את עם ישראל, הסיר מהם קודם את הסבל הקשה שבכולם, ורק לאחר מכן את העונש הקל עד שלבסוף עשה אותם חופשיים לגמרי. ועל כן בתחילה אמר "והוצאתי אתכם סבלות מצרים", והוא העינוי שבעבודה, וכמו שאמרו המצרים "למען ענותו בסבלותם", וזו תהיה תחילת הגאולה, ולאחר

מכן יסלק מהם את העבדות - "והצלתי אתכם מעבודתם", ובנוסף לכך, לא יישארו עוד במצב של גרות, כי יהיה להם הקב"ה לקרוב וגואל - "וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים".

והנה שלושת הדרגות הללו מובילות ללשון הרביעית, שהיא עיקר הגאולה - "ולקחתי אתכם לי לעם". ואמרו חז"ל [פסחים קיז:], שאם רוצה לשתות בליל הסדר, בין כוס שלישית לרביעית לא ישתה, וממילא בין גאולת "וגאלתי" לבין "ולקחתי" אין לעשות הפסק, והיינו כיוון שנגאלו ישראל ונעשו חופשיים לגמרי ולא גרים, תכף ומיד היו צריכים להיגאל בלשון הרביעית של "ולקחתי אתכם לי לעם", כיוון שגם היא באה ללא הפסק לאחר הכוס השלישית.

ועוד אמרו חז"ל [שיר השירים רבה] "כשיצאו ישראל ממצרים, עמדו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו 'הרי השעה, תן להם תורה', כי לאחר שיצאו ממצרים והעבירו מהם את עול המלכות, והחופש ניתן להם במלואו, אינם רשאים להיות רגע אחד בלי תורה, כי רק מי שיש עליו עול תורה יכולים להעביר ממנו עול מלכות.

ולכן אמר רבי יוחנן, שארבע כוסות הללו שאנו שותים בליל הסדר מרמזים לארבע לשונות של גאולה, למען נדע שמדרגות הגאולה הלכו וגברו לכיוון החופש, והרי זה דומה לכוסות של יין, שכאשר שותה אותם האדם יותר מן המידה הראויה הרי הוא בא לידי מעשים מכוערים, וכדי שלא יבעט האדם מרוב שפע החופש, באה המדרגה המעולה והיא "ולקחתי אתכם לי לעם", שבלעדיה הגאולות הקודמות לה הן לרעה, שבלעדי עול תורה, האדם החופשי כעיר פרא הוא.

מדוע בני ישראל לא שמעו אל משה?

"ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה" [ו, ט]

לכאורה קשה. הלוא בזכות האמונה נגאלו בני ישראל ממצרים, שהרי היו מאמינים בני מאמינים, וכמו שנאמר "ויאמן העם", ובפרט, שנתן להם סימן כדי לדעת מי הגואל האמיתי והוא, מי שיאמר בלשון "פקד יפקד", ומדוע לא האמינו לו?

קושיה זו יישב הגאון רבי יחיאל מיכל פישלר בעל שו"ת חסדי אבות [חידושי תורה על הפרשיות]:

הנה בני ישראל ידעו שעדיין לא הגיע זמן גאולתם, שהרי אמר הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה", והם היו רק רד"ו שנים. אך על זאת השיב להם משה רבנו, שקושי השעבוד וריבוי העבודה השלימו את מנין השנים שעדיין לא עבדו, ועל כן הגיע זמן גאולתם.

אולם תירוץ זה של משה רבנו לא נכנס באזניהם, ולכן "לא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה", והיינו שקושי השעבוד והעבודה הקשה השלימו את מנין השנים. ורק את זאת לא שמעו, אך ודאי שהיו מאמינים בני מאמינים.

מהו הקל וחומר כאן?

"הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה" [ו, יב]

הנה הקשו המפרשים על קל וחומר זה, כי בני ישראל לא שמעו אל משה מקוצר רוח ועבודה קשה, ואצל פרעה לא שיך דבר זה ואולי כן ישמע למשה.

הגאון רבי רפאל בלזם בעל שו"ת נחלי אפרסמון [חידושים על התורה] ביאר את דברי משה רבנו:

הנה כתבו המפרשים בטעם הדבר, שיצאו בני ישראל ממצרים קודם שנשלמו ארבע מאות שנה, משום שהקדש מפקיע מידי שעבוד. והיינו שאמר להם הקב"ה "ולקחתי אתכם לי לעם", וממילא יתעורר בכם הרצון להתקדש ולהתקרב אלי ואז "והייתי לכם לאלוקים", ועל ידי זה יפקע השעבוד מפרעה, וכמו שכתב הרמב"ם [הלכות מלווה יח, ו] עבד שעשה אותו רבו אפותיקי - יצא לחירות.

ולכן דיבר עמם משה רבנו על כך, שיתקרב לקב"ה, אולם "לא שמעו אל משה מקוצר רוח", כלומר שרצונם הנקרא רוח היה קצר, זאת משום עבודה קשה, וכמו שמובא בחז"ל [עירובין מא:]: עניות מעבירה על דעתו ועל דעת קונו. ואם "בני ישראל לא שמעו אלי" - להתקדש, "איך ישמעני פרעה" להוציאם קודם שנשלמו ארבע מאות שנות השעבוד.

ועל כך השיב הקב"ה למשה "ויצום אל בני ישראל", והיינו מלשון חיבור וצוותא, והגם שאין להם רצון להתקדש, מ"מ על ידי שמשה ואהרן יתחברו לבני ישראל, וקיימא לן [כלים פרק יב משנה ב] "כל המחובר לטהור - טהור", תפשוט קדושתם של משה ואהרן לכל בני ישראל, וממילא יהיו כולם קדושים ויצאו לחרות עולם.

גם אבותיהם היו בגזרת השעבוד

ביאור נוסף לקל וחומר, ביאר הגאון רבי יחיאל מיכל לייטר בעל שו"ת דרכי שלום [חלק ב דרוש מא ליום ראשון של פסח]:

הנה מובא בילקוט שמעוני [בשלח רמז רמא] "פתח עוזא, שר של מצרים, לפני הקב"ה ואמר לפניו: ריבוננו של עולם! עם זה שאתה מוציא ממצרים יש לי דין עליהם, יבוא מיכאל שר שלהם וידון לפניך. באותה שעה אמר הקב"ה למיכאל בא ודון עמו. פתח עוזא שר של מצרים ואמר: רבש"ע! אתה גזרת על אומה זו שיהיו משועבדים תחת העם שלי עד ארבע מאות שנה, שנאמר 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה', ולא נשתעבדו אלא פ"ו שנה, תן לי רשות ואחזירם לאומה שלי עד ת' שנה. מיד שתק מיכאל. אמר הקב"ה: יש לי ללמד זכות על בני, כלום לא השתעבדו אלא בשביל דבור אחד שדיבר אברהם אוהבי שאמר 'במה אדע כי אירשנה', ואמרתי לו 'ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם', כלום אמרתי בארץ מצרים, 'בארץ לא להם' אמרתי, וכבר גלוי וידוע לפני משנולד יצחק נעשו גרים, וכבר נשלמו ת' שנה, ואין לך להשתעבד בהם כלום. באותה שעה הציל הקב"ה את ישראל ולכך נאמר 'ויושע ה' ביום ההוא'."

הרי לנו שהחשבון היה מאד קשה, עד שמכאל שר ישראל, לא עמד על סודו. וכן הביאו בשם הגאון מהר"ם לבאר את הפסוק "והיה במקום אשר ייאמר לא עמי אתם ייאמר להם בני אל חי", והיינו שהיה אפשר לפרש את דברי הנביא "לא עמי אתם" - שמאס בהם הקב"ה ח"ו. אולם לאחר שעשו תשובה, יתבאר הפסוק "לא עמי אתם" אלא בניו של הקב"ה. וכן מובא במדרש, שאמר הקב"ה לאברהם: "אברהם, לא אחלל את בריתי ומוצא שפתי לא אשנה. כשאמרתי לך 'קח נא את בנך', לא אמרתי לך שחטוהו אלא העלהו, לשם חיבה אמרתי לך". הרי לנו שאפילו אברהם אבינו לא עמד על כוונת הדברים.

וכן הוא בעניין גזרת הגלות. אמר הקב"ה לאברהם "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" - בעבדות, בגרות ובעינוי, והיינו "כי גר יהיה זרעך" התקיים ביצחק ויעקב שהיו גרים בארץ, "ועבדום" התקיים בישראל, כאשר היו השבטים במצרים ועבדו לפרעה, וגזרת "וענו אותם" התקיימה לאחר מות השבטים, מלידת מרים עד שיצאו ממצרים פ"ו שנה. הרי לנו שדברי הקב"ה משתמעים לכמה פנים כפי ערכת המקבלים ובחינת מעשיהם.

והנה בא משה רבנו ובישר להם, שהגיע זמן הגאולה, וביאר להם את החשבון. אולם בני ישראל, שהיו משועבדים בעבודה קשה, לא שמעו אל משה ולא התקבל חשבון על לבם, שלפיו גם ימי אבותיהם יעלה לחשבון השעבוד. והטעם לכך הוא, שהם ראו את ימי חיים אבותיהם, ימי דרור וחרות ללא כל הכנעה וגרות. ועל כן בא משה לפני הקב"ה ואמר "הן בני ישראל לא שמעו אלי" - אם הם לא ראו בנדידת יצחק ויעקב כל מרירות של גלות וגרות, "איך ישמעני פרעה" - כיצד ישמע לנימוק זה פרעה, אשר לא ידע את מעלתם של האבות הקדושים, ולא יבין שימים אלו ייחשבו להם לימי גרות כימים אשר הוא מעביד ברשעו את שבטי ישראל בפרך.

מהו דין ביטול שידוך עם אישה שאחיה קלקלו מעשיהם?

"אחות נחשון" [ו, כג]

"אמר רבא: הנושא אישה צריך שיבדוק באחיה, שנאמר 'ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון', ממשמע שנאמר 'בת עמינדב' איני יודע שאחות נחשון היא, מה תלמוד לומר 'אחות נחשון', מכאן שהנושא אישה צריך שיבדוק באחיה" [בבא בתרא קי].

הנה בשו"ת מהרש"ם [חלק ג סימן שסב] דן בדבר חתן שהשתדך עם כלה, אך לאחר מכן קלקל אחי הכלה את מעשיו, אכל מאכלות אסורות וחילל שבתות, ובעקבות כך רוצה החתן לבטל את השידוך.

והנה השולחן ערוך [אבה"ז סימן נ] לא הזכיר דין קלקול מעשים אלא במשודך עצמו, אולם באחותו יכול לבטל את השידוך רק אם המירה את דתה. וגם בשו"ת הב"ח [סימן ח] כתב, שרק אם המירה דתה זה סיבה לבטל את השידוך, שהרי זה

אונס לא שכיח, אולם במום אחר אינו יכול לבטל. ועל כן, הסיק המהרש"ם, אין בידינו להתיר לבטל את השידוך, ובפרט שבעוונותינו הרבים, חילול שבת ומאכלות אסורות שכיחים הם בזמן הזה.

אולם עיין בשו"ת הרא"ש [כלל לד סימן א], שכתב בדבר משודכת, שאחותה קלקלה את דרכה והמירה את דתה, ורוצה החתן לבטל את השידוך, מפני שלא רוצה להשחית את נחלתו ולפגום את עצמו, וכתב הרא"ש שלא צריך לקיים את השידוך, מפני שהוא אומדנא דמוכח, שעל דעת כן אין אדם רוצה להשחית את נחלתו.

מה ההבדל בין משה רבנו למרדכי?

"ומשה בן שמונים שנה וכו' בדברם אל פרעה" [ז, ז]

לכאורה יש לתמוה, מדוע דווקא כאן הוזכר כאן גילו של משה רבנו?

הגאון רבי שלמה קלוגר אב"ד בראד ובעל שו"ת טוב טעם ודעת [חלק ד סימן רנא], ביאר זאת בהקדמת קושיה נוספת:

הנה אמרו חז"ל [מגילה טז:]: "גדול תלמוד תורה יותר מהצללת נפשות", וכראיה לכך אומרת הגמרא, שבתחילה נמנה מרדכי לאחר ארבע [מקומות בסנהדרין], ואילו לאחר שהשתדל בהצלת ישראל נמנה לאחר חמש. והנה על כך הקשה הט"ז [יו"ד סימן רנא סק"ו], כיצד אמרו חז"ל שגדול תלמוד תורה יותר מהצללת נפשות, והרי קיימא לן שמותר לשנות מעות מתלמוד תורה לפדיון שבויים?

ונראה לומר בזה, יישוב רבי שלמה קלוגר, שוודאי הצלת נפשות חשובה יותר מתלמוד תורה, אך רק במקרה שאין מי שיציל את האדם, או שיש ספק אולי לא יהיה ניצול, שהרי אפילו ספק פיקוח נפש דוחה הכול. והנה בגזרת המן, אף שהיה העניין נוגע לכלל ישראל, כבר נשבע הקב"ה שלא לכלותם, וגם מרדכי אמר בעצמו לאסתר [ד, יד] "רווח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר", ואם כן, היה בטוח שאם ההצלה לא תהיה על ידו, בוודאי יהיה ע"י מישהו אחר, וממילא אין כאן פיקוח נפש. אלא כיוון שמצווה גדולה היא, רצה מרדכי לזכות במצווה זו של הצלת נפשות, ולכן אמרו חז"ל

שגדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות. אולם אם יש חשש שלא יהיה ניצול, ודאי שהצלת נפשות עדיף.

והנה משה ואהרן, הרי עד עתה עסקו בתורה כמו כל שבט לוי, ומעתה הרי החלו ללכת לפרעה, ואם כן, הרי בטלו מן התורה וצריכים לרדת ממדרגתם כמו מרדכי. אולם זאת יובן, שהרי מובא במדרש [רבה ג, ג], שאמר הקב"ה למשה "אם אין אתה גואלן - אין אחר גואלן", והרי זה פיקוח נפש ממש. ובנוסף, כיוון שמשה גאלן קבלו את התורה מיד, ואם לא היה גואלן, היה מתאחר מתן תורה, ואמרו חז"ל [מנחות צט:]: "פעמים שביטולה של תורה זה יסודה".

וזה מה שאמר הקב"ה למשה [ג, יב] "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה", והיינו שבאמת מרדכי רדף אחרי מצווה זו להציל את ישראל, ובדרך שאדם רוצה ללכת מוליכים אותו, ולכן הסכים ה' על ידו. אולם משה רבנו לא היה חפץ ללכת בשליחות זו, אלא כפה זאת עליו הקב"ה, ואם גדול תלמוד תורה מהצלת נפשות, כיצד היה הקב"ה מבטלו מן התורה כדי לבצע שליחות זו. והתשובה היא - בשביל שעתידיים לקבל את התורה. ולכן אמר "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך" - ואני מבטל אותך מן התורה כדי שאתה תקבל את התורה, וממילא הוא האות לקיום התורה.

ולכן הוזכר כאן מניין שנותיו של משה רבנו, ללמדנו שכל שמונים שנותיו נחשבים לטובה כשנה אחת, והיינו בדברם אל פרעה, ואף שהתחילו לדבר אל פרעה ולהיות קרובים למלכות, ומרדכי ירד ממדרגתו כאשר עשה זאת, אך הם לא ירדו, אלא כולם היו שווים לטובה, שהרי הגאולה הייתה יכולה להיות רק על ידו.

מדוע המטה בלע את המטות?

"ויבלע מטה אהרן את מטותם" [ז, יב]

"אמר רבי אלעזר: נס בתוך נס" [שבת צז.]

והקשה הגאון בעל חתם סופר [שם] מדוע הוצרכו באמת לנס זה, שדווקא המטה יבלע את המטות, ולכאורה היה מן הראוי, שבעודו תנין יבלע את המטות, ולא לאחר שייהפך למטה.

ותירץ, שרצה הקב"ה לעשות נס בתוך נס, והטעם הוא, כי הקב"ה הראה לפרעה שהחזיק עצמו לתנין הגדול הרובץ, ואיננו אלא מטה של הקב"ה וכמו שנאמר בסנחריב "ומטה הוא בידם זעמי", אולם הוא מתגאה בעצמו שהוא התנין. אולם מעתה ימסור הקב"ה את מטהו לישראל, והם אינם מתגאים אלא יחזיקו את עצמם למטה של הקב"ה ולא לתנין. ועל כך אומרת הגמרא [חולין פט.] על הפסוק "לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם" - אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, חושקני בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטים עצמכם לפני, נתתי גדולה לאברהם, אמר לפני [בראשית יח כז] "ואנכי עפר ואפר", למשה ואהרן אמרו [שמות טז] "ונחנו מה", לדוד אמר [תהילים כב ז] "ואנכי תולעת ולא איש".

כמה זמן נמשכה כל מכה?

"וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאור" [ז, כה]

"מנין שבעת ימים שלא שב היאור לקדמותו, שהייתה המכה משמשת רביע חודש, ושלושה חלקים היה מעיד ומתרה בהם" [רש"י]

מדברי רש"י אלו עולה, שכל מכה נמשכה שבוע ימים. ועל כך נשאל בשו"ת הרדב"ז [חלק ב סימן תתיג], שלכאורה קשה ממכת בכורות שלא הייתה אלא כרגע, ומכת דבר יום אחד, ומכת חושך שלושה ימים?

והשיב על כך, שממכת דם למדנו - מה מכת דם שיש אחריה מכה נמשכה שבעה ימים, אף כל שאר המכות שיש אחריהם מכה שמשו ז' ימים, יצאה מכת בכורות שאין אחריה מכה. ועוד, שכבר יצאו ממצרים ולא היו צריכים שתשמש המכה עוד. ומכת חושך יש לומר, אדרבה, הפסוקים מסייעים לדברי חז"ל, דכתיב "לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלושת ימים", והיינו שג' ימים ראשונים לא היה החושך עב, אולם ג' ימים האחרונים היה החושך עב ומכופל, שלא היו יכולים לעמוד, הרי ששה ימים, וביום השביעי היה החושך הולך וחסר. וכן מכת דבר, ביום הראשון

הוכו כולם בדבר ומתו בתוך שבעה ימים, ונמצאת המכה משמשת שבעה ימים, ומה שכתוב "וישלח פרעה והנה לא מת מכל מקנה ישראל עד אחד" - לאחר ז' ימים.

[עיי' שם שדחה את דברי האבן עזרא, שמכת דם, צפרדע וכנים היו גם לישראל ולמצרים כאחד, וכתב על כך, שאסור להאמין לדברים אלו, וכל שכן שיש ראייה מהפסוקים להפך, דכתיב "ולא יכלו מצרים לשנות מים מן היאור" - משמע שישראל לא היו צריכים לזה, שהרי היו שותים מן היאור. וגם בצפרדעים כתוב "ובכה ובעמך" - משמע שלא היו בישראל].

מהו הקל וחומר שדרשו חנניה, מישאל ועזריה?

"ובתנוריק ובמשארותיק" [ז, כח]

"עוד זו דרש תודוס איש רומי: מה ראו חנניה, מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם לכבשן האש? נשאו קל וחומר בעצמן מצפרדעים, ומה צפרדעים שאינם מצווים על קדושת ה' כתיב בהו 'ובתנוריק ובמשארותיק', אימתי משארות מצויות אצל התנור, הוי אומר בשעה שהתנור חם, אנו שמצווים על קדושת ה' על אחת כמה וכמה" [פסחים נג:]

וביאר רש"י את דברי הגמרא "מה ראו" - שלא דרשו "וחי בהם" ולא שימות בהם.

והקשו על כך התוספות [ד"ה מה], מדברי הגמרא במסכת סנהדרין [נג:], שבפרהסיה לכולי עלמא חייב אדם למסור את נפשו אפילו על מצווה קלה, ואם כן, לא נאמר בזה הדין של "וחי בהם" ולא שימות בהם? ועוד הקשה תוספות הרא"ש, שלא נאמר "וחי בהם" אלא בשאר עבירות, אולם על איסור עבודה זרה חייב אדם למסור את נפשו, וכאן הרי היה איסור של צלם?

והשיב רבנו תם, שצלם זה שעשה נבוכדנצר לא היה עבודה זרה ממש, אלא אנדרטא שעשה לכבוד עצמו. וכן משמע מדבריהם שאמרו לנבוכדנצר, שלא ישתחוו לצלם זהב, שלא היה זה עבודה זרה. ובזה יובנו דברי הגמרא במסכת כתובות [לג:], שאם היו מכים את חנניה, מישאל ועזריה, לא היו עומדים בניסיון זה, והיו משתחוים לצלם, ואם היה זה עבודה זרה ממש, חס וחלילה שהיו משתחוים לצלם.

אך בספר הישר [חלק החידושים סימן שנד] כתב רבנו תם ליישב, שדרשת תודוס באה ללמד, מהיכן סמכו חנניה, מישאל ועזריה שייעשה להם נס, עד שאמרו לנבוכדנצר, שהקב"ה יציל אותנו מידך ומן האש הבוערת בתנור. ועל זה אמר שלמדו בקל וחומר מהצפרדעים, שהיו נכנסים לתנור ולא מתו, שהרי נאמר "וימותו הצפרדעים מן הבתים מן החצרות ומן השדות", משמע שאלו שהיו בתנורים לא מתו, וכן מובא בילקוט שמעוני [רמז קפב], שהקב"ה פרע להם לצפרדעים, ואותן שנכנסו לתנורים לא מתו.

אולם בסוף דבריהם, הביאו את דברי רבנו יצחק, שביאר "מה ראו" - שלא ברחו, שהרי קודם מעשה זה היו יכולים לברוח, וכמו שעשה דניאל [סנהדרין צג]. ותוספות הרא"ש הביא ראיה לכך, מדברי המדרש [שיר השירים רבה ז, ח], שיחזקאל הנביא אמר להם, שיש להם לברוח, ולקיים מה שמקובל בידו מישעיה הנביא "חבי כמעט רגע". אולם השיבו הם על כך, שלמרות כך רוצים הם לקדש שם שמייס ע"י שהם יהיו שם, ויבזו את הצלם ולא ישתחוו לו, וכולם יראו וידעו, שאף שבני כל האומות משתחוים לצלם, ישראל אינם משתחוים.

אולם המהרש"א יישב את דברי רש"י, שיש לומר שתודוס סובר כדעת רבי ישמעאל, החולק וסובר שגם בעבודה זרה נאמר "וחי בהם" ולא שימות בהם, ולכן יעבור ואל ייהרג.

והרי יש פירכא על הקל וחומר?

לכאורה, הקשה בהקדמה לשו"ת מהרש"ם [אות יח], מה הקל וחומר כאן, הרי יש לומר שהצפרדעים היו יכולים להיכנס בתנורים, שהרי לא כתוב בהם "וחי בהם", אולם דינו של האדם שונה, שהרי כתוב בו "וחי בהם", ומנין לנו לחייב אותו למסור נפשו.

והנה כתב הרמב"ם, שבמקרה שאסור לו לאדם למסור את נפשו, זה דווקא באדם בינוני, אך חסיד ופרוש מותר לו למסור את נפשו על קידוש ה'. והטעם בזה הוא, שבאמת מי שחפץ בכל רצונו ומאודו לקדש את שמו הגדול יתברך, בוודאי אין לך דבר גדול מזה, שכל עבודת ה' לא נחשבת לכולם בפני מצוות קידוש ה'. אולם מי

הוא זה אשר יאמר, שכל רצונו ולבו שווים בלי שום פנייה והרהור, ובפרט היצר הרע אשר בקרבו שעומד כנגדו להסיתו באיזה הרהור, ועל ידי זה שוב אין זה קידוש ה' אלא בגדר מאבד את עצמו לדעת, והתורה אמרה "וחי בהם", ועשה מה שכתוב בתורה ותו לא.

אולם החסיד והפרוש אשר כבר התגבר על יצרו, ומסרו הקב"ה בידו, וכל כוחות גופו נכנעים ונרתעים לפניו וסרים לדבריו, ואין לו עוד שום ניגוד, הוא האיש אשר יוכל לבוא במדרגתו לקדש את ה' ואין לו עוד מה לירא ולפחד עבור איזה הרהור ופנייה, וזהו קידוש ה' באמת. ועל זה אמר רבי עקיבא "כל ימי הייתי מצטער מתי תבוא לידי ואקיימנה, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנה". ומובא במסכת סנהדרין [עד.], שאפילו בצנעה ייהרג ואל יעבור, והיינו שמי שהוא בטוח ורוצה לקיים מצוות "ואהבת את ה' אלוך" בלי שום פניה אחרת, בוודאי מותר לו לקדש את ה'. ולזה פסק הרמב"ם, שחסיד ופרוש מותר לו למסור נפשו לשם ה'.

ומעתה מובן הקל וחומר שדרשו חנניה, מישאל ועזריה מהצפרדעים, שהרי גם להם אין שום פניה והרהור, ומסרו את נפשם ונכנסו לתנור, אף אנו, שאין לנו שום הרהור נמסור נפשנו על קידוש ה', ואם תאמר, שהרי כתוב בהם "וחי בהם" - איש כזה, אשר התגבר על יצרו ואין לו שום פניה, לא כתוב בו "וחי בהם", שהרי זה כל מהות חיו, למסור את נפשו על קדושת שמו.

האם רשאי אדם למסור נפשו במקום שאינו חייב?

הנה לכאורה מדברי רבנו תם, שהצלם שעשה נבוכדנצר היה רק אנדרטא ולא עבודה זרה ממש, ומכל מקום מסרו חנניה, מישאל ועזריה את נפשם למיתה, הוכיח הגר"א בהגהותיו על השולחן ערוך [יו"ד סימן קנז סק"ג], שיש רשות לאדם למסור נפשו למיתה, גם אם אינו מחויב בדבר. וכן מוכח מן המעשה באלישע בעל כנפיים [שבת מט.], וכן כל הרוגי מלכות שמסרו נפשם על לימוד תורה ברבים כגון רבי עקיבא [ברכות סא.]. ורבי יהודה בן בבא [סנהדרין יד.]. וכן מובא במדרש שוחר טוב [תהלים פרק יב] "מה המכות האלה בין ידיך, ואמר 'אשר אהבתי בית מאהבי', המכות האלה גרמו לי להיאהב לאבי שבשמיים, מה לך יוצא להיסקל על ששמרתי את השבת, מה לך להישרף על שאכלתי את המצה, מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני. וכן

הביא הרא"ש ראייה לכך [ע"ז פ"ב סימן ט], מן המעשה המובא בירושלמי [שביעית פ"ד ה"ב], ברבי אבא שהיה חייט אצל עובד כוכבים, ואמר לו הגוי "אכול נבלה, ואם לא אני הורג אותך". והשיב לו רבי אבא "אני לא אוכל, ואם תרצה - הרוג אותי", ומן הסתם היה זה בצנעה בבית הגוי.

אולם הרמב"ם חולק על כך [הלכות יסודי התורה ה, ד] וסובר, שאסור למסור נפשו על דבר שאינו מחויב, ואם מסר הרי זה מתחייב בנפשו. וכל הראיות הנ"ל שהביאו הראשונים, דחה בכך שמדובר בשעה הצריכה לכך, וכמו שכתוב בנימוקי יוסף [סנהדרין יח.]. וחנניה, מישאל ועזריה היו מחויבים למסור את נפשם, שהרי היה זה בפרהסיה, וחייב למסור את נפשו אפילו על אערקתא דמסאנא [רצועת מנעל].

ולהלכה פסק השולחן ערוך [שם סעיף א] "כל העבירות שבתורה, חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, אם אומרים לו לאדם שיעבור עליהם או ייהרג, אם הוא בצנעה - יעבור ואל ייהרג, ואם ירצה להחמיר על עצמו וליהרג רשאי אם הגוי מכוון להעבירו על דת. ואם הוא בפרהסיה, שהיינו בפני עשרה מישראל, חייב ליהרג ולא יעבור אם הגוי מכוון להעבירו על דת. אבל אם אינו מכוון אלא להנאתו יעבור ואל ייהרג, ואם הוא שעת הגזרה - אפילו על רצועת המנעל ייהרג ואל יעבור.

עיר אחת שגזרו עליה גזרת שמד - האם יכולים תושביה לברוח?

הנה הגאון רבי יעקב ריישר בעל שו"ת שבות יעקב [חלק ב סימן קן] דן בדבר תושבי עיר אחת, שגזרו עליהם גזירה להעברת דת, ומחויבים להרג ולא לעבור, אך מקצתם יכולים לברוח, האם מחויבים לברוח כדי להציל את נפשם, ולא יהיו כמאבדים את עצמם לדעת, או שמחויבים למסור את נפשם על קידוש ה' ואל יפרשו מן הציבור.

והשיב על כך, שלכאורה נראה שאין להם לברוח. והראיה היא מדברי רבנו יצחק [שהובא בתוספות לעיל], שביאר את דברי הגמרא "מה ראו" - שלא ברחו, שהרי היו יכולים לברוח וכמו שעשה דניאל, ובכל זאת לא ברחו. הרי לנו ראייה, שאפילו אם היו יכולים להימלט על נפשם, מחויבים למסור את נפשם על קידוש ה', ומה שברח דניאל, אין ראייה לסתור, שהרי זה היה מאת ה' שיברח ויציל את נפשו. ואף לדברי

רבנו תם שיישב באופן אחר את קושיית התוספות, מ"מ אינו מוכרח שחולק על רבנו יצחק לעניין הדין.

אולם כאשר נעיין, כתב בעל **שו"ת שבות יעקב**, נראה שוודאי היכן שאפשר לקיים שניהם, שלא לעבור על המצווה ולקיים "וחי בהם", יעשה זאת. וכן מצינו ברבי שמעון בן יוחאי ורבי אלעזר בנו שברחו למערה, וכן נאמר "ויברח משה", "ויברח יעקב", "ויברח דוד", ויתרו שברח זכו בניו לשבת בלשכת הגזית.

ובסוף דבריו, כתב ליישב את דברי **רבנו יצחק**, שעל פניו הקל וחומר אינו מובן, שהרי הצפרדעים גזר עליהם הקב"ה להיכנס לתנור, אולם חנניה, מישאל ועזריה יכלו לברוח. וצריך לומר, שגם חנניה, מישאל ועזריה נצטוו על כך, שהרי מובא במסכת סוטה [י:], שיצאה בת קול ואמרה ליהודה "אתה הצלת את תמר ושני בניה מן האור, חייך שאני מציל שלושה בניך מן האור, ומי הם - חנניה, מישאל ועזריה", ולכן לא ברחו להימלט על נפשם, שהרי ידעו שוודאי יהיה להם נס. אולם מכל מקום, אם רוצה להחמיר על עצמו ולמסור את נפשו על קידוש ה' ברבים כדי שממנו ילמדו אחרים לעשות כך - זכור לטוב, ולא נקרא מאבד את עצמו לדעת.

ועיין עוד ב**שו"ת הריב"ש** [סימן יא] שהביא את דברי **הרמב"ם** באגרתו, שכתב שאם אדם יכול לברוח ולהציל את נפשו, הרי זה מחויב בדבר אפילו אם יצטרך לעזוב את בני ביתו, שאהבת ה' ויראתו קודמת לכל.

והגאון רבי חזקיה די **סילוא בעל פרי חדש** בספרו **מים חיים על הרמב"ם** [שם] חילק בזה בין גדולי הדור כחנניה, מישאל ועזריה, שבמסירת נפשם על כך נגרם קידוש ה' גדול, ולכן מותר להם למסור נפש על כך, לבין שאר כל אדם שחייב לברוח, ואם אינו בורח הרי זה מתחייב בנפשו.

מדוע רצה פרעה שמכת הצפרדעים תתבטל למחר?

"ויאמר למחר" [ח, ו]

הנה דברי הפסוקים קשים בתרתי: א' - מדוע לא חש פרעה להינצל ממכה זו מיד, והרי הצפרדעים היו מקרקרים בתוך מעיהם? ב' - מדוע אמר משה, שאם יהיה למחר יידע כי אין כה' אלוקינו, והרי גם אם הנס יהיה מיד, בוודאי יידע ויכיר בזה אמונת ה'? הגאון רבי משה יהודה זילברברג בעל שו"ת זית רענן [חלק ב ליקוטי תורה] יישב קושיות אלו:

הנה ידוע, כי דבר הנעשה בכישוף יש לו זמן מוגבל לקיומו, ולאחר זמן זה נפסק מאליו. והנה פרעה חשב במחשבתו הרעה, כי גם מכת צפרדע הייתה ע"י כישוף, מפני שהחרטומים העלו גם כן את הצפרדעים. ועתה כאשר אמר משה רבנו "התפאר עלי למתור אעתיר לך", התחכם פרעה בערמה, שבוודאי ידע משה שהיום תפסק מכת הצפרדע אשר עשה, ומן הסתם יאמר פרעה שייפסקו ממנו הייסורים מיד היום, והוא יתפאר בזה שתפילתו עשתה זאת. ולכן אמר למחר, שהרי גם לולא תפילתו של משה, ייפסקו הייסורים היום.

ועל כך השיב לו משה, דברך טוב בעיני, כי הוא ידע את האמת אשר רק מעשה ה' הוא, ולא ייפסק היום ולא מחר, כי מעשיו יש להם קיום בעולם, ורק ברחמיו ובתפילתו יסירם ה' ממנו ואז יידע כי אין כה' אלוקינו.

מדוע נגאלו ישראל ע"י שליח?

"ושמתי פדות" [ח, ט]

"ושמתי פדות בין עמי ובין עמך, פדות שלח לעמו [תהלים קיא], כי עם ה' ה' החסד והרבה עמו פדות [תהלים קל]" [מסורה]

הגאון רבי אברהם יהודה שוורץ בעל שו"ת קול אריה [פתח דבר אות יז] ביאר את הקשר בין הפסוקים הנ"ל:

הנה ביאר **בעל העקדה** [שער מב] את הפסוק "ישראל נושע בה' תשועת עולמים", כי שאר הגאולות שהיו ע"י שליח אינם נצחיים, אולם הגאולה העתידה לבוא תהיה גאולה נצחית, כי הקב"ה נצחי וגם פעולותיו נצחיים. ולכן ישראל נושע בה' ע"י הקב"ה בעצמו, וממילא יהיה זה תשועה לעולמים.

והטעם בזה הוא, שכל הגאולות שנגאלו אבותינו, היו רק בזכות שראה הקב"ה מעשיהם כנגד מעשי הגויים, ואם כן הייתה הגאולה ע"י אמצעי, והוא שליחו של הקב"ה. אולם הגאולה העתידה לבוא, תהיה רק בזכות מעשיהם של ישראל, ועל כן גם הקב"ה יגאל בעצמו את ישראל גאולת עולמים.

וזו כוונת המסורה: ושמתי פדות בין עמי ובין עמך, לפי שגאולת מצרים לא הייתה בזכות עצמם, שהרי גם הם היו משוקעים בטומאת מצרים, ורק מחמת שהיו יותר טובים מן המצריים, נגאלו ופדות שלח לעמו, דהיינו ע"י שליח ולא גאל אותם ה' בעצמו. אולם עם ה' החסד והרבה עמו פדות, וכאשר יעשה הקב"ה חסד עמו ויגאלנו גאולת עולמים, הרבה עמו פדות, יעשה פדות רבה וגדולה.

כיצד חיזק הקב"ה את לב פרעה?

"ויחזק ה' את לב פרעה" [ט, יב]

הנה ידועה קושיית **הרמב"ם** בהלכות תשובה [פרק ו], כיצד העניש הקב"ה את פרעה, והרי היה אנוס על פי הדיבור. וכתב לתרץ זאת, שכן היא המידה, שאם ירבה האדם לפשוע ברצונו, לפעמים יעניש אותו הקב"ה במה שימנע ממנו את הבחירה לשוב בתשובה, וזאת כדי שיענש על מה שחטא ברצונו. וכן היה אצל פרעה, שלא העניש אותו הקב"ה על מה שלא שילח את בני ישראל מעת שהכביד את לבו, אלא רק על מה שחטא מתחילה ברצונו, בהטילו עול קשה על ישראל, ובעבור שהרבה מאד לפשוע ברצונו. ולכן נענש, שמנע אותו הקב"ה מלשוב בתשובה, למען יענש על רוב פשעו שפשע ברצון. וכן היא המידה בבני ישראל, שאם ח"ו מרבים לפשוע ברצון, מונע הקב"ה מהם את דרכי התשובה, וכמו שאמר ישעיהו הנביא "השמן לב העם הזה".

ועל דבריו הקשה הגאון רבי מאיר מיכל רבינוביץ' אב"ד שאט ובעל שו"ת המאיר לעולם [דרוש ג], שהרי ברור שאם פרעה היה שב בתשובה, לא היה מקבל עונש על מה שחטא ברצון, שאם לא כן, מדוע היה צריך הקב"ה למנוע אותו מלשוב בתשובה, הרי אף אם ישב בתשובה לא יועיל לו, אלא ודאי שגם אם היה שב בתשובה הייתה מועילה לו. ואם כך, חוזרת הקושיה למקומה, הואיל והייתה ביד פרעה תקנה להיפטר מן העונש, הרי יש בידו לתקן כל מה שחטא, ומה בכך שהרבה לפשוע?

והנה הקשו המפרשים במעלת התשובה, כיצד יש בכוחה לעקור את החטא למפרע, והרי אם רצח או חילל שבת, האם יש בידו לעקור את המעשה מן המציאות. והביאור בזה הוא, שבאמת אין בכוחה של התשובה לעקור את החטא למפרע, עד שיהיה פטור גם מעונש כמי שלא חטא מעולם, אלא שכוח התשובה הוא להגביר עליו את מידת הרחמים. והיינו, שכאשר רואה הקב"ה את האדם מתחרט מאד על מעשיו הרעים, ומתוודה ואומר "חטאתי ולא אשוב עוד לכסלה", ומטיב את מעשיו משם והלאה, אעפ"י שלא נפטר על פי הדין, מכל מקום המידה היא שירחם עליו הקב"ה, והואיל ומרחם עליו שוב אי אפשר להענישו, שהרי אין כאן חרון אף.

משל למה הדבר דומה - לבן שחטא לאביו, ואביו כועס עליו מאד ורוצה להכותו מכה רבה. אולם כאשר הבן מתחנן לפניו בתחנונים רבים, הוא מגביר את רחמי האב עד שאין יכול להכותו מפאת רחמיו על בנו, ואף על פי שעדיין הוא חייב בעונש, שהרי לא עקר את גוף החטא שחטא לאביו. וכן היא מעלת התשובה, שמגבירה עליו את רחמי הקב"ה, עד שכביכול אינו יכול להענישו.

וזה מה שאמרו חז"ל במסכת אבות [ד, יא] "תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות", כלומר כמו שהתריס אין בכוחו לבטל את חרב השונא, ועיקר כוחו הוא לעשות מסך מבדיל בינו ובין החרב, עד שלא תוכל להזיקו, כן הוא כוח התשובה, שאעפ"י שכוח הפורענות נמצא בעולם, מכל מקום בכוח התשובה שהגביר עליו את רחמי הקב"ה, הוא עושה חייץ בינו ובין הפורענות שלא תוכל לבוא עליו. וזה גם מה שאמרו חז"ל [סוטה כ.] "מצווה מגינה מן הייסורים", והיינו שאין בכוח המצווה שעשה לבטל את העבירה שעבר ועליה הוא מחויב בעונש, אלא שהמצוות שקיים, עושות חייץ בינו לבין הייסורים שלא יוכלו לבוא עליו.

וזהו מאמר ירמיהו הנביא [לא, יט] "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים, כי מידי דברי בו זכור אזכרנו עוד, על כן המו מעי לו רחם ארחמנו נאום ה' ". והנה בתחילה

אמר "שמוע שמעתי אפרים מתנודד, כי אחרי שובי נחמתי, בושתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי", שזהו עיקר התשובה, הוידוי והחרטה. ולכן אמר הקב"ה, שאעפ"י שבחטאם הנני כועס עליהם ורוצה להענישם, מכל מקום כאשר שבים בתשובה, גורמים בזה שיגברו רחמי עליהם עד שאיני יכול לעשות להם מאומה, כמו בן יקיר לאביו, שאעפ"י שלפעמים כועס עליו אביו בעבור החטא שעשה ורוצה להכותו, מ"מ תכף ומיד זוכר הוא אהבתו שבנו יקירו הוא ומתמלא עליו ברחמים. וזהו שאמר "מידי דברי בו", ודיבור הוא לשון קשה, ובעת שאני כועס, אומר הקב"ה, רוצה אני לעשות עמהם דין על חטאם, אולם מיד אני זוכר שבני הם ומתמלא עליהם ברחמים.

ומעתה מיושבים דברי הרמב"ם, שלפעמים כאשר האדם מרבה לחטוא ברצונו, מעניש אותו הקב"ה במניעת התשובה, ואין זה עוול כלל, שהרי אף אם יעשה תשובה לא ייפטר מהעונש, אלא שהרחמים יעכבו את העונש שלא יצא לפועל. ולכן כאשר מרבה לפשוע ברצונו, עושה הקב"ה תחבולה, שלא יעכבו הרחמים את מידת הדין.

ועל פי זה תיושב קושיית הגאון בעל שו"ת נודע ביהודה [או"ח סימן לה], מדוע לא תועיל התשובה לפטור אדם מעונשי בית דין, מיתה או מלקות. והיינו, שכל עונשי התורה כגון מחלל שבת וכיוצא בזה, אע"פ שמפורשים הם בתורה, מכל מקום אי אפשר להעניש את החוטא בעונש זה, עד שידונו אותו בבית דין, ומקרא מלא הוא בפרשת מסעי "ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט". וכן הוא ממש לענין עונשי שמיים כגון כרת או מיתה, אעפ"י שעבר עברה שחייב עליה כרת ודינה מפורש בתורה, מכל מקום אינו מת בקיצור ימים עד שידונו אותו בבית דין של מעלה באותו העונש. ועל כן אם עושה תשובה, הקב"ה מתמלא עליו ברחמים בכוח התשובה שעשה, ושוב אי אפשר לדונו באותו העונש. אולם בעונש שנמסר לבית דין, אין הדבר כן, שהרי אף אם יעשה תשובה לא יועיל לו, ומחויב הוא על פי הדין באותו העונש, שהרי הדיינים דנים אותו, ואין זה עיכוב כלל מה שהגביר עליו רחמי הקב"ה בתשובתו.

מדוע החיטה והכוסמת לא נוכו?

"והחיטה והכוסמת לא נוכו" [ט, לב]

הנה בעניין זה, כתב הגאון רבי שמואל די מדינה בעל שו"ת מהרשד"ם [חלק א סימן ב], שגם במכה זו, אף על פי שהיא במידת הדין, נהג הקב"ה במידת הרחמים, שהרי הפשתה והשעורה, שאינם נצרכים כל כך לחיי האדם נוכו, אולם החיטה והכוסמת, שהוא מין חיטים, וחיי האדם תלויים בהם לא נוכו.

ובזה מובן מדוע נאמר במכה זו [ט, ל] "מפני ה' אלוקים", והיינו ששם הוי"ה הוא מידת הרחמים, ואילו שם אלוקים הוא מידת הדין, כלומר שגם במכה קשה שהיא מידת דין, נהג עימם במידת הרחמים.

בא

מדוע לא רצה פרעה שגם הטיפ ילך עמהם?

"ראו כי רעה נגד פניכם" [י, י]

"אמר להם לישראל 'ראו כי רעה נגד פניכם', אמר להם: אני רואה באצטגנינות שלי כוכב אחד עולה לקראתכם שמו רעה, והוא סימן דם והריגה. וכשחטאו ישראל במדבר בעגל אמר משה בתפלתו 'למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם' זהו שאמרנו לכם 'ראו כי רעה נגד פניכם מיד 'וינחם ה' על הרעה' והפך את הדם לדם מילה שמל אותם יהושע, וזהו שנאמר 'היום גלותי את חרפת מצרים' שהיו אומרים דם אנו רואים עליכם" [ילקוט שמעוני רמז שצב]

הגאון רבי יוסף דב הלוי סולובייצ'יק בעל שו"ת בית הלוי [דרוש ו], ביאר על פי דברי המדרש, מדוע לא רצה פרעה שגם הטיפ ילך עם הגברים:

הנה פרעה אחז כאן את דרכו כבתחילה, וכוונתו הייתה רק להעביר את בני ישראל מדעת קונם, ועל כן התחכם לענותם בקושי השעבוד, ועל ידי זה יעזבו את דתם. והנה עתה כאשר כשל כוחו לסבול את עול המכות, החל להדיחם בעצות רעות, ולהניע את לבבם מעבודת ה' בפה רך שלא ילכו למדבר מפני הכוכב העולה לנגדם.

וביאר זאת על פי דברי התרגום, שהנה כל המכות שקיבל פרעה באו כדי להכריחו לעשות את רצון ה', ובזה תבינו כי גם אתם תסבלו ותקבלו עונשים, אם לא תקיימו את כל מצוותיו, ואין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ועל כן יותר נכון אם לא תקבלו עבודתו ודתו, על דרך מה שאמר יהושע [פרק כד] "לא תוכלו לעבוד את ה',

כי תעזבו את ה' וכילה אתכם". וזה שאמר להם, ראו, כי ע"י המכות האלה תראו כי רעה נגד פניכם, במה שאתם מקבלים אותו לאדון.

והנה אמרו חז"ל [כתובות יא.] "גר קטן מטבילים אותו על דעת בית דין, שהרי זכות היא לו", ומבואר שם שזהו בגר שהתגיירו בניו עמו, כי נוח להם במה שעשה אביהם. והנה כל זה שייך בדבר שיש בו זכות וחובה, אך דבר שהוא ודאי חובה, הרי גם אביו אינו יכול לחוב לבנו שלא בפניו בעודו קטן.

ועל כן אמר פרעה "יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם, ראו כי נגד פניכם", והיינו שאינם רשאים לקחת את הטף עמם שהרי הוא חוב בשבילם. אולם לכו נא הגברים כי אותה אתם מבקשים, והגם שהיא רעה בשבילכם, עם כל זה אין בידי למנוע אתכם, כי אתם מבקשים אותה רעה שאתם רואים, ואתם רוצים לחבול בעצמכם, אולם אין לכם רשות לחוב לטף שלא מדעתם.

מדוע התייעץ הקב"ה עם המלאכים לפני מכת חושך?

"ויהי חושך" [י, כג]

"נטה ירך על השמיים ויהי חושך" - אמר הקב"ה למלאכים "המצריים ראויים ללקות בחושך?", מיד הסכימו כולם כאחת ולא המרו את דברו [רבה יד, א]

הנה תמוה מאד, מה ראה הקב"ה להתייעץ עם המלאכים לפני מכת חושך, האם ראויים הם המצריים ללקות במכה זו, יותר משאר המכות.

הגאון רבי אברהם מיוחס בעל שו"ת שדה הארץ [פרשת בא דרוש א] ביאר זאת:

הנה דרשו חז"ל על הפסוק "הבה נתחכמה לו" - למושיען של ישראל לדונם במים, שכבר נשבע שלא להביא מבול לעולם, והם לא היו יודעים כי על כל העולם כולו אינו מביא, אבל על עיר אחת מביא, או על עליהם אינו מביא, אבל מוליך אותם לתוך המים.

ובזה יובן מדוע שאל הקב"ה את המלאכים במכת חושך ולא בשאר מכות, שהרי נשבע הקב"ה לנח "יום ולילה לא ישבותו", ואילו כאן מכת חושך נמשכה ששה

ימים, לילה ויום כפול ומכופל עד שהיה בו ממשות, וח"ו שעבר הקב"ה על שבועתו. וצריך לומר שאינו מביא על כל העולם אולם מביא הוא על עיר אחת.

ולפי זה שאל הקב"ה את המלאכים במכה זו, לפי שהוא דבר הנוגע לשבועתו, ורצה שיסכימו עמו בפתח שבועתו. והנה המלאכים הסכימו עמו ולא מרו את דברו, ומפני כן לא שאל אותם בזה כאשר הטביע אותם בים, אע"פ שהוא נוגע לשבועתו, כי יש פתח אחר לשבועתו - עליהם אינו מביא אבל מוליך אותם לתוך המים.

אין מציאות שלא יהיו ישראל על אדמתן

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מצאנז ובעל שו"ת דברי יציב [או"ח סימן קט]:

הנה מובא בחז"ל [חגיגה יב:]: מעון - שבו כיתות של מלאכי השרת שאומרות שירה בלילה, וחשות [שותקות] ביום מפני כבודן של ישראל. וכתב החתם סופר [יו"ד סימן רלד] לחדש על פי הרמב"ם [ספר המצוות מצווה קנג], שאילו ח"ו לא יישאר שום יהודי בארץ ישראל, אפילו אם יהיו יושבים ישראל בחו"ל, נקרא זה כיליון האומה, ולא יוכלו לעבר חדשים ושנים. ועוד כתב [חלק ו סימן לה], שהראה הקב"ה למשה במצרים את הלבנה שהייתה בארץ ישראל.

והנה כל זה נאמר כאשר ישראל יושבים על אדמתן, אך כאשר לא היו ישראל אלא במצרים, הולכים אחר זמני מצרים גם בגדר יום ולילה, וכל שכן לגבי שירת המלאכים. ומכיוון שבמכת חושך, היה למצרים רק לילה ולישראל רק יום, לא היה גדר לילה למלאכים וממילא פקעה חזקתן מלומר שירה בלילה, ולזה שאל הקב"ה להסכמתן.

האם המלאכים עברו על ציווי הקב"ה?

"ויהי חושך על ארץ מצרים" [י, כג]

"שלח חשך ויחשיך ולא מרו את דברו" - רבותינו אמרו על שלא קבלו במרות דברו של הקב"ה עליהם. דבר אחר: אמר הקב"ה למלאכים, המצריים ראויים ללקות בחושך. מיד הסכימו כולם כאחד ולא מרו. מהו שלח חשך ויחשיך - משל למה הדבר דומה, למלך שסרח עליו עבדו. אמר לאחד "לך והכהו חמישים מכות" והלך והכהו מאה והוסיף לו משלו. כך הקב"ה יתעלה שלח חשך על המצריים והוסיף חשך משלו, הוי "שלח חשך ויחשיך" [רבה יד, א]

הגאון רבי יום טוב ליפמן הלפרין בעל שו"ת עונג יום טוב [חלק ג דרוש ב' לשבת הגדול] ביאר בדרך ההלכה מדוע לא נחשבו המלאכים כעוברים על ציווי ה':

הנה נחלקו במסכת חולין [לד.] רבי יוחנן וריש לקיש בדין המעלה חיה על גבי המזבח: רבי יוחנן סובר שעבר בעשה, ואילו ריש לקיש סובר שלא עובר בכלום. ומביאה הגמרא ברייתא המקשה על ריש לקיש, ונאמר בה "בקר וצאן" - בקר וצאן אמרתי לך ולא חיה, הא למה זה דומה - לתלמיד שאמר לו רבו "אל תביא לי אלא חיטים" והביא לו חיטים ושעורים, שאינו כמוסיף על דבריו אלא כמעביר על דבריו ופסול.

והקשו **התוספות** [שם] מן הספק המובא במסכת כתובות [צח:], בדין אדם שאמר לחברו לקנות לו לתך וקנה לו כור, האם נחשב הוא כמוסיף או כמעביר. וביאר בעל **עונג יו"ט** שאינו דומה, שאם אדם הוסיף בקרקע הקנויה הרי זה שינוי, שהרי זה חתיכה אחת ואינו מבורר מהו החלק השייך לבעל הבית. אולם כאן השינוי והקיום מבוררים, החיטים בפני עצמם והשעורים בפני עצמם, ובוודאי לא נחשב כעובר על דבריו, שהרי את החיטים קנה בלי שינוי.

ועתה יבוארו דברי המדרש: הנה המלאכים הממונים על קיום שליחותו לא מרו את דברו, ולא תאמר הואיל והוסיפו יותר מהציווי נחשב מעביר על דבריו ונחשבת כל מכה כאילו אינה משליחותו, ודומה הדבר כמי שציווה לו להביא חטים והביא שעורים, לזה אמר "אמר הקב"ה ראויים הם ללקות בחושך", וכיוון שאמר ראויים אפילו אמר שחפץ בחיטים והביא שעורים לא נחשב שינוי.

ובאופן נוסף ביאר המדרש שלא נחשב הדבר כמעביר, שאף שהוסיף השליח חמישים מכות משלו והכהו מאה לא נחשב כמעביר, מפני שבשעה שהכה חמישים

קיים את דברי המלך, ואע"פ שהוסיף עוד חמישים מכות נחשב הדבר כמוסיף ולא כמעביר, כיוון שהשינוי מופרד מהקיום, ונחשב הדבר כמי שציווה להביא חיטים והביא חיטים ושעורים. ואף כאן, בתחילה שלח הקב"ה חושך ואז הוסיפו המלאכים משלהם ובאמת הוא חושך אחר.

מדוע הוסיפו המלאכים ללקות את מצרים?

הנה הגאון רבי יוסף דב הלוי סולובייצ'יק בעל שו"ת בית הלוי [חלק ג דרוש ה] הקשה על דברי המדרש הנ"ל, כיצד יעלה על הדעת שיוסיפו המלאכים על ציווי ה', ומנין למדו המלאכים שיש להוסיף ולהכות את מצרים.

וכתב ליישב, שהנה לכל מלכות וממשלה ישנו ספר חוקים ומשפטים, ובו מפורטים העונשים והייסורים המגיעים לכל חוטא לפי גדלו וערכו. לזה ישנם שרים ממונים, שבקיאים יודעים את אותם החוקים על בוריים, והם המענישים לכל עובר ועובר לפי מעשיהם, ואם כן אינם צריכים לציווי המלך על כל עובר בפרט, מפני שהוא חוק ידוע הכתוב בספרים.

אולם אם הזדמן פעם אחת, שעבר אדם עברה ומגיע לו נ' מכות לפי הכתוב בספר, ואמר המלך לממונה להכות אותו נ' מכות, והשכיל אותו הממונה להבין את כוונת המלך, שאם התכוון לאותם חמישים מכות אינו צריך הוא את ציווי המלך שהרי זה כתוב בספר, ואז הוסיף לו משלו עוד חמישים מכות. נמצא שאותו ממונה לא עבר על ציווי המלך, אלא הבין להשכיל זאת בכוונת דעתו של המלך.

והנה מובא במדרש שוחר טוב [תהלים יח, טז] מהיכן הביא עליהם חושך? רבנן אמרו: מחושך של גיהנם. רבי יהודה אומר: במה הרשעים מתכסים בשאול בחושך. חזקיה אומר: כשם שמכסים גיגית חרס בחרס, כך מכסה הקב"ה את הרשעים שעושים מעשיהם בחושך בתהום שהוא חושך.

והנה מובא במסכת בבא בתרא [קלח.], שאם אמר שכיב מרע "תנו מאתיים זוז לפלוני בעל חובי כראוי לו" - נוטלן ונוטל את חובו, מכיוון שאמר "כראוי לו" התכוון שיוסיפו לו עוד כסף לבד ממאתיים זוז שהוא חייב לו. וגם כאן אמר הקב"ה למלאכים "ראויים הם המצרים ללקות בחושך", והיינו כראוי להם. ולכן הלכה החושך פעמיים:

ממה שציוו אותו, וממה שמגיע להם על פי מעשיהם במשפט הגיהנם. נמצא שהוסיפו המלאכים להכות את מצרים לפי פקודת המלך, ולכן לא מרו את דברו, ואדרבה, קיימו את דברי הקב"ה בכל הפרטים.

מהם הקרבנות שנתן פרעה למשה?

"גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות" [י, כה]

הנה הקשה הרמב"ן, שלא מצינו שנתן פרעה למשה ולישראל קרבנות לזבוח לה', אלא רק כסף, זהב ושמלות, עיין שם מה שיישב.

הגאון רבי יהודה אסאד בעל שו"ת יהודה יעלה [דברי מהרי"א] יישב זאת באופן הבא:

הנה ביאר **בעל העקידה** על הפסוק "אדם כי יקריב מכם קרבן לה', מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם", שהנה מצינו שני מיני קרבנות: האחד - קרבן של בקר וצאן, וצריך שיחשוב הוא בשעת הקרבת הקרבן, שהיה ראוי לעשות לו ענין זה, אלא שחמל עליו הקב"ה, ומקבל זאת נפש תחת נפש. השני - החרטה והתשובה לפני הקב"ה הרי היא כקרבן, וכמו שנאמר [משלי כא] "ונבחר לה' מזבח עשה משפט וצדקה".

והנה מובא במסכת סוטה [ה.]. "בא וראה כמה גדולים נמוכי רוח לפני הקב"ה. אדם מביא מנחה - שכר מנחה בידו, אבל כל מי שרוחו שפלה, אין צריך לקרבן", וכמו שאמר דוד המלך [תהלים נא] "זבחי אלוקים רוח נשברה לב נשבר ונדכה". והנה מובא במדרש תנחומא [בשלח ח] על הפסוק "ופרעה הקריב" - שהקריב את לב ישראל לאביהם שבשמיים ע"י תשובה ותפילה, שכיוון שראו את הצרה הגדולה שלפניהם, המצרים מאחוריהם והים לפנייהם, התחילו לצעוק ולהתפלל לפני ה' והתחרטו על העבירות שעשו, ואת כל זה גרם פרעה.

וזה שאמר משה "גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות", והיינו שאתה תגרום לנו תשובה וחרטה, אשר מקובלת ומרוצה לפני הקב"ה יותר מעולה וזבחים.

מדוע מותר לקבל נדבות מן הגויים?

"ועשינו לה' אלוֹקֵינוּ" [י, כה]

לכאורה הנה תיבת "ועשינו" מיותרת, והיה צריך לומר "גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות לה' אלוֹקֵינוּ"?

הגאון רבי צבי הירש ליפשיץ בעל חמודי צבי על הש"ס [מאמר ט' לשבת הגדול] ביאר זאת:

הנה הגמרא [נדרים לה:]: הסתפקה, האם הכוהנים המקריבים את הקרבנות הם שלוחי המקום או שליחים שלנו, ולא פשטה הגמרא את הספק. ולכאורה מדוע לא פשטה זאת הגמרא מן המשנה "מקבלים נדרים ונדבות מן הגויים", ואם הם שליחנו, הרי עובדי כוכבים אינם בני שליחות, אלא שהם שלוחי המקום?

ונראה שלא פשטה זאת הגמרא, מפני שיש לומר שאין הם שליחים שלנו, אולם אנו באמת יכולים להיות שליחים שלהם [אע"פ שהגמרא אומרת שאין חילוק]. ובמסכת קידושין [כג:]: מסיקה הגמרא, שהכוהנים שלוחי המקום, שאם תאמר שהם שליחים שלנו, האם יהיה דבר שאנו לא יכולים לעשות ושליחנו יכולים לעשות. ולפי זה, אע"ג שאין שליחות לעובדי כוכבים, מכל מקום מקבלים נדרים ונדבות מהם, כיוון שהכוהנים שלוחי המקום הם ולא שליחי הגויים.

ועל כן אמר משה לפרעה "גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות", שהרי מקבלים נדרים ונדבות מן הגויים, ואם תאמר כיצד מקבלים, והרי אין שליחות לעובדי כוכבים? על זה אמר "ועשינו לה' אלוֹקֵינוּ", כלומר שהכוהנים הם שלוחי המקום, ואין מעשה ההקרבה מיוחד לגויים אלא עושים הם את שליחות המקום.

וכי הקב"ה לא צריך לקיים הבטחתו?

"דבר נא באזני העם" [יא, ב]

"אמרי דבי רבי ינאי: אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו הקב"ה למשה: בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק 'ועבדום וענו אותם' קיים בהם, 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' לא קיים בהם" [ברכות ט].

הנה הקשו המפרשים על דבריו התמוהים של רבי ינאי, מדוע היה צריך משה רבנו לטעון טענה זו, והרי בלאו הכי צריך הקב"ה לקיים הבטחתו?

הגאון רבי רפאל בלזם בעל שו"ת נחלי אפרסמון [חידושי תורה] ביאר זאת:

הנה יש להקשות, מדוע היה צריך לשאול את הכלים מהמצרים, והרי היה ביד הקב"ה שיתנו להם הכול במתנה. ועוד יש לדקדק מדוע לא נאמר "ברכוש רב", ומהו לשון "ברכוש גדול"?

הנה נאמר "וישמן ישורון ויבעט", והיינו על ידי רוב טובה שניתן להם לישראל. והנה אמרו חז"ל, ששאל הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, במה יבחר - בשעבוד מלכויות או בגיהנם, ובחר אברהם בשעבוד מלכויות. והכוונה בזה, שלולא שעבוד המלכויות, היה היצר מחטיאם ע"י רוב טובה והיו בגיהנם, אולם ע"י שעבוד המלכויות, נשבר לבם בקרבם ולא ירום לבבם לחטוא. והנה מובא במסכת מגילה "את הבית הגדול" - בית שמוגדלים בו תורה או תפילה, והרי לנו שגדול הוא לשון חשיבות. וזה שאמר הקב"ה לאברהם אבינו "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" - ולא רב, והיינו שיהיה רכושם גדול וחשוב, שלא יחטאו ע"י רוב כסף וזהב, כי ממון המביא לידי חטא אינו חשוב.

ועל כן כאשר יצאו בני ישראל ממצרים, אמר הקב"ה למשה "שלא יאמר אותו צדיק", והיינו שיאמר אברהם אבינו, משום שיצאו לחרות עולם באותות ומופתים ישנו חשש שמא ירום לבבם ויחטאו ע"י הרכוש הרב ולא גדול וחשוב. ולכן דווקא ישאלו איש מאת רעהו ולא שיתנו להם במתנה, כי אולי ע"י רוב טובה לא יהיה רכוש גדול, ואז יאמר אותו צדיק "רכוש גדול לא קיים בהם", ואם יחטאו, ייטלו המצרים את רכושם בחזרה.

עבד שהניח לו רבו תפילין - יצא לחרות

ביאור נוסף לדברי רבי ינאי, ביאר הגאון רבי חיים אריה הורביץ בעל שו"ת חיי אריה [חלק ב דרוש טו ליום ראשון של פסח]:

הנה לא לחינם ביקש הקב"ה מעם ישראל "ושמתם על בניכם ועל בנותיכם", והיינו על פי המובא במסכת גיטין [מ.]. "עבד שהניח לו רבו תפילין - יצא לחרות", ופירש רש"י, שאין דרכו של עבד להניח תפילין, ואם לא היה משחרר אותו לא היה מניח לו תפילין. ועל כן רצה הקב"ה, שכלי המצרים ומלבושיהם יהיו ביד ישראל ובניהם ונשיהם, למען יראו את אות החרות מרצונם, ולא יאמרו בניהם למחר "עדיין עבדי פרעה אנו".

והנה מובא במדרש רבה [פרשת שמות] "מלך בשר ודם, אין רוכבים על סוסו ואין משתמשים בשרביטו ואין לובשים עטרה שלו, ואם השתמש במלבושי מלכות, הלוא ביזה תכסיסי המלוכה ונתחייב ראשו למלך". ולכן ביציאת מצרים, למען יודע לעיני הגויים, כי בני ישראל יצאו ביד רמה, שאלו איש מאת רעהו ואשה מעת רעותה את בגדיהם החמודות ושמלותיהם היקרות. ואם באמת עבדים היו, הלוא למרד ייחשב אם משתמש הוא בכלי כספו וזהבו. אולם הם בעצמם השאילום, למען יפתחו עלימו פיתוחי חותם החרות, ואם היו לוקחים זאת בעל כורחם ובכוח הזרוע, לא היה נחשב זה לאות חרות.

ולכן ביקש הקב"ה ממשה ואמר "שלא יאמר אותו צדיק 'ועבדום וענו אותם' קיים בהם, 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' לא קיים בהם", שהרי דווקא ע"י שאלה זו, מודים המצרים בעצמם שיצאו ישראל מן השעבוד, והמה ברשות עצמם, ואילו הייתה זאת בעל כורחם וכמו בביזת הים, לא הייתה זאת אות ליציאה מעבדות לחרות.

על ידי הרכוש החזרה בתשובה תהיה שלמה

ביאור נוסף לדברי המדרש, הובא בשו"ת זכרון יצחק [חידושי תורה אות ג-ה]:

הנה מובא במסכת ברכות [לב.]. על הפסוק "ודי זהב" - אמרי דבי רבי ינאי: כך אמר משה "ריבונו של עולם! בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די,

הוא שגרם להם שעשו את העגל". ומובא במדרש [דברים רבה ב, ט] על הפסוק "כי לא תעבור את הירדן הזה" - אמר לו הקב"ה למשה: אם אתה נקבר כאן - בזכותך הם באים עמך. הרי מצינו, שמשנה רבנו לא נכנס לארץ ישראל לטובת דור המדבר, כדי להביאם לעתיד לארץ ישראל. והנה פירש רש"י על הפסוק "אך את מטה לוי לא תפקד" - צפה הקב"ה שעתידה לעמוד גזרה על כל הנמנים מבין עשרים שנה ומעלה שימותו במדבר, אמר, אל יהיו אלו בכלל, לפי שהם שלי, שלא טעו בעגל.

וכתב הרא"ם על זה, שאף אם נאמר שהלוויים טעו בעוון המרגלים, עם כל זה לא נענשו, שלא טעו בעגל, וכמו שכתוב "תשא את עוונותיכם ארבעים שנה", ופירש רש"י שתי עוונות, של עגל ושל מרגלים, שמשעה שעשו את העגל עלתה גזרה זו במחשבה, אלא שהמתין להם עד שתתמלא הסאה, אולם הלוויים שלא טעו בעגל, אין לגזור עליהם בעוון המרגלים לבד.

הרי לנו, שאם לא היו חוטאים ישראל בעגל, לא היה מקום לגזור על ישראל בעוון המרגלים לבד, כמו שלא נגזר על הלוויים. וממילא היה מקום למשה למחול לו עוון מי מריבה ולהכניסו לארץ ישראל. ולפי זה, היה מן הראוי למשה, למנוע את עצמו מלדבר על לב ישראל, שישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שהרי הייתה זאת לישראל למכשול לעוון העגל, ועל ידי זה התמלאה הסאה בעוון המרגלים, ומשה היה צריך למות במדבר, ועל כן הוצרך הקב"ה לבקש ממשה לבטל את רצונו, ולבקש מישראל שישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב.

והנה מובא במסכת יומא [פו:], שאדם נחשב לבעל תשובה, במקרה שהגיע לידו דבר חטא באותו פרק ובאותו מקום והתגבר על יצרו. ואם כן קשה, כיצד גאל הקב"ה את אבותינו ממצרים, והרי לא חזרו בתשובה על מעשיהם הרעים שעשו במצרים עד בואם להר סיני, וכאשר הגיעו להר סיני, התבטל היצר הרע מהם, ואם כן, אין בידם לחזור בתשובה, שהרי התשובה היא לא באותו פרק ולא באותו מקום כמו במצרים, ששם היה היצר הרע בקרבם. והביאור הוא, שבחטא העגל חזר היצר הרע לישראל, וידע הקב"ה כי יחזרו ישראל בתשובה על מעשיהם אשר עשו במצרים לאחר מעשה העגל, ואזי באמת התשובה היא באותו פרק ובאותו מקום.

והנה ידוע, כי כל מה שקלקלו ישראל במעשיהם במצרים, זאת הייתה להם מעול העבודה אשר הכבידו עליהם במצרים. ועל כן אמר אברהם אבינו "ועבדום וענו אותם" קיים בהם, והרי על ידי זה קלקלו ישראל את מעשיהם, ואם כן מתי יתקנו

זאת, והרי עד בואם להר סיני לא נטהרו מעוונותיהם, ובבואם לשם נתבטל היצר הרע מקרבם. ואין לומר שכאשר יחטאו בעגל יחזור היצר הרע, שהרי "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" לא קיימת בהם, ולא יוכלו לעשות את העגל.

ובזה יבוארו דברי דוד המלך "ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל", והיינו שאילולי היה מוציא הקב"ה את ישראל ממצרים ברוב כסף וזהב, אזי היו העוונות שעשו ישראל במצרים למכשול, שהרי לא יכלו לתקן זאת. אך עתה שהוציאם בכסף וזהב, אין בשבטיו כושל, שהרי היה להם מקום לתקן את חטאם, ונתקיים בהם מקרא שכתוב "כולך יפרה רעייתי ואין מום בך".

יזכו לניסים גלויים

ביאור נוסף לדברי המדרש, ביאר הגאון רבי יואל צבי רוט, בעל שו"ת בית היוצר [דרוש לפרשת החודש] באופן הבא:

הנה מובא במדרש [טו, ג] על הפסוק "החודש הזה לכם" - הה"ד "אלה שני בני יצהר העומדים על אדון כל הארץ". אמר רבי לוי: מלמד שהיה הקב"ה חוזר ומבקש באיזה דבר לגאול את ישראל ולא היה מוצא, עד שמצא זכותו של משה ואהרן והיא עמדה להם, הה"ד "אלה שני בני יצהר". אמר הקב"ה: דיין לישראל שייגאלו בזכות משה ואהרן, ולכך נאמר "ויאמר ה' אל משה ואל אהרן". ולכאורה יש להבין את דברי המדרש "באיזה זכות", והרי היה להם זכות הרבה במה שלא שינו את שמם ואת לשונם, ושהיו גדורים בעריות, וכן קשה על מה שכתב רש"י על הפסוק "מי אנכי כי אלך אל פרעה" - מה זכו ישראל שיעשה להם נס ואוציאם ממצרים.

והנה שאל אברהם אבינו את הקב"ה "במה אדע כי אירשנה", והיינו באיזו זכות יירשו בני ישראל את הארץ. ועל זה השיב לו הקב"ה, על ידי שיעמדו בניסיון ארבע מאות שנה במצרים, יזכו לרשת את הארץ, ולא יהיה להם בזה נהמא דכיסופא [לחם שמגיע ע"י בושח]. ועוד הוסיף להבטיחו, שגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, והיינו שיזכו לפרסם את שם ה' בעולם, במה שידון את המצרים באותות ובמופתים, ועל ידי זה יזכו גם כן לצאת ברכוש גדול. ועל כן בוודאי שהיה לבני ישראל זכויות הרבה

לצאת ממצרים, אך ללא ניסים ונפלאות, ורק כדי לפרסם אלהותו יתברך בעולם, היה צריך לשלחם ברכוש רב.

ועל כן השיב הקב"ה למשה "וזה לך האות" - עתידים לקבל את התורה בהר סיני. והיינו שבזה שיתגלה להם גודל תוקפו וגבורתו של הקב"ה באותות ובמופתים, יקבלו את התורה מחמת יראת ה' ועוזו. וכן היה, שמיד בדיבור הראשון אמר הקב"ה "אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", ואם כן, יציאת מצרים בניסים ונפלאות היא ההכנה לקבלת התורה, ומחויב אני להוציאם, אעפ"י שאין להם זכות מצד עצמם, כי הזכות מועילה רק לירושת הארץ.

אולם כל זה אינו מועיל אלא לניסים נסתרים, כיוון שאינם מצד הדין אלא מתורת חסד, וכמו שנאמר "לעושה נפלאות גדולות לבדו", והיינו שכאשר עושה הקב"ה נפלאות לבדו ואין בעל הנס מכיר בנסו, זהו משום "כי לעולם חסדו", והיינו מתורת החסד, שהרי מן הדין אינו ראוי שיעשה לו נס, ולכן אינו זוכה לראות ניסים גלויים.

ולכן אומר המדרש "היה הקב"ה חוזר ומבקש באיזה דבר לגאול את ישראל", והיינו בניסים גלויים ומפורסמים, ולא היה מוצא עד שמצא את זכותם של משה ואהרן, ומכיוון שלא זכו לניסים גלויים, אינו ראוי שיצאו ברכוש גדול. ועל זה בוודאי נצטער אברהם אבינו, על שלא זכו לעמוד בניסיון של "ועבדום וענו אותם" באופן הראוי, שיזכו לניסים גלויים לפרסם אלהותו, ואת אותו צער רצה הקב"ה למנוע מאותו צדיק.

ובזה מובן מדוע היה צריך "שישאלו", שהרי לא היה להם זכות מצד עצמם, אלא רק שלא יאמר אותו צדיק ויצטער על כך. אולם כאשר עברו בתוך הים ביבשה ומסרו נפשם על קידוש ה', זכו לביזת הים בתורת מתנה ולא בתורת שאלה. ובאמת זכו לשני עולמות: עולם הזה - ביזת הים, ועולם הבא - ברוחניות, במה שראתה שפחה בים מה שלא ראה יחזקאל הנביא. ולכן שרו "אשירה לה' כי גאה גאה" - שעשה לי שני גאוות: האחד - בענייני העולם הזה, בביזת הים, וזה בא לי ע"י שסוס ורוכבו רמה בים, והיינו שנטבעו בים וחזר הים והשליכם לחוף. והשני - בענייני העולם הבא, שזכו להשגה אלוקית, ולכן "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה", שהשם י-ה מורה על שני זכויות, עולם הזה ועולם הבא, שבשם י-ה ברא הקב"ה שני עולמות, ולכולם זכיתי בזכות עצמי ולכן "ויהי לי לישועה", ובלי לחם בושא.

על ידי הרכוש יתקדש שם שמיים

ביאור נוסף לדברי המדרש, ביאר הגאון רבי יחיאל מיכל לייטר בעל שו"ת דרכי שלום [דרוש ארבעים] באופן הבא:

הנה כתב המהרש"א [שם], שהיה צריך הקב"ה לצוות את בניו, שישאלו כלים מאת המצרים, מפני שלא חשבו זאת לציווי, שאין זה אלא לתועלתם, ואינו ציווי כשאר המצוות, ואמרו על כך "והלוואי שנצא בעצמנו".

והנה כתב הרמב"ן [פרשת לך]: "אומר לך כלל, תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בעניין אברהם, יצחק ויעקב והוא עניין גדול. אמרו, כל מה שארע לאבות סימן לבנים. ולכן יאריכו בכתובים בסיפור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים, אשר יחשוב החושב בהם כאילו הם דברים מותרים, וכולם באים ללמד על העתיד כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלושת האבות, יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבוא לזרעו".

והנה מובא במדרש [בראשית רבה פרשה מ] "אמר הקב"ה לאברהם אבינו: 'צא וכבוש את הדרך לבניך'. אתה מוצא, כל מה שכתוב באברהם כתוב בבניו: באברהם כתוב 'ויהי רעב בארץ', בישראל כתוב 'כי זה שנתיים הרעב בקרב הארץ'. באברהם כתוב 'ואברם כבד מאוד', בישראל כתוב 'ויוציאם בכסף וזהב'. וביאר האברבנאל, שרצו לבאר בזה שכל הפרשה היא סימן לבנים, שהרי כמו שהוא ירד למצרים להחיות את נפשו ברעב, ופרעה עשקו ולקח את אשתו, והקב"ה הכה אותו בנגעים גדולים והוציא את אברהם בכסף וזהב, כן ירדו בניו מצרימה מפני הרעב, והמצרים עינו אותם, והקב"ה נקם נקמתם במכות גדולות, עד שיצאו ברכוש גדול.

והנה כתב רש"י על הפסוק "וילך למסעיו" - בחזרתו פרע הקפותיו. והיינו, שבהליכתו למצרים, היו כולם תמהים ושואלים, הייתכן איש אשר מסר נפשו על פרסום ה' בעולם, ועקר מארץ מולדתו במצוות הקב"ה, יצטרך לגלות למצרים, ולא יכלכל אותו ה' יתברך, ולא היה בידו להשיבם. אכן עתה בבואו טעון בכסף וזהב, נתקדש שמו של הקב"ה, שירידתו למצרים הייתה לטובה. וזה הפירוש "פרע הקפותיו" - היינו מה שהיה חייב תשובה על שאלתם.

וזהו שאמר אברהם אבינו למלך סדום, כאשר ביקש ממנו "תן לי הנפש והרכוש קח לך", השיבו "הרימותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמיים וארץ" [בראשית יד, כב]. והיינו, כאשר אני מרים את ידי לקבל דבר מענייני הרכוש, הוא רק אל ה', כלומר

לקדש את ה' ולכבדו. אולם למעני, לא אקח ממך מאומה, "ולא תאמר אני העשרתי את אברם".

וכן לכאורה קשה להבין את ביאור הפסוק "כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו, ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, למען הביא על אברהם את אשר דבר עליו" [בראשית יח, יט], והרי אמרו חז"ל [אבות א, ג] "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס", וכיצד מספר הכתוב בשבחו "אשר יצווה את בניו" לשם שכר.

אולם כבר אמרו לבאר את דברי חז"ל "שכר מצווה - מצווה", שהנה ברא הקב"ה את עולמו ואת האדם כדי להיטיב לבריותיו, וכדי שלא יהיו מתביישים מקבלי השכר, נתן לנו את התורה והמצוות, למען יחשבו שמגיע להם שכר בשכר פעולת המצוות, שהרי באמת אין צורך לקב"ה בעשייתן. ולפי זה, העושה מצווה ומקבל שכר, הוא עושה רצון הבורא יתברך, ואם כן השכר שמקבל האדם בעבור המצווה, הוא מצווה בפני עצמה. וזוהי מליצת חז"ל "מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת", כי הטורח בערב שבת, כאשר מכוון לקיים את מצוות הקב"ה, שרצונו שנתענג ביום קדשו מצווה כפולה בידו, טרחתו בערב שבת ואכילתו בשבת, ואע"פ שנהנה בה אין בכך כלום, כי ההנאה בעצמה היא מצווה. וכן מי שטורח בעולם הזה, ומכוון להתענג לעולם הבא, כדי לקיים מצוות ה' יתברך, זוכה לשני עולמות. ומה שאמר התנא "אל תהיו כעבדים", כוונתו שלא נעשה את תכלית העבודה להנאת עצמנו, אך כאשר מכוון בעשיית המצווה לזכות לעולם הבא, הרי כוונתו רצויה.

וזה ביאור הפסוק "למען הביא על אברהם את אשר דבר עליו" - לא תלה הכתוב את הברכה במקבל אלא בנותן והמשפיע, למלא את רצונו יתברך, אשר ישמח ה' במעשיו בנתינת השכר, אשר זה גזירתו ורצונו.

והנה אמר הקב"ה לאברהם "ועבדום וענו אותם", ולאחר מכן אמר "וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי" כדי לפייס את דעתו, והיינו האותות והמופתים שעשה בהם, ועם הרכוש הגדול שיצאו משם, כי ידע הקב"ה שכל מגמתו של אברהם אבינו אוהבו, לפרסם את שם ה' בעולם ולקדש שם שמיים, ועל ידי זה שיצאו ברכוש גדול ביד רמה, יתגדל ויתקדש כבוד מלכותו בעולם. ולכן בקש "לך ואמור להם בבקשה, שלא יאמר אותו צדיק ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם".

מיתה לזה ותשלומים לזה

ביאור נוסף לדברי המדרש, ביאר הגאון רבי נפתלי חיים הורביץ בפירוש מנחה חדשה על הגדה של פסח:

הנה קיימא לן, שאין אדם מת ומשלם, ואם כן, לא היו חייבים המצרים לשלם לבני ישראל ממון, שהרי הכה אותם הקב"ה בעונש מיתה. אולם כאשר חייב האדם מיתה לזה [לאדם אחד] ותשלומים לזה [לאדם אחר] אומרים אדם מת ומשלם.

והנה המצרים היו חייבים מיתה לישראל, בעבור שהשליכו את בניהם ליאור ומעכו אותם בבניין, ואילו רכוש היו חייבים בעבור אברהם כדי שלא יאמר אותו צדיק "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" לא קיים בהם, ועל כן - דבר נא וישאלו כלי כסף וכלי זהב.

ניסיון העושר וניסיון העוני

ביאור נוסף לדברי המדרש, ביאר הגאון מקוטנא בעל ישועות מלכו על הרמב"ם [ליקוטי תורה] באופן הבא:

הנה אמר ירמיהו הנביא "כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה", ומצד שני כתוב "מי יתנני במדבר מלון אורחים". והנה מבואר בתורה, ששהו ישראל במצרים, כדי לנסותם אם הם ראויים לקבל את התורה ולהיות הנבחרים מכל העמים או לא.

והנה ביקש שלמה המלך "ראש ועושר אל תתן לי, פן אשבע וכחשתי, ופן אוורש וגנבתי". וביציאת מצרים גם כן היו צריכים ישראל לשני ניסיונות הללו, ניסיון העושר וניסיון העוני: בתחילה - צער השעבוד והעבדות, ובכל זאת לא שכחו צור מחצבתם, ולבסוף - ששה חודשים קודם היציאה ממצרים בטל השעבוד, ואכלו את חלב הארץ, והיה האיש משה גדול ונכבד בעיני פרעה. והראיה לכך היא, שהעזו לשאול מהם כלי כסף וכלי זהב, כדרך השואל איש מרעהו השווה לו, ולא כדרך השואל עבד מאדונו.

ונראה שזה היה הוויכוח בין פרעה למשה. הנה פרעה ביקש "לכו זבחו לאלוהיכם בארץ", שהרי בטל השעבוד מכם, וכל טוב הארץ בידכם, ומדוע תרצו לעזוב ארץ

טובה ולנסוע המדברה. וזה שאמר "ראו כי רעה נגד פניכם", שהרי בדרך זו, שמשה מייעץ אתכם תגרום לכם רק רעה. ועל תקופה זו אמרו הערב רב "נשובה מצרימה", אולם ישראל עמדו בניסיון זה ועזבו את כל טוב מצרים, והלכו אחרי משה המדברה.

ולכן אמר אברהם אבינו "ועבדום וענו אותם" - ניסיון העוני קיים בהם, אולם "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" - ניסיון העושר לא קיים בהם, ולכן "דבר נא באזני העם וישאלו" כדי שיהיה בידם גם ניסיון העושר ויעמדו בו.

רכוש גדול - זו התורה

יישוב נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי מאיר אריק, אב"ד בוטשאטש ובעל שו"ת אמרי יושר [חלק ג - טל תורה] באופן הבא:

הנה תרצו המפרשים, שהקב"ה מילא את הבטחת "רכוש גדול" ע"י נתינת התורה לישראל, שהרי אין לך רכוש גדול יותר מזה. אולם מאחר ויש בתוך בני ישראל פשוטי עם אשר לא יידעו ולא יבינו ערך וחשיבות התורה כרכוש גדול, חשש הקב"ה למענם, שהרי יכולים הם לומר מדוע לא קיים הקב"ה "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", והרי את המכות והייסורים הרגישו גם המון העם. ועל כן ציווה הקב"ה למשה "דבר נא באזני העם", דווקא לפשוטי העם.

ובאמת בעניין זה, הקשה בעל שו"ת אמרי יושר, מדוע חשש הקב"ה לטענת אברהם אבינו, והרי קיים הוא את הבטחתו בביזת הים, שגדולה הייתה מביזת מצרים. והנה לכאורה ראינו באברהם אבינו שני דברים הסותרים זה לזה, שכאשר הגיע למצרים אמר לשרה "אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך", ופירש רש"י שיתנו לי מתנות, ואילו למלך סדום אמר [יד, כג] "אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך". ויש לבאר, שכל רצונו של אברהם אבינו לקבל כסף וזהב הייתה לתכלית קיום מצוות ומעשים טובים, אולם קצה נפשו בכסף שהגיע ע"י שפיכות דמים, ולכן מאס בכספו וזהבו של מלך סדום, שהרי הגיע ע"י המלחמה, אולם במצרים אמר "למען ייטב לי", והיינו שיתנו לו מתנות בשמחה ובטוב לבב.

ולפי זה מובן מדוע לא הייתה יכולה להתקיים הבטחת הקב"ה בביזת הים, שהרי כסף זה הגיע ע"י שפיכות דמים והריגת המצריים. ולכן אמר הקב"ה שישאלו איש

מאת רעהו, כלומר בטוב לבב, ובממון כזה יקיימו את מצוות ה', וגם אצל אברהם אבינו ייחשב הדבר כרכוש גדול.

האם מותר לדיין לשנות מפני השלום?

"כחצות הלילה" [יא, ד]

"ורבותינו דרשו, כמו כבחצות הלילה, ואמרו שאמר משה כחצות, דמשמע סמוך לו, או לפניו או לאחריו, ולא אמר בחצות, שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו, משה בדאי הוא, אבל הקב"ה יודע עתיו ורגעיו, אמר בחצות" [רש"י]

והנה אמרו חז"ל [ברכות ד.] על כך "דאמר מר: למד לשונך לומר 'איני יודע', שמא תתבדה ותאחז". וכתבו התוספות [קידושין ל.], שדברים אלו נאמרו דווקא לגבי ענייני העולם, אולם לגבי דברי תורה, אמרו חכמים [שם], שאם ישאל לך אדם אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד.

והנה דן הגאון רבי יעקב ריישר בעל שו"ת שבות יעקב [חלק א סימן קלח], בדבר דיין אשר יושב בדין, ורואה שהולכים לפסוק על פי רוב הדיינים שלא על פי האמת, ורוצה הדיין לבטל את הדין המקולקל אשר יצא מתחת ידיהם, דהיינו להסתלק מן הדין או לומר איני יודע, כדי שיצטרכו להוסיף דיינים כדי שיצא הדין לאמיתו, האם מותר לעשות כן.

והשיב על כך, שוודאי מותר לעשות כן כיוון שכוונתו לשם שמיים, להוציא את הדין לאמיתו ע"י שיוסיפו דיינים, ואע"ג שמשקר הוא, הרי קיימא לן שמותר לשנות מפני השלום, ודין - שלום הוא שנאמר "אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם", ועל זה אמרו חז"ל "למוד לשונך לומר איני יודע".

אולם בשו"ת בית יעקב [סימן טו] פסק לאסור בכך, שהרי יש לחשוש שיוציאו לעז על הדיינים הראשונים, שלא ידעו את הדין, ומפני כך הוסיפו עליהם דיינים אחרים. אולם השבות יעקב דחה את דבריו, שבדין אמת ודאי חוששים לכבודן של הדיינים הראשונים, אולם בדין שהוא שקר, שמעוותים את הדין, אדרבה, יש לחשוש לעיוות הדין שלא יצא דבר שאינו מתוקן מתחת ידם מאשר לחוש לכבודן של ראשונים.

וכיוון שהדיין תולה קללתו ולעז בעצמו לומר איני יודע, כדי להוציא את הדין לאמיתו, ודאי זכור לטוב הוא, שהרי אין כאן לעז על אחרים.

והנה החיד"א בספרו ברכי יוסף [חו"מ סימן יח סק"ג] האריך בדבר זה, והסיק שאסור לעשות כן, אלא צריך הדיין לגלות את דעתו האמיתית לחבריו, ואם יקבלו את דעתו מוטב, ואם לא אין זה עניינו, והביא כן מדברי המהריט"ץ [סימן קב], שכתב כיוצא בזה, שאין לאדם להתחכם על בוראו.

מדוע הכלבים לא נבחו?

"ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו" [יא, ז]

הנה הגאון רבי חיים פלאג'י, מחכמי איזמיר, כתב לבאר בספרו פני חיים, מדוע הכלבים לא נבחו כאשר יצאו בני ישראל ממצרים:

הנה כתב רש"י על הפסוק [ב, יד] "אכן נודע הדבר" - דאג משה על שראה בישראל רשעים דלטורין, אמר מעתה, שמא אינם ראויים להיגאל. והנה מובא במסכת ערכין [טז.] "כל המספר לשון הרע ראוי להשליכו לכלבים, שנאמר 'לכלב תשליכון אותו, לא תשא שמע שווא'". ומטעם זה, כאשר בא יוסף אצל אחיו לשכם, שיסו בו את הכלבים לראות אם האמת עמם, במה שחשדו בו שהיה מספר לשון הרע עליהם, וכמו שנאמר "ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם".

והנה מובא במדרש [לא, ט] על הפסוק "לכלב תשליכון אותו" - למה לכלב? אמר הקב"ה: חייבים אתם לכלבים, שבשעה שהרגתי בכורי מצרים, והיו המצריים יושבים וקוברים מתייהם, והכלבים אינם נובחים להם לישראל, לפיכך חייבים אתם לכלבים שנאמר "לכלב תשליכון אותו". וכיוון שהיו הכלבים נובחים כנגד המצרים לבדם, וכנגד ישראל לא יחרץ כלב לשונו, מוכח שכבר חזרו בתשובה על עוון לשון הרע שהיו מדברים איש על רעהו.

ועל כן ממשיך הכתוב ואומר "למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל", שהרי אלו, ישראל, חזרו בתשובה והתפרסם דבר זה במה שלא יחרץ כלב לשונו,

ואילו אלו, מצרים, לא עשו תשובה והיו הכלבים נובחים, משום שראוי להשליך את נבלתם לכלבים.

המבייש חברו בפני רבים - כיצד יפייסו?

"וירדו כל עבדיך אלה אלי" [יא, ח]

על כך כתב אור החיים הקדוש: "כאן הבטיח כי עבדיו אלו יחיו ולא ימות מהם אחד במכת בכורות, והגם שהיו ביניהם בכורות, אף על פי כן הוציאם מכלל המכה. והטעם לא לצד צדקותם, אלא לצד שביזהו פרעה הרשע בפניהם, ודבר אליו כדבר הנבל אל תוסף ראות, לזה צריך גם הוא להתבזות בפניהם, כדין המבייש חברו בפני רבים שצריך לפייסו בפניהם".

והנה בדומה לזה נשאל הגאון רבי משה פיינשטיין בעל שו"ת אגרות משה, בדבר בחור שבייש את חברו בפני כל חבריו, ולאחר שביקש הלה את מחילתו, דרש הנפגע שתהיה המחילה בפני כל החברים כמו שהפגיעה הייתה בפני כל החברים, האם חייב המבייש לעשות כך ולהוציא הוצאות למטרה זו?

והשיב על כך, שאילו היה דורס ילד והיו מביאים אותו לפני השופט, האם לא היה מוציא הוצאות כדי להינצל ממאסר קשה, הרי ברור שהיה מבזבז הון רב כדי להימלט מקצפו של שופט בשר ודם. ומאחר וחז"ל קבעו [סוטה י:]: "נוח לו לאדם להפיל את עצמו לכבשן האש, ולא לבייש את חברו ברבים", והתוספות [שם] כתבו שעוון הלבנת פנים לא נמנית בין שלושה דברים שייהרג ואל יעבור, משום שאינה מפורשת בתורה, אם כן הדעת נותנת שצריך הפוגע להוציא הוצאות כדי לפייסו.

יש לציין שרבינו יונה כתב בספרו שערי תשובה [שער ג אות קלט] שבאמת צריך ליהרג ולא להלבין פני חברו, ולא מנו אותו חז"ל בשלושה דברים, משום דהוי אבק רציחה. וכתב לחדש בשו"ת בנין ציון [סימן קעב], שלפי זה אם יכול להציל עצמו ממיתה, ע"י כך שיבייש גדול או קטן המרגיש בבושה, בפני שני יהודים, חייב למסור עצמו למיתה ולא יביישו.

מדוע נאמרה מצוות קידוש החודש לאהרן ולמשה?

"ויאמר ה' אל משה ואל אהרן" [יב, א]

צריך ביאור לכאורה, מדוע נאמרה מצווה זו למשה ולאהרן יחד, מה שאין כן בשאר המצוות שנאמרו בתורה:

הגאון רבי נפתלי כץ ביאר זאת [הובא בספר אמרי בינה]:

הנה מובא במסכת סנהדרין [יח:], שאין יושבים בעיבור השנה לא מלך ולא כהן גדול. מלך - משום חייליו, שנותן להם שכר למשך השנה ואז ירוויח חודש אחד, וממילא ירצה לעבר את השנה. וכהן גדול - משום צינה, והיינו שלא ירצה לעבר את השנה, שאם השנה תהיה מעוברת, יחול אז יום הכיפורים בעת הקור, ויצטרך לטבול במים קרים. אולם ניתן לומר מסברא, שכאשר שניהם יושבים יחד רשאים לעבר את השנה, שהרי כהן גדול לא ירצה לעבר את השנה והמלך ירצה לעבר את השנה, ומתוך כך יגיעו אל האמת.

והנה משה היה לו דין מלך, ואהרן הכהן היה כהן גדול. ולכן מובא במדרש על פסוק זה "החודש הזה" - אם תרצו לעבר אותו, לשניכם יחד, אז תוכלו לעבר אותו, אולם אחד מכם לא יישב בעיבור השנה, ועל כן נאמרה מצווה זו דווקא לשניהם - למשה ולאהרן.

למה רומזת מצוות קידוש החודש?

"החודש הזה" [יב, ב]

"בשעה שאמר הקב"ה 'החודש הזה לכם', אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה 'למה ציווית על אדם הראשון ביום אכלך ממנו מות תמות?' אמר הקב"ה: 'עתיד שיצא בן מיישי שיאמר 'רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם ועל משכבכם ודומו סלה' " [מדרש פרשת בא]

על פניו דברי המדרש הם פלא גדול.

הגאון רבי משה נתן נטע יונגרייז, אב"ד טיסא פירעד ובעל שו"ת מנוחת משה, [הקדמה]
ביאר את דברי המדרש:

הנה ציווה הקב"ה את בני ישראל במצרים לקדש את החודש, כדי שלא ייפול אדם
במחשבות עקלקלות, כאשר יראה "בפרוח רשעים כמו עשב", ואילו עובדי ה'
נדכאים לפני עש, שפלים ונבזים. כי פועל אמת שפעולתו אמת, רצה לקיים מה
שנאמר "והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד" כדוגמת הלבנה, וזה "החודש
הזה" - היא הלבנה לכם להנאתכם ולטובתכם.

והנה הגזרה על אדם הראשון "ביום אכלך ממנו מות תמות", רומזת על הצרות
והייסורים המכריחים וגורמים למוות, והרי הם גורמים צער יותר ממיתה פתאומית
[עיין בספר הברית חלק ב מאמר ד]. והנה דרשו חז"ל [ברכות ה.] על הפסוק "רגזו
ואל תחטאו אמרו בלבבכם" - זו תורה, "ועל משכבכם" - זו תפלה [ילקוט תהלים ד].
ועוד אמרו חז"ל [שם], מהם ייסורים של אהבה - כל שאין בהם בטול תורה שנאמר
"אשרי הגבר אשר תייסרנו י-ה ומתורתך תלמדנו", ולפי מאן דאמר אחר - כל שאין
בהם בטול תפלה, ועל פי שני עדים יקום דבר - תורה ותפלה.

ועתה יבוארו דברי המדרש: כאשר אמר הקב"ה "החודש הזה לכם", שאלו מלאכי
השרת "אם הלבנה היא גורל לשומרי מצוותיו וחוקיו, אם כן מדוע גזרת מיתה
על אדם הראשון, והרי אין זה עונש, שהרי הלבנה מתחדשת מידי חודש בחודשו,
וממילא אין הפרש בין טוב לרע". ואז השיב להם הקב"ה "אמרו בלבבכם" - זו תורה
"ועל משכבכם" - זו תפלה, והבדל רב ביניהם כרחוק מזרח ממערב, שהרי ייסורים
של אהבה אין בהם בטול תורה ותפלה, ואילו ייסורים שאינם של אהבה יש בהם
בטול תורה ותפלה, "ודומו סלה" - ובזה סגר עליהם המדבר.

מדוע נכנס עתה הספק בליבם?

"החודש הזה לכם" [יב, ב]

"קול דודי הנה זה בא" - רבי יהודה אומר: זה משה, שבשעה שאמר משה לישראל 'בחודש הזה אתם יוצאים', אמרו לו 'רבנו משה! היאך אנו נגאלים, והלוא אמר הקב"ה לאברהם 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה', ועדיין אין בידנו אלא רד"ו שנה'. אמר להם: 'הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונותיכם, אלא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות, ואין הרים וגבעות האמורים כאן אלא קצים ועיבורים, מדלג על החשבונות ועל הקצים, ובחודש הזה אתם נגאלים. רבי נחמיה אומר: אמרו לו: משה רבנו! היאך אנו נגאלים, הלוא אין בידנו מעשים טובים', אמר להם: 'הואיל וחפץ בגאולתכם, אינו מביט במעשיכם הרעים, ובמי הוא מביט - בצדיקים שבכם ובמעשיהם כגון עמרם ובית דינו, ואין הרים אלא בתי דינים. רבנן אומרים: אמרו לו: 'משה רבנו! איך אנו נגאלים, והלוא כל מצרים מטונפת מעבודת כוכבים שלנו'. אמר להם: 'הואיל והוא חפץ בגאולתכם, אינו מביט בעבודת כוכבים שלכם, אלא מדלג על ההרים - על ראשי ההרים יזכחו, ובחודש הזה אתם נגאלים" [רבה טו, ד]

הנה מדרש זה תמוה. והרי י"ב חודש קודם לכן, בא משה והודיע להם כי פקד ה' אותם, וכתוב "ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל", ומדוע עתה כאשר אמר להם "בחודש הזה אתם נגאלים" נכנס הספק בליבם? [עיי' בהקדמה לשו"ת נודע ביהודה מהדו"ת, שתמה על כך בנו של המחבר].

הגאון רבי משה זאב מרגליות בעל שו"ת אגודת אזוב [דרוש שני לשבת הגדול - עמק רום] ביאר זאת בפשיטות, שכל אחד מהתנאים לפי שיטתו:

הנה מובא במכילתא "רבי אומר: כתוב אחד אומר 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה', וכתוב אחד אומר 'ודור רביעי ישובו הנה', כיצד יתקיימו שני הכתובים, עשו תשובה נגאלים לדורות, ואם לא גואלם לשנים". והיינו ששני קיצים הם, בתחילה ארבע מאות שנה אם לא ישובו, וקץ דור רביעי אם ישובו. והנה פירש רש"י על הפסוק "וחמושים עלו בני ישראל" - אחד מחמשה יצאו וד' חלקים מתו בג' ימי אפילה. הרי לנו שרובם היו עובדי ע"ז במצרים.

והנה דעת רבי יהודה, שרובם חטאו ולא היו ראויים להיגאל, ולכן לא זכו לקץ הראשון, וכן הוא במדרש [רבה פרשה טו] "רבי יהודה אומר: אמר הקב"ה, אם אני מסתכל במעשיהם אינם נגאלים לעולם". ועוד מובא במדרשים, שדילג הקב"ה על

הקץ במצרים, על מנת להשלימם אחר כך בשאר גלויות. ולכן בתחילה, כאשר בא משה רבנו והודיע להם לישראל כי פקד ה' אותם, האמינו ולא הוקשה להם שלא הגיע הזמן, שהרי אם זכו נגאלים לקץ הראשון, וכן מובא בילקוט על הפסוק "ויצום אל בני ישראל" - רבי יהודה אומר: ציווה אותם לפרוש מעבודת כוכבים. ועל כן נאמר "ויאמן העם כי פקד ה'", והיינו פקידה בעלמא שהגיע הקץ אחר שישבו מדרכם הרעה. אולם כאשר הגיע חודש ניסן, ואמר להם שבחודש הזה הם נגאלים, ורובם ככולם לא שבו מדרכם הרעה, טענו זקני ישראל לפני משה, שעדיין לא הגיע הקץ השני [ארבע מאות שנה]. והשיב להם משה "כיוון שהוא חפץ בגאולתם אינו מביט בחשבונם אלא מדלג על הקיצים", והיינו שני הקיצים - קץ ת' שנה שלא נשלם עדיין, וקץ דור רביעי, שהיה על תנאי אם ישבו.

אולם דעת רבי נחמיה היא, שלא הוצרך הקב"ה לדלג על הקצים, אלא שיצאו לקץ הראשון [דור רביעי], כיוון שרוב היוצאים ממצרים שבו בתשובה. ולכן אמרו ישראל שעדיין אין בידם מעשים טובים, שהרי רק פרשו מעבודת כוכבים. ועל כך השיב להם משה רבנו, שמביט הוא בצדיקים שבכם כגון עמרם ובית דינו, ומדלג מקץ שני לראשון.

ודעת חכמים היא, שטענו בני ישראל כיצד אנו נגאלים, והרי כל מצרים מטונפת מע"ז של ישראל, והיו סבורים שגם הם נגררים אחר הרוב [שמתו בג' ימי אפילה]. ועל כך השיב להם משה, שלא מסתכל הקב"ה בעבודת כוכבים של רשעי ישראל, שהרי הם ימותו במכת חושך, ואותם ששבו, בחודש הזה יגאלו.

מי הכה - הקב"ה או המשחית?

"ועברתי בארץ מצרים והכיתי כל בכור" [יב, יב]

הנה בעניין זה מצינו פסוקים הסותרים זה את זה: "והכיתי כל בכור, ועבר ה' לנגוף את מצרים, וה' הכה כל בכור" - מבואר שהקב"ה הכה את בכורי מצרים. אולם בפסוקים "ולא ייתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף", "ולא יהיה בכם נגף למשחית", משמע שהמלאך המשחית הכה אותם.

וכן מצינו בדברי חז"ל סתירה בזה: במסכת בבא קמא [ס.] "תני רב יוסף: 'ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר' - כיוון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע". אולם במסכת בבא מציעא [סא.] מובא "אמר רבא למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים גבי ריבית, אמר הקב"ה: אני הוא שהבחנתי בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור". [עיי' גם בזהר הקדוש, תחילת פרשת בהעלותך, שהקשה מעין זה].

הגאון רבי יחיאל מיכל הלוי עפשטיין בעל ערוך השולחן [הגדה של פסח - ליל שימורים] ביאר זאת בהקדמת כמה הקדמות:

הנה מובא במדרש [בראשית פרשה ג] על הפסוק "ויקרא אלוקים לאור יום ולחושך קרא לילה" - לעולם אין הקב"ה מייחד שמו על הרעה אלא על הטובה. ועוד אמרו חז"ל "אין מלאך אחד עושה שני שליחויות", ולכן לסדום באו שני מלאכים, אחד להפוך את סדום ואחד להציל את לוט. ולפי זה במצרים היו צריכים להיות שלושה מלאכים, האחד להכות את בכורי מצרים, השני להציל את ישראל, והשלישי לעשות שפטים באלוהי מצרים. ועוד מובא במדרש [שמות פרשה יח] "כיוון שאמר משה 'והייתי כל בכור', התחילו המצרים יראים. ומי שהיה ירא, היה מוליך בכורו אצל ישראל ואומר לו 'בבקשה ממך, טול את זה וילין עמך'. כיוון שהגיע חצות לילה הרג הקב"ה כל הבכורות, ואותם שהיו נתונים בבתיהם של ישראל, היה הקב"ה פוסע בין ישראל ובין המצרים, והיה נוטל נשמתו של מצרי ומניח נשמתו של ישראל".

והנה מובא במכילתא על הפסוק "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה" - רבי יהודה אומר: כמלך העובר ממקום למקום. וביאור הדברים הוא, שכשם שמלך בשר ודם עובר ממקום למקום לוקח עמו שרים וחיילים, כמו כן כביכול הוא יתברך, והגם שמכת בכורות הייתה ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו, מכל מקום לקח עמו חיילים והמה מלאכי חבלה שיעברו בכל רחובות מצרים, ומי שיצא החוצה ניזוק על ידם. ומדוע עשה הקב"ה כן: א - כדי שלא יתחברו כל המצרים ויעשו נקם בישראל, ב - כדי להגדיל את כבוד משה רבנו, וכדי שיתקיימו דבריו "וירדו כל עבדיך אלה אלי".

ובזה ביאר אב"ד **נובהרדוק** את הפסוקים. הנה אמר משה "כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים", כלומר אני בכבודי ובעצמי, ומדוע לא נאמר "והמתי כל בכור" אלא "ומת כל בכור" - מפני שאין מייחד הקב"ה שמו על הרעה. ובאמת הקב"ה הלך בעצמו לכל בית שיש שם בכור, וציווה את המשחית ליטול נשמתו,

שהרי המשחית בעצמו אינו מבחין בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור. ואותם בכורי מצרים שהיו טמונים בבתי ישראל, לא הניח כלל את המשחית לבוא לביתם כדי שלא ייפגעו גם בכורי ישראל, אלא רק הקב"ה היה מוכרח להיות שם. ואילו הבכורים שהיו בבתי המצרים, ציווה הקב"ה למשחית להכות בהם.

ועל כן אומר הכתוב "ועברתי בארץ מצרים", ואע"פ שאעבור כמלך העובר ממקום למקום וחייליו עמו, מ"מ "והכיתי כל בכור", והיינו שיש מקומות שאני בעצמי אכה אותם, והם היו הבכורים ששהו בבתי ישראל, ולכן "והיה הדם לכם לאות וגו' ולא יהיה בכם נגף למשחית", כי אני בעצמי אכה אותם. ולכן הזהיר אותם הכתוב "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר" מפני ריבוי המשחיתים המשוטטים בכל רחובות מצרים, ועל כן היו צריכים גם לאותות על הבתים כדי שלא ייכנסו המשחיתים לבתיהם כלל. ולכן כתוב "וה' הכה כל בכור", ומבואר במדרש ובזוהר הקדוש, שכל מקום שנאמר וה', היינו הוא ובית דינו, וכן היה באותו הלילה.

אולם בשו"ת חתם סופר [יו"ד סימן שמו אות יב] ביאר להפך, שחלילה לייחס את מיתת הפגרים הללו לקב"ה. והעניין היה כך, בחצות הלילה הכה הקב"ה בעצמו והתיש את כוחו של מזל טלה בכור המזלות, והותשו כל הבכורות ונחלשו, ועל ידי זה היה כוח למשחית להמיתם במגפה בשחרית, ובאמת המכה הייתה ע"י המשחית, ואילולי התיש הקב"ה את הכוח שלמעלה, לא היה כוח למלאך המשחית נגד שרו של מצרים. וכיוון שניתנה רשות למשחית, הוצרכו ישראל להסתתר והקב"ה היה צריך לשמרם, לבלתי תת המשחית להכותם.

ועל ידי זה יובן מה שכתוב "ביום הכותי כל בכור" - ולא בלילה, משום שבחצות הלילה הייתה רק התשת המזל שלמעלה, ולגבי ישראל אין כאן שום פדות, וכי מה להם לישראל ולשרו של מצרים. אך "ביום הכותי" ע"י משחית את המצרים, ולא נתן המשחית לבוא אל בתי ישראל וניצולו, אזי נקנו לו בכורי ישראל.

על ידי מיתת הבכורים התקלקל האוויר

ביאור נוסף במיתת בביאור הפסוקים הסותרים זה לזה, ביאר הגאון רבי יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, אב"ד בריסק [מעתיקי שמועה עמוד קנג]:

הנה באמת מכת בכורות הייתה ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו, אלא שעל ידי מכה זו, התקלקל האוויר והתעפש, שזה לבד גרם למיתת הרבה בני אדם. והנה מדרך הטבע דבר זה מזיק לשאר האנשים, וכאשר ניתנה רשות למשחית אינו מבדיל בין טוב לרע, ועל כן ציווה אותם משה "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר", לבל יפגע בהם המשחית מן האוויר שיתעפש ע"י הפגרים המתים של המצרים.

ובזה ביאר את הפסוק "למכה מצרים בבכוריהם כי לעולם חסדו", והיינו שהמצרים הוכו עם מיתת הבכורים, וע"י האוויר הנשחת ממיתת הבכורים, מתו גם המצרים הפשוטים. וזהו ביאור הכתוב "ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכותי בארץ מצרים", ולכאורה היה ראוי לומר "בהכותי בבכורי מצרים" ולא בארץ מצרים, אולם הכוונה שארץ מצרים בעצמה נשחתה אחרי מיתת הבכורים, ואז המשחית, שהוא האוויר המחניק, לא יבוא בכם להשחית.

הקב"ה בעצמו היכה את שרו של מצרים

יישוב נוסף לקושיה הנ"ל, יישב הגאון רבי ישעיהו הלוי הורביץ - השל"ה הקדוש בביאורו למסכת פסחים [מצה שמורה אות קצב]:

הנה אמרו רבותינו [שמות רבה כא, סה] על הפסוק "יפקוד ה' על צבא המרום", שאין האומה נופלת עד שנופל השר שלה תחילה. וכאשר נופל למעלה שר אחד תחת שר אחר, זהו הגורם לכך שבני השר העליון נכנסים בגבול בני השר הנופל ומשחיתים אותו. וכן כאשר הכניע הקב"ה את שרו של מצרים, נכנסו כמה רבבות משחיתים בגבול ארץ מצרים.

אולם שרו של מצרים לא היה יכול ליפול ע"י שר אחר, כי הוא היה השר העליון, ולא היה נופל עד שהפילו הקב"ה בעצמו, לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף, ואז נכנסו המשחיתים לארץ מצרים. ובזה יובנו דברי ההגדה "ואילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדיין אנו משועבדים", והיינו שהיה צריך הקב"ה בעצמו להפיל שרו של מצרים, כדי להוציא את בניו משם.

מדוע היה צריך הקב"ה להכות את בכורי מצרים בעצמו?

"ועברתי בארץ מצרים" [יב, יב]

"ועברתי בארץ מצרים" - אני ולא מלאך, "והכיתי כל בכור בארץ מצרים" - אני ולא שרף [מכילתא]

הנה יש להקשות לכאורה, מדוע הוצרך הקב"ה לרדת למצרים בכבודו ובעצמו ולגאול את ישראל ולהכות את בכורי מצרים, והרי אין הקב"ה מייחד את שמו על הרעה, והיה יותר נאות שמכה זו תהיה ע"י מלאך או שליח אחר?

הגאון רבי משה שלום סטול בעל שו"ת שם עולם [מאמר ג פרק א] ביאר זאת:

הנה ידוע, שלכל עם מתוקן בתבל דרושים שני דברים כדי להישאר לנצח: חומר ורוח. חומר - בתי חרושת ומסחר, רוח - מורים ועורכי דינים, רופאים ובעלי השכלה. והנה כשם שעם אשר אנשיו יהיו רק אנשי רוח לא יוכל להתקיים לבדו, כך עם אשר אנשיו יהיו בעלי חומר וגשם לא יוכל להתקיים לעד.

והנה כאשר החלו בני ישראל לשבת בארץ גושן, מקום מקנה, חכמו והשכילו בעבודת אדמה. אך כאשר רצה פרעה מלך מצרים להתחיל מיד בגלות ובעבודת פרך, חשש שמא יתנגדו לכך בני עמו, באומרם כיצד הפכו בני ישראל, שהיו אזרחים נאמנים, לאויבי המדינה. ולכן התחכם בתחילה להוציא דיבה ולהעליל עלילות, למען יוכל לרוצץ ביהודים באין מפריע. ועל דרך זו בארו את הפסוק "וירעו אותנו המצרים ויענונו", והיינו שבתחילה פרסמו אותנו המצרים לרעים, ועל ידי זה היה נקל להם לענות אותנו. ולכן אמר פרעה לעמו "הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו", כלומר בתחילה היו הם רק "בני ישראל" ועתה המה "עם". ובנוסף, הרי הם כובשים את כל רכוש המדינה, ועושים עושר ולא במשפט ע"י ריבית ונשך, וזהו "עצום ממנו" - כל עושרם וכבודם משלנו הוא. ועל כן גוזר פרעה עליהם גזרות קשות ורעות, בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה.

והנה כאשר היו משועבדים בני ישראל לפרעה, ועשה בהם ובילדיהם כרצונו, היה מן הראוי שיעלו ברוחניות ויקרבו את לבם לאביהם שבשמיים, וכמו שאמרו חז"ל [מגילה יד.] "גדולה הסרת הטבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו לישראל, שכולם לא החזירו למוטב, ואילו הסרת הטבעת החזירה אותם

למוטב". אולם לא כן היה הדבר, שגם מצבם הרוחני היה בשפל המדרגה, שהרי היו שם בעלי מחלוקת ולשון הרע. ואמרו חז"ל, שהיו אבותינו במצרים במ"ט שערי טומאה, אולם לא חשו לזאת ולא התחרטו על מעשיהם, ועל כן "ותעל שוועתם אל האלוקים", לא על שפלות מצבם הרוחני אלא "מן העבודה".

נמצא כי אבותינו בגלות מצרים, היו בשפל המדרגה בגשמיות וברוחניות, ומן הדין לא היו ראויים לגאולה, ומאידך לא היו יכולים להישאר שם פן יתבוללו עם המצרים והיו לעם אחד. ועל כן, מן המוכרח היה שיעשה ה' נקמה במצרים ויגאל את בניו, שאין בידם לא תורה ולא זכויות, ואם היה נשלח מלאך כדי לעשות שפטים במצרים ולגאול את ישראל, היה עליו לסור למשמעת החוקים, ואם לפי מעשיהם אינם ראויים לגאולה, לא יוכל המלאך לעשות מאומה לטובתם, וכמו שטען השר של מצרים "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה". ולזאת הוכרח הקב"ה בכבודו ובעצמו לעבור במצרים ולעשות בהם שפטים, שהרי הוא בהיותו מלך אין עליו לסור למשמעת החוקים.

ומעתה יומתקו דברי המכילתא "ויוציאנו ה' ממצרים" - לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף, אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו, שהרי בני ישראל במצבם ברוחני אז במצרים לא היו ראויים לגאולה, ולכן ירד הקב"ה בכבודו ובעצמו.

וכי כיצד הוציאו את המקרא מידי פשוטו?

"ושמרתם את המצות" [יב, יז]

"רבי יאשיה אומר: אל תקרי את המצות אלא את המצוות, כדרך שאין מחמיצין את המצות, כך אין מחמיצין את המצוות, אלא אם באה לידך עשה אותה מיד" [מכילתא פרשת בא]

על כך הקשה הגאון רבי עובדיה הדאיה בעל שו"ת ישכיל עבדי, בספרו ויקח עבדיה [דרוש י לשבת הגדול אות יג], שלכאורה דברי המכילתא תמוהים, שהרי בפשטות מדבר הכתוב על שמירת המצות שלא יחמיצו?

והנה ידוע, שהחמץ רומז ליצר הרע ואילו המצה רומזת ליצר הטוב. ומובא במסכת קידושין [ל:]: "בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין", שהתורה והמצוות הם

המסוגלים להכניע את היצר הרע. ומעתה מבואר, שאין המקרא יוצא מידי פשוטו, שהמצות והמצוות אחד הם, שהמצות רומזות ליצר הטוב, ואילו המצוות מכניעות את היצר הרע.

ועל כן אומר הכתוב "ושמרתם את המצות", והיינו לשמור את דברי היצר הטוב המצווה אותו על המצוות שלא יחמיצו, ולא ישל בעצת היצר הרע המחמיץ את האדם ומחטיאו. ועל כן אמרו חז"ל, כל הזהיר באיסור חמץ אפילו כלשהוא, מובטח לו שלא תארע תקלה על ידו באותה שנה.

וכן אמרו בעלי רשומות "אור לארבעה עשר בודקים את החמץ לאור הנר", והיינו שכאשר יגיע האדם לשנת הי"ד לחייו, שאז נהיה בר מצווה ומענישים אותו בבית דין של מטה, עליו לבדוק את עצמו מן החמץ, הוא היצר הרע, לאור הנר - ע"י התורה והמצוות, כי נר מצווה ותורה אור, ועל ידי התורה והמצוות יוכל להכניע את היצר הרע. ועל כן בודקים את החמץ בכל שנה, שהרי יחד עם החמץ הגשמי עליו לבדוק את החמץ הרוחני, שיטהר את עצמו מכל טומאה של העוונות, ויכנס נקי וטהור לרגל.

מדוע היו זקוקים ישראל לשני פעמים דם?

"וטבלתם בדם אשר בסף" [יב, כב]

"מה ראה הקב"ה להגן עליהם בדם? כדי לזכור להם דם מילת אברהם. ובב' דמים ניצולו ישראל ממצרים, בדם פסח ובדם מילה, שנאמר 'ואומר לך בדמך חיי ואומר לך בדמך חיי' - בדם פסח ובדם מילה, 'והגעתם אל המשקוף' בזכות אברהם, 'ואל שתי המזוזות' בזכות יצחק ויעקב, ובזכותם ראה את הדם ולא ייתן המשחית" [רבה יז, ג]

הגאון רבי יעקב עטלינגר בעל ערוך לנר על הש"ס [כריתות ט.] הקשה על דברי המדרש הנ"ל, אם הדם היה הטעם כדי לזכור זכות אברהם, מדוע היו זקוקים בנוסף לדם פסח, והרי היה להם זכות של דם מילה?

ויישב זאת על פי דברי המדרש [שם] "אמר לו הקב"ה למשה, כל זמן שישראל עובדים לע"ז של מצרים לא ייגאלו. לך ואמרת להם 'משכו' ושחטו ע"ז של מצרים

ועשו הפסח". הרי לנו שהיו צריכים לשחוט את הפסח לגאולתם, למען יכפרו בע"ז. אולם היה עדיין מקום לחוש שזה לא יועיל, שהרי מובא במדרש [ב"ר לט, ח] "היה אברהם אבינו מפחד ואומר 'תאמר שיש בי עוון שהייתי עובד ע"ז כל השנים הללו'. אמר לו הקב"ה 'לך טל ילדותך', מה טל פורח אף עוונותיך פורחים".

וביאר הגאון בעל פרשת דרכים [דרוש ב] מה טל פורח - שאתה גר, וגר שנתגייר כקטן שנולד דמי, וכל שנותיך הם כטל שפרח למעלה ולא ניכר עוד, וכן עוונותיך פרחו שיצאת ממנו לגמרי מכלל בן נח ובאת לכלל ישראל. וכן כתבו התוספות [שם], שע"י שנכנסו לבריתו של אברהם אבינו נבדלו משאר האומות, אפילו קודם שהיה להם עוד גירות גמור ע"י טבילה, ואם כן גם ישראל חששו שמא לא יספיק שחיטת הפסח, שעדיין יישאר להם עוון ע"ז שקדם לכך. אולם משנכנסו לבריתו של אברהם אבינו נעשו כמותו, שפרחו עוונותיהם כטל. ועל כן אומר המדרש, שע"י דם מילה יצאו מכלל בני נח ויפרחו עוונותיהם הקודמים, וע"י דם פסח יפרשו גם מעבודה זרה.

מדוע הקדים משה את המשקוף לפני המזוזות?

"והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות" [יב, כב]

תמוה כיצד שינה משה רבנו מציווי הקב"ה, שהרי ה' ציווה אותו "ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף", וכאשר חזר משה רבנו לומר לישראל, שינה הסדר מלשון רבו, והקדים את נתינת הדם על המזוזות ואחר כך על המשקוף.

הגאון רבי בנימין אליהו קנטור בעל דרשות חלק יעקב [דרוש עשירי] ביאר זאת:

הנה מצינו בדיני המזוזה, שצריך שיהיה גבוה עשרה טפחים, ועל גביו משקוף המקרה את הפתח מלמעלה לחזק עמידת המזוזות, וכן פסק השולחן ערוך [יו"ד סימן רפז סעיף א-ב], ומובא במסכת סוכה [ה]. "רבי יוסי אומר: מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה טפחים". ומובא במסכת מגילה [יא]. "אין מקרה אלא הקב"ה דכתיב 'המקרה במים עליותיו'". וזה רמז למצוות המזוזה, שיהיה הפתח גבוה עשרה טפחים, להיות על גביו מקום שכינה, והמשקוף רומז על מקום השכינה, המקרה במים עליותיו, שהוא שומר ישראל. ועל כך מובא במסכת ע"ז [יא], שמלך בשר

ודם יושב מבפנים ועבדיו משמרים אותו מבחוץ, ואילו הקב"ה עבדיו מבפנים והוא משמרם מבחוץ.

ואם כן, ציווי הקב"ה "וראה את הדם ופסח על הפתח ולא ייתן המשחית לבוא אל בתיכם" מדבר על עיקר מקום השכינה, שהוא למעלה מעשרה, ואם כן מדוע הצריכם לתת מן הדם גם על שתי המזוזות. הרי אין לך אלא לומר, שאות זה הוא רק לישראל, לראות בפתח בתיהם את המתנה והמצווה הטובה, לקדשם ולטהרם.

והנה אמרו חז"ל [שמות רבה לא] "החמיר הקב"ה בכבודו של צדיק יותר מכבודו", ולכן הקדים ה' את נתינת הדם על שתי המזוזות, שהיא אות לכבודן של ישראל, ואחר כך ציווה לתת על המשקוף, שהוא זכר למקום שכינה, שיראה ופסח על הפתח. אולם משה רבנו ועם ישראל טענו, שעדיף להם כבוד הקב"ה, ולכך הקדים משה את נתינת הדם על המשקוף תחילה, וגם אמר "והגעתם אל המשקוף", שהוא מקום שכינה, שכל מעשיכם יהיו לשם שמיים המקרה במים עליותיו.

מה הייתה כוונת הבן הרשע בשאלתו?

"מה העבודה הזאת לכם" [יב, כו]

הנה ידוע, ששאלת הבן הרשע היא "מה העבודה הזאת לכם", כמבואר בילקוט ובהגדה. ואם כן ייפלא, כיצד כתב רש"י על הפסוק "ויקד העם וישתחוו" - בשורת הבנים שהיו להם, וכי איך אפשר להודות על בשורה קשה זו.

הגאון רבי חיים סופר בעל שו"ת מחנה חיים [אבן העזר שער המחנה] ביאר זאת:

הנה ציווה הקב"ה את בני ישראל לקחת אגודת אזוב, לטבול אותה בדם אשר בסף, ולמרוח את שתי המזוזות ואת המשקוף. ורצה הקב"ה להורות לבני ישראל במצווה זו, כי שאר האומות אין מחויבים למסור נפש בעבור שבע מצוות בני נח אשר נצטוו, ולהפקיר את דמם כמים כדי לא לעבור על המצווה. אולם מבני ישראל מבקש הקב"ה, שימסרו את נפשם ואת דמם כדי שלא לעבור עבירה ולחלל שם שמיים, וכמו שנאמר "ונקדשתי בתוך בני ישראל".

ועניין זה נרמז בפסוק "והיה הדם לכם לאות על הבתים", והיינו שתי מצוות אשר על ידם בונה לו אדם בית עולמים: הראשון - בית אהרן אשר עובד עבודת הקודש, והבית השני - בית לוי אשר עומד לשרת לפני ה', ועומד לשרת לפני אחיו.

וכן באמת עשו בני ישראל, שזבחו את השה לפסח, והוא היה תועבת מצרים, ובקלות היו יכולים המצרים לעמוד עליהם ולהורגם, וכמו שאמר משה לפרעה "הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו". אולם בני ישראל לא שתו ליבם לזאת, ומסרו את נפשם בעבור כבוד ה' לעיני כל מצרים, וזכות מצווה זו מצילה את האדם מכל רע, משחית ומגפה, ובמידה שאדם מודד בה מודדים לו, וממילא לא שלטה בהם שום סכנה.

וזה אשר רמז להם הקב"ה במצווה זו: "ועברתי בארץ מצרים" ואחפש באיזו זכות אוציא אתכם ממצרים, ואז אראה את "הדם לכם לאות על הבתים אשר אתם שם", ובאותן מצוות אשר המה הבתים לחי עולמים, יהיה הדם לאות, שאדם צריך לקבל עול מלכות שמיים בכל נפשו ומאודו, וממילא כאשר יראה הקב"ה את הדם, שהוא הכוח הפנימי של אות הדם שאתם אגודים יחד למסור נפש בעבורי, אז אפסח על בתיכם. כל זאת בתנאי, שלא "יהיה בכם נגף למשחית", והיינו שלא ימצא בכם אבן נגף וצור מכשול, מחשבת פיגול, שיהיה בו מקום למשחית לקטרג.

ולכן נאמר שם בתחילה "ושמרתם את הדבר הזה לחוק לך ולבניך עד עולם", והיינו שתעורר את לב בני ישראל, להבין מהו עניין זריקת הדם על הבתים ומה נרמז בזה. וכאשר יראה הבן הרשע כך, ישאל "מה העבודה הזאת לכם", וכוונתו היא, כיצד יעלה על דעתכם למסור נפש בעבור המצווה הזו, ויותר ראוי שתעשו את המצוות מבלי לשפוך את דמכם.

ועל זה אמרה התורה להשיב לו "זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל, בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל", והיינו על כי מסרנו את נפשנו בזביחת הפסח, הציל ה' אותנו, וכמו שאמרו חז"ל [ברכות כ.]. "ראשונים שמסרו את נפשם על קדושת ה' נתקיימה התורה בידם". ועל כן התחכם העם להשתחוות לפני הקב"ה, שלא יהיה להם בן רשע, שלא יוכל לעמוד בניסיון קידוש ה' ולא ינסה להבין את טעמי המצוות.

וכי יעלה על הדעת שלא עשו?

"כאשר ציווה ה' את משה ואהרן כן עשו" [יב, כח]

"להגיד שבחן של ישראל, שלא הפילו דבר מכל מצוות משה ואהרן. ומהו כן עשו - אף משה ואהרן כן עשו" [רש"י]

הנה דברי רש"י תמוהים. וכי יעלה על הדעת שמשה ואהרן לא יקיימו את דברי ה', והרי ציוו את בני ישראל לעשות כן?

הנה בשו"ת **כתב סופר** [או"ח סימן יח] ביאר את דברי רש"י, בדרוש שנשא בראש חודש שבט לחנוכת בית המדרש:

הנה אמרו חז"ל [אבות ה, יח] "משה זכה וזיכה את הרבים, זכות הרבים תלוי בו". וכן הוא בכל מצווה, שהאחד מסייע לחברו ומזרזו על כך, יש לו חלק במצווה. והנה המצווה הראשונה היא מצוות קרבן הפסח שציווה ה' את בני ישראל ע"י משה ואהרן, והלכו ועשו בני ישראל על פיהם. ולכן נאמר "כאשר ציווה ה' את משה ואהרן כן עשו", והיינו שנחשב למשה ואהרן כאילו הם עשו בעצמם את כל הפסחים שעשו בני ישראל, והיה להם חלק במצוותם, שהרי על ידן הקריבו ישראל את הפסח.

ובדרך זו, ביאר הכתב סופר, יובן מדוע כתוב בקרבנות הנשיאים "ביום השני הקריב נתנאל בן צוער, הקריב את קרבנו", ולא כתוב כן בשאר הקרבנות, שהנה כתב רש"י "הוא נתן עצה שיקריבו". והיינו שהיה לו חלק בכל קרבן שהקריבו הנשיאים, ולא דווקא ביום השני הקריב, אלא שבכל יום ויום היה לו חלק במעשה המצווה, וביום השני הקריב קרבן לעצמו, ובכל יום היה לו חלק בשל חברו.

מדוע כותבת התורה שמכת בכורות הייתה בחצי הלילה?

"ויהי בחצי הלילה" [יב, כט]

לכאורה פרט זה נראה אינו חשוב, ומה לי אם הכה הקב"ה את בכורי מצרים בסוף הלילה או בחצי הלילה.

הגאון רבי אברהם רפפורט בעל שו"ת איתן האזרחי [ירח האיתנים קונטרס אחרון] ביאר מדוע הזכירה התורה עניין זה:

הנה ידוע מה שכתבו המקובלים, כי עיקר הלימוד והתפילה המקובלת לקב"ה הוא מחצות הלילה ואילך, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה "חצות לילה אקום להודות לך", ובאותה שעה מטייל הקב"ה בגן עדן עם הצדיקים. ועל כן אמר הכתוב "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור", ואף שאותו הזמן הוא מידת הרחמים, עם כל זה נהפכה היא למידת הדין לרשעים. ועל כן נאמר "ויהי" - לשון ווי וצער והיינו לרשעים. ואף שנאמר וה' בשם הוי"ה שהוא שם רחמים, הכה בהם כל בכור במידת הדין.

ולזה "ויקם פרעה לילה", והיינו שגם הוא תמה כיצד נהפכה מידת הרחמים למידת הדין בשעה זו, ועל כן צווח ואמר "קומו צאו מתוך עמי וכו' ולכו עבדו את ה' כדברכם", והיינו שתעבדו את שם ה' - הוי"ה שהוא רחמים לכם.

כיצד מתו בכורות מצרים?

"ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור" [יב, כט]

"ויהי בחצי הלילה" וכתוב "כי לי כל בכור ביום הכותי כל בכור", אמר רבי יוחנן: אע"פ שהכה אותם מכת מוות בחצי הלילה, הייתה נפשם מפרפרת בהם [אבל רבתי - פתיחה דמסכת שמחות]

הנה מיד לאחר דברי הפתיחה הנ"ל, פותחת מסכת שמחות ואומרת "הגוסס הרי הוא כחי לכל דבר". והקשה בספר נחלת יעקב [פירוש על מסכת שמחות], מדוע פתחה המסכת בפסוק "ויהי בחצי הלילה".

הגאון רבי בן ציון שטרנפלד, אב"ד בילסק ובעל שו"ת שערי ציון [חלק ב] כתב לבאר, שבאמת הדבר כפשוטו:

הנה לכאורה יש להקשות, כיוון שהכה אותם מכת מוות בחצי הלילה, מדוע כתוב "ביום הכותי כל בכור", הרי אע"פ שהייתה נפשם מפרפרת עד היום, מכל מקום חשובים הם כמתים, כיוון שכבר נעשו גוססים מחצי הלילה והלאה, אלא מוכח מזה שגוסס הרי הוא כחי לכל דבר. ואם כן, מפני שהשלים הקב"ה את מיתתם ביום,

נאמר בזה "ביום הכותי כל בכור", ודבר זה הוא הקדמה למה שנאמר "הגוסס הרי הוא כחי לכל דבר".

אלא שלפי זה, עדיין יש לבאר את דברי הפסוק "כי אין בית אשר אין שם מת", ואם כן מוכח שגם בלילה כבר מתו, שהרי אין לומר על מה שהיו גוססים לשון "מת". והנה מובא בילקוט שמעוני [פרשת בהעלותך] על הפסוק "ביום הכותי כל בכור" - מה טעם אמרו כולנו מתים, כולנו מתנו לא כתוב כאן אלא כולנו מתים, שמתים והולכים. ואין לומר בכוונת דברי הילקוט, שהיו חיים עד הבוקר ומתים והולכים, שאם כן, כיצד אמרו המצרים הבריאיים "כולנו מתים", והרי המה עדיין בריאים ואינם מתים.

ובעל כורחך הכוונה, שבכל הלילה מתו הבכורים והולכים, והיינו שהכה אותם מכת מוות ומתו כל הלילה, ובכל זאת נשארו בחיים הרבה מצרים כדי שיראו ישראל בשונאיהם במיתתם, אולם גם בכל הלילה היו מתים והולכים הרבה בכורות, ולפיכך אמרו "כולנו מתים", שכיוון שראו שמתו גם הרבה בנים שאינם בכורים [וכדברי המכילתא שמתו גם בכור מאב וגם בכור מאם], ולא היו ידועים המה לבכורות, והמה רואים שמתים הרבה בלילה אחד זה אחר זה, אמרו "כולנו מתים" שהוא לשון הווה, שמתים והולכים.

על מה צווח פרעה?

"ויקרא למשה ולאהרן לילה" [יב, לא]

"ויקרא למשה" - התחיל פרעה מצווח ואומר "תורה היכן היא?" אמר לו משה: "לה' הארץ ומלואה" [מדרש פליאה מובא בספר נאוה תהילה]

הנה מדרש זה הוא פלא גדול. בנו של הגאון רבי יוסף חיים סובל בעל פרח הגפן, ביאר מדרש זה על פי המבואר בספר ערבי נחל [דרוש לפסח]:

הנה כתבו המקובלים, בטעם הדבר מדוע יצאו ממצרים קודם הזמן, מפני שאותן ארבע מאות שנה לא נגזרו על ישראל שיעבדו, אלא רק שיהיו גרים בארצות אחרים, ועיקר שעבודם במצרים היה עבור חטא מכירת יוסף. והנה שורש שם יוסף הוא

שם הוי"ה, ועשרה אחים שמכרוהו פגמו בשם זה, ולכן הוצרכו להיות במצרים עשר פעמים שם הוי"ה, וביחד מאתיים וששים שנים. אלא שבעבור זכות התורה, שיש בה חמישים שערי בינה, ניכה להם חמישים שנה ונשאר רק רד"ו שנים.

אולם משה רבנו ידע שהוא זכה רק במ"ט שערים, ועל כן שפט בדעתו שעדיין לא הגיעה עת הגאולה, שהרי הוא לא יוכל לקבל את התורה אלא רק רבי עקיבא שנגלה לו גם שער החמישים. אך הבטיח הקב"ה למשה, שהוא יקבל את התורה ע"י הענווה שיש בו, כי מידת הבינה נקראת ענווה, ואי אפשר להשיג מידה זו כי אם עניו גדול. ועל זה ביאר הברטנורא את המשנה במסכת אבות [א, א] "משה קיבל תורה מסיני" - ע"י שהיה עניו מכל האדם, וגם הר סיני קטן מכל ההרים, זכה לקבל את התורה מסיני.

והנה התחיל פרעה מצווה ואומר "תורה היכן היא?", כלומר מדוע מקדימים אתם לצאת קודם חמישים שנה קודם הקץ, ואם תאמרו על ידי שתקבלו את התורה, אין זה נכון, שהרי ישראל לא ראויים עתה, שהרי שקועים הם במ"ט שערי טומאה, ואם תאמרו משה רבנו, גם הוא לא ראוי לקבל את התורה, שהרי לא בא לשער הבינה.

ועל כך השיב לו משה רבנו: לגבי ישראל נאמר "לה' הארץ ומלואה", ועתה הקב"ה משנה ברחמיו מדרך הטבע, ולא משיב לבניו כפי מעלתם. וגם ממני לא ייבצר, כי הוא על ימים יסדה, שדברי תורה נמשלו למים היוורדים למקום נמוך, והראיה לזה "מי יעלה בהר ה' ", בהר ה' דווקא, שע"י הר ה' תשכיל ותדע שאנכי אקבל את התורה.

כיצד פקע קניין הגוף שהיה למצרים בישראל?

"קומו צאו מתוך עמי" [יב, לא]

הנה הגאון רבי אלכסנדר סנדר שור בעל בכור שור על הש"ס [בבא קמא קיג:], הביא ליישב בשני אופנים קושיה זו, על פי דברי הגמרא:

הנה מובא שם "אמר רבא: עבד עברי גופו קנוי", וביאר בעל בכור שור שאפילו לגוי, ואפילו שלא נתן כסף בעבורו אלא שרק החזיק בו. והנה כאשר אמרו המצריים

בעצמם "קומו צאו", היה זה שחרור מרצונם. ואע"ג שאפשר לומר שהיה זה ע"י כפייה, מכל מקום קיימא לן כופים אותו עד שיאמר רוצה אני.

ועוד תרצו המפרשים, שהנה בתחילה נעשו המצריים עבדים ליוסף, שהרי אמרו "קנה אותנו ואת אדמתנו", ואע"ג שלאחר מכן אמרו "הננו עבדים לפרעה", אמרו זאת רק משום כבודו של פרעה, אולם באמת נעשו עבדים ליוסף, וא"כ עבד שקנה נכסים שייכים לרבו.

ובזה ביאר את הפסוקים: "בחוזק יד הוציאנו" ולא ברצונם. וקשה, כיצד פקע קניין הגוף? ומתרץ הכתוב "מבית עבדים", והיינו שהמצריים היו עבדים לנו ע"י יוסף, ולא היה להם בנו קניין. אולם קשה על פרעה, שהרי הוא לא היה עבד ליוסף, ולכן הרג הקב"ה את בנו כדי שישלח את ישראל. ואם תקשה, שהרי זה היה ע"י כפייה, לזה אמר "ויהי בשלח פרעה את העם", שכפה אותו הקב"ה עד שיאמר רוצה אני.

מהו הדמיון לדגן ודגים?

"וינצלו את מצרים" [יב, לו]

"אמר רבי אליעזר: מלמד שעשאוהו כמצודה שאין בה דגן, וריש לקיש אמר: כמצולה שאין בה דגים" [ברכות ט:]

ולכאורה, צריך להבין, מדוע דימו זאת דווקא לדגן ודגים?

הגאון רבי מרדכי אליהו רבינוביץ', אב"ד וושלקאו ובעל שו"ת נר למאור, [הקדמה אות ח] ביאר זאת:

הנה מובא במדרש, שעד עתה לא היה יכול שום עבד לברוח ממצרים, ואילו עתה ע"י יציאת ישראל ממצרים לא היה פחד לשום עבד לצאת משם. וזה הפירוש "כמצודה שאין בה דגן", והיינו שלא יצליחו עוד לצוד ציד.

והנה בעלי החיים הטורפים לעולם לא יטרפו את בני מינם, אולם הדגים, יבלע הגדול את הקטן. וכמו כן המצריים השחיתו את דרכם, ועינו וייסרו את בני מינם כדוגמתם. וכאשר יצאו ישראל ממצרים עם הכסף והזהב, נשברה זרוע עוזם לעיני כל ולא

הוסיפו עוד לעשוק ולערוץ זולתם. וזהו הביאור "כמצולה שאין בה דגים", שלא הוסיפו עוד לבלוע זה את זה.

ומהיכן באה ביזת הים?

ולכאורה קשה, לפי דברי הגמרא הנ"ל, שלא נותר כל מאומה במצרים, כי רוקנו ישראל את מצרים כמצולה שאין בה דגן או דגים, כיצד נשאר למצריים ביזה על הים, ובפרט לפי מה שאמרו חז"ל [כריתות ו.] "גדולה הייתה ביזת הים יותר מביזת מצרים"?

ויישב זאת הגאון רבי ישראל סגל לנדא, בנו של הגאון בעל נודע ביהודה, שבני ישראל שאלו כלי כסף וכלי זהב רק משכניהם בארץ רעמסס, או מן המצריים שאליהם הגיעו ישראל בשעת הגאולה, ורק מקומות אלו עשו ישראל כמצולה שאין בה דגן או דגים, אולם לשאר ערי המצריים לא הגיעו ישראל, ועניין זה מדויק מן הפסוק שנאמר "ושאלה אישה משכנתה".

והנה כאשר רדף פרעה אחרי בני ישראל, קיבץ את חייליו מכל קצוות ארץ מצרים, אליהם לא הגיעו בני ישראל, ומהם הייתה ביזת הים.

מהו המקור לעשיית מצות עגולות?

"עוגות מצות" [יב, לט]

הנה נשאל הגאון רבי יהודה אסאד בעל שו"ת יהודה יעלה [חלק א או"ח סימן קנז] מבנו, רבי אהרן שמואל, האם יכול הוא לשנות מן המנהג המקובל, ולעשות מצות מרובעות ולא עגולות?

והשיב על כך, שמנהג ישראל הוא לעשות מצות עגולות, ואמר להביא ראיה על כך מן הכתוב "עוגות מצות", ופירש רש"י "חררה של מצה, בצק שלא החמיץ קרוי מצה". ובתרגום ירושלמי תרגם חררה - גלגל, ולכן נקרא חוני המעגל בשם זה מפני

שעג עוגה, וכן פירש רש"י [מועד קטן ד:]: עוגיות - עיגול סביב כמו עג עוגה ועמד בתוכה.

ולכאורה קשה, מדוע הייתה התורה צריכה לספר לנו, שאפו ישראל את המצות עגולות, והרי כוונת הכתוב הייתה רק להודיע שלא יכלו לחכות, ולכן לא החמיץ הבצק. ועל כן צריך לומר, שנדע בעתיד בכל הדורות, שצריכים אנו לעשות את המצות דומות ממש למצות שאפו אז גם בצורתם שהיו עגולות.

וכתב בטעם הדבר להקפיד על כך, שהרי הכתוב קראו "לחם עוני", והעניות גלגל הוא שחוזר בעולם כמו גלגל שחוזר בעיגול. וכן צורת המצות העגולות רומזות על העניות, והיינו לחם עוני. ועוד כתב, על פי המדרש "השביעני במרורים" בלילי פסח, "הרוני לענה" בלילי תשעה באב, שהרי תשעה באב נקבע בלילי פסח, ונרמז כן בסדר האל"ף בי"ת א"ת ב"ש, וכמו שחל יום א' של פסח, כן חל יום תשעה באב. ומטעם זה נהגו גם כן לאכול ביצים בלילי פסח, שהוא מאכל אבלות, זכר להתאבל על החורבן, וכמו שכתב הרמ"א [או"ח סימן תע"ו], והיינו "על מצות ומרורים יאכלוהו". וגם רש"י כתב [פרשת תולדות], שעדשים וביצים מאכל אבלות, לפי שהם עגולות ואין להם פה, וכן אבלות גלגל חוזר בעולם, ומטעם זה מצות עגולות הם.

וכתב לחדש, שאולי הקפידה התורה לעשות דווקא מצות עגולות, לפי שבזמן ההוא היה חוק המצרים לעשות לחמים מרובעים או משולשים לפי ריבוי האלוקות, וכדי להרחיק מחוקות המצרים, עשו ישראל להיפך, לחמים עגולים המורים על האחדות, וכמו שהעיגול אין לו סוף ואין לו תחילה. ואם אמת הוא, אולי נרמז עניין זה בתורה [פרשת מקץ] "וישימו לו לבדו ולהם לבדם, ולמצרים האוכלים אתו לבדם, כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם, כי תועבה היא למצרים", ודווקא לחם, כי הם אכלו את לחמם באופן הטמא כפי שיבוש אמונתם. אולם העברים עשו אותם עגולים, להורות על ה' אחד שהאמינו בו, וע"כ ציוותה התורה שנעשה כך תמיד מצות עגולות, דוגמת אותן מצות בעת צאתם ממצרים.

מדוע לא התחייבו הבכורים מן האב בפדיון?

"קדש לי כל בכור פטר כל רחם" [יג, ב]

הנה ידוע, שבמכת בכורות הוכו גם הבכורים מן האב, שהרי אם לא היה בכור מאם, אזי גדול הבית היה מת, ואם כן מן הראוי היה שיתקדשו גם הבכורים מן האב?

הגאון רבי עקיבא איגר [מלין חדתין על התורה פרשת בא] ביאר זאת:

הנה לכאורה יש להקשות, אם הקב"ה בכבודו ובעצמו ירד למצרים כדי להכות את הבכורים, וכמו שאמרו חז"ל "אני ולא מלאך, אני ולא שרף", מדוע היו ישראל צריכים לתת דם על המשקוף ועל שתי המזוזות, והרי הקב"ה יודע להבחין בין ישראל למצריים? ועוד קשה, מדוע לא היו רשאים ישראל לצאת מפתח ביתם עד הבוקר?

אולם צריך לומר, שהנה רק הקב"ה יודע להבחין אם הבן הוא בכור לאביו או לא, ועל כן דבר זה לא היה יכול למסור לשליח, כיוון שאינו יודע להבחין בעניין זה, ובזה נאמר "אני ולא מלאך". אמנם רק על הבכור מן האם, שהוא דבר הניכר ומבורר לכל, היה זה על ידי שליח, ועל זה אומרים "כיוון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע". ומשום כך לא היו רשאים ישראל לצאת מפתח ביתם עד הבוקר.

ואם כן, מה שנעשה ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו, לא שייך בזה נס, כי הקב"ה יודע להבחין. אולם על הבכורים מן האם, שעשה זאת המלאך, היה נס, ואינו מבחין בין טוב לרע, ומשום כך לא קדשו אלא הבכורים מן האם.

ביום ההוא - שהלילה האיר כיום

"ויאפו את הבצק" [יג, ח]

הנה כתב **אור החיים הקדוש** בפסוק זה חידוש נפלא: "ואמר ביום ההוא - הודיע במתק לשון צדיק, כי הלילה ההוא יום יקרא לא לילה, והוא אומרו [תהלים קל"ט] 'ולילה כיום יאיר', ולא חש שתטעה לומר יום ממש ממה שגמר, אומר 'בעבור זה שהוא בשעת מצה' כאומרים ז"ל. ואולי כי סמך ביום ההוא עם והגדת כי גם נס זה בכלל מצות ההגדה".

ועל כך כתב הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א בעל תשובות והנהגות [כרך ה סימן קמח], שדבר זה חידוש נפלא, שהרי לא נזכר דבר זה בהגדה, ולא שמענו שנזהרים לספר בליל פסח כן. ועוד קשה, שהרי מובא במסכת תענית [כ.] "שלושה עמדה להם החמה: יהושע, נקדימון בן גוריון ומשה רבנו במלחמת עוג", ולא הזכירו שעמדה החמה גם במצרים.

ועל כן ביאר, שהנה אמרו חז"ל [חגיגה יב.], "אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו, עמד וגנוז מהן, ולמי גנוז לצדיקים לעתיד לבוא". ונראה לפרש, דהיינו שמעיקרא בבריאת העולם, ברא הקדוש ברוך הוא אור גדול, וכל אחד היה נהנה ממנו כפי מעשיו, וראה הקדוש ברוך הוא שמצב זה שאור וחושך משמשים בעירבוביא, אינו המצב המתאים בעולם הזה, כיון שאנו במעבר לחיי נצח, ולכן גנז הקדוש ברוך הוא את האור הזה לעתיד לבוא, והיינו שאז כל אחד יזכה לאור לראות כפי מעשיו. ומעתה נראה שלא היה שינוי בשמש, אלא רק שהוציא הקדוש ברוך הוא את האור הגנוז בליל גאולתנו במצרים והאיר כיום.

ובזה מיושב גם מה שתמה הגאון מברסק זצ"ל, שרש"י מביא בפירושו [שמות יב, ו.], שמלו בליל ט"ו, ותמה כיצד מלו בלילה, והלוא מילה פסולה בלילה, ועוד הלוא במילה הועיל שנכנסו לקהל ישראל לפני מתן תורה ואין מקבלים גרות בלילה. ולפי דברינו, שהאור הגנוז האיר, הרי כאשר מלו היה כיום ולכן כשר, ומ"מ נקרא שאכלו הפסח בלילה, כיוון שלפי ריחוק השמש היה לילה, וחושך ואור שימשו בעירבוביא.

ונראה עוד, שבאור הגנוז, מלבד זה שיש בו אור יש גם חום לעת הצורך, שהרי המצריים גירשו אותם כשעדיין לא אפו את הבצק, כמו שנאמר 'ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים', ואור הגנוז האיר ואפה ולא הניח להחמיץ. ובזה מיושב מה שקשה, כיצד לא החמיצו המצות של יציאת מצרים, שהרי התנור צריך חום מיוחד כדי שיהא נאפה כל הזמן ולא יחמיץ, ולא מספיק שיהיה בתנור חום יד סולדת לבד, וא"כ תמוה, שהלוא במצרים נאפה בשמש ואז דרכו שנאפה בזמן מרובה דווקא ועד שנאפה מספיק להחמיץ, אולם לפי דברינו היה כאן נס, וחימם כפי הצורך לאפיה ולא החמיץ.

מה עניין תפילין למצה וחמץ?

"והיה לך לאות על ירך" [יג, ט]

הנה לכאורה יש להקשות, מדוע הסמיכה התורה את מצוות אכילת המצה למצוות תפילין. ועוד, מדוע החמירה התורה בחמץ ושאור בפסח בבל יראה ובל ימצא?

הגאון רבי אלטר שאול פפר בעל שו"ת אבני זכרון [קונטרס אבן פינה - דרוש ג לשבת הגדול] יישב קושיות אלו בדרשה שמסר לבני קהילתו:

הנה אף שטען שרו של מצרים "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה", עם כל זה עשו זאת רק לפנים מחמת אונס, ולעומת זאת היו מצוינים במצוות גדולות, שהרי לא שינו את שמם, לשונם ומלבושם, וזהו הסימן שהיו הם יהודים בפרהסיה. ולכן ציווה אותם הקב"ה, במצווה הראשונה לפני צאתם ממצרים, שייקחו להם שם לבית אבות, לשחוט ולבער את העבודה זרה מן הארץ במסירות נפש, ויזבחו את תועבת מצרים לעיניהם. והיו הם בסכנה גדולה מן המצריים, אולם כל זה היה למען יהיו כופרים בפרהסיה בע"ז, ויבדלו מעבודת מצרים גם בגלוי. ולכן ציווה משה ואמר "החודש הזה", שהוא מזל טלה, ואז היו המצרים אדוקים מאד ביראתם, ואם תעשו כן תזכו בזכות זה לגאולה.

ובזה יבוארו סמיכות הפסוקים. הנה המצה היא לחם עוני, אינה תופחת וגודלה נראה כמות שהיא באמת. אולם השאור מתפיח הוא את העיסה, נראה כחתיכה גדולה ופעמים הרבה חסר בה. ולכן "לא יראה לך שאור כי בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים", והיינו בזכות קיום המצוות בגלוי כבסתר. והנה גם במצוות התפילין מצינו עניין זה, שצריך להיות אות לך ולא לאחרים. ותפילין של יד כנגד הלב לרמז על מחשבות הלב, שיהיו זכים וברורים, ותפילין של ראש צריכים להיות נראים מבחוץ, והיינו פיו ולבו שווים.

מדוע דווקא כאן ישאל הבן?

"והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת" [יג, יד]

הנה הקשו המפרשים, מדוע דווקא כאן במצוות פדיון פטר חמור, יתמה הבן וישאל "מה זאת".

וביאר הגאון רבי יוסף שאול נתנזון, בעל שו"ת שואל ומשיב, בשם זקנו רבנו רבי העשיל, שהנה נמשלו ישראל לשה שנאמר "שה פזורה ישראל", ואילו מצרים נמשלו לחמור שנאמר "בשר חמורים בשרם", וכיצד ייפדה החמור בשה.

מדוע מצוות פדיון הבן אינה מתקיימת ע"י שליח?

"וכל בכור בני אפדה" [יג, טו]

הנה ידועה פסיקת הרמ"א [יו"ד סימן שה סעיף י] בשם תשובת הריב"ש [סימן קלא] שאין לפדות את הבן ע"י שליח. והנה חלקו עליו האחרונים [עיין בש"ך ובט"ז שם], שלא נמצא כן בתשובת הריב"ש אלא בדברי השואל, והריב"ש לא חש להשיבו, מדוע תגרע מצוות פדיון הבן משאר מצוות.

והנה בשו"ת חתם סופר [יו"ד סימן רצג] מצא סמך מן המקרא, שאין רגילים לקיים מצווה זו ע"י שליח, משום שכתוב "ועברתי בארץ מצרים" - אני ולא שליח, ועל כן הזריזים עושים זאת בעצמם ולא ע"י שליח זכר לנס.

ובזאת רצה החתם סופר לבאר את תשובת האב לבנו בפסוקים אלו "על כן אני זוכה לה' כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה", ולכאורה מהו לשון "אני זוכה?" אלא שמעולם הייתה דרכם של בעלי הבכורות לזבוח את בכוריהם בעצמם, וגם לפדות את בניהם בעצמם. ולכאורה מדוע, והרי שלוחו של אדם כמותו, ועל כן תמה הבן ושואל "מה זאת?" ועל כך עונה האב: "ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו, ויהרוג ה' כל בכור" - בעצמו ולא ע"י שליח, על כן גם אני זוכה ולא ע"י שליח, ובכור בני אפדה ולא ע"י שליח.

בשלח

מחליף את הזמנים

"ויהי בשלח פרעה" [יג, יז]

"ווי ווי צווח פרעה, הה"ד 'ברוחו הקשה ביום קדים' " [מדרש פליאה]

הגאון רבי נפתלי שוורץ בעל שו"ת בית נפתלי [פתח הבית - דרוש ט] ביאר את דברי המדרש התמוהים:

הנה ידוע, שנגזר על ישראל להיות במצרים ארבע מאות שנה, ולא היו אלא רד"ו שנים, או משום קושי השעבוד או משום שריבוי העם השלימו את העבודה, או משום צער השכינה. והנה מובא במדרש [בא פרשה טו], "קול דודי הנה זה בא" - זה משה, בשעה שבא ואמר להם לישראל 'בחודש הזה אתם יוצאים', אמרו לו 'רבנו משה! היאך אנו נגאלים, והלוא אמר הקב"ה לאברהם 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה', ועדיין אין בידינו אלא רד"ו שנה'. אמר להם: 'הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונותיכם, אלא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות, ואין הרים וגבעות האמורים כאן אלא קצים ועיבורים, מדלג על החשבונות ועל הקצים, ובחודש הזה אתם נגאלים".

וכדי לבאר עניין זה, הנה נאמר "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלושים שנה וארבע מאות שנה, ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים". וקשה, שהרי היו רק רד"ו שנה, וכיצד נאמר "ויהי מקץ ת"ל שנה יצאו". ועוד קשה, מה ביאור הפסוק "ויהי בעצם היום הזה", והרי בוודאי היה זה ביום זה ולא אחר.

והנה מבואר בספרים הקדושים, שישנה עת מזומנת לרעה ועת מזומנת לטובה, שנאמר "בעת פקודתם יאבדו", וכתב "בעת רצון עניתך". והיינו, שבשעה שברא הקב"ה את העולם, קבע בו בכל שנה, חודש ויום, עת מיוחד לטובה או לרעה, וכל עת וזמן יש לו מזל ושר מיוחד הממונה למעלה בעולם הגלגלים, וכן גבוה מעל גבוה בעולמות עוד למעלה מידה מיוחדת, המאירה בו במדרגות שונות, שבאים כסדרן מששת ימי בראשית עד סוף ימות עולם כפי סדר צירופם.

והנה זמן הגאולה לעולם הוא בעת רצון המיוחד לו, וכאשר הקב"ה רוצה, מחליף הוא את הזמנים ומשנה את העתים. ולכאורה ייפלא, הרי הזמן אין בו ממש, וכיצד ייתכן לומר שהוא מחליף את הזמנים. אלא שזה נאמר על המידות והצירופים שממונים על הזמנים, שתהיה הנהגתם על פי המידה כפי בחינתו לדין או לרחמים. והנה לעתים, יש צורך שעה בעולם לעורר מידה טובה וישועה גדולה, שאינו בזמן המוכן לו, ואז משנה הקב"ה את העתים ומחליף את הזמנים, והיינו המידות שבזמנים.

ולפי זה במצרים גם היה כן, שהקב"ה דילג על הקץ, והיינו שלקח את המידה הנכונה מסוף ת"ל שנה, וסדרה לשעתה בסוף רד"ו שנה. וזה מה שנאמר "ויהי מקץ ת"ל שנה ויהי בעצם היום הזה", כלומר שאותו הקץ שהיה ראוי להיות בסוף ת"ל שנים, הוא עתה ביום הזה. ואמרו חז"ל "ליל שימורים הוא לה' " - משומר ובא מששת ימי בראשית, והיינו שהיה מיוחד לזה סוף ת"ל שנה, והחליפו לסוף רד"ו. והביא בשם אביו הגאון זצ"ל לבאר את הפסוק "ויושע ה' ביום ההוא", והרי הישועה כבר הייתה ומה הביאור ביום ההוא. אלא שהפסוק בא ללמדנו, שהקב"ה הושיע את ישראל בעתו ובזמנו ממש שהיה מוכן להושיעם, כי החליף את הזמנים והמידות.

ומעתה יש לומר, שצווחה זו שצווח פרעה, היינו שהקשה שאינו הזמן עתה לצאת ממצרים, שהרי נגזר עליהם להיות ת' שנה. אולם על כך עונה המדרש, שאין זה טענה כלל, שהקב"ה הקדים את היום למפרע, ועל זה נאמר "ברוחו הקשה ביום קדים", והיינו שהקדימו ליום ההוא והושיעם בעתו ממש.

מדוע לא עברו ישראל דרך ארץ פלישתים?

"דרך ארץ פלישתים כי קרוב הוא" [יג, יז]

הגאון רבי תנחום גרשון בליצקי בעל שו"ת גינת ביתן [גינת חמד דרוש כב] יישב קושיה זו בשם הגאון בעל חתם סופר [תורת משה] על דרך המוסר:

הנה ידוע שכאשר היו ישראל במצרים, חטאו ע"י שהיו קרובים לגויי הארץ עד שהיו כגוי מקרב גוי. ועל כן בצאתם ממצרים היו ראויים להתרחק בתכלית הריחוק מגויי הארץ יותר מהדרך הבינונית, וכמו שאמרו חז"ל [יומא ט:]: על ריש לקיש, שהיה כל כך נאמן, עד שהיו נותנים למלוה שלו עסק בלי עדים. ואע"פ שבילדותו היה מלסטם את הבריות [בבא מציעא פד.], עם כל זה כאשר חזר בתשובה נטה לקצה השני, והיה זהיר שלא להתקרב בכלל לאיש אשר אינו מוחזק בנאמנות, ולכן היו בטוחים שהאדם שהולך עמו נאמן.

והנה אף שהאבות הקדושים היו גרים בארץ פלישתים, שלא היו גויי הארץ מושחתים כל כך כמו מצרים, אולם ישראל שכבר נשחתו בערוות מצרים היו צריכים להתרחק אף מגויי פלישתים. ועל כן "לא נחם אלוקים דרך ארץ פלישתים כי קרוב הוא", והיינו שקרובים גויי פלישתים בדרכם הרעה לגויי מצרים, וכאשר "בראותם מלחמה" - מלחמת היצר, "ושבו מצרימה" לטומאת מצרים, ולכן "ויסב אלוקים את העם דרך המדבר", שיהיו מופרשים ומובדלים לגמרי בתכלית ההתרחקות.

וכתב השל"ה הקדוש, שזה מרומז בדברי חז"ל [בבא קמא ס:]: "שלום בעיר - אל יהלך אדם בצדי דרכים", והיינו שעיר מרמז על האדם [נדרים לב:], ואם האדם הוא שלם בנפשו שלא חטא ונטה מדרך הישר, אין לו ללכת בצדי הדרכים אלא בדרך האמצעי. אולם "דבר בעיר", והיינו שכבר נטה עצמו לקצה האחד, לא יהלך באמצע הדרך אלא לקצה השני.

מדוע שלח הקב"ה את ישראל דרך המדבר?

"ויסב אלוקים את העם" [יג, יח]

"ויסב אלוקים את העם" - מכאן לעני מישראל שלא יאכל עד שיסב [רבה בשלח]

מנין למדרש דין זה, וכי מה בכך שלשון הסבה נופלת גם כאן.

בדרשות המהר"ם שיק ביאר עניין זה:

הנה ה' ייסד בטבע האנושי, שלא יוכל האדם לחיות בלי משען ומסמך, שהרי האדם לא חי לאותו רגע בלבד אלא מבקש לחיות גם בעתיד, ואם אין לו משען לסמוך עליו וחיייו תלויים לו מנגד, הרי הוא לדאבון נפש וכמו שכתוב בתוכחות "והיו חייך תלויים לך מנגד". ואולם משען זה אשר סומך עליו האדם מימי נעוריו, כגון על אביו ואמו, וכאשר יגדל יסמוך על עושרו ורוב בניו, אם ייפלו - ייפול האדם בחיפזון ובבהלה עד לא יוכל קום.

ולזאת כאשר הוציא הקב"ה את בניו ממצרים, היה חפץ שישימו בה' מבטחם ולא יסמכו על שום נברא שבעולם, וממילא ה' סומך ידו, ואם ייפול לא יוטל. וברבות הימים ייהפך הרגל זה לטבע אצלם. ועניין זה נרמז לנו בליל הסדר כאשר כולנו מסובים, וסומכים על קדוש ישראל.

ולכן אומר המדרש, שלא נחם הקב"ה דרך ארץ פלישתים, ולכך הרגילים בדרך המדבר להסב על ה', ואפילו עניי שבישראל לא יאכל עד שייסב, וכולם נסמכים על ה' ואי אפשר שיינטל. אולם הסבה זאת צריכה להיות לנגד עיני האדם בכל הלילות ולא רק בליל הסדר, ויהיה לילה זה שימורים לכל ישראל בכל עת.

וזה מה שנאמר "ליל שימורים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים, הוא הלילה הזה לה' שימורים לכל בני ישראל לדורותם", כלומר שתכלית הלילה היינו הגלות הייתה כדי להוציאם, אולם הלילה הזה יהיה לכל ישראל לדורות, למען יבטחו בה' ובישועתו.

בזכות מי נגאלו אבותינו ממצרים?

"כשהלך משה ואמר לישראל: 'כך אמר לי הקב"ה היום אתם יוצאים בחודש האביב', אמרו לו: 'היכן הוא?' אמר להם: הרי עומד, קול דודי הנה זה בא, מהו מדלג על ההרים - אמר הקב"ה: אם אני מסתכל במעשיהם של ישראל אינם נגאלים לעולם, אלא למי אני מסתכל - לאבותיהם הקדושים, ובזכות אבותם אני גואלם, לכך כתיב 'מדלג על ההרים', ואין הרים אלא אבות, שנאמר 'שמעו הרים את ריב ה' " [בא פרשה טו]

הנה מאמר זה תמוה. כיצד שאלו בני ישראל את משה "היכן הוא?" ועוד קשה, מדוע אמר הקב"ה שאינם נגאלים לעולם, והרי הגזרה בברית בין הבתרים הייתה רק ארבע מאות שנה, ואם כן כאשר הגיע הקץ, יש לו לגואלם אף אם לא יזכו מצד מעשיהם?

הגאון רבי מנשה יוסף גינצבורג בעל שו"ת גבעות עולם [דרוש ה לשבת הגדול] ביאר את דברי המדרש:

הנה מובא במדרש [במדבר פ"ב] על הפסוק "וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו" - אלו הם הדגלים, התחיל אומר "מי יכול ליגע בבני אדם אלו, מכירים את אבותיהם ואת משפחותיהם", שנאמר "שוכן לשבטיו". והנה מובא במסכת שבת [נה.] מאימתי תמה זכות אבות? אמר רב: מימות הושע בן בארי שנאמר "ועתה אגלה את נבלותה לעיני מאהביה", ורבי יהושע בן לוי אמר: מימי אליהו שנאמר [מלכים א יח] "ה' אלוקי אברהם אלוקי יצחק ויעקב, היום יודע כי אתה אלוקים בישראל". והנה דברי המדרש הנ"ל תמוהים, כיצד תמה זכות אבות, והרי כבר נאמר "ועושה חסד לאלפים"?

והנה אמר בלעם "מה אקוב לא קבה אל, כי מראש צורים אראנו, הן עם לבדד ישכון". וביאור הדברים הוא, שהנה אם אדם יעמוד בארץ המישור בלי הרים וגבעות, אז יוכל בוודאי לראות ולהביט עד הקצה השני. לא כן אם יער או לבנון עומד באמצע, אז תמה זכות הרואה. כן היא זכות האבות לבנים ובני בנים, אם שאר הדורות טהורים ונקיים ומתייחסים אחר אבותיהם, כולו זרע אמת ואין זרע אחר מפסיק ביניהם. אולם כאשר יתערבו זרעם בגויים, אז איככה יוכלו להתייחס מעלה אל אבות העולם. ואולי זה מה שרמזו חז"ל [עירובין יט.] "אברהם אבינו עומד על פתחו של גיהנם ואינו מניח לבן ישראל להיכנס, חוץ מישראל הבא על הכותית, מפני שאינו יודע מיהו אביו".

וזה מה שאמר בלעם "כי מראש צורים אראנו" - אלו האבות, "ומגבעות אשורנו" - אלו האימהות, כלומר אראנו ואשורנו מראשית מחצבתם, מאבותיהם הקדושים עד הדור הזה, כי אין מפסיק בהם זרע אחר והן עם לבדד ישכון. ואז הבין בלעם כי אף אחד לא יוכל לגעת בבני אדם אלו, כי ראה את ישראל שוכן כל שבט לבדו, והביט בדגלים וראה והבחין עד כמה הם מקפידים אפילו כל שבט לבדו, וכל שכן ח"ו שלא יתערבו בגוי אחר. וזה מה שאמרו חז"ל, שמיות הושע בן בארי תמה זכות אבות, שהרי אז ציווה אותו ה' לקחת אישה אחרת להורות שכן עשו בני דורו. ומעתה מובן

מדוע מיהר הקב"ה את הקץ במצרים, לפי שעינו אותם המצרים בפרישות דרך ארץ, וחשש הקב"ה שמא יזנו בבנות הארץ, ואז חלילה היו מתערבים בעם אחר והיה מתבטל ייחוסם אחר האבות, ולא היו נגאלים לעולם.

ומעתה יובנו דברי המדרש: אמרו בני ישראל למשה "היכן הוא?", מפני שחששו ישראל שמא הסתיר הקב"ה את פניו מהם מפני עוונותיהם, וכמו שאמר שרו של מצרים על ים סוף. ואז השיב להם משה, אדרבה, היא הנותנת, מפני כך הוצרך הקב"ה למהר את הקץ, כדי שלא יתבטל ייחוסכם אחר האבות, וזה שאמר "מדלג על ההרים" - בזכות האבות.

מהי החכמה כאן?

"ויקח משה את עצמות יוסף עמו" [יג, יט]

"תנו רבנן: בא וראה כמה חביבות מצוות על משה רבנו, שכל ישראל כולם נתעסקו בביזה, והוא נתעסק במצוות שנאמר 'חכם לב יקח מצוות' " [סוטה יג].

לכאורה, הקשה **בעל בניין אריאל**, הרי עניין זה נקרא חסידות, ומדוע נקרא משה רבנו כאן בשם חכם?

וביאר הגאון רבי יוסף פצנובסקי **בעל פרדס יוסף**, על פי המובא במסכת זבחים [קא:]: "אמר רב: משה רבנו כהן גדול היה וחולק בקדשי שמיים", ועוד מובא במדרש [ויקרא רבה פרק יא], שמשה רבנו שימש בכהונה גדולה ארבעים שנה. ולכאורה קשה, כיצד אם כן, טימא את עצמו ע"י עצמות יוסף.

אולם ראה משה, שכל ישראל עסקו בביזה, ולא היה מי שיעסוק בעצמותיו, ואז נחשב הוא כמת מצווה שגם לכהן גדול מותר להיטמא אליו, וזוהי החכמה...

משה תיקן את עוון מכירת יוסף

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי משה אריה הלוי רוזנבוים, דומ"ץ בקהילת פרשבורג, בספרו בעליל לארץ [שם] על אגדות הש"ס:

הנה לכאורה יש להקשות, מדוע האריך הכתוב בפסוק "כי השבע השביע את בני ישראל לאמר, פקד יפקד אלוקים אתכם, והעליתם את עצמותי מזה אתכם", ולא אמר בקיצור "כי השביע את בני ישראל, העלו את עצמותי מזה אתכם".

ונראה שגם משה רבנו דייק בלשון יוסף, ואמר לישראל שיוכלו לתקן את עוון מכירת יוסף, בזה שיעלו את עצמותיו לארץ ישראל. ועל כן אמר יוסף "פקד יפקד", ב' פקידות: פקידת חטא מכירתי, ופקידת גאולת ישראל ע"י הקב"ה. ואם תקחו את עצמותי מזה אתכם, יתוקן גם חטא מכירתי.

והנה על שבט לוי היה מוטל לתקן עוון זה יותר משאר השבטים, שהרי הוא היה העיקר במכירתו ובהשלכתו לבור. ולזה משה, שבא משבט לוי, היה המתחיל והעוסק במצווה זו יותר מכל ישראל, ועל כן לקח את עצמות יוסף עמו. ולזה דרשו עליו את הפסוק "חכם לב ייקח מצוות", שהוא היה חכם לב והבין את כוונת יוסף באמרו "פקד יפקד", ולכן לקח מצוות, שהוציאו ממקום קבורתו והיה עמו תמיד במחיצתו.

והרי הביזה היא גם מצווה?

על דברי הגמרא הנ"ל, הקשה הגאון רבי חיים יצחק רפפורט, מגיד מישרים בק"ק וילקומיר ובעל עיני יצחק על הש"ס [סוטה אות מט], שגם לקיחת הביזה היא מצווה, וכמו שציווה הקב"ה למשה "ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב", ומדוע שבחו חז"ל דווקא את משה רבנו.

והנה נראה לומר, שאף שבוודאי הביזה הייתה גם כן מצווה, עם כל זה בחר משה רבנו ע"ה במצווה, שאין לה שום הנאת הגוף כלל. וכבר ידע משה רבנו, שנגזרה עליו הגזרה שלא יזכה להיכנס לארץ ישראל, וכמו שאמרו חז"ל על הפסוק "עתה תראה אשר אעשה לפרעה" - ולא במלחמת ל"א מלכים. ואם כן, יזכו ישראל לגמור את המצווה ותיקרא על שמם, וכמו שנאמר [יהושע כד] "ואת עצמות יוסף אשר העלו

בני ישראל ממצרים", ולא על שמו של משה, ועם כל זה התאמץ במצווה זו. ומזה נודע כמה חביבות עליו המצוות עצמן, מבלי מחשבת קבלת פרס וגמול כלל.

מה למד משה מיוסף?

"ויקח משה את עצמות יוסף עמו" [יג, יט]

הגאון רבי יצחק יהודה שמלקיס, אב"ד לבוב ובעל שו"ת בית יצחק [אבן העזר חלק ב צלעות הבית דרוש ז אות ח] ביאר, מהו לשון "עמו", בהספד שנשא על השר הצדיק, שמעון וולף רוטשילד:

הנה נחלקו במדרש [ריש משלי], היכן מצויה החכמה: רבי אליעזר אומר בראש, ורבי יהושע אומר בלב. וכן נחלקו בזה דוד המלך ובנו שלמה: דוד פתח בתהלים באות א' [אשרי האיש], ואילו שלמה פתח באות מ' [משלי שלמה] שהיא באמצע. והרמז בזה הוא, שרבי אליעזר סובר, ששלמות ההשכלה היא העיקר והיא נמצאת בראש, ואילו רבי יהושע סובר, ששלמות המעלות והמידות הם העיקר והרי הם בלב.

והנה משה רבנו הורה לישראל את שלמות ההשכלה לאהבתו וליראתו, ואילו יוסף הצדיק היה זן ומפרנס, ועל כן נקרא שור על שם הפסוק "ורב תבואות בכוח שור". והנה מובא במדרש [וישב כז], שבזכות עצמות יוסף נקרע הים שנאמר "הים ראה וינס" - ראה ארונו של יוסף ונקרע מפניו, כי זכויותיו היו רבים, שהיה זן ומפרנס לאביו וביתו.

וזה מה שנאמר "את עצמות יוסף עמו" - שצירף את שלמות ההשכלה שהוא בראש, עם שלמות המעלות והמידות שהם בלב והיו ביוסף הצדיק. ועל זה נאמר בחלום הראשון של יוסף "והנה קמה אלומתי" שהוא כוח העושר הזן והמפרנס, ובחלום השני נאמר "והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים" שזה מורה על ההשכלה, כי השמש והירח מספרים כבודו, "משתחוים לי" - כי שלמותו רמה מהם. ועל כן קריעת ים סוף הייתה בזכות יוסף, וגם מלחמת עמלק הייתה בזכותו, שהרי אמר משה ליהושע, שהוא מזרע יוסף, "צא הלחם בעמלק".

מדוע הזכירו שם עבודה זרה?

"לפני בעל צפון" [יד, ב]

הנה בדעת זקנים מבעלי התוספות הובא להקשות, כיצד נאמר כאן שם של עבודה זרה, והרי אמרו חז"ל [סנהדרין יג:] "אסור לאדם לומר לחברו המתן לי בצד עבודה זרה פלונית". ויישבו, שדווקא לאדם אסור לומר כן, אך לקב"ה מותר, שהרי מצינו שהקב"ה יושב ודן את כל העולם אפילו בשבת, ואפילו בראש השנה וביום הכיפורים ואעפ"י שלישראל אסור.

אולם בקובץ הבאר [שנה יג סימן ו כסלו תרצ"ו] הובא יישוב נוסף:

הנה יש להקשות, מה הרעש הגדול שהרעיש פרעה "מה זאת כי שלחנו את ישראל", וכי ברצונו הטוב עשה זאת, והרי סבל מכות גדולות ונאמנות.

ועל כן יש לומר, שרצה הקב"ה שייחנו בני ישראל לפני בעל צפון, כי כאשר ישמע פרעה כי חונים הם לפני בעל צפון, אשר שם היה מקום תפארתם, וכמו שמובא בילקוט, ששם היה המקום המיוחד שגדולי מצרים דרו בה, ושם נתן פרעה את כל הכסף והזהב אשר אסף יוסף בימי הרעב, שנאמר "וילקט יוסף את כל הכסף", אזי ירעיש פרעה את עבדיו ביותר ויודיעם, כי מלבד שברח העם, חונים הם לפני בעל צפון ורצונם לקחת את כל אוצרותיו, ולכן זעק ואמר "מה זאת עשינו", והרי את אוצרותינו לא הנחלנו להם, ועל זאת התאזר בגבורה ורדף אחרי בני ישראל.

ולולא שהזכיר המגיד לפרעה שחונים הם לפני בעל צפון, אפשר כי פרעה, אחר שסבל כל את המכות הנוראות במצרים, לא היה רודף אחרי בני ישראל. ולכן הייתה כוונת הקב"ה להזכיר את בעל צפון, כדי שיודיע לו המגיד את מקום חנייתם של ישראל, ויבין מה שבדעתם, וייתן לו בזה אומץ לב, וירדוף אחרי בני ישראל בחשק גדול.

מדוע נהפך לב המצרים דווקא על ממונם?

"וייהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם" [יד, ה]

"נהפך ממה שהיה, שהרי אמר להם 'קומו צאו מתוך עמי', ונהפך לבב עבדיו, שהרי לשעבר היו אומרים לו 'עד מתי יהיה זה לנו למוקש', ועכשיו נהפכו לרדוף אחריהם בשביל ממונם שהשאלום" [רש"י]

ועל כך קשה, מדוע הצטערו המצריים דווקא על ממונם שהשאלו, והרי היה להם יותר להצטער על כך ששילחו עבדים ושפחות לחופשי.

הגאון רבי יצחק אלבעלי בעל עיני יצחק על הש"ס [מאמר מה] ביאר זאת:

הנה דרשו חז"ל [כתובות לז.] על הפסוק "כדי רשתו" - משום רשעה אחת אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות, ואם כן קשה, מדוע לקו המצרים גם בממונם וגם בגופם. והביאור לכך הוא, שגם המצריים חטאו בשניים - בעבדות ובעינוי. אולם כל זה הוא דווקא אם יצאו ישראל בזמנם, דהיינו לאחר ארבע מאות שנה, ומידה כנגד מידה צריך להעניש אותם במלקות וממון. אולם אם ישבו רק רד"ו שנים, והעינוי בא רק להשלים את הזמן, אם כן נמצא שלא חטאו בשניים, ומדוע נענשו גם בממונם, הרי צריכים ישראל לשבת בארצם ארבע מאות שנה.

ולכן נאמר "ויוגד למלך מצרים כי ברח העם", והיינו בתוך זמנם, כי ברח בגימטרייה עולה כמניין רד"ו. "ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו" דהיינו מעבוד אותנו, שהרי אם היו עובדים אותנו ת' שנה, מגיע להם שייטלו ממוננו, אולם ישבו הם רק רד"ו שנים וצריכים הם להחזיר לנו את ממוננו, שהרי לקינו כבר בגופנו, ואין אדם לוקה ומשלם.

בנוסף על כך, כתב הגאון רבי יהודה אסאד בעל שו"ת יהודה יעלה [דברי מהרי"א], שטענת פרעה הייתה, שלא מגיע לישראל שכר על עבודתם, שהרי קיימא לן פועל שיצא באמצע זמן שכירותו אין צריך רבו לתת לו כלום. ואם כן גם כאן, כיוון שיצאו ישראל קודם הזמן פטורים מלתת להם שכר עבודה. אולם באמת כל זה כאשר יצא הפועל מרצונו, אך כאשר שלחו רבו צריך לשלם לו שכרו. והנה כאן הרי ישראל לא יצאו מעצמם, אלא פרעה אמר להם "קומו צאו מתוך עמי" ובדין הוא שייטלו שכרם. ועל כן קצף פרעה ואמר "מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל", שהרי בעצמו שילח אותם, ולכן התחרט על ממונם שהשאלם.

ובזה יתבאר הפסוק [תהלים קה] "ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל", ולכאורה קשה מדוע בני ישראל לא החזירו את ממונם, והרי גזל עכו"ם אסור. ולזה אמר "ואין בשבטיו כושל", שלא נכשלו בזה ומדוע - מפני "שמח מצרים בצאתם", כלומר שהם בעצמם שילחו אותם ובדין הוא ששכר ממונם בידם.

מה ההבדל בין עזרה לישועה?

"התיצבו וראו את ישועת ה'" [יד, יג]

הנה ראוי להבין את ביאור הפסוקים, שלכאורה משמע שהפסוק "כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם", הוא נתינת טעם לאמור לפני כן "התיצבו וראו את ישועת ה'", וצריך להבין את הקשר.

הגאון רבי יצחק הוכגלרנטר בעל שו"ת זכרון יצחק [חידושי תורה פרשת בשלח אות ה-ז] ביאר את הקשר בין הפסוקים:

הנה מובא במסכת סנהדרין [צה.] על הפסוק "ויעזור לו אבישי בן צרויה" - שעזור בתפילה. וכתב המהרש"א [שם], שההבדל בין עזרה לישועה הוא, שהנעזר גם מציל את עצמו, אלא שאינו יכול להציל את עצמו רק בעזרת העוזר. ולזה אמרו שעזור בתפלה, שגם דוד המלך הציל את עצמו ע"י תפילתו, אלא שלבדו לא היה יכול, שאין חבוש מציל את עצמו מבית האסורים. אולם ישועה נאמרת במקרה, שהמושיע עושה את התשועה לבדו ואין עוזר לו.

והנה מי שיש בידו מעשים טובים, וראוי הוא שייטיב ה' עמו, אז באמת הקב"ה עוזר לו, שהרי הנעזר מציל עצמו מצד מעשיו הטובים אלא שאינו יכול להציל את עצמו. אולם מי שאין בידו מעשים טובים, אז הקב"ה ברוב רחמיו וחסדיו מושיע אותו. ועל זה אמר דוד המלך [תהלים קמו] "אשרי שא-ל יעקב בעזרו", והיינו אשרי אדם שיש בידו מעשים טובים, ואז ה' לו לעזר ולא לישועה.

והנה ישראל לא היו ראויים במצרים לניסים, אלא שהושיע אותם הקב"ה ברוב רחמיו. וכתב הרמב"ם [הלכות מלכים פ"ה ה"ז] "אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם" - אזהרה שלא לשוב למצרים. ובספר המצוות [ל"ת מו] כתב

"שהזהירנו הקב"ה משכון בארץ מצרים לעולם כדי שלא נלמד ממעשיהם". ואם כן, אילו היו מעשיהם ראויים ונכונים בהיותם במצרים, לא היה מקום להזהיר אותם לבלתי שובם למצרים כדי שלא ילמדו ממעשיהם. ועל כן כל הניסים שעשה ה' במצרים, היו ישועה ולא עזרה. ולכן אמר משה לישראל "וראו את ישועת ה' " ולא עזרת ה', "כי אשר ראיתם את מצרים היום", והיינו שאתם מוזהרים מאתו יתברך שלא לשוב למצרים לעולם, וזוהי ראייה על קלקול מעשיכם, ולכן ה' יושיע אתכם ולא יעזור.

אין לחשוש עוד לשבויים

"לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם" [יד, יג]

הנה הגאון רבי בנימין זאב וולף בעל עיר בנימין על הש"ס [גיטין אות קנב], ביאר את טענת בני ישראל ותשובת משה:

הנה מובאת במשנה [גיטין מה.], מחלוקת חכמים ורשב"ג מדוע אין מבריחים את השבויים: חכמים סוברים מפני תיקון העולם, דהיינו שבויים אחרים, שלא ישימו אותם בשלשלאות. ואילו רשב"ג סובר מפני תקנת השבויים שהיו עמו באותה שעה, שלא ייסרו אותם השובים. ועל כן אם היה הוא שבוי יחיד, מבריחים אותו, מפני שלא חוששים מפני העתיד, ולדעת חכמים אין פודים.

והנה בגאולת מצרים, באו משה ואהרן לפרעה ואמרו לו בתחבולה "דרך שלושת ימים נלך במדבר ונזבחה לה' אלוקיננו". וכאשר הוגד למלך מצרים כי ברח העם, רדף אחריהם הוא ועמו, ויצעקו בני ישראל אל ה', כי לא האמינו עדיין שמשה עשה זאת בשליחות הקב"ה, כי שורת הדין היא שלא מבריחים את השבויים מפני תיקון העולם, ואם חפץ הקב"ה להוציאם, היה מוציאם ללא תחבולה לומר דרך שלושת ימים.

ולכן אמר משה אל העם "אל תיראו, התייצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום, כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם", ואם כן אין לחוש מפני השבויים העתידים לבוא.

וגם יחזקאל הנביא אמר בגאולה העתידה לבוא: "וידעו כי אני ה' אלוהיהם, וכינסתים אל אדמתם ולא אותיר עוד מהם שם". הנה רמז בזה כי לא יחששו להברחת השבויים לעתיד, שהרי תהיה גאולה אחרונה כגאולה ראשונה, כי לא יותירו עוד מהם שם, וממילא לא נחוש עוד לשבויים שיהיו עוד בגלות. והוסיף לומר "ולא אסתיר עוד פני מהם", והיינו מפני השבויים העתידים לבוא אין לחוש, כי לא אסתיר פני מהם, ולא תהיה עוד גלות ושעבוד, לכך אכנס אותם אל אדמתם.

וכי לא מספיק צעקו עד כה?

"מה תצעק אלי" [יד, טו]

"אמר רבי יהושע בן לוי: למה הדבר דומה - למלך שהיה בא בדרך, והייתה בת מלכים צועקת לו: "בבקשה ממך, הצילני מיד הליסטים!"! שמע המלך והצילה. לאחר ימים ביקש לישא אותה לאשה, היה מתאוה שתדבר עמו ולא הייתה רוצה, מה עשה, גירר בה הליסטים כדי שתצעק וישמע המלך. כיוון שבאו עליה הליסטים התחילה צועקת למלך. אמר לה המלך: "לכך הייתי מתאוה, לשמוע את קולך". כך ישראל כשהיו במצרים והיו משעבדים בהם, החלו צועקים ותולים עיניהם לקב"ה שנאמר "ויצעקו", מיד "וירא אלוקים את בני ישראל", התחיל הקב"ה מוציאם משם ביד חזקה וזרוע נטויה, והיה הקב"ה מבקש לשמוע את קולם פעם אחרת ולא היו רוצים. מה עשה, גירר לפרעה לרדוף אחריהם שנאמר "ופרעה הקריב", מיד "ויצעקו בני ישראל אל ה' ". באותה שעה אמר הקב"ה "לכך הייתי מתאוה לשמוע קולכם", שנאמר "יונתן בחגווי הסלע השמיעני את קולך". כיוון שהתפללו, אמר הקב"ה למשה "מה אתה עומד ומתפלל, כבר קדמה תפילתן של בני לתפילתך" [שמות רבה, כא, ה]

ויש להבין, וכי לא הסתפק הקב"ה בצעקתם של ישראל במצרים, עד אשר הכביד את לב פרעה לרדוף אחריהם על הים לצערם עוד?

הגאון רבי מנשה יוסף גינצבורג בעל שו"ת גבעות עולם [דרוש ז' לשביעי של פסח] ביאר זאת באריכות:

הנה מובא במסכת בבא בתרא [עד.] "מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע שהיו באים בספינה, והיה רבי אליעזר ישן ורבי יהושע נעור. נזדעזע רבי יהושע וננער רבי אליעזר, א"ל 'מה זה יהושע, מפני מה נזדעזעת?' א"ל 'מאור גדול ראיתי בים'. א"ל

'שמא עיניו של ליוויתן ראית, דכתיב 'עיניו כעפעפי שחר' ". הנה מאמר זה משולל הבנה וטעון ביאור.

הנה כאשר בא שמואל הנביא למשוח את דוד למלך כתיב "וישלח ישי השדה אל צאנו אחר דוד, והוא אדמוני עם יפה עיניים". ומובא במדרש רבה [תולדות פרשה סג] "כיוון שראה שמואל את דוד אדמוני, נתיירא שמא אף זה שופך דמים כעשו, דכתיב בו 'ויצא הראשון אדמוני'. א"ל הקב"ה: 'עשו מדעת עצמו הורג אבל זה מדעת סנהדרין הוא הורג' ". וביאר **בעל מתנות כהונה**, שהסנהדרין נקראו עיניים שנאמר "והיה אם מעיני העדה". ועל פי פשוטו יש לומר, שהצדיקים נקראים יפה עיניים מפני שלא טימאו את עיניהם לראות ברע, שהוא מעוור עיני פקחים, ועל כן עיניהם פקוחות על מצבם הראשון כיום הולדתם, שהיו צופים ומביטים מסוף העולם ועד סופו. וזו הייתה תשובתו של הקב"ה לשמואל, כי אע"פ שטבעו הוא רע, מ"מ כיוון שהוא צדיק לא יעבור על חוק התורה והמצווה.

והנה ביאר **בעל העקדה** [שער קא] על הפסוק "זה הים גדול ורחב ידיים, שם אוניות יהלכון ליוויתן זה יצרת לשחק בו", והיינו שבתחילה תיאר את העולם בכלל אל הים הגדול, ודימה את בעלי הנפשות אשר בו, לאוניות אשר בהם יעברו הסוחרים עליו. אולם על האדם היחיד אמר "ליוויתן זה יצרת לשחק בו", כי חיבור הגוף והנפש לבד, הוא אשר נברא לשחוק ולשמוח בו מצד טוב תכליתו, וכמו שנאמר "ישמח ה' במעשיו", ופירוש ליוויתן לשון חיבור שנאמר "ילווה אישי אלי".

והנה אמרו חז"ל [קידושין פב.] "הספנים רובם חסידים". ועל דבר זה נזדעזע רבי יהושע, לפי שראה את מנהיגי הספינה, כי המה יראי שמיים עד להפליא. ולזאת תמה עליהם, כיצד הגיעו לדרגה זו, והרי כמה צריך האדם להתייגע להגיע לדרגה זו, וחסיד עדיף מצדיק, וספנים אלו אינם בני תורה, מפני שטרודים במלאכתם יומם ולילה להנהיג את הספינה. ועל כן אמר לרבי אליעזר "מאור גדול ראיתי בים", והיינו שהים רצוף אור גדול בקרבו, ומכשיר להיות צדיק וחסיד. והשיב לו "עיניו של ליוויתן ראית", עיני חיבור גוף עם נפש, ואלה הספנים אשר יתבודדו תמיד כל ימיהם בימים ובנהרות ורחוקים הם מחברת בני האדם המטמאים את עיניהם, וסכנת הים משברת את ליבם מלראות ברע, על כן יישאר בהם כוחם שניתן להם מיום הולדתם.

והנה אמרו חז"ל על הפסוק [רבה שם] "ופרעה הקריב" - שהקריב לבבות ישראל לאביהן שבשמיים. אמר רבי ברכיה: יפה הייתה הקרבת פרעה לישראל יותר ממאה

צומות ותפילות, שכיוון שרדפו אחריהם וראו אותם, נתייראו מאד ותלו עיניהם למרום ועשו תשובה והתפללו שנאמר 'ויצעקו בני ישראל אל ה' ". וכאשר היו ישראל במצרים שקעו במ"ט שערי טומאה, והיו עוונותיהם מבדילים בינם לקב"ה, אולם כאשר עמדו על הים חזרו בתשובה, ולכך נאמר "הראיני את מראייך", מפני שעבר מהם המסך המבדיל בינם לבין הקב"ה.

ואמרו חז"ל [יומא כ:]: "אלמלא קול המונה של רומי היה נשמע קול גלגל חמה". כלומר, כל הבריאה היא יצירת כפיו של הקב"ה, כמאמר הכתוב "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה", וקול המונה של רומי הם תאוות העולם הזה. ואפילו אם לא ישתדל האדם ע"י חריצות לבוא לידי יראה, ע"י הסרת חמדות העולם הזה מקרב לבו, תבוא יראת ה' בלבבו, כי קול המונה של רומי, שהם תאוות העולם הזה, אוטם את אזנם של הבריות מלשמוע קול גלגל חמה.

וגם במצרים, קול המונה של מכשפיה וחרטומיה אטמה אזנם של ישראל מיראת ה', ושקעו במ"ט שערי טומאה, ומשום כך לא הייתה צעקתם כל כך בטהרת המחשבה ובכוונת הלב, אלא מתוך קושי השעבוד בלבד. ועל כן נאמר "ונצעק את ה' אלוקי אבותינו" מפני שהוא אלוקי אבותינו ולא מטעם ההכרח. אולם כאשר יצאו ממצרים, מקול המונה של עיר, והלכו כמה ימים במדבר, והתבודדו מחברת אנשים רעים, באו לידי יראה כדרך הספנים המגיעים לידי יראה בים, ומתוך כך התפללו לה' בכוונה רצויה, ולתפילה כזו התאוה הקב"ה.

וכי אל מי יצעקו?

"מה תצעק אלי" [יד, טו]

לכאורה יש להבין את טענת הקב"ה למשה "מה תצעק אלי", והרי למי יצעקו אם לא אל שומע תפלה, מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא.

הגאון רבי רפאל בלזם בעל שו"ת נחלי אפרסמון [חידושי תורה] ביאר זאת:

הנה ידוע שבשעת קריעת ים סוף, קטרגה מידת הדין על בני ישראל "הללו עובדי ע"ז והללו עובדי עבודה זרה". והנה מובא במסכת סנהדרין [צו.] שבזכות ארבע פסיעות

שפסע נבוכדנצר מלך בבל לכבוד ה' יתברך, זכה להתגבר על ישראל ולהחריב את בית המקדש. ומשום כך מובא במגן אברהם [סימן קכג סק"א], שפוסעים ג' פסיעות לאחר התפלה, שעל ידי ג' פסיעות אלו לכבוד שמיים, נזכה גם אנו להתגבר על אומות העולם, ואז ייבנה בית המקדש במהרה בימינו.

ולפי זה נבאר ונאמר, שאמר הקב"ה למשה "מה תצעק אלי", והיינו שמידת הדין צועקת אלי ומקטרגת על ישראל, אולם ישנה עצה שיהיו ישראל גוברים על ידי "דבר אל בני ישראל וייסעו", כלומר שיסעו למען ציווי הקב"ה, ועל ידי פסיעות אלו יזכו להתגבר על מצרים ולהינצל.

כיצד קרע משה את הים?

"הרם את מטך ונטה את ידך" [יד, טז]

הנה לכאורה יש להקשות, אם ציווה הקב"ה את משה להטות את ידו, מדוע אם כן ציווה אותו גם להרים את מטהו?

הגאון רבי אברהם רפפורט בעל שו"ת איתן האזרחי [ירח האיתנים קונטרס אחרון] ביאר מדוע הורה ה' למשה להרים את מטהו:

הנה הורה הקב"ה למשה כך, כדי שלא יאמרו ישראל, שכל מה שעשה משה רבנו באותות ומופתים לפרעה, היה זה בגלל מטהו שנכתב בו שם המפורש. ולזה אמר "ואתה הרם את מטך", ולא תצטרך להכות עם המטה על הים וכמו שכתב האבן עזרא, אלא רק "ונטה את ידך", והיינו שתבקע את הים ע"י נטיית ידך. ולכן "ויט משה את ידו על הים", והיינו שרק נגע בידו החזקה על הים, ואז הולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה, וישם את הים לחרבה.

ובדרך זה ביאר את כוונת הפסוק "וירא ישראל את היד הגדולה", כלומר אותו יד גדולה שעשה הקב"ה במצרים, ועל כן "ויראו העם את ה'" במה שנעשה במצרים, וממילא "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", שגם עתה האמינו במשה ע"י מה שנעשה בנטיית ידו, שנבקע הים בדרך נס בתוך נס.

מה חידש משה רבנו בקריעת ים סוף?

"ואתה הרם את מטך" [יד, טז]

"אמר משה לפני הקב"ה: אתה אומר לי שאקרע את הים ואעשה את הים ליבשה, והכתיב 'אשר שמתי חול גבול לים'. אמר לו הקב"ה: לא קראת בתחילת התורה דכתיב 'קווי המים', כך התניתי עמו מתחילה שייבקע הים, שנאמר 'וישב הים לאיתנו' לתנאי שהתניתי עמו בתחילה. מיד שמע משה לקב"ה והלך לקרוע את הים, ולא קבל עליו להיקרע. אמר לו הים: מפניך אני נקרע, אני גדול ממך. מה עשה הקב"ה, נתן ימינו של משה וקרע את הים" [רבה פרשה כא]

הנה מדרש זה צריך ביאור, שהרי מסופר במסכת חולין [ז.], על רבי פנחס בן יאיר שהלך לקיים מצוות פדיון שבויים, ובדרך פגע בנהר גינאי ולא רצה לחלוק לו את המים, ואמר לו "אתה הולך לעשות רצון קונך, ואני הולך לעשות רצון קונך, אתה ספק עושה ספק לא עושה, ואני בוודאי עושה". אמר לו רבי פנחס: "אם אי אתה חולק, גוזרני עליך שלא יעברו בך מים לעולם" ומיד חלק לו. ואם כן רואים אנו, שגם רבי פנחס בן יאיר גזר על הנהר שיחלוק את מימיו, ומדוע לא היה יכול משה רבנו וכל בני ישראל עמו, לגזור על הים שייבקע עבורו.

הגאון רבי אליעזר זלמן גרייבסקי בעל חידושי גינת אגוז [דרוש ג עץ החיים אות ח] ביאר במה נחלקו רבי פנחס בן יאיר והנהר:

הנה לכאורה צודק הנהר בטענתו, שהרי הוא ודאי והוא ספק, ומדוע גער בו רבי פנחס [ועל פי הפלפול, יישב שהיו חולקים בדין אם ספק מוציא מידי ודאי]. אולם הנה כתב **בעל העקידה** [שער טו], שנודע מפי חכמי האמת, כי האדם השלם הוא תכלית הבריאה, ולמענו נבראו השמיים והארץ וכל צבאם. ועל כן מוטל על כל הטבע להיכנע מפניו ולשמוע בקולו כעבד אל אדוניו, וכמו שאמרו חז"ל [ברכות ו:]: "כי זה כל האדם" - כל העולם לא נברא אלא בשביל זה.

זו הייתה שיטת רבי פנחס בן יאיר, ולכן גזר עליו כבעל הבית שיחלוק מימיו. אולם הנהר סבר כי האדם הוא ככל מעשה הבורא, ואין הוא תכלית הבריאה, ולכן אמר לו טענה צודקת, שאין ספק מוציא מידי ודאי. אולם השיב לו רבי פנחס כפי האמת, וציווה אותו בתורת גזרה שיחלוק את מימיו, ואם לא - יענש שלא יעברו בו מים לעולם, ועל כן שמע לו.

והראיה לכך היא, שגם משה רבנו הראה את כוחו וגבורתו על הים, ולאחר שנבקע הים כתוב "וישב הים לפני בוקר לאיתנו". ולכאורה קשה, שפסוק זה היה צריך להיות כתוב קודם בקיעת הים, שהרי אז היה התנאי שייבקע ולאחר מכן שב לטבעו הראשון. ולפי דברינו הכוונה היא, שמשה חידש דבר שהים נבקע מלפניו, ולכן אף ששב הוא לאיתנו הראשון, מ"מ התנאי הראשון שנעשה ע"י משה לקרוע את הים, נשאר בתוקפו גם לדורות הבאים, שישנה את טבעו לצורך הדור או ליחידי סגולה. ואילולי משה רבנו, שחידש זאת לגבי בקיעת ים סוף, לא היה הים נבקע לפני רבי פנחס בו יאיר.

האם ההליכה למצווה נחשבת כעשיית מצווה?

ביאור נוסף במה נחלקו רבי פנחס בן יאיר והנהר, ביאר הגאון רבי אברהם ישראל זאבי, אב"ד חברון ובעל שו"ת אורים גדולים [אור לישרים דרוש ח' לפרשת בשלח אות ב] באופן הבא:

הנה מובא במסכת בבא מציעא [ל.], שאם כהן ראה אבידה בבית הקברות, אסור לכהן להיכנס, משום שאין עשה של "השב תשיבם" דוחה עשה ולא תעשה [קדושים תהיו, לנפש לא ייטמא]. והקשה המגיד משנה [הלכות גו"א פרק יח הלכה יח], מדוע אמרה הגמרא טעם זה, והרי בלאו הכי לא מקיים מצוות השבת אבידה כל עוד לא מחזיר את האבידה לבעליה, ואין כאן שום עשיית מצווה. וכתב הנימוקי יוסף [שם] בשם הר"ן, שאעפ"י שלא סיים את המצווה לגמרי, נחשב כעוסק במצווה, וכמו שמצינו במצוות מילה, שמל ולא פרע כאילו לא מל, ובכל זאת נחשב שעשה מצווה. אולם הביא שם הנימוקי יוסף, שיש חולקים על הר"ן בזה ודחו את ראייתו.

ויש לומר, שבזה נחלקו רבי פנחס ושר הים, שרבי פנחס סובר, שזמן ההליכה לקיים מצוות פדיון שבויים נחשבת כעשיית מצווה, וכמו שמצינו בהליכה לקיים מצוות השבת אבידה. אולם שר הים סובר כדעת החולקים על הר"ן, ולכן לא רצה לחלוק. אך אמר לו רבי פנחס, שאם לא יחלוק לו יגזור עליו שלא יעברו בו מים לעולם, וכמו שאמר רבי אלעזר [בבא מציעא נט:] אמת המים תוכיח. אולם שר הים לא רצה לעמוד בספק ביטול עשות רצון קונו כל ימי חייו.

בזכות מה עברו ישראל בתוך הים?

"והמים להם חומה מימינם ומשמאלם" [יד, כב]

"בשעה שירדו ישראל לים, ירד גבריאֵל עמהם והקיפם ומשמרם כחומה, והיה מכריז בין מים למים: הִיזְהָרוּ בִּישְׂרָאֵל שְׁעִתִּידִים לִקְבֹּל אֶת הַתּוֹרָה מִיָּמִינוֹ שֶׁל הַקֵּב"ה, וּמִשְׁמָאל הִיא אוֹמֵר: הִיזְהָרוּ בָּאֵלוֹ שֶׁהֵן עֲתִידִים לִהְיוֹת תַּפִּילִין בְּשִׁמְאֵל, וּלְמִים שֶׁלִּפְנֵיהֶם הִיא אוֹמֵר: הִיזְהָרוּ בָּאֵלוֹ שֶׁיְּהִיוּ חוֹתָמִים לִפְנֵיהֶם בְּבְרִית, וְשֶׁל אַחֲרֵיהֶם הִיא אוֹמֵר: הִיזְהָרוּ בָּאֵלוֹ שְׁעִתִּידִים לִהְיוֹת קֶשֶׁר שֶׁל תַּפִּילִין וְכֵּן צִיצִיתֵיהֶן מֵאַחֲרֵיהֶם" [ילקוט שמעוני]

הגאון רבי יואל צבי רוט, בעל שו"ת בית היוצר [פתח הבית - דרוש לשבת הגדול] ביאר את דברי המדרש:

הנה ידוע שהתורה נמשלה למים, וכמו שנאמר "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", והיינו שאמר "והמים", כלומר התורה הקדושה שעתידיים לקבל היה להם חומה מימינם ומשמאלם. ומפני מה היה צריך גבריאֵל המלאך לרדת ולהמליץ על ישראל, מפני שמידת הדין קטרגה ואמרה "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי ע"ז". ואף על פי שעדיין לא קבלו את התורה, בכל זאת מחשבתם הטובה צורפה למעשה, והראו בזה שהמה נחשבים לצדיקים לעומת המצרים, שלא היה בהם שום מחשבה טובה כלל.

ובזה אפשר ליישב, שלקמן נאמר "והמים להם חמה" בכתב חסר, ונקרא חימה, שמידת הדין קטרגה עליהם. אולם קשה, מדוע נאמר בתחילה "והמים להם חומה" בכתב מלא. והביאור הוא, שבתחילה היו המצרים קיימים, וכנגד המצריים היו ישראל נחשבים כצדיקים, אולם עתה, כאשר שבו המים וכיסו את הרכב ואת הפרשים, ולא נשאר בהם עד אחד, היה ח"ו מקום למידת הדין לקטרג ולומר, שגם הם עובדי עבודה זרה, ואין די במחשבתם הטובה לקבל את התורה, שהרי פסל מיכה עובר עמם בתוך הים, ולכן כתוב חמה בכתב חסר.

אולם הקב"ה ברוב רחמיו וחסדיו, קיבל את מחשבתם הטובה והציל אותם אפילו לאחר שטבעו המצריים בים, ולא השגיח בדבריה של מידת הדין. ובדרך זו אפשר לומר, שזה מה שאמר הקב"ה למלאכים שבקשו לומר שירה "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה", כלומר שבאמת בתחילה כאשר עדיין המצריים היו קיימים, היו ישראל ראויים להינצל מחמת שכנגד המצרים נחשבו המה לצדיקים. אולם

עתה, כאשר כבר מעשי ידי טבעו בים, אם כן גם המה אינם נחשבים לצדיקים, והגם שרוצים לקבל את התורה במחשבתם, מכל מקום המלאכים אינם יודעים מה יש במחשבות בני האדם.

ובזה אפשר ליישב את הפסוקים "ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים", דהיינו ע"י מצרים, כיוון שכל זמן שהיו מצרים קיימים, נחשבו ישראל לצדיקים לעומתם. אולם לאחר מכן כאשר מתו המצרים דכתיב "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים", אזי הוצרכו ישראל להתעורר בעצמם יראה ואמונה באמת כדי שיהיו ראויים לישועה. ולזה נאמר "וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו", כלומר שחזקו את עצמם למשוך את ידיהם מן העבודה הזרה שהייתה בהם, ורק להאמין בקב"ה, ולכן "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", כלומר שקבלו את התורה במחשבתם הטובה ע"י משה עבדו.

ובזה אפשר לבאר את פתיחת השיר "אז ישיר משה" שנאמר בלשון עתיד, והיינו ששרו את השירה עבור המחשבה שקבלו עליהם, וגמרו במחשבתם שיקבלו את התורה, ובזכות זה נצלו מן הים. ולכן שרו את השירה בלשון עתיד, דהיינו על מה שעתידים לקבל את השירה הזאת, והשירה - זאת היא התורה.

מה ראה הים וינס?

הנה במדרש פליאה [אות נא - נב] מובאות דעות שונות, מה גרם לים לנוס מפניו: או מפני ארונו של יוסף, או מפני ברייתא דרבי ישמעאל.

בספר בינת נבונים ביאר את שני המדרשים יחדו על פי המובא בספר ייטב לב:

הנה מובא בילקוט שמעוני [יהושע רמז כב], שכאשר העמיד יהושע את החמה בגבעון, אמרה לו החמה "אני קשישה ממך". אמר לה יהושע: "כך אומר עבד זקן לאדון קטן, והרי נשתעבדת עוד לזקני יוסף דכתיב 'והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי' ". ועוד מובא במדרש [רבה כא, ו], שגם הים טען למשה טענה זו, שהוא קשיש ממנו, שהרי הוא נברא ביום השלישי ואילו האדם נברא ביום השישי.

ועל כן מה ראה הים לסתור את טענתו - ארונו של יוסף, שנשתעבדו לו כל צבא השמיים. ואם תאמר, מנין לנו שגם הים השתעבד? על כך אמר "ברייטא דרבי ישמעאל ראה", ואחת מן המידות שהוא דורש הינו קל וחומר, ומה אם צבא השמיים השתעבדו לו, קל וחומר שהנמצאים בארץ, והיינו הים, השתעבדו לו.

ראה רכוש מצרים בידי ישראל

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, מובא בספר חידוד ופולפול [אות לז] "הים ראה וינס" - מה ראה - רכוש מצרים בידם:

הנה הקשו המפרשים, כיצד לקחו ישראל כלי כסף וכלי זהב מידי המצרים, והרי יש לחוש שמא נעבד בהן עבודה זרה וממילא הרי הם אסורים בהנאה. ויישבו זאת על פי הכלל הידוע "הולכים אחר הרוב".

אולם כל זה מובן אם יש להם דין ישראל, אולם אם יש להם דין בני נח אין הולכים אחר הרוב, ואם כן קשה לבעל המדרש, כיצד ראה הים שיש להם דין ישראל אף קודם מתן תורה, והולכים בעניין זה אחר הרוב, אולי יש להם דין בני נח ואין הולכים אחר הרוב. והתשובה לכך היא, שראה רכוש מצרים בידם ויש להם דין ישראל והולכים אחר הרוב, וממילא "וינס הים".

מה היה הצורך בראיית מפלת המצרים?

"וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים" [יד, ל]

הגאון רבי חיים הכהן רפפורט, אב"ד אוסטרעהא ובעל שו"ת מים חיים [קונטרס אוצרות חיים] ביאר את סמיכות הפסוקים "ויושע ה' ביום ההוא את ישראל" - "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים", ומה היה הצורך בראיית פגרי המצריים?

הנה מובא במסכת ברכות [י:], "אמר רבי יוחנן: כל התולה בזכות עצמו, תולין לו בזכות אחרים", וזה מה שאמר רבי יהושע בן לוי: מהו שכתוב "הנה לשלום מר לי מר", אפילו בשעה ששיגר לו הקב"ה שלום, מר הוא לו. ופירש רש"י, שזאת בעבור

שאמר חזקיה המלך לקב"ה "זכור את אשר התהלכתי לפניך באמת ובתמים", וענה לו ה' "וגנתי על העיר הזאת למען דוד עבדי".

ולכאורה צריך להבין, מדוע רצה חזקיה המלך שיינצל בזכות עצמו, והרי טוב לו אם יינצל בזכות דוד המלך, ולא ינכו לו מזכויותיו. והנה כתב רש"י על הפסוק "אל תביט אחריו" שאמר המלאך ללוט "אתה הרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה ניצול, אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול". ולפי זה מובן מדוע חזקיה רצה להינצל בזכות עצמו, שאז היה רואה גם בפורענותם של שונאיו הרשעים, אולם אם היה ניצול בזכות אחרים, לא היה זוכה לכך.

ועל כן מעיד הכתוב כאן "ויושע ה' ביום ההוא את ישראל", והיינו בזכות עצמם ולא בזכות האבות, והראיה לכך היא "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים", ואם היו ניצולים בזכות אחרים, לא היו זוכים לראות במפלת המצרים.

מהו דין הנשבע שלא לראות את חברו ורוצה לראות במיתתו?

"וירא ישראל את מצרים מת" [יד, ל]

הנה מובא בשו"ת הרב"ז [חו"מ חלק ג סימן מב] תשובה מבן המחבר, שכאשר שבת בשבת שירה בבית הנצי"ב מוולוז'ין, הגיע במוצאי שבת אחד מאנשי העיר ונפשו לשאול הגיעה:

זה יותר משתים עשרה שנה, אחר שעסקתי בשותפות שנים רבות עם אדם אחד, נתקוטטנו מרה עד אשר נשבעתי שלא אביט בפניו, וקיימתי דבר השבועה בכל תוקף. והנה היום מת איש זה, ואני רוצה עתה בפעם האחרונה להיותו על הארץ להביט בפניו ולבקש מחילה, כנהוג, אך ירא אנכי משבועתי שנשבעתי לבלתי הביט בפניו, וזה דבר שאלתי: "אם רשאי אני לעשות כן, להביט עתה בפניו".

והנה פנה הנצי"ב לחכמים המסובים על השולחן שיאמרו דעתם, ואמרו הם, שעל דעת כך לא נשבע. וכאשר הגיע תורו לחוות דעתו [הרב חנוך בן הגאון רבי בצלאל

זאב שפרן], אמר שמתפלא הוא על כל הספיקות והחקירות, שהרי אך לפני כמה שעות קראנו בתורה את הפתרון לשאלה זו. ויתמהו כולם לדבריו, וחיכו לפתרונם.

ופתר דבריו ואמר, הנה הבטיח משה לישראל "כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם". אולם שוב כתוב באותה הפרשה "וירא ישראל את מצרים מת". הרי מבואר ומפורש, שסתם לשון ראיה מוסב על החי ולא על המת.

והוסיף לומר, כי אולי ישיבו, כי הראיה ההיא על ישראל הייתה ראיה שטחית, פגרים מתים, בלא הסתכלות בפנים, וזה השואל רוצה להביט בפניו ממש של המת - על זה הערתי ממדרש, שכל אחד מישראל הכיר בפני המת את נוגשו ואת לוחצו במצרים, הרי שהיה בזה גם הבטה עיונית בפנים.

יראת החכמים ויראת העם

"וירא ישראל את היד הגדולה וגו' וייראו העם את ה' " [יד, לא]

הנה הקשה הגאון רבי פנחס הלוי הורביץ בעל המקנה על מסכת קידושין [פתחא זעירא אות יז], מדוע הזכיר הכתוב בתחילה את העם בשם ישראל וסיים בשם העם.

והנה בסוף פרשת יתרו אמר משה לעם "אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלוקים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו". ולכאורה יש להבין, כיוון שרצה הקב"ה שייראו מלפניו, כיצד אמר "אל תיראו". ועוד קשה, שאמרו חז"ל [אבות ג, יז] "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו - חכמתו מתקיימת", משמע שיש חכמה בלא יראת חטא, ואילו במקום אחר אמרו "אם אין יראה אין חכמה", משמע שאי אפשר לחכמה בלי יראה.

אולם הנה מובא בזוהר שיש ב' מיני יראה: יראת שכר ועונש שהיא בדרגה פחותה, שהרי הוא כעובד את עצמו ואינו שמח בשעת עבודתו אלא מיצר כדי שישמח לאחר זמן. והיראה העיקרית - לירא מן הבורא בגין שהוא רב ושליט, ועל זה אמר הכתוב "עבדו את ה' בשמחה וגילו ברעדה", שהרי ביראה זו עובד הוא את ה' לבדו, ויראה זו היא בשמחה והתקרבות לה' יתברך.

וזהו עניין יראת חטא, שאינו ירא מפני העונש על החטא, כי העונש הוא כתרופה על החטא שחטא, וכיצד יעלה על הדעת שיירא האדם מן הרפואה ולא יירא מתחלואי הנפש. ועל כך אמר דוד המלך "העבר חרפתי אשר יגורתי כי משפטיך טובים", והיינו שחרפה ובושה אשר יגורתי מפני העונש ולא מפני החטא, "כי משפטיך טובים", והיינו שמשפט העונשים הרי הם טובים כדי לרפא את האדם. וזה שאמר ה' לאדם הראשון "כי ביום אכלך ממנו מות תמות", כי עיקר המוות היא בשעת האכילה, שנחשך ממנו אור העליון ולא יתרפא מחולי נפשו אלא ביום מותו, וכמו שאמרו חז"ל "כי טוב מאד" - זהו מלאך המוות.

והנה כל העם היה ירא מן האש הגדולה פן ימותו, והיינו יראת עונש, ועל כן אמר להם משה, שרצה הקב"ה שתהיה להם יראת חטא ולא יראת עונש. ועל זה אמרו חז"ל "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו" והיינו יראה בדרגה הגבוהה "חכמתו מתקיימת", כי יראה זו תמיד דבוקה בחכמה. אולם היראה בדרגה הפחותה, והיינו יראת העונש, אין בה אלא את מעלת האמונה בה', שהשכר והעונש הם מאתו יתברך. ולכן כתוב "וירא ישראל את היד הגדולה", כלומר שהחכמים הנקראים בשם ישראל הם ראו והשיגו מרוממות וגדולת הקב"ה, אולם שאר העם לא הייתה בהם אלא יראת העונש בלבד, דהיינו עונש למצרים ושכר טוב לישראל, ולכן כתוב "ויאמינו".

וכי עד עכשיו לא האמינו?

"ויאמינו בה' ובמשה עבדו" [יד, לא]

תמוה, וכי עד עתה לא האמינו בקב"ה, והרי כבר נאמר [ד, לא] "ויאמן העם"? הגאון רבי אלחנן ווסרמן הי"ד, ראש ישיבת ברנוביץ' ובעל קובץ הערות על מסכת יבמות [ביאורי אגדות אות י] יישב זאת בהקשות קושיה נוספת:

הנה מובא במסכת מכות [כד:], שכאשר ראו רבי עקיבא וחבריו שועל יוצא מבית קודש הקודשים, כולם בכו ואילו רבי עקיבא שחק, שראה שדברי הנבואה התקיימו, ובזה הייתה הוכחה לנבואת הגאולה. וקשה גם כאן, הלא גם קודם שראה שועל יוצא, לא היה ספק אצלו אם יתקיימו דברי הנביאים, ומה התחדש לו עתה?

ונראה, שאף שכל ישראל הם מאמינים כהבטחת התורה "וגם בך יאמינו לעולם", אינם שווים במדרגת אמונתם. והאמונה היא דוגמת סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, כי יש בה רבבות מדרגות זו למעלה מזו.

והנה לכאורה היה נראה, שאם הגיע האדם באמונה למדרגת החוש כאילו רואה בעיניו ממש, כבר הגיע למדרגה הגבוהה ביותר. אולם אין כן הדבר, כי האמונה בדבר ה' צריכה להיות יותר חזקה מראיית החוש, שהרי בחוש ייתכן ויטעה ע"י אחיזת עיניים, אולם דבר ה' יקום לעולם ואי אפשר בשום אופן להיות בו שום פגם.

ועל כן בקריעת ים סוף, נשלמה אמונתם באותו הרגע במדרגה הגבוהה ביותר, וכן רבי עקיבא, כאשר שחק בראותו את השועל יוצא מבית קדש הקדשים, מפני שבאותו הרגע הגיעה אמונתו למדרגת החוש, וקודם לכן הייתה אמונתו מעט פחות מזה.

ואל תקשה, סיים רבי אלחנן, כיצד ייתכן לומר כן על רבי עקיבא, שהייתה אמונתו פחותה מראיית החוש, שהרי אמר רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו [ברכות כח:] "יהא מורא שמיים עליכם כמורא בשר ודם".

והרי ודאי שהאמינו?

"ויאמינו בה' ובמשה עבדו" [יד, לא]

"תשורי מראש אמנה" - אמר רבי נחמיה: לא זכו ישראל לומר שירה על הים אלא בזכות אמנה, שנאמר "ויאמן העם" וכתוב "ויאמינו בה' ". אמר רבי יצחק: היה רואים כל אותן ניסים שנעשה להם ולא היה להם להאמין?! [רבה כג, ה]

ואם כן, נשאלת השאלה, כיצד שייכת כאן לשון אמונה, והרי ראו את כל הניסים?

הגאון רבי אברהם יהודה אריה שוורץ בעל שו"ת קול אריה [פתח דבר אות ח] ביאר זאת בהקדמתו לספר:

הנה בא רבי יצחק להורות לנו את גודל האמונה שהייתה להם, כלומר שמאחר וראו את כל הניסים הללו, לא היה להם להאמין, שהרי ראו, ועם כל זה נאמר "ויאמינו". והטעם לכך הוא, שהאמונה הייתה אצלם כל כך חזקה, שכל הניסים הללו לא עשו

אצלם רושם יותר ממה שהאמינו. ולכן נאמר "וירא ישראל", כלומר אעפ"י שראו בעיניהם ממש, עם כל זה "ויאמינו בה'", היה אצלם זה רק בגדר האמונה כמו מקדם, שהרי גם מקודם היו מאמינים בבחינת ראייה ממש כאילו ראו בעיניהם.

מידה זו ירשו ישראל מאברהם אבינו, שנאמר אצלו "והאמין בה'", והיינו אעפ"י שלא ראה עדיין מידת רחמיו וחסדיו, עם כל זה "והאמין בה'" - מידת הרחמים, כאילו כבר ראה בעיניו.

וזהו גם כוונת חז"ל במכילתא [פרשת יתרו] על הפסוק "וכל העם רואים את הקולות" - שהיו רואים את הנשמע ושומעים את הנראה. כלומר, רואים את הנשמע שהאמינו בנשמע בגדר ראייה ממש כאילו כבר ראו בעיניהם, ועל ידי זה שומעים את הנראה, שאעפ"י שראו, לא התפעלו יותר ממה שהיו שומעים, שהרי היה זה אצלם אחד מגדרי האמונה שהאמינו בהקב"ה.

כיצד אמרו משה ובני ישראל שירה על מפלת הרשעים?

"אז ישיר משה" [טו, א]

הנה תמהו המפרשים, כיצד אמרו שירה על מפלת המצרים, והרי מובא במדרש "אמר הקב"ה: מעשי ידי טובעים בים, ואתם רוצים לומר שירה". משמע מדברי המדרש, שלא רצה הקב"ה בשירה זו, וקשה שהרי נאמר "באבוד רשעים רינה".

הגאון מקוטנא, רבי ישראל יהושע טרונק, בעל ישועות מלכו על הרמב"ם [ליקוטי תורה] ביאר זאת:

הנה כאשר נמצא חולה על שולחן הניתוחים, אף כי בטוחים קרוביו בהצלחת הניתוח שיתרפא על ידי זה, מכל מקום בשעת הניתוח אין כאן מקום לשמחה, כי סוף כל סוף הוא זמן מסוכן. ואף שהניתוח הוא דבר נחוץ ומביא רפואה לעולם, מ"מ בשעת הניתוח אין מקום לשמחה.

וכמו כן גם כאן, אף שאיבוד הרשעים הוא ביעור הרע בעולם, מ"מ בשעת מעשה אין מקום לשמחה, ואולם רק לאחר מכן, לאחר איבוד הרשעים, שרו משה ובני ישראל.

אולם המהרש"א [ברכות ט:] תמה על טעם זה, שאין אומרים הלל בשביעי של פסח מפני "מעשי ידי טובעים בים", שהרי מובא בגמרא [שם] "מאה ושלוש פרשיות אמר דוד ולא אמר הללויה עד שראה במפלתן של רשעים", ואם כן צריך לומר הלל במפלת רשעים. אך הנודע ביהודה בספרו ציון לנפש חיה [שם] הביא ליישב בשם מחותנו, על פי המבואר בזוהר הקדוש [נח סא:], שהמצריים בקשו להרע לישראל ולכן נטבעו בים, אע"פ שעדיין לא נתמלאה סאתם, ולכן לא שמח הקב"ה באבדם. אולם היכן שנתמלאה הסאה, אומרים הלל, שהרי יש שמחה בשמיים, ולכן אמר דוד הלל.

ועל פי דברי הזוהר הקדוש, ביאר הצ"ח את הפסוק "ה' ילחם לכם", ופירש רש"י בשבילכם. כלומר שעדיין לא נתמלאה הסאה ולא הגיע הזמן לאבדם, ורק בשביל שרצו להרע לישראל יש לאבדם. ולכן "ה' ילחם לכם" - בשבילכם "ואתם תחרישון" - מלומר הלל.

וכי האבות לא אמרו שירה?

"אז ישיר משה" - הה"ד "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה". מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שעמדו ישראל על הים לא מצינו אדם שאמר שירה לקב"ה אלא ישראל. ברא אדם הראשון ולא אמר שירה, הציל את אברהם מכבשן האש ומן המלכים ולא אמר שירה, וכן יצחק מן המאכלת, וכן יעקב מן המלאך ומן עשו ומן אנשי שכם. כיוון שבאו ישראל לים ונקרע להם, מיד אמרו שירה לפני הקב"ה. אמר הקב"ה: לאלו הייתי מצפה" [רבה כג, ד]

הנה דברי המדרש תמוהים. הכיצד יתכן לומר על אבותינו הקדושים שלא הודו לקב"ה על חסדיו עמם.

הגאון רבי נתן הלוי רוזנפלד בעל שו"ת מנחה קטנה [מגישי מנחה חידושי תורה] ביאר את דברי המדרש:

הנה ישנם ב' סוגי שמחות: האחת - שמחה על דבר מה שקנה, הכניס בנו לחופה או הצליח בעסק גדול, והשנייה - שמחה על דבר שלילי, כגון שניצל ממחלה או ממשפט מוות. ולפעמים, ישמח האיש ההוא יותר מן האיש הראשון, שהרי היה כפסע בינו לבין המוות, וראוי לו להרבות בשמחה וגיל יותר מן הראשון. ומכל מקום

שמחתו של השני תהיה עצורה בלב, ולא ישמיע קולו בחוץ כי יבוש ויכלם. לא כן האיש האיש אשר שמחתו מרוב גדולה וכבוד, בא יבוא ברינה, שיר ושבחה וישמיע קולו בחוץ.

ובזה ביאר בספר **אהל יעקב** [פרשת צו] את הפסוק "ואכלתם אכול ושבעתם והללתם את שם ה' אלוקיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבושו עמי לעולם". והיינו שגם בגלות השמחה לא תהיה נעדרת על ההצלה מן הרעה, אולם עם כל זה, אם ישמיעו בחוץ קול ששון וקול שמחה יהיה זה לבוז. אולם לעתיד לבוא לא יחסר דבר ואז באמת תהללו את שם ה' אלוקיכם אשר עשה עמכם להפליא טובות והצלחות, ועל ידי כן לא יבושו עמי לעולם לשיר בגיל ורנן בראש כל חוצות.

והנה אבותינו הקדושים, גם אם נזדמן להם נסים ונפלאות, הרי היה זה בשלילת הרע והצלה מן הרעה כגון כבשן האש ומלחמת המלכים, ושמחתם הייתה עצורה בלב. וגם בנסי מצרים, שיצאו משעבוד לגאולה, לא הייתה אלא בשלילת הרע, ולכן לא השמיעו את קולם בחוץ בקול שירה. אולם כאשר באו לים ונקרע מפניהם, ונתפרסם שם כבוד מלכותו עליהם לעיני כל חי, שמחו אז שמחה גדולה על המתנה שקבלו. ולכן אמרו "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה", והיינו ממה שנתפרסם שמו יתברך עלינו להראות כבוד מלכותו עלינו, ולייחס את העוז עלינו, הנה חיבה יתירה נודעת לנו, ועל כן "ויהי לי לישועה", היה לי ויהיה לי גם לעתיד.

גאולה זו היא ההכנה לגאולה העתידה

"ויאמרו לאמר" [טו, א]

"לה' אמרוהו ולא לבשר ודם" [תנחומא פרק יא]

הנה דברי המדרש תמוהים, והרי פשוט ששרו שירה זו לה'.

הגאון רבי שלום טובבש בעל שו"ת שאילת שלום [הקדמה] ביאר את דברי המדרש:

הנה ידועים דברי חז"ל [תנחומא יג] "שר לא נאמר אלא ישיר לעתיד לבוא". והיינו שעיקר שירה זו נאמרה לעתיד לבוא ולא לגאולת מצרים. וטעם הדבר הוא, שהרי גאולה זו לא הייתה גאולה שלמה, אלא הכנה לגאולה שעתידיה לבוא ועינינו צופות

אליה כל היום. ואילו לא גאל הקב"ה את אבותינו ממצרים, היינו משוקעים ח"ו במ"ט שערי טומאה ולא היה עוד אפשר להוציאנו עולמית.

ואם תאמר, שגאולה זו הייתה הכנה לגאולה העתידה לבוא, קשה אם כן, מדוע אמרו משה ובני ישראל שירה זו. ויש לומר, שמאחר והוציאנו ה' ממצרים, ונעשתה ההכנה הרבה לגאולה שעתידה לבוא, אם כן העתיד הוא כעבר לפני הקב"ה, וכאילו כבר נעשתה ואז שפיר אמרו שירה זו על הים.

וזה כוונת המדרש, "ישיר" משמע לעתיד לבוא, אולם נאמר "ויאמרו לאמר" וכבר אז אמרו שירה. ולזה יישב המדרש "לה" אמרוהו ולא לבשר ודם" שהרי הוא תחת ממשלת הזמן, אלא לה' שהוא למעלה מן הזמן. ואם כן, כיוון שבגאולת מצרים נעשתה ההכנה לגאולה העתידה לבוא, הרי לפניו יתברך העתיד כעבר וכאילו נעשתה, ושפיר אמרו לפניו גם את השירה שעתידה לבוא.

מדוע שרו ישראל על מפלת המצרים?

ביאור נוסף לדברי המדרש, הביא הגאון רבי בן ציון אבא שאול, ראש ישיבת פורת יוסף, בשמו של מורו ורבו, הגאון רבי עזרא עטייה [אור לציון - הגדה של פסח]:

הנה כאשר ניצול אדם מצרה בדרך הטבע, משבח הוא לקב"ה על עצמו שהיה בצרה וניצול. אולם ישראל היו בדרגה גבוהה, שלא הודו לקב"ה על עצם מה שניצלו מן הצרה, אלא כביכול על גאולת ה'. והנה היה קשה לבעל המדרש, מדוע נאמר ששרו ישראל את השירה לה', והרי פשוט שכך שרו ולא לבשר ודם.

והנה בקריעת ים סוף נעשו שני עניינים: האחד - הצלת כלל ישראל, שהיו לכודים בפח יוקשים, מצרים מכאן והים מכאן. השני - נקמת ה' ממצרים. ולכאורה, שירת ישראל הייתה צריכה להיות על נס הצלתם, ואילו הפסוקים מלמדים ששירה זו נאמרה על טיבוע המצרים, ואילו הצלתם נזכרה כבדרך אגב בפסוק "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה", והדבר אומר דרשני מדוע האריכו כל כך לשבח את הנקמה במצרים.

וצריך לומר, שעיקר שמחת ישראל בקריעת ים סוף לא הייתה על טובתם הפרטית, אלא על רוממות וגילוי כבוד שמיים שנעשה, וכמו שכתוב "וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדי בפרעה ובפרשיו". הרי לנו, שעיקר גילוי כבוד שמיים היה בדין שנעשה עם המצרים, ואמרו חז"ל שעל הים נראה להם כגבור ואיש מלחמה, אלא שמאהבת ה' שיקדה בלב העם, שמחו על כבוד ה' שנתרבה, וייחדו את השירה על הנקמה שעשה עם המצרים, וזהו כבוד שמיים.

ועל כן אומר המדרש "ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים", והיינו שמצד הקב"ה הייתה עיקר ההצלה מיד מצרים, אך מצד כנסת ישראל עיקר ההצלה הייתה גילוי כבודו יתברך בעשיית הדין במצרים.

ישראל עזים שבאומות

"עזי וזמרת יה" [טו, ב]

"אמר רבי שמעון בן לקיש: ג' עזין הן: ישראל באומות, כלב בחיות, תרנגול בעופות, וי"א אף עז בבהמה דקה, וי"א אף צלף באילנות" [ביצה כה:]

לפי דברי הגמרא הנ"ל, ביאר המהרש"א [שם] בזכות מה נגאלו ישראל:

הנה התורה נקראת עוז, שנאמר "ה' עוז לעמו ייתן", וידוע שהתורה מתישה כוחם ועזותם של ישראל. ומפני זה ניתנה התורה לישראל, שנאמר "בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו" - זו הבושה.

ועל כן אמרו ישראל "עזי וזמרת יה", והיינו מפני שאנו עזים שבאומות, ניתנה לנו התורה הנקראת זמירות, "ויהי לי לישועה" - בשביל התורה שניתנה בימינו של הקב"ה נגאלו ישראל.

בשעת התפילה אפשר לראות את מקור הקדושה

"אלוקי אבי וארוממנהו" [טו, ב]

"לא אני תחילת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי הקדושה ואלהותו עלי מימי אבותי" [רש"י בשם המכילתא]

הגאון רבי צבי הירש שפירא, אב"ד מונקאטש ובעל שו"ת צבי תפארת [הקדמה - יישומי דברים] ביאר את דברי המכילתא בדרך החסידות:

הנה ידוע ומפורסם המעשה [תענית כ.]. ברבי אלעזר בן רבי שמעון, שראה אדם מכוער ביותר ואמר "כמה מכוער אדם זה", והשיב לו "לך ואמור לאומן שעשני". וביאר הרב הקדוש מזלאטשוב, שהנה מי שנופל לתוך מחשבתו מחשבות זרות בשעת התפילה, דרכו לנוע הרבה ולעשות תנועות משונות עד שיעברו אותם מחשבות ממנו. אולם מי שה' יתברך בעזרו, ומחשבתו נקייה וצלולה, עומד הוא להתפלל בלי שום תנועה משונה.

ולזה כאשר ראה רבי אלעזר איש עובד ה' אשר מתנועע רבות, אמר "כמה מכוער אדם זה", והיינו שרבי אלעזר, ליבו ומוחו היו נקיים כסולת נקייה, ולכן לא היה יכול להבין מרוב קדושתו, שייפלו באיש יהודי מחשבות לא טהורות בשעת התפילה. ולזה השיב לו "לך לאומן שעשני", והיינו שאל תדמה אותי לך, שאתה בנו של רשב"י, שאתה קדוש מרחם ואין בך שום תערובת רע מתולדה, ועל כן מחשבותיך צלולות בשעת התפילה, אולם אני, שיש לי מחשבות זרות הוא מחמת אבותי, שלא ילדו אותי בקדושה, ועל כן מוכרח אני לעשות תנועות משונות בשעת התפילה, וזהו אומן שעשני.

וזה מה שכתוב באימותינו הקדושות "יפת תואר ויפת מראה", ולכאורה שקר החן והבל היופי, ומדוע משבחת התורה את האימהות במעלות אלו. אולם לפי האמור ייתכן לומר, שאע"פ שמקור מחצבתן היה מעובדי עבודה זרה, והיו צריכים לכאורה לעשות תנועות משונות כדי להרחיק מהם מחשבות זרות, עם כל זה היו יפות תואר, והיינו שלא היו צריכות לעשות שום תנועה משונה בשעת התפילה.

ועל כן אמרו ישראל על הים "זה א-לי ואנוהו", שמעתה אהיה נאה בעבודתו במצוות ה', ולא אצטרך לעשות תנועות משונות בשעת עבודתי בכדי להרחיק מחשבות

זרות, והטעם הוא - משום "אלוקי אבי וארוממנהו", והיינו שעומדת לי הקדושה מאבותי, ורק במצרים ששלטו בנו סוס ורוכבו, ועבדנו בחומר ובלבנים הוצרכנו לכך. אך עתה כאשר "סוס ורוכבו רמה בים", אנו חוזרים למקור מחצבתנו, ללא תערובת רע, נעבוד את ה' אלוקינו בבחינת יפה תואר ויפה מראה.

וכי רק פלא אחד עשה ה' במצרים?

"נורא תהילות עושה פלא" [טו, יא]

הנה הקשה המהרימ"ט בדרשותיו על פסוק זה, וכי רק פלא אחד עשה ה' במצרים, והלא כמה ניסים ונפלאות נעשו שם. ויישב, שכל הנפלאות שהיו במצרים נעשו ע"י שליח, חוץ ממכת בכורות שעשאה הקב"ה בכבודו ובעצמו, ככתוב [יב, יב] "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכיתי כל בכור", ולכן נאמר פלא בלשון יחיד. אולם לעתיד לבוא יעשו כל הנפלאות ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו, וכמו שנאמר [מיכה ז, טו] "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" - בלשון רבים. מכאן, שפורענות הבאה ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו, היא מכה קשה יותר מאשר ע"י שליח.

ובזה ביאר הגאון רבי עזרא עטייה ראש ישיבת פורת יוסף [הגדה של פסח אור לציון] את הפסוק "ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו". וקשה, אם הקב"ה משלם שכר עבור פעולת האדם, כיצד ייתכן לקרותו חסד. ותירץ, שהחסד הוא מה שמשלם לו הקב"ה שכרו בעצמו, אף שיכול לשלם לו ע"י שליח, ועל ידי זה יזכה לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו.

והנה מובא בספרי על הפסוק [דברים לב, לה] "לי נקם ושלם" - אמר הקב"ה: לעתיד לבוא אני נפרע מהרשעים, לא ע"י מלאך ולא ע"י שליח כעניין שנאמר "ועתה לך ואשלחך אל פרעה", ואומר "ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור", אלא אני נפרע מהם בעצמי, שנאמר "לי נקם ושלם".

ובזה הספיד הגאון רבי בן ציון אבא שאול, ראש ישיבת פורת יוסף, את מורו ורבו, הגאון רבי עזרא עטייה, שאם במידת פורענות כך, כאשר מעניש הקב"ה בעצמו, העונש קשה, כל שכן במידה טובה, כאשר משלם הקב"ה שכר טוב לצדיקים בעצמו,

שהשכר גדול הרבה מאשר ע"י שליח, שהרי אמרו [סנהדרין ק:]: גדולה מידה טובה ממידת פורענות פי חמש מאות.

וכי אסור לשבח יותר?

"נורא תהלות עושה פלא" [טו, יא]

הנה כתב הבית יוסף [או"ח סימן קיח], שהמרבה בשבחיו של מקום נעקר מן העולם [מגילה יח.]. ועל כך נשאל הגאון רבי יעקב חאגיז בעל שו"ת הלכות קטנות [חלק א סימן רסא], וכי חתם דוד המלך את ספרו, ומעתה אין רשות לאף אחד לשבח את מלך מלכי המלכים - הקב"ה?

והשיב על כך, שאם מדבר הוא אל הקב"ה בלשון נוכח, אין להרבות יותר ממה שנמצא בכתובים, כי הם השיגו את השבחים שראוי לשבח בהם את הבורא יתברך. אולם אנו הדיוטות, ואין לנו כוח לדבר בפני המלך, אולם בינינו לעצמנו מותר. וכן הוא אומר "נורא תהלות עושה פלא" - נורא תהלות בכלל הפלאים הוא, וראיה ממה שאמרו חז"ל [סנהדרין צב:], ששיבח נבוכדנצר את הקב"ה, ואמר רבי יצחק: יוצק זהב רותח בפיו של אותו רשע, הא לאו הכי מותר. וכן מובא במדרש [בראשית רבה, לב] "רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: מצינו שאומרים מקצת שבחו של מי שאמר והיה העולם בפניו, וכולו שלא בפניו, שנאמר 'אמרו לאלוהים מה נורא מעשיך' ושלא בפניו אומר 'הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו'".

והנה כתב הטור [או"ח סימן קיג] בשם הרי"ף, שלא נאסר להרבות בשבחיו של מקום אלא בתפילה, אולם לעצמו שלא בתוך נוסח התפילה מותר. וביאר הבית יוסף בשם מהר"י אבובב בטעמו של הרי"ף, שרק בתפילה אין להוסיף בשבחיו, כיוון שמתפלל לעצמו נראה שאמר תארים אלו הואיל ונצרכים לבקשתו כגון הרחום, אולם בתפילה הקבועה נראה כאומר אלו ולא יותר. אך דעת הרמב"ם [הלכות תפילה פ"ט ה"ז], שאסור בכל עניין, וכתב שלא ירבה בכינויים של שם כגון החזק, האמיץ והעוז, כי אין כוח באדם להגיע עד סוף שבחו.

ובאמת כתב המבי"ט בספרו **בית אלוקים** [שער היסודות פרק סג], שבתחילת התפילה אומרים "ה' שפתי תפתח", כדי שלא נכשל לומר שבחו של הקב"ה יותר מידי, וח"ו יאמרו לנו 'האם סיימת?'.

מדוע לא זכו לבנות את המקדש מיד בכניסתם לארץ?

"תיפול עליהם אימתה ופחד" [טו, טז]

הגאון בעל חתם סופר [שו"ת קובץ תשובות סימן יח], ביאר מה הקשר בין פסוק זה לפסוק הבא "תביאמו ותיטעמו להר נחלתך מכון לשבתך", ומדוע לא זכו ישראל לבנות את בית המקדש מיד כאשר נכנסו לארץ:

הנה אמרו חז"ל [ב"ר סג, ח] על דוד המלך "אדמוני עם יפה עיניים" - ששפך דמים ברשות סנהדרין עיני העדה, ומכל מקום נאמר לו "אתה לא תבנה בית כי דמים הרבה שפכת".

ול זאת אמר משה רבנו "תיפול עליהם אימתה ופחד", והיינו אם היו זוכים אותו הדור לכבוש את הארץ בלי חרב, וכמו שפינה הגרגשי את מקומו רק משום יראתו, אזי היו זוכים הם בעצמם לבנות את בית המקדש. וזה פירושו "תיפול עליהם אימתה" ללא חרב, ואז תביאמו לבית המקדש. אולם לא זכו לכך, שהרי שפכו דמים הרבה, ולא נבנה בית המקדש עד לאחר ארבע מאות שנה. הרי לנו, שאף אם שופך האדם את דמם של המתחייבים, מ"מ יחוש לנפשו, שהרי מגלגלים זכות ע"י זכאי [שבת לב.]. **ורבנו האבן עזרא** כתב [דברים כא, ז] בטעם עגלה ערופה, שמביאים אותה אנשי העיר הקרובה, ואפילו שהרוצח והנרצח גרים במקומות רחוקים, מ"מ כיוון שנתגלגל הדבר סמוך לעירם, מן הסתם ישנו שום עוון בידיהם.

נסים אלו רומזים לעולם הבא

"ה' ימלוך לעולם ועד, כי בא סוס פרעה" [טו, יח-יט]

"ה' ימלוך לעולם ועד" - ולמה "כי בא סוס פרעה" [ילקוט שמעוני רמז רנג]

הנה דברי המדרש תמוהים וחתומים.

הגאון רבי משה יהודה זילברברג בעל שו"ת זית רענן [חלק ב ליקוטי תורה] ביאר את דברי המדרש:

הנה מובא במסכת סנהדרין [צ:] "שאלו רומיים את רבי יהושע בן חנניה: מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות? אמר להם: מן המקרא הזה שנאמר [דברים לא, טז] "ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם" הרי תחיית המתים, "העם הזה וזנה" הרי מה שעתיד להיות". ומבואר בספרים, שקושיית הרומיים הייתה, כיוון שהקב"ה חי ונצחי וקיים לעד, צריך לכאורה שגם בריאתו תהיה נצחית, ומדוע העולם הזה קיים רק שש אלפי שנה. ותרצו, הגם שהעולם הזה יהיה נחרב, מכל מקום לעולם הבא ולתחיית המתים אין קצבה והוא נצחי.

והנה היה קשה לדברי המדרש, מדוע כתוב "ה' ימלוך לעולם ועד", והרי אין מלך בלא עם, ועתיד העולם להיחרב. ועל זה אמר "כי בא סוס פרעה", ולמה לו לקב"ה לעשות נסים אלו להטעות את המצרים ברכביהם ובפרשיהם אל תוך הים, ולקרוע את הים לישראל אשר התנה עמו הקב"ה במעשה בראשית, וכמו שאמרו חז"ל [רבה כא, ו] על הפסוק "וישב הים לפנות בקר לאיתנו" - לתנאו הראשון שהיה בעת הבריאה שייקרע הים לישראל. והביאור הוא, כדי להורות לנו שתהיה תחיית המתים, והועילו פעולות ונסים אלו לתכלית הנצח. ולכן יחד כולם הכירו כי ה' ימלוך לעולם ועד, על עם אשר יעמדו לעת אשר רבים יושני עפר יקיצו [וגם בתחילת השירה קיים רמז לתחיית המתים, וכמו שנאמר "אז ישיר משה" - לעתיד לבוא], ובוודאי נסים גדולים כאלו קיימים לעד.

ניבאו על גוג ומגוג

ביאור נוסף לדברי המדרש, ביאר הגאון רבי שלמה קלוגר מבראד ובעל שו"ת טוב טעם ודעת [מהדו"ת פתח השער מאמר ב] בדרך ההלכה והדרוש:

הנה נחלקו התנאים [ברכות יב:] אם מזכירים יציאת מצרים לעתיד לבוא או לא. והנה טעם מחלוקתם הוא, שלפי ראות עינינו נראה כי לעתיד לבוא יהיו נסים חדשים אשר לא היו עד עתה, אולם לפי האמת נראה כי במצרים היו כלולים כל הנסים

שיהיו אף בימות המשיח. ולכך מי שסובר שאין מזכירים יציאת מצרים לעתיד לבוא, סובר שבימות המשיח יהיו הנסים חדשים שלא היו כלולים במצרים, אולם חבירו סובר שביציאת מצרים היו כלולים כל הנסים שלעתיד לבוא, ולכן מזכירים יציאת מצרים גם לעתיד לבוא.

ולכן נאמר [למי שסובר שהיו כלולים שם כל הנסים] "ויושע ה' ביום ההוא את ישראל", שהושיע הקב"ה לישראל את כל הישועות שיהיו "מיד מצרים", והיינו ע"י מצרים, שעשה למצרים, מיד זה היה ישועה לישראל לעולמי עד, ולכן ראוי להזכיר את יציאת מצרים גם לעתיד לבוא. ולכן "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים", על שפת כל הגלויות שיהיו יראו גם כן את מצרים מת, ויזכירו גם אז את מפלת מצרים, שהרי היו כלולים בו כל הנסים הללו. ולכך "אז ישיר משה ובני ישראל", וגם כאשר יבוא המשיח במהרה, ישירו משה וישראל ויאמרו "אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה בים", כיוון שאז יהיו כלולים כל הנסים.

והנה מובא בילקוט [רנג], שאילו היו אומרים ישראל "ה' מלך עולם ועד" לא הייתה אומה ולשון שולטת בהם, אולם אמרו "ה' ימלוך לעולם ועד". וזה מה שאמר דוד המלך [תהלים י, טז] "ה' מלך עולם ועד אבדו גויים מארצו", כלומר אם היו אומרים ה' מלך, כבר היו אובדים הגויים מארצו.

והראיה שרצה הקב"ה שתהיה עוד גלות, שהנה ידוע כי כל דבר שנעשה אות למטה אינו בטל. ולכך הנה בטיעת המצרים היו ב' כתות, פעם נאמר "סוס ורוכבו רמה בים", והיינו שהים היה בתחילה ואותם רמה בים, ופעם נאמר "כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים", משמע שהם באו תחלה והים בא עליהם.

ולפי פשוטו טביעת המצרים בים הייתה על מה שגזרו "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו", והיינו שהיאור היה בתחילה והילדים הושלכו לתוכו, ואם כן ראוי שהמצרים יושלכו לתוך הים. אולם הכת השנייה שהייתה אות על העתיד, ניבאה על מלחמת גוג ומגוג שנאמר בו [יחזקאל לח, כב] "ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף", ולכן גם במצרים ירדו המים עליהם לסימן על העתיד שיהיה כן לגוג ומגוג. ואם כן מוכח שרצונו יתברך שיהיו עוד גלויות, ולכן אמרו "ה' ימלוך לעולם ועד".

וזה באור המדרש "ה' ימלוך לעולם ועד" ומדוע לא אמרו "ה' מלך"? מפני כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם את מי הים", ואם בשביל היאור היה

ראוי להיות להיפך, שהם יבואו לתוך המים, אלא שניבאו הם על גוג ומגוג, ולכן אמרו "ה' ימלוך לעולם ועד".

מדוע לא האריך הכתוב בשירת הנשים?

"ותען להם מרים" [טו, כא]

לכאורה, הקשו המפרשים, מדוע לא הוזכר לשון "ותשר" כמו אצל דבורה אלא לשון "ותען". ועוד קשה, מדוע נאמר "ותען להם", והרי אמרה זאת מרים לנשים, והיה צריך להיות כתוב "ותען להן"?

הגאון רבי שלמה יהודה שוורץ בעל אבני שיש [על התורה] ביאר זאת:

הנה יש לומר, שאולי הנשים לא רצו לומר כלל שירה מפני ש"קול באשה ערווה", ועל כן נאמר "ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות", שרק בכלי זמר בלבד היו מזמרות ולא בקולן. ומעתה מובן מדוע נאמר "ותען להם", והיינו שמרים ענתה לאנשים שישירו בקולם, אולם הנשים תזמרנה רק בכלי זמר ולא בקולן.

ולכן כתוב "ותען" ולא "ותשר", מפני שענתה להם בלשון דיבור ולא בלשון זמר - שירו אתם לה' בלשון שיר בקולכם "כי גאה גאה", אולם אנו רק בכלי זמר. וממילא מובן מדוע לא הוצרך הכתוב להאריך בלשון הזמר ששרו הנשים, כיוון שהנשים לא שרו בקולן.

מדוע שרה מרים רק על מפלת המצרים?

"סוס ורוכבו רמה בים" [טו, כא]

תמוה. מדוע אמרה מרים שירה רק על מפלת המצרים, ואילו משה ובני ישראל אמרו שירה גם על הצלת ישראל וגם על מפלת המצרים.

הגאון רבי תנחום גרשון ביליצקי אב"ד יאשינאווקא ובעל שו"ת גינת ביתן [גינת חמד דרוש כא] ביאר זאת באופן הבא:

הנה ידוע, ששבט לוי לא היה בגזרת השעבוד במצרים, ואמרו חז"ל [קידושין מ:]: שהעולם נידון אחר רובו, עשה מצווה אחת - הכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות. וכיוון שמשה ושבטו היו בכלל ישראל, אם כן רובם היו זכאים, שהרי משה רבנו שקול כנגד ששים ריבוא, ושבט לוי לא עבדו עבודה זרה. וכיוון שהעולם נידון אחר רובו, אין זה נס ופלא שנקרע הים להצלת משה וישראל עמו, שזה הוא מדרך הטבע ומתנאי מעשה בראשית, לכשיהיו ישראל זכאים ישתנו בשבילם סדרי בראשית, ועל כן לא אמרה מרים שירה על הצלת משה וישראל.

אולם על מפלת המצרים אמרה מרים שירה, שהרי לזה צריך זכות גדולה, וכמו שכתב רש"י על הפסוק "המלט על נפשך אל תביט אחריו" - אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול.

ובדרך זו יבואר הכתוב "לך רד כי שחת עמך", ודרשו חז"ל [ברכות לב.]: רד מגדולתך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל. והיינו כאשר עבדו ישראל את העגל היו רובם חייבים כליה, שהרי רק שבט לוי לא עבדו לעגל, והעולם נידון אחר רובו. אולם את זכותו של משה רבנו לא ניתן לצרף לכלל ישראל, שהרי נמצא הוא עתה בשמיים. אך הקב"ה, שהוא רב חסד, אמר למשה "לך רד", וממילא יצטרף לכלל ישראל ויהיו רוב ישראל זכאים, ובכך ינצלו מעונש על עוון העגל.

על מה הודו הנשים לקב"ה?

"סוס ורוכבו רמה בים" [טו, כא]

הנה ד"ק הגאון בעל חתם סופר בדרשותיו [שנת תקפ"ט], מדוע הנשים שרו "שירו לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה בים", ואילו האנשים הוסיפו על פסוק זה "עזי וזמרת יי ויהי לי לישועה"?

אלא פרעה גזר רק על הזכרים, ורצה להחיות את הנשים כדי שתינשאנה למצריים, ויהיו שרות חשובות ומלכות. אך הן בצדקתם לא רצו בגדולתם, ונוח היה להם להיות נשים לעובדי חומר וטיט, מלהיות שרות נכבדות למצריים.

וזה מה שאמרו חז"ל [פסחים קח.] "נשים חייבות שאף הן היו באותו הנס", ולכאורה מה החידוש בזה, והרי פשוט שהיו באותו הנס. אולם לדברינו מובן, שלכאורה לא נעשה להם נס, ואדרבה, פרעה רצה להיטיב עמם, אולם הן לא רצו בזה. וזה מה שפרשו **התוספות** "אף הן היו באותו הנס - הן היו עיקר הנס", שבזכות נשים צדקניות נגאלו אבותינו ממצרים.

ועל כן שרו "סוס ורוכבו רמה בים" על שהטילו את הבנים ליאור, ולנו לא הרע בזה, ושמחו על כך שניצלו הזכרים, והיה להם קדושה בזה. אולם לא אמרו "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה", כי לא נושעו כמו הגברים.

מדוע הסיען משה בעל כורחן?

"ויסע משה את ישראל" [טו, כב]

"הסיען בעל כרחם, שעטרו מצרים את סוסיהם בתכשיטי זהב וכסף ואבנים טובות, והיו ישראל מוצאים אותם בים, וגדולה הייתה ביזת הים מביזת מצרים, שנאמר 'תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף' [מכילתא פסחא סוף פי"ג] לפיכך הוצרך להסיען בעל כרחם" [רש"י]

ועל כך הקשה בספר **מעשי ה'**, שלפי פשט העניין ייפלא, מדוע לא הניחם הקב"ה שיתעשרו מביזת הים, והרי נאמר "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", ודרשו חז"ל [ברכות ט.], שביקש זאת הקב"ה ממושה בלשון בקשה כדי שלא יאמר אותו צדיק, ואם כן מדוע מנעם כאן משה רבנו מן האבנים הטובות?

וביאר הגאון **רבי שלמה גאנצפריד** בספרו **אפיריון** [עמוד פח], שעוד בהיותם מגושמים במצרים, לא הבינו שהרכוש האמתי אינו לא כסף ולא זהב, ועל כן הוצרכו לרכוש גדול לפי עניות דעתם. אולם לאחר שעברו בים סוף וזכו להשגה רבה, וכמו שאמרו חז"ל [מכילתא שירה ג] 'ראתה שפחה בים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן', יש להם להבין שהרכוש הגדול הינו קבלת התורה, ועל כן הסיעם משם.

אין מים אלא תורה

"ולא יכלו לשתות מים ממרה" [טו, כג]

הגאון רבי דב אשכנזי, נין ונכד לחכם צבי, בעל שו"ת נודע בשערים [חידושי תורה] ביאר את עניין המים המרים והשלכת העץ למים על דרך המוסר:

הנה אמרו חז"ל [ירושלמי פאה פ"א ה"א] על הפסוק "כי לא דבר רק הוא מכם" - ואם רק הוא - מכם. והיינו שבאמת פקודי ה' ישרים נכוחים למבין, מתוק לנפש ומרפא לעצם, ואם עיני בשר לא יחזו בנועם התורה, מידם הייתה להם זאת, מפני שלא עמלו בה כראוי. והנה כבר אמרו חז"ל "אם תעזבני יום, יומיים אעזבך", שהרי כבר נעשה מוזר מנועם התורה, ואם ירצה לשוב אליה לאחר מכן, הרי היא כמתנכרת אליו ולא יבין את טעמיה.

ולכן "וילכו שלושת ימים במדבר ולא מצאו מים", כלומר שלא עסקו בתורה ואז "ולא יכלו לשתות מים ממרה", והיינו שלא יכלו לקבל את התורה שהרי נחשבה מרה לחיכם, והטעם הוא "כי מרים הם" - מפני שהם בעצמם מרים בקרבם ולא טעמו את מתיקות התורה, ולכן קראו לנעמי מרה. ועל כן "ויורהו ה' עץ וימתקו המים", כלומר ששלח להם את עץ החיים להמתיק לחיכם את התורה, וממילא "שם לו חוק" - דברים שנעלמים מהם הטעם, "ומשפט" - דברים שיש להם טעם, שהרי מאחר שראו בעיניהם כי גם המר - מתוק הוא באמת, קבלו עליהם לקיים גם את החוקים. וזה "ושם נסהו", והניסיון הוא אם הם יוכלו להבין טעמים של דברים, ואם הקדימו נעשה לנעשה נאמר בהם "ותומת ישרים תנחם".

וסיים הכתוב "אם שמוע תשמע וכו' והישר בעיניו תעשה", והיינו לא מה שישר בעיניך אלא רק הישר בעיניו, והאזנת למצוותיו - שיש להם טעם, ושמרת כל חוקיו - שאין בהם טעם, שכרך יהיה "כל המחלה אשר שמתי במצרים" - הכבדת ליבו של פרעה, "לא אשים עליך כי אני ה' רופאך".

מדוע נצטוו עתה על מצוות פרה אדומה?

"שם שם לו חוק ומשפט" [טו, כה]

"נתן להם מקצת פרשיות שבתורה: שבת, פרה ודינים" [רש"י]

הנה בוודאי אין להקשות, מדוע נצטוו עתה על השבת והדינים, שהרי שבת שמרו עוד במצרים, ודינים ומשפטים, גם כן היו צריכים כדי לדעת מי זכה בביזת מצרים ובביזת הים. אולם קשה, מדוע היה צריך לצוות אותם עתה במצוות פרה?

וביאר הגאון רבי משה אורי קלר בעל ילקוט האורים בשם ספר תולדות יעקב [איילנברג], על פי המדרש "ויורהו ה' עץ" - עץ מר היה והמתיקו המים, נס בתוך נס, ודבר זה ראו עיניהם. ומובא במדרש, ששאל אותו המין בעניין פרשת פרה אדומה, כיצד היא מטמאת טהורים ומטהרת טמאים, והנה דבר זה הוא תמוה גם לבני ישראל.

אך עתה כאשר ראו, שהשליך משה רבנו עץ מר למים המרים, וימתקו המים מאותו עץ המר, שם שם לו חוק, והיינו חוק הפרה, שמטמאת טהורים ומטהרת טמאים, שלא יהרהרו אחרי מצוות ה'.

שתי בחינות בעבודת ה'

"אם שמוע תשמע לקול ה' אלוקיך" [טו, כו]

צריך להבין, מדוע פרטה התורה ואמרה: שמיעה בקול ה', עשיית הישר, האזנה למצוות ושמירת כל החוקים.

הגאון רבי מאיר מיכל רבינוביץ' בעל שו"ת המאיר לעולם [דרוש ג] ביאר זאת:

הנה ידוע, שצריך האדם לעבוד את בוראו בשתי בחינות: האחת - מצד אדנותו של הקב"ה, שצריך לשמוע בקולו כעבד השומע לקול אדונו, אעפ"י שמצד עצמו לא היה ראוי הדבר לשומרו, מ"מ צריך לקיימו כיוון שציווה האדון על כך. השני - לקיים את המצוות כמו חולה המקיים את ציווי הרופא, שראוי לקיים את הדבר מצד עצמו. ובכל אחת מהדרכים ישנה תועלת, שהנה העבד הצריך לשמוע בקול אדונו, דרכו

לעשות גם מה שלא ציווה אותו האדון, למען יפיק רצון ממנו, וכן כתב בעל העקדה [פרשת וזאת הברכה שער קה], שישנם חסידים ואנשי מעשה אשר קבלו עליהם מיני חסידות אעפ"י שלא נצטוו בפירוש. וכן סמכו חז"ל [בבא מציעא קט.] את הפסוק "ועשית הישר והטוב בעיני ה' אלוהיך" על דיני בר מצרא, והיינו כיוון שכל בר דעת מבין שזה רצון הבורא, צריך לקיים זאת מכיוון שזה רצונו.

אולם כל זה אמור בעבד הצריך לשמוע בקול אדונו, אך חולה השומע לקול הרופא, אסור לו להוסיף דברים מעצמו אשר לא ציווה עליהם הרופא. וכל זה אמור במשפטים אשר האדם יכול לשפוט אותם אם הם ישרים בעיני ה', אך החוקים, שאי אפשר לדעת אם הם טובים אלא אם יצווה אותם ה' בעצמו, הדבר הוא להיפך, שיותר טוב אם ישמור אותם האדם מצד שהם טובים כמו ציווי הרופא לחולה.

וזהו פירוש הפסוק: "והיה אם שמוע תשמע לקול ה' אלוהיך" - מצד אדנותו, אע"פ שהדבר מצד עצמו לא היה ראוי לשמור, התועלת מזה תהיה "והישר בעיניו תעשה", כלומר שתעשה אפילו דברים שלא ציוו אותך בפירוש, הואיל ואתה יודע שהוא ישר בעיני ה'. "והאזנת למצוותיו" - שתשמור את המצוות גם כן מצד שתאמין שיש בהם תועלת עצמי, וכמו ציווי הרופא לחולה, ממילא "ושמרת כל חוקיו" - שלא תשאיר אף אחד מהם לבלתי שמור אותם כי לא שמעת אותם, ואז הברכה תהיה "כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך" כי אני ה' רופאך - אני גם אדון לך וגם רופאך, והיינו בבחינת הרופא.

מהי המחלה שהקב"ה שם במצרים?

"כל המחלה אשר שמתי במצרים" [טו, כו]

הגאון רבי פנחס הלוי הורביץ בעל הפלאה על מסכת כתובות [פתחא זעירא אות כה] ביאר מהי המחלה שהקב"ה שם במצרים:

הנה עיקר המחלה שה' שם במצרים, היא חיזוק לב פרעה ועבדיו כנגד ה', וזה היה גם כאשר רדפו אחרי בני ישראל, וכמו שנאמר "ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף אחרי בני ישראל", וזה היה כדי להטעותם ועל ידי זה יאבדו.

ולכן אמר "ושמרת כל חוקיו", שכאשר יבוא לך דבר שאין אתה מבין מחמת קושיה או ספק, תשמור אותו ותעיין בן היטב, כי בוודאי "כל המחלה אשר שמתי במצרים" כדי להטעותם להאבידם "לא אשים עליך", ואדרבה תדע כי אני ה' רופאך, והיינו על ידי זה תתעלה יותר, וזה מה שכתוב "ושם נסהו" - זהו הניסיון.

מדוע דווקא תמרים?

"שבעים תמרים" [טו, כז]

"כנגד שבעים זקנים" [רש"י בשם המכילתא]

ועל כך הקשה הגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א בספרו **טעמא דקרא** [עמוד מו], מדוע רמז להם זאת הקב"ה דווקא בתמרים ולא בעץ פרי אחר?

והנה אמרו חז"ל [פסחים פז:]: "לא הגלה הקב"ה את ישראל לבבל אלא כדי שיאכלו תמרים ויעסקו בתורה". ובירושלמי [תענית פ"ד ה"ד] מובא "קודם לארבעים שנה עד שלא גלו ישראל לבבל, נטעו תמרים בבבל כדי שיהיה להוטים אחר מיני מתיקה, שהיא מרגלת לשון התורה".

הנה מבואר, שתמרים הרי הם סגולה לכך שיעסקו בתורה, ולכן היו התמרים כנגד הסנהדרין העוסקים בתורה.

האם אכלו ישראל בשר במצרים?

"בשבתנו על סיר הבשר" [טז, ג]

הנה ד"ק הגאון רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מצאנז ובעל שו"ת דברי יציב [חלק א סימן רס אות יג], שהזכיר הכתוב בעניין הבשר "בשבתנו" ולא באכלנו, ויש לומר בזה, שהיו ישראל נזהרים כבר במצרים מאכילת טרפות ונבלות, ולא אכלו בשר. ומצא סמך לדבריו ברש"י [ע"ז סח:]: שכתב, שקצים ורמשים - מאוסים

ואנשים בדלים מהם מבלי אזהרת התורה. וכתב על כך, ששמח לראות שכן כתב החתם סופר [על התורה].

ואפשר, הוסיף האדמו"ר מצאנז, שבזכות זה ניתן להם מצוות קרבן פסח. ובזה גם יבוארו דברי ההגדה "הא לחמא ענייא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים" - דווקא לחם ולא בשר.

מדוע הוריד להם את המן?

"למען אנסנו הילך בתורתי אם לא" [טז, ד]

"הה"ד 'מקים מעפר דל' - אלו ישראל שהיו משוקעים בטיט ובלבנים במצרים, והוציאן ממצרים בקומה זקופה שנאמר 'ואולך אתכם קוממיות' " [רבה כה, ח]

הגאון רבי אברהם יהודה שוורץ בעל שו"ת קול אריה [פתח טוב אות יד] ביאר את דברי המדרש:

הנה ידוע, שהאדם הולך בקומה זקופה וכל שאר בעלי החיים הולכים בקומה כפופה, משום שכל דבר נמשך לשורשו, ועל כן האדם, שהוא חלק אלו-ה ממעל, הולך בקומה זקופה, כי שורש נשמתו נמשך למעלה, ואילו הבהמה, שהיא חלק גשמי מן העפר, נמשכת למטה ועל כן הולכת בקומה כפופה. ואף שגם באדם נמצא חלק גשמי והיינו הגוף, מ"מ כיוון שנברא האדם למען יגביר כוח הנפש על כוח הגוף, ויהיה מושל בגופו, על כן כוח הנשמה שבו מושך אותו למעלה.

ומכל מקום נתן הקב"ה ביד האדם לבחור בין הטוב לרע. ועל כן הרשעים, שהולכים אחר תאוות גופם, ומגבירים את הגוף על הנפש, הרי הם כבהמה בצורת אדם וכאילו הולכים בקומה כפופה כבהמה. אולם מי שמגביר את נפשו על גופו, נחשב כאילו הולך בקומה זקופה.

והנה ישראל היו משוקעים במצרים במ"ט שערי טומאה, וגופם גבר על נפשם, וע"כ נמשכו כלפי מטה כבהמה. אולם רצה הקב"ה להוציאם ממעמד זה ולתת להם תורה ומצוות שיוכלו לבוא לידי בחירה, מפני שעתה, כאשר היו שקועים בגשמיות, לא

היה חלק נשמה מן הצד השני, כדי שיוכלו לבחור בין הטוב לרע. ולכן הוריד להם הקב"ה מן לאכול, שהוא לחם אבירים, לחם שמלאכי השרת אוכלים, והיה מזכך אותם מאוד, וע"י זה יכולים היו לבוא לדרך האמצעים ולידי בחירה. ועל כן אמר הכתוב "למען אנסנו הילך בתורת", והיינו שעל ידי הלחם הרוחני אוכל לנסות אותם אם יוכלו לבחור בטוב, ובלעדי זה ודאי שלא היו יכולים לבחור בטוב, שהרי גופם גבר על נפשם.

ועל כן אומר המדרש "מקימי מעפר דל" - אלו ישראל שהיו שקועים במצרים, והרשעים נחשבו כבהמה, והוציאם הקב"ה ממצרים בקומה זקופה, כלומר שזקף קומתם ע"י אכילת המן, שהזדככו על ידו ושבו לידי בחירה, והיינו לדרך האמצעית.

אם לא ידעו מה הוא - מדוע נקרא שמו מן?

"ויאמרו איש אל אחיו מן הוא, כי לא ידעו מה הוא" [טז, טו]

הנה הקשו המפרשים, אם לא היו יודעים מה הוא, הכיצד קיימו ואמרו שהוא מן?

הגאון רבי עזריה פיג'ו בעל בינה לעתים [עת דודים - דרוש מג] ביאר זאת:

הנה ביאר רש"י [שם] שהוא הכנת מזון, כמו "וימן להם המלך" [דניאל א, ה]. ואפשר לומר, שכאשר ראו דבר דק כזה, על הצורה ההיא, חשבו שאין זה ממש עצם המזון שיאכלו לפרנסתם, אלא אוכלים אותו בתחילת הסעודה כדי לעורר את תאוות האכילה, או כדי ללפת בו את הפת. וזה הוא "מן הוא" - זה מזמין ומכין את התעוררות האכילה. ואמרו כן, לפי שלא ידעו והכירו את עיקר מהותו. אולם אז אמר להם משה "הוא הלחם" - לא כמו שאתם סוברים, שזה גורר את תאוות האכילה, אלא הוא עיקר האכילה והלחם, כי נתנו ה' לכם לאכלה.

ועל זה אמר שלמה המלך "לכו לחמו בלחמי", כלומר אל תחשבו כי לאכול לחמה של תורה, תצטרכו לחכמות שונות, שתהיינה אצלה כערך הלפת אצל הפת, אלא כל החכמות תמצאו בה, כמו שנמצאו במן כל הטעמים [יומא עה.]. ועל זה אמרו חז"ל [תנחומא בשלח, כ] "לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן", והיינו שהתורה ניתנה לאלה שטועמים בלימודה את כל טעמי החכמות כעניין המן.

ובכך נוסף ונאמר, שנמשלה התורה לחמשה משקאות הללו: **למים** - כי התורה קלה מאד להימצא לכל מי שדורש אותה, שנאמר "הוי כל צמא לכו למים". **ליין** - שהתורה מחדדת את השכל ללוקח ממנה שיעור הראוי. **לדבש** - שיהיו מזונותיו מתוקנים לו בלי צער. **לחלב** - תדריך אותו אל ליבון השלמות וטוב המידות. **לשמן** - עומדת בפני עצמה, כמו שמן שלא מתערב עם משקים אחרים.

הדיוק מן הפסוק לגבי סעודה שלישית

"היום לא תמצאוהו בשדה" [טז, כה]

הנה דרשו חז"ל [שבת קיז:] מן הפסוק הזה, שצריך לאכול בשבת ג' סעודות, מדכתיב בפסוק ג' פעמים היום שנאמר "ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה".

ולכאורה יש לדקדק, מפני מה כתוב בשתי הפעמים הראשונות בלשון אכילה, ואילו בסעודה שלישית נאמר בלשון "היום לא תמצאוהו בשדה"?

הגאון רבי מאיר יחיאל הלוי, האדמו"ר מאוסטרובצא, בעל מאיר עיני חכמים, [מהדורה תליתאה] ביאר זאת על פי ההלכה:

הנה מובא באחרונים, שבשעת הדחק יש לסמוך על הפוסקים הסוברים, שבסעודה שלישית אין צריך פת ויוצאים ידי חובה אפילו בפירות או שאר דברים, אולם בשתי הסעודות הראשונות צריך דווקא פת. ועניין זה ניתן למצוא רמז בפסוק, שבשתי הסעודות הראשונות נאמר "אכלוהו היום כי שבת היום לה'", אך בסעודה השלישית נאמר "היום לא תמצאוהו בשדה", משמע שאם היו מוצאים בשדה היו יכולים לאכול תיכף ומיד, שהרי לדעת הפוסקים הנ"ל סעודה זו אינה צריכה פת, וממילא לא היו צריכים לאפות אותו כדי שיהיה פת.

ולדעת רוב הפוסקים שגם בסעודה שלישית צריך לאכול פת דווקא, יש לומר שבשתי הסעודות הראשונות צריך לקדש על היין, וממילא אפילו אם היו מוצאים בשדה לא היו יכולים לאכול, שהרי אין קידוש אלא במקום סעודה ובשדה לא

מצוי יין. אולם בסעודה שלישית נאמר "היום לא תמצאוהו בשדה", משמע אם היו מוצאים היו יכולים לאכול תיכף ומיד.

מהי הברכה שברכו על המן?

הנה בעניין זה רבו הדעות באחרונים:

א. בעל **בני יששכר** [מאמרי השבתות מאמר ג' אות ג'] הביא בשם הרמ"ע **מפאנו**, שברכת המן היא "המוציא לחם מן השמיים", וכן הביא בשמו בשו"ת **תורה לשמה** [סימן סג].

ב. הרמ"ע **מפאנו** כתב בשם יש אומרים שאין המן צריך ברכה כלל, משום שלא היה בו שום פסולת ואין צריך בירור. וכתב על כך **בעל בני יששכר**, שכל זה מדובר לעתיד לבוא בסעודת ליוויתן, ואפשר שבמדבר לא היו צריכים לברך אולם לעתיד יברכו עליו. וכן העיר על זה בשם הרה"ג המקובל מהר"ר **ישראל דוב**, שיש לומר שלא בירכו על המן כלל, כיון שהוא לחם אבירים הנבלע ברמ"ח איברים, כמניין מחספס, [יומא עה:], וכל עיקר הברכה לבירור ניצוצות להפרידם מן הפסולת, וזה לא שייך במן, ואולי לא כתב כן הרמ"ע אלא לגבי לעתיד לבוא, אבל המן שבמדבר לא היה צריך ברכה כלל [עיין בשו"ת **זכר יהוסף** ח"א סימן עח אות לז, שו"ת **לב אברהם** סימן קיב].

ג. בעל **שפתי צדיק** [אות סז] כתב שלדעת הספורנו שכתב, שלקיטת המן הייתה חילול שבת משום עוקר דבר מגידולו, משמע שהיה נחשב מחובר לקרקע, ואם כן יש לברך עליו המוציא לחם מן הארץ. אולם **בנשמת אדם** [כלל קנב ס"א] כתב שלא ברכו עליו ברכה זו.

ד. בעל **גן רוזה** [פרשת בשלח] כתב שברכתו בורא מיני מזונות, הואיל וכתוב בו "וטעמו כצפחית בדבש". אולם **הגאון רבי חיים פלאג'י** בספר **נפש חיים** [מערכת מ' אות קן] כתב, שבמדבר הייתה קביעות אכילתם על המן, ועל פת הבאה בכיסנין, אם קובעים עליהם סעודה מברכים המוציא לחם מן הארץ.

ה. בעל סוכת דוד [אות קמה] הסתפק לדעת הסובר שצריך ברכה, האם ברכו לעולם המוציא, או שמא כיוון שמשנתנה למיני מאכלים אחרים, יברך בכל פעם ברכת אותו מאכל שטועם בו.

האם יכלו לטעום טעם איסור במן ?

הנה החיד"א בספרו חומת אנך [בהעלותך אות ו] ובספרו פתח עיניים [חולין קט:]: דן, האם יכלו בני ישראל לחשוב על אכילת איסור בעת שאכלו את המן, והאם המן היה נחשב לאיסור?

החיד"א פושט את ספקו על פי המעשה המובא בגמרא [חולין קט:]: שאשת רב נחמן, ילתא, שאלה אותו, האם יש מאכל בעולם שטעמו כטעם בשר בחלב? והשיב לה רב נחמן שהכחל (דד הבהמה) - טעמו כטעם בשר בחלב. ולכאורה מוכיח מכאן החיד"א שאפילו שטעמו כטעם המין האסור, היות והוא מין היתר - מותר.

אולם הגאון רבי יוסף ענגיל בעל גילויני הש"ס [ברכות מח:]: הביא ראיה ממדרש תלפיות [ענף יין] לחייב במקרה הזה. הנה מבואר, שנדב ואביהוא מתו מפני שנכנסו שתויי יין למקדש, והיינו שהיו שותים מי באר וכיוונו במחשבתם לייין. והרי על שאר משקים מתחייבים רק מלקות ולא מיתה? אלא על כורחך שהיה נחשב כיון ממש, והוא הדין במן שחשבו עליו ללחם - לחייב ברכת המזון ולאכילת חמץ בפסח.

אמנם הגאון רבי מאיר בלומנפלד בעל שו"ת פרח שושנה [סימן לה] דחה את דבריו, שהרי גם אם חשבו ישראל בפסח לטעום טעם חמץ, מכל מקום כיוון שהתורה הזהירה רק על חמץ ממש שנעשה מחמשת מיני דגן, והמן הרי לא היה ממין קמח - לא התחייבו באכילת חמץ. ונדב ואביהוא שהתחייבו מיתה, יש לומר ששתו יין לפי מחשבתם שאפשר גם להשתכר ולכן התחייבו.

וסיים את דבריו בראיה ממסכת סנהדרין [נט:], שאדם הראשון אכל בשר שבא לו מן השמים אף שהיה לו אסור לאכול בשר. מוכח מכאן שאין חל חיוב איסורים על דברים הבאים מן השמים.

כיצד היה המן נבלע באיברים ?

הנה נשאל הגאון רבי יעקב חאגיז בעל שו"ת הלכות קטנות [סימן רפב], כיצד היה המן נבלע באיברים והיו טועמים ממנו מכל טעם שרצו?

והשיב על כך, שבכל הארץ נתן הקב"ה כוח וסגולה להוציא פרי למינו, וכמו שמובא בחז"ל [קהלת רבה], ששלמה המלך היה יודע מאיזה מקום מוצא הפלפלין וכן כל מין ומין, והיה נוטע בירושלים עץ כל פרי.

ולגבי השאלה כיצד היו טועמים מכל מין שרצו, ביאר רבי יעקב, שהאדים העולים מן הארץ הם המשקים את כל פני האדמה, ואם כן כאשר גזר ה' יתברך שיעלו אדים מכל כוחות האדמה מכל העולם כולו, שנברא בשביל בני ישראל בניו, הייתה בבוקר שכבת טל סביב למחנה, והיא הייתה מורכבת מן האדים האלה שהיו בהם כל מיני מטעמים ואבנים טובות ומרגליות.

ובסוף תשובתו ביאר כיצד היה נבלע המן באיברים - ודע, שכל הדברים הרוחניים בעולם הזה, הם מלובשים בגוף חומרי. ומי שידע להפריד את העפר והמים מן הפירות, מה שיישאר בחוץ יהיה נבלע באיברים, ולא יצטרך ליציאה בחוץ, כי הזבל והעיפוש המתהווה מן היסודות הכבדים, כאשר יובדלו על ידי מלאכה, לא יצטרך לשום דבר.

והנה החזון איש [או"ח סימן כה סק"ד] הקשה, כיצד ברכו על המן ברכת המזון, והרי היה נבלע באיברים, ואם כן התעכל מיד ואי אפשר לברך לאחר מכן. אולם על כך יישב הגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א בספרו טעמא דקרא [עמוד מו], שבאמת היה למן את כל התכונות של הלחם, ולא היה נבלע באיברים עד לאחר שיעור עיכול, ורק אז היה נבלע באיברים, ועל כן היו יכולים לברך עליו.

מדוע דווקא צנצנת של חרס?

"קח צנצנת אחת ותן שמה מלוא העומר מן" [טז, לג]

"צלוחית של חרס כתרגומו" [רש"י]

הנה הגאון רבי יוסף שאול נתנזון רבה של לבוב ובעל שו"ת שואל ומשיב [מהדורה ד חלק ב סימן קצו] ביאר, מדוע ציווה הקב"ה להניח את המן דווקא בצנצנת של חרס:

הנה אמרו חז"ל [נדה יז.], ששלג שנטמא מקצתו לא נטמא כולו, והרי זה נידון כגרגירי חרדל שאין נטמא אלא מקום מגעו כאשר יש בו כביצה, ואם לאו אינו נטמא כלל [עיין בתוספות שם]. והנה התורה העידה על המן שהיה דק ככפור, ואם כן לכאורה לא היה מקבל טומאה, שהרי אין כאן כביצה בבת אחת. אמנם כיון שאמרה תורה קח צנצנת אחת, הרי זה כמו דכתיב "כף אחת" ודרשו על כך חז"ל במסכת מנחות [כ"ד:], שהתורה עשתה כל מה שבכף אחת, ואם כן, יש כאן צירוף.

והנה לפי זה כתב הגאון בעל שואל ומשיב, יש לומר שבאופן שכל האפשרות לקבלת טומאה, נוצר רק מכוח היותו בתוך הכלי שמצרפו לאחת, לזה מועיל חותמת ע"י צמיד פתיל, להחשיבו שאינו מונח בתוך האהל אף בקדש.

מדוע ציווה הקב"ה את משה להכות את הסלע?

"והכית בצור ויצאו ממנו מים" [יז, ו]

הנה לכאורה תמוה, שהרי במי מריבה ציווה ה' את משה לדבר אל הסלע ולא להכותו, וכאשר הכה אותו נענש על כך, ומדוע כאן, ציווה ה' את משה דווקא להכות את הסלע ולא לדבר אליו?

הגאון רבי אריה יהודה לייב בעל לוית חן ואור יקרות [על התורה] ביאר זאת:

הנה מובא במסכת בבא מציעא [פו:] "תנא דבי רבי ישמעאל: בשכר שלושה - זכו לשלושה. בשכר חמאה וחלב - זכו למן. בשכר "והוא עומד עליהם" - זכו לעמוד ענן. בשכר "יוקח נא מעט מים" - זכו לבארה של מרים, משמע שזכו ישראל לדברים אלו בזכות אברהם אבינו. אולם במסכת תענית [ט.] מובא, שזכו ישראל למן בזכות משה, לענני כבוד בזכות אהרן, ולבאר בזכות מרים. וישב המהרש"א [שם], שבזכות אברהם לבד היו זוכים בזה רק לשעה, ובזכות מרים זכו לבאר לכל אותם ארבעים שנה שהיו במדבר [ארבעים שנה לאו דווקא, שהרי מרים נפטרה עוד לפני כניסתם

לארץ], ולכן כאשר מתו נסתלקו מתננות אלו. הרי לנו, ששלוש מתננות אלו היו תחילתן בזכות אברהם, אולם לאחר מכן היו בזכות משה, אהרן ומרים.

והנה מובא ב**אלשיך** [פרשת בהעלותך] על הפסוק "פה אל פה אדבר בו", שהייתה השכינה מדברת מתוך גרונו של משה. ואם כן כאן, כאשר באו המים בזכות אברהם, הוצרך הקב"ה לצוות את משה להכות את הסלע, כדי שידעו ישראל שהמים באו ע"י שליח, והיינו בזכות אברהם שאמר "יוקח נא מעט מים", ואילו באו המים ע"י דיבורו היה אפשר לומר שזה ע"י הקב"ה בעצמו, שדיבורו הוא דיבור של הקב"ה שדיבר מפיו, ולא היה רמז לזכות אברהם שאמר "יוקח נא" ע"י שליח.

ולכן ציווה אותו להכות את הסלע, כדי שידעו בברור שמשה הוא השליח להוציא מים. אולם במי מריבה, שכבר היה זה בזכות משה, לא היה צריך להוציא מים דווקא ע"י שליח, ולכן אז ציווה אותו לדבר אל הסלע ולא להכותו.

אם קלקלו בדיבור - לא יעזור הדיבור

יישוב נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי שלמה קלוגר מבראד בעל שו"ת טוב טעם ודעת [חלק א תשובה רעט הוספה ד]:

הנה מובא במדרש רבה [כו, ב] "ויבא עמלק" - לעם לא היה מים, לצאן ובקר היה מים. והיינו שהמדרש בא לתת טעם, מדוע בפרשת בשלח ציווה ה' את משה להכות, ואילו בפרשת חוקת ציווה אותו לדבר, שהנה כאן אמרו ישראל "להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא", ובאמת שקר דברו שהרי היה מים לצאן ולבקר, ואם כן קלקלו הדיבור בחינם, ולכך לא יועיל שום דיבור אלא הכאה.

אולם בפרשת חוקת, הגם שאמרו "למות שם אנחנו ובעירנו", אולם לא אמרו בצמא וכוונתם הייתה ברעב וכדומה, וכמו שאמרו "לא מקום זרע ותאנה וגפן ורימון". ועל כן ציווה אותו שם הקב"ה לדבר ולא להכות.

מדוע נלחם עמלק דווקא ברפידים?

"וילחם עם ישראל ברפידים" [יז, ח]

הנה מובא בתנא דבי אליהו [פרק כג], שרפו ידיהם מן המצוות, ומובן מדוע הגיע עמלק. אך הגאון רבי יוסף חיים סובל בעל חידושי פרח הגפן, ביאר ביאור נוסף מדוע הגיע עמלק על פי דרך הקבלה:

הנה כתב החיד"א בספרו נחל קדומים [פרשת בשלח] בשם רבני אשכנז, שנגזר על ישראל להיות במצרים ת"ל שנה כמניין ה' פעמים אלקים, אולם נשתעבדו רק פ"ו שנה בקושי השעבוד כמניין פעם אחת אלקים, וארבע פעמים אלקים נהפכו לשמות הוי"ה, ואלו הן ד' לשונות גאולה וד' כוסות, וכוס בגימטריה פ"ו.

והנה ע"י נסות בני ישראל את ה' לאמר "היש ה' בקרבנו אם אין", שוב נתעורר עליהם ד' פעמים אלקים כמניין רפידים, וד' פעמים הוי"ה בנוסף לפעם אחת אלקים הוא כמניין עמלק, ולכן מיד "ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים", כדי לעורר עליהם את הגבורות. וכתב בעל מאור ושמש על הפסוק "ויסר את אופן מרכבותיו", שעיקר שמות הגבורות הם ה' שמות אלקים, ומובא בכתבי האר"י הקדוש, שעל ידי שישראל עושים תשובה הם מאירים ה' שמות הוי"ה של רחמים על הגבורות, וזה ביאור הפסוק "עין ה' על יראיו", וה' פעמים הוי"ה בגימטריה עין.

והנה רצה עמלק לעורר את הגבורות משמות אלוקים, ולזה נאמר "ויאמר משה אל יהושע וכו' מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה", הגבעה - ה' גבורות ה' ע"ב, כלומר להמתיק ה' גבורות שיהפכו לה' פעמים חסד, וחסד בגימטריה הוא ע"ב. ועל זה אמר "ומטה האלוקים בידי", כלומר להטות ה' פעמים אלקים בידי בגימטריה הוי"ה, וייהפכו לשמות הוי"ה. וכאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, והיינו כל זמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את ליבם לאביהם שבשמיים ועושים תשובה, מאירים הם ה' שמות הוי"ה על הגבורות, ואז מתגלים החסדים על ישראל.

מדוע ציווה משה את יהושע להילחם בעמלק?

"ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים" [יז, ט]

הנה הקשו המפרשים, מדוע ציווה משה את יהושע להילחם בעמלק, ולא הלך להילחם בעצמו?

ישוב לכך, יישב הגאון רבי שמואל ראבין בעל עיני שמואל על הש"ס [שם]:

הנה ידוע, כי עיקר כוח הכישוף הוא, שבתחילה מכניס המכשף עין הרע באותו האיש שרוצה להשפיע עליו, ולאחר מכן יכול לחול הכישוף. ואמרו חז"ל [ברכות כ.]. על הפסוק "וידגו לרב בקרב הארץ" - מה דגים שבים אין הרע שולטת בהם, אף זרעו של יוסף אין הרע שולטת בהם. ולכך אדר, שהוא מזל דגים, אין הכישוף שולט בו.

ויש לומר שמטעם זה, אמר משה דווקא ליהושע להילחם בעמלק, שהרי מלחמת עמלק הייתה גם כן ע"י כישוף, ולכן בחר ביהושע שבא מזרעו של יוסף, שלא שלט בו עין הרע, וממילא גם הכישוף לא ישלוט בו.

מדוע התפלל משה בראש הגבעה?

"ומשה אהרן וחור עלו ראש הגבעה" [יז, י]

"והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל" - וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה, אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבן לאביהם שבשמיים היו מתגברים, ואם לאו היו נופלים" [ראש השנה כט.].

על כך הקשה המהרש"א [שם], מדוע התפלל משה בראש הגבעה, והרי דרך המתפללים בכל מקום לעמוד במקום עמוק, וכמו שאמר דוד המלך "ממעמקים קראתיך ה'".

אלא שראה משה את בני ישראל, שלא היה לבן לשמיים, שהרי במן נאמר "עד אנה מאנתם לשמור מצוותי", ובמי מריבה נאמר "על נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין", ועל כן מיד בא עמלק, ולולי חטאם לא היו יכולים לשלוט בהם שום אומה

ולשון. ולזה הראה להם הקב"ה בתפלת משה את זאת, אשר ידיו פרושות לשמיים, ובכוונת ליבם תלוי הדבר, ואם מסתכלים למעלה ומכוונים את ליבם לאביהם שבשמיים מתגברים.

ועל כן עלה משה לראש הגבעה כדי שיראו ישראל במלחמתם את ידי משה, ועל פי זה יוכלו לכוון את ליבם לאביהם שבשמיים. וכן העניין בשרף על הנס [פרשת חוקת], שלפי שחטאו ישראל במן ואמרו עליו "ונפשנו קצה בלחם הקלוקל", הוצרך משה להתפלל עליהם, ובשימת השרף על הנס הראה להם שלפי רוע כוונתם שלא לשם שמיים נענשו.

תפילת משה הייתה שגורה בפיו

על דברי המשנה הנ"ל "אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבן לאביהם שבשמיים היו מתגברים, ואם לאו היו נופלים", הקשה הגאון רבי חיים יצחק רפפורט בעל עיני יצחק על הש"ס [שם], כיצד הוציאה המשנה את הכתוב מידי פשוטו, והרי תלה הכתוב את הניצחון בהרמת ידיו של משה דווקא.

וביאר המגיד מזוילקומיר, שהנה מובא במסכת ברכות [לד:], שפעם אחת חלה בנו של רבן גמליאל, ועל כן שיגר שני ת"ח לרבן יוחנן בן זכאי לבקש עליו רחמים. כיוון שראה אותם עלה לעלייה וביקש עליו רחמים. בירידתו אמר להם "לכו שחלצתו חמה". אמרו לו "וכי נביא אתה?" א"ל "לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך מקובלני, אם שגורה תפילתי בפי יודע אני שהוא מקובל, ואם לאו יודע אני שהוא מטורף". ועוד מובא שם, המתפלל וטעה סימן רע הוא לשולחיו.

ולכן עתה, כאשר היו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את ליבם לאביהם שבשמיים, סייעו בזה למשה רבנו שנעשתה תפילתו שגורה בפיו, וידיו היו נשואות למעלה בקלות, וע"י זה נתקבלה תפילתו.

מדוע היו ידי משה כבדים?

"וידי משה כבדים" [יז, יב]

כתב רש"י בשם המכילתא "בשביל שנתעצל במצווה ומינה אחר תחתיו נתייקרו ידיו". אולם בתרגום יונתן בן עוזיאל כתב טעם אחר לכך שכבדו ידיו, כיוון שעייב משה רבנו את הקרב למחר ולא הזדרז באותו היום.

ולפי דברי התרגום הנ"ל, חידש הגאון רבי שלמה קלוגר מבראד בעל שו"ת טוב טעם ודעת [חלק א תשובה רטו] הלכה למעשה:

הנה כתב הרמ"א בהלכות כבוד רבו [יו"ד סימן רמב סעיף כב] "ואם רצה לעבור רבו רק על איסור דרבנן, אפילו הכי צריך למחות בידו". ועל כך הביא אב"ד בראד ראייה כנגד הרמ"א, שהנה מובא בילקוט ראובני על פסוק זה "ויעש יהושע כאשר אמר לו משה - מה שנתפקד שלא עבר על גזרת משה". והוא תמוה, כיצד יעלה על הדעת שיהושע יעבור על גזרת משה.

אולם לפי דברי התרגום הנ"ל יש לומר, שאולי יש לעבור על גזרת משה לעכב את הקרב למחר, הואיל וזריזין מקדימין למצוות, ומכל מקום לא עשה זאת יהושע מיד אלא למחר. ואע"פ שדין זריזין מקדימין למצוות הוא מן התורה, מ"מ לא מיחה ביד משה אלא עשה זאת לפי פקודתו.

ומוכח מכאן, שדווקא בדבר המפורש בתורה צריך למחות בו, אולם בדבר שאינו מפורש בתורה לא ימחה ביד רבו. וכעין זה פסק השולחן ערוך [או"ח סימן תרח] בדיון נשים שאינן מוסיפות מחול על הקודש שאין צריך למחות בידם, הואיל ומוטב שיהיו שוגגות ואל יהיו מזידות.

מדוע לא סיים יהושע למחות את עמלק?

"ויחלוש יהושע את עמלק" [יז, יג]

הנה לכאורה יש לתת טעם, מדוע החליש יהושע את עמלק ואת עמו, אך לא זכה לכלות את זרעם לגמרי.

הגאון רבי יום טוב ליפמן בעל שו"ת עונג יום טוב [הקדמה אות ט] ביאר זאת:

הנה אמרו חז"ל [ר"ה כט.] "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל" - וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה, אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבן לאביהם שבשמיים היו מתגברים. והנה לא מצינו זאת בשום מלחמה, שהיו ישראל צריכים לקשור את לבם לאביהם שבשמיים בזמן המלחמה, אלא הכהן המשיח היה מדבר עמם בתחילת המלחמה ואומר "שמע ישראל, אתם קרבים היום למלחמה, אל ירך לבבכם", וכיוון שמחזק אותם בתחילה, היו נלחמים על דעת כן, אולם לא היה הכרח להזכירם בכל רגע, לבל יסיחו דעתם מאביהם שבשמיים.

אך העניין הוא על פי מה שכתב הרמב"ן [ויקרא יח, כה] על הפסוק "ותטמא הארץ": "והנה הכתוב אמר 'בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים, כי חלק ד' עמו'. כי ה' הנכבד ברא הכול ושם כוח התחתונים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באיצטגנינות. וזהו שנאמר 'אשר חלק ה' אלוקיך אותם לכל העמים'. כי חלק לכולם מזלות בשמים, וגבוה מעליהם מלאכי עליון נתנם להיותם שרים עליהם, כעין שכתוב ושר מלכות פרס עומד לנגדי. וכתוב 'והנה שר יון בא' ונקראים עליהם מלאכים כדכתיב 'ואני נותרתי שם אצל מלכי פרס'. וד' הנכבד הוא אלוקי האלוקים ואדני האדונים לכל העולם".

והנה מובא בזהר הקדוש [פרשת כי תצא], ששרו של עמלק הוא הכוח המחטיא לבני אדם, אשר קראוהו חז"ל יצר הרע, והוא השטן שיוורד ומסית, עולה ומקטרג. וצריך האדם מתחילה, בבחירתו הטובה, לעמוד כנגדו בכל מאמצי כוחו, ואז יעזור לו הקב"ה לגבור על יצרו. אולם אם לא יתנו ישראל את עיניהם לאביהם שבשמיים, יגבר עמלק בכוח שרו, אשר לא ינוצח כי אם בכוח בחירה חופשית ויראת ה' טהורה. זאת הסיבה, שבמלחמה זו הוצרך משה להרים את ידיו ולהזכיר לישראל, לבל ירפו ממחשבתם לשעבד את לבם לשמיים אפילו רגע אחד.

ומפני זה, הקדימה התורה את מינוי המלך למלחמת עמלק, יען כי לא נמצא בחירה חופשית בשום אדם כמו במלך, וכמו שאמרו חז"ל [הוריות] "נשיא זה מלך שנאמר 'אחת ממצוות ה' אלוקיו' ", שאין עליו מורא בשר ודם אלא מורא שמיים. וכיוון שאין עליו מורא בשר ודם, ובידו לעשות מה שירצה, יש בכוח יראתו לנצח את עמלק, הנתון תחת ממשלת השר, אשר לא ינוצח אלא בבחירה חופשית.

וזה מה שאמרו במדרש [כו, ג] "למה ליהושע? אמר לו זקנך אמר 'את האלוהים אני ירא', ובזה כתיב 'ולא ירא אלוהים', יבא בן בנו שאמר 'את האלוהים אני ירא', ויפרע ממני שנאמר עליו 'ולא ירא אלוהים' ". והנה יהושע, הייתה לו זכות אביו, יוסף הצדיק, שהיה בבחינת מלך ולא היה עליו מורא בשר ודם, ורק את האלוקים היה ירא, ויראתו הייתה זכה וברורה, הוא אשר יכול להיפרע ממני שנאמר בו "ולא ירא אלוקים", שכוחו נמשך מהשר הנוצר להסיר יראת אלוקים מלב הבריות. ומטעם זה, שינה עמלק את בגדיו לאחר פטירת אהרן הכהן, משום שידע שייפול ביד זרע רחל, ועל כן דווקא יהושע נלחם בעמלק, שהרי היה משבט אפרים. אולם כיוון שהיה לו רק זכות של מלך וצדיק וירא אלוקים, אך לא היה מלך גמור, הצליח רק להחליש את עמלק לפי חרב, ולא מחה את שמו לגמרי. אולם נצטוו ישראל, שכאשר ייכנסו לארצם, יעמידו מלך גמור, ואז ימחו את שם עמלק מתחת השמיים.

מדוע היה צריך משה לשים באזני יהושע?

"ושים באזני יהושע" [יז, יד]

בעניין זה, מדוע היה צריך משה לשים באזני יהושע, כתב הגאון רבי בן ציון שטרנפלד בעל שו"ת שערי ציון [חלק ג דרוש ג' לשבת זכור] ביאור ששמע מפי הגאון רבנו חיים מוולוז'ין:

הנה מובא במסכת בבא בתרא [כא:], שבמשך ששה חדשים ישב שם מואב וכל ישראל עד שהכרית כל זכר באדום. כאשר הגיע לדוד, שאל אותו מדוע הכרית רק את הזכרים? ענה לו יואב: הרי כתוב "תמחה את זכר [בקמץ] עמלק". אמר לו דוד: "אנו קוראים תמחה את זכר [בצירי] עמלק".

ולפי זה אמר הגאון רבנו חיים מוולוז'ין, שהיה צריך משה לכתוב זכרון בספר, והיינו שיכתוב בספר את האותיות ז-כ-ר, אולם תשים באזני יהושע "כי מחה אמחה את זכר [בצירי] עמלק", שהרי אין ניקוד בתורה.

אולם על כך הקשה בעל שו"ת שערי ציון, שהרי הגמרא [שם] מדברת רק על הציווי בפרשת כי תצא "תמחה את זכר עמלק", ובזה שייך הוויכוח אם כתוב בזכר או בצירי. אולם בפרשת בשלח נאמר "כי מחה אמחה את זכר עמלק", והרי הקב"ה

מצווה זאת, והוא אינו צריך לשים באזני יהושע, שהרי הוא יודע אם זכר בצירי או בקמץ.

ועל כן ביאר את פשט הציווי "כתוב זאת" מה שנאמר כאן ובמשנה תורה, שכאשר יגיעו הדברים האלה לידי מעשה יהיה חיוב לכותבם. אולם קשה, כיצד הזהיר הכתוב לכותבם, והרי עדיין לא הייתה מלחמת שאול בעמלק ונס אסתר המלכה. ועל כן אמר "שים באזני יהושע" - תשים מפה לאוזן ליהושע, ויהושע יצווה אחריו, שכאשר יגיעו הדברים האלה בימיו יהיה החיוב לכתוב זאת בספר.

ועל זה מסיים הכתוב "כי מחה אמחה את זכר עמלק", והיינו שאני אמחה ואמחה את זכר עמלק כמה וכמה פעמים, וכן אני מצווה אותך שתשים באזני יהושע, שכאשר יבואו הדברים האלה בעתם, יגיע גם החיוב לכותבם.

תמחה - אחישנה אמחה - בעתה

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי יחיאל מיכל לייטר בעל שו"ת דרכי שלום [דרוש לג לשבת זכור] באופן הבא:

הנה הקשה האלשיך הקדוש, וכי הוא דבר קשה בעיני הקב"ה להכרית בעצמו את זרע עמלק? ותירץ, שאין נופלת האומה עד שייפול השר של האומה, ושרו של עמלק אינו כיתר שרי האומות כי הוא השטן, הוא יצר הרע. ובכל עוון ובכל חטאת, מוסיפים בו כוח ועצמות, ואם כן כיצד יפילו הקב"ה, והרי נחוץ הוא לעולם הבחירה. אך כאשר נשוב בתשובה, ייחלש כוחו ולא יישאר לו מקום לקטרג, ואז יהיה זמן הקץ.

והנה תכלית הזיכרון במעשה עמלק הוא, לדעת שהצורך מזרע עשו ואדום, הוא היצר הרע שאורב עלינו ועומד תמיד לכלותינו. ולכן אמר משה ליהושע "בחר לנו אנשים", ופירש רש"י צדיקים, שבצדקתם יחלישו את כוח שרו של עמלק, ואז אוכל להתייצב על ראש הגבעה, והיינו "מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה", וכמו שספרו חז"ל על רבי יהושע בן לוי ששאל את המשיח מתי יבוא, ואמר היום, וכתב המהרש"א [שם] שהיום לאו דווקא, וכתב "הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה'".

והנה הגאולה היא בידינו שנאמר "היום אם בקולו תשמעו". ועל כן "כתוב זאת זיכרון בספר" למחות את זכר עמלק מתחת השמיים, ולא נשכח בגלות את עניין עמלק ושרו, אשר בכל עת עומדים עלינו ומחויבים אנו לערוך עליו מלחמה ולהחליש את כוחו, כדי שנזכה להיות בבחינת זכו אחישנה. ולפיכך נאמר "ושים באזני יהושע" בסוד, שהרי אפילו אם ח"ו לא יזכו לבחינת זו, מחה אמחה בעצמי את זכר עמלק, והיינו בעתה תבוא הגאולה, אך אין לפרסם זאת כדי שישבו ישראל בתשובה, ויחיש הקב"ה את הגאולה במהרה.

כיצד טעה רבו של יואב במקרא פשוט?

על דברי הגמרא הנ"ל [שם], יש לתמוה תמיהה רבתי, והיא, כיצד טעה רבו של יואב בדבר פשוט זה, וקרא את הפסוק "תמחה את זכר עמלק" בקמץ ולא בצירי, הרי דבר זה פשוט לכל בי רב.

הגאון רבי אריה לייב ברודא, בעל שו"ת מצפה אריה [חלק א הקדמה] וחתנו של אב"ד לבוב ביאר זאת:

הנה מובא במסכת קידושין [סז:]: "באומות הלך אחר הזכר, כדתניא מניין לאחד מן האומות שבא על הכנענית, והוליד ממנה בן שאתה רשאי לקנותו בעבד, תלמוד לומר 'וגם מבני התושבים מהם תקנו' ". ופירש רש"י, שבמצוות "לא תחיה כל נשמה" דברה הבריייתא, ואם אביו הוא משאר אומות ואמו היא משבעה אומות - נחשב הבן כשאר אומות, אף שאמו היא מז' אומות. ואם אביו בא מז' אומות ואמו משאר אומות - נחשב אחד מז' אומות ובכלל "לא תחיה" הוא.

ובזה אפשר לומר, שכן סבר רבו של יואב, שבהריגת הזכרים של עמלק בלבד, יימחה זכרו של עמלק לגמרי, מכיוון שלא יישארו אלא הנקבות בלבד, ואם יינשאו לשאר אומות - בניהם הנולדים יהיו נחשבים כשאר אומות וכך יימחה שמו של עמלק, ובזה יתקיים "תמחה את זכר עמלק", והיינו זכרו של עמלק.

אך מכל מקום טעה בזה, שבאמת הדין הוא להרוג גם את הזכרים וגם את הנקבות, וכמו שכתב הרמב"ם בספר המצוות "והוא שציוונו להכרית זרעו של עמלק, זכרים ונקבות, קטנים וגדולים".

ועיין בשו"ת הריב"ש [חלק א סימן רפד] שכתב, שהעיקר הוא כמו שביאר רבנו חננאל, שרבו של יואב לא טעה וקרא כמו שאנו אומרים זכר בצירי, אלא שלא השגיח כאשר לימד את יואב והיה קורא בטעות, ומשום כך קרא לו דוד "עושה מלאכת ה' רמיה". והראיה לכך היא, שאם המלמד טעה בכך, מה רמיה יש כאן, והרי למד כפי ידיעתו, ולכן שאל דוד את המלמד כיצד לימדו, ואם יאמר בטעות כמו שאמר יואב, לא יעשה לו מאומה, כי שוגג הוא שגגת תלמוד.

תורה שבכתב עם תורה שבעל פה

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, מדוע היה צריך משה לשים זאת באזני יהושע, ביאר הגאון רבי אברהם ריינהולד בעל שו"ת מנחת אברהם [פתיחה אות כ] באופן הבא:

הנה ידוע שרצה עמלק לעשות פירוד בשם הוי"ה ב"ה. וידוע, שהאות וא"ו רומזת לתורה שבכתב והאות ה"א האחרונה רומזת לתורה שבעל פה. והנה עמלק בגודל טומאתו רצה להפריד ח"ו תורה שבכתב מהתורה שבעל פה. ואפשר לרמוז בזה את הפסוק "אשר קרן" מלשון מקרא, והיינו שרצה להעמיד רק את התורה שבכתב ללא התורה שבעל פה כדת הקראים.

ועל כן נאמר במלחמת עמלק "כתוב זאת זכרון בספר" - תורה שבכתב "ושים באזני יהושע" - הוא תורה שבעל פה, דברים הנאמרים מפה לאוזן, לאחד תורה שבכתב עם תושב"ע, "כי מחה אמוחה את זכר עמלק". ויש לומר בזה, שמלחמה זו נעשתה ע"י משה ויהושע, שהרי פני משה כפני חמה בבחינת תורה שבכתב, ופני יהושע כפני לבנה בבחינת תורה שבעל פה.

חינוך הילדים - לעשות את המצוות לא לפי הרגש

לפי דברי הגמרא הנ"ל, ביאר הגאון רבי אליהו קלצקין בעל חובת הקודש [חלק הדרשות אות יט], כיצד יש להשריש בלב תלמידינו את עשיית המצוות:

הנה אותו מלמד, שלימד "כל זכר" בקמץ, סבר שצריך להרוג רק את המוכשרים למלחמה, ומטעם הבא להורגך השכם להורגו, ולא מטעם גזרת המלך, ומנע את חרבו מדם במקום שאין למנוע, וגרם לכך שיעשה תלמידו את המצוות על פי שיקול דעתו ורגשותיו, והמרחם על האכזרים - סופו להתאכזר על הרחמנים.

ובדומה לעניין זה, גם נותן הצדקה, כאשר תורם מצד רגשי החמלה, הרגש הולך ורפה ברבות הימים. אולם כאשר נותן לשם מצווה, מצווה גוררת מצווה. ואם כן, על ידי זכירת מחיית עמלק, משריש הוא בנפשו את מידת הרחמנות, הואיל והוא חייב להלך במידותיו של הקב"ה, מה הוא רחום אף אתה רחום. ואדרבה, מקיים הוא מצוות "מחה תמחה", וממילא לא יבוא להתאכזר על הרחמנים מצד רגש החמלה ההולך ומתרפה, אלא מצד מעשה המצווה שגוררת מצווה.

כיצד קבלו גרים מזרע עמלק?

"כי יד על כס יה" [יז, טז]

"כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק" - רבי אליעזר אומר: נשבע הקב"ה בכסא הכבוד שלו, שאם יבוא אחד מכל האומות להתגייר שיקבלוהו, ואחד מבני עמלק לא יקבלוהו, שנאמר "ויאמר דוד אל הנער אי מזה אתה, ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי". באותה שעה נזכר דוד מה שנאמר למש רבנו, שאם יבוא אחד מכל האומות להתגייר שיקבלוהו, ומבית עמלק לא יקבלוהו, מיד ויאמר אליו דוד, דמך על ראשך כי פִּיךְ ענה בך לכך נאמר "מדור דור" [מכילתא סוף פרשת בשלח]

והנה קשה על דברי המכילתא הנ"ל, שהרי מובא במסכת סנהדרין [צו]: מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק, והרי המן היה מזרע עמלק, ואם כן כיצד למדו תורה, והרי אין מקבלים גרים מזרע עמלק.

מספר ישובים נאמרו בעניין זה:

א. הגאון רבי יוסף ענגיל בעל גליוני הש"ס [גיטין נז]: הביא בשם התפארת שלמה ליישב, שהנה קיימא לן [יבמות עח]: שבאומות הלך אחר הזכר, ואם כן, נמצא באשה מזרע עמלק שנישאת לגוי מאומה אחרת וילדה בן, אינו מתייחס לאמו

שהיא מזרע עמלק, ומותר לגייר אותו. ומה שאמרו "מבני בניו של המן" לאו דווקא, אלא הכוונה ליוצאי חלציו.

ב. הגאון מקוטנא בעל ישועות מלכו [ליקוטים סימן טו] ביאר, שכל זה לכתחילה, אולם בדיעבד אם קבלו גר מזרע עמלק הוי גרות.

ג. בספר מגילת ספר על הסמ"ג [לאוין קטן] הביא בשם חמדת הימים ליישב, שהם התגיירו בבית דין של הדיוטות, ומה שאמרו שאין מגיירים מדובר בבית דין של ישראל.

ד. הגאון רבי יהודה נג'אר בספרו שבות יהודה על המכילתא ביאר, שמדובר שהתגיירו בערמה באומרם שהם מאומה אחרת, ולא נודע הדבר עד אחרי כמה דורות שהיו מבני בניו של המן ואז אין להורגם. אולם אם נתגייר מעצמו עם אביו בערמה וידענו זאת מיד, אם ידינו תקפה הורגים אותו מיד, וכן כתב בשו"ת יד אליהו [סימן קז].

ה. הגאון רבי חיים פלאג'י בספר עיני כל חי [סנהדרין צו:] יישב, שלאחר שעלה סנחריב ובלבל את כל האומות, כל דפריש מרובא פריש, ולכן גם מזרע עמלק היה מותר לקבל גרים מטעם רוב. אלא שלאחר מכן גילו אנשי כנסת הגדולה ע"י רוח הקודש, שאלו שלימדו תורה ברבים הם מבני בניו של המן.

ו. בשו"ת קול מבשר [ח"ב סימן מב] ביאר, שאין מקבלים היינו להתירם לבוא בקהל ולישא בת ישראל, אולם מקבלים אותם לגיור בלבד והם כישראל לכל דבר. אולם החיד"א בספרו יעיר אוזן [מערכת ג אות א] הקשה עליו, שאם כן, מדוע הרגו דוד לאותו נער.

ז. הגאון בעל חזון איש [סוטה סימן קמו אות ה] יישב, שאע"פ שאביהם אגג נכנס במלחמה ואין לו תקנה אלא מיתה, בני בניו שהיו שלא בשעת מלחמה מקבלים אותם. ואף שאין לקבל גרים מעמלק, מ"מ יש לומר שהתערבו באחרים ולכן קבלו אותם. ושבועתו של הקב"ה שלא יניח לעמלק נין ונכד, היינו בעושה מעשה עמלק.

יתרו

והרי היו עוד נסים?

"וישמע יתרו" [יח, א]

"מה שמועה שמע ובא - קריעת ים סוף ומלחמת עמלק" [רש"י]

הנה אם יתרו נכנס תחת כנפי השכינה בזכות הנסים שקרו לישראל, הרי נעשו להם עוד נסים לישראל אחר קריעת ים סוף, כגון ירידת המן והוצאת המים מן הסלע, ומדוע רש"י מביא רק שני נסים אלו.

הגאון רבי אליהו אהרן מליקובסקי בעל שו"ת אהלי אהרן [פתח האהל - נר למאור מאמר ה] ביאר זאת:

הנה יתרו בהיותו כהן מדין, בוודאי היה חוקר ובעל מחשבות, וטרם בואו להתגייר חקר ובדק מה טיבו וטבעו של עם ישראל ובמה כוחו גדול. והנה לו ראה יתרו שקיום עם ישראל מיוסד רק על נסים ונפלאות כביציאת מצרים, ואינם יכולים לעמוד בקשרי מלחמה, לא היה מזדווג להם, שהרי אין סומכים על הנס. ומאידך, לו ראה יתרו שעם ישראל הוא ככל גויי הארץ, לוחמים בחרבם ובקשתם ותו לא, לא היה בא, שהיה אומר מה יתרון לעם הזה מכל העמים, שהרי אם יבוא עם אחר ורב ממנו יגרש אותו מעל אדמתו.

אך באמת ראה יתרו שלעם ישראל ישנם שתי סגולות: גבורה וניצחון בדרך הטבע, ואותות ומופתים מן השמיים למעלה מן הטבע. וכאשר היה השנוא רודף והים סוגר, ובדרך הטבע לא היה אפשר להינצל, אמר משה לישראל "ה' ילחם לכם ואתם

תחרישון", ואז נעשה להם נס נגלה - קריעת ים סוף. ומצד שני, כאשר בא עמלק ונלחם עם ישראל, ציווה משה ליהושע "בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק", ואז ראה יתרו שבאמת אינם סומכים על הנס ונלחמים בעמלק.

ועל כן מביא רש"י דווקא ב' דברים אלו: קריעת ים סוף - ישועת ה' בדרך נס, ומלחמת עמלק - ישועת ה' בדרך הטבע, ובגנים ראה יתרו ולהתגייר.

נסים אלו מסמלים אחדות

ישוב נוסף לקושיה הנ"ל, מדוע דווקא נסים אלו שכנעו את יתרו לבוא ולהתגייר, ביאר הגאון רבי ישעיהו פוקס בעל שו"ת פתח תקווה [חלק ב אות א] באופן הבא:

הנה בקריעת ים סוף אמר משה לישראל "התייצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום", והיינו באחדות וכמו שכתוב "אתם נצבים היום כולכם", כמו שאתם במצב הזה, קרובים אחד לשני באחדות. ואמר להם משה, שיהיו באחדות ושלווה, ועל ידי זה יזכו לראות את הישועה של קריעת ים סוף, כי כאשר ישראל נמצאים במצב של אחדות, מקבלים הם השפעת קדושה. וכן רצה יתרו לבוא ולהתגייר, כדי לקבל השפעת קדושה ע"י אחדות העם.

ואילו במלחמת עמלק ציווה משה את יהושע "בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק", ומובא במשנה על הפסוק [ראש השנה כט]. "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל" - וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה, אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבן לאביהם שבשמיים היו מתגברים, ואם לאו היו נופלים". ועל כן ציווה משה את יהושע לבחור דווקא אנשים צדיקים, שיהיו קשורים עמהם באהבה ובאחדות, וע"י זה ינצחו במלחמתם.

מדוע חשדו ביתרו שהיה מצר על אבדן מצרים?

"ויחד יתרו" [יח, ט]

"נעשה בשרו חידודין חידודין על אבדן מצרים" [רש"י]

לכאורה, הקשה הגאון מקוטנא בעל ישועות מלכו על הרמב"ם, מדוע הוציאו חז"ל את המקרא מידי פשוטו ופרשו זאת על יתרו לגנאי.

וביאר הגאון מקוטנא, שישנם ג' שמות נרדפים לשמחה: שמחה, ששון וחדוה:

שמחה - שאדם שמח בדבר שלא היה לו מעולם.

ששון - שאדם שמח בדבר שהיה לו, אבד ממנו, וקיבל אותו בחזרה. ולכן אמרו חז"ל על הפסוק "שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב" - זו מילה, שהרי מובא באבות דרבי נתן, שאדם הראשון נברא מהול ורק לאחר החטא נמשכה ערלתו. נמצא ששמחת המילה היא, שמקבלים זאת חזרה ממה שניטל מאדם הראשון. וזה מה שאנו אומרים בברכת חתנים "אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה", כי אצל החתן שחוזר אחרי אבדתו ומצא אותה הוא ששון, ואילו לכלה היא שמחה.

חדוה - שאדם מחזק את עצמו בכל עוז לשמוח אף שנמצא במצב של בכי. ולכן אמר עזרא לשבי הגולה בבית שני "ואתם אל תעצבו כי חדוות ה' היא מעוזכם", כי רבים היו הבוכים בזכרם את הוד הבית הראשון, ולכן אמר להם להתחזק ולשמוח בישועה הזו. וזה מה שדרשו חז"ל על הפסוק "כי חדוות ה' היא מעוזכם" - לוו עלי ואני פורע, מי שבביתו אין כל וצריך הוא ללוות כסף כדי לקנות צרכי שבת, אין לבבו שמח כל כך, ובכל זאת צריך הוא להתחזק ולשמוח בשבת. וזה מה שאמרו חז"ל "עוז וחדווה במקומו" - בבתים הפנימיים יש בכי כביכול ואילו בבתים החיצוניים יש עוז וחדווה, שהרי יש גנאי לארי שיבכה לפני השועל, והיינו יש גנאי לקב"ה שיבכה לפני מלאכי השרת, ולכן ע"י התחזקות למנוע את הבכי נקרא חדוה.

ולכן שפיר דרשו חז"ל את הפסוק "ויחד יתרו" לגנאי, שהיה יתרו מתחזק לשמוח בישועת ישראל אף כי בלבבו הצטער על אבדן מצרים.

מדוע נאמרו שתי הצלות?

"אשר הציל אתכם וכו' אשר הציל את העם" [יח, י]

הנה הגאון רבי יעקב חאגיז בעל שו"ת הלכות קטנות [חלק ב סימן סא] נשאל, מדוע כפל יתרו פעמיים "אשר הציל" בדבריו למשה, וביאר זאת בשני אופנים:

הנה יש לומר, שהיו ב' הצלות: האחת - למשה ואהרן, שהיו רגילים תדיר ללכת בשליחות הקב"ה לפרעה, ובכל זאת לא פגעו בהם המצריים או פרעה בכניסתם לפניו. השני - הצלת העם מתחת ידי המצריים כאשר הם היו המחזיקים בהם, וכמו שמובא במדרש [רבה א, א], שלא רצה פרעה לגזור גזרות רעות על ישראל, והורידו אותו בני עמו ג' חודשים מכיסא מלכותו עד שהתרצה לכך.

באופן נוסף ביאר הרב, מתחת יד מצרים הוא השר של מעלה, ואילו מיד פרעה הכוונה היא, שהוא הציל את העם בתחילה מתחת ידי המצריים עד שהורידוהו מגדולתו.

מה התחדש עתה ליתרו?

"עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלוקים" [יח, יא]

"מכירו הייתי לשעבר ועכשיו ביותר" [רש"י]

הגאון רבי נפתלי שוורץ בעל שו"ת בית נפתלי [פתח הבית דרוש ז'] ביאר מהו ההבדל בין גדול לרם, בהספד שנשא על רב חשוב בקהילתו, ובזה יבואר מה התחדש עתה ליתרו:

הנה ספד דוד המלך את מיתת אבנר "הלוא תדעו כי שר וגדול נפל היום הזה בישראל", ולכאורה קשה מדוע כפל בלשונו שר וגדול. והנה ביאר האברבנאל את הפסוקים "רם על כל גויים ה' על השמיים כבודו, מי כה' אלוקינו המגביהי לשבת המשפילי לראות בשמיים ובארץ", והיינו שיש מחכמי האומות שהיו מאמינים שישנו מלך המולך על הארץ, אולם אין זה מכבודו הרם על כל רמים להשגיח על יושבי הארץ, ולכן מסר את הנהגתו למערכת השמיים.

ולזה אמר דוד המלך "רם על כל גויים ה'", ורם היינו למעלה ואילו הוא מלמטה למעלה [וכמו אילן שנמשך ממטה למעלה], ואם כן לכל הגויים הוא בבחינת רם, אולם ישראל מאמינים ואומרים "מי כה' אלוקינו המגביהי לשבת", ובכל זאת "המשפילי לראות בשמיים ובארץ", והיינו שמשגיח למעלה ולמטה. ובעל אפיקי יהודה ביאר בזה את הפסוק [תהלים צט] "ה' בציון גדול", והיינו לישראל הוא בבחינת גדול, "ורם הוא על כל העמים" והיינו בבחינת רם כמו שהם סבורים.

ובזה ביאר בן המחר [בהגה] את דברי רש"י. הנה יתרו היה חכם מחכמי אומות העולם, והאמין בחידוש העולם שהכול הוא בהשגחתו של הקב"ה, אלא שהיה סבור שהקב"ה בבחינת רם שאינו משגיח אלא בעליונים. אולם לאחר ששמע וראה את כל הניסים והנפלאות בים סוף, הגיע לאמונה יתרה שהקב"ה הינו משגיח גם בעולם הזה והוא בבחינת גדול [ומובא בספרים הקדושים, שמכוח מידה כנגד מידה שהקב"ה משלם מוכח שהוא משגיח גם בעולם הזה]. ועל כן אמר יתרו "כי גדול ה' מכל האלוקים", והיינו שהוא משגיח גם בעולם הזה, אולם לשעבר מכירו הייתי אולם רק בבחינת רם והיינו רק בעליונים.

במה תבעו ישראל אחד את השני?

"וישב משה לשפט את העם" [יח, יג]

הנה הקשו המפרשים, במה עסקו בני ישראל עד שהיו באים להטריד את משה מן הבוקר עד הערב, והרי היו ניזונים מן המן מידי יום ביומו, ושמלתם לא בלתה מעליהם ונעליהם לרגליהם, ולא היו עוסקים אלא בדברי תורה ע"י משה רבנו מפי הגבורה.

הגאון רבי אהרן הכהן, חתנו של בעל חפץ חיים, ביאר זאת [ליקוטי פרחי אהרן]:

הנה כאשר נצטוו ישראל במצרים לשאול כלי כסף וכלי זהב, היו באים לשכניהם המצריים, והיו עונים להם: "בשמחה וברצון רב הייתי משאילך, אך עתה השאלתי אותך לחברך ישראל פלוני הגר פה, תוכל למסור לו שישאיל לך זאת לאחר שיסיים בו את צרכיו", וכן אצל המצרי השני והשלישי.

ועתה כאשר טבעו המצריים בים סוף, התעוררו כמה משפטים ודינים בבני ישראל, אשר זכו בחפצים אלה שנשארו בידם מביזת מצרים, למי שייכים הם, לשואל הראשון, השני או השלישי. ומי מהם היה שואל לזמן קבוע, ומי לזמן שאינו קבוע, וכן שאר שאלות משפטיות, המסתעפות מענייני מקנה וקנין, שאלה ושכירות, זכיה מהפקר או מעשה קנין, וכן כיוצא בזה.

מה הייתה שאלת יתרו?

"ויעמוד העם על משה מן הבוקר עד הערב" [יח, יג]

"מן הבוקר עד הערב" - וכי תעלה על דעתך שמשה יושב ודן כל היום כולו, תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמיתו, מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף למעשה בראשית, דכתיב "ויהי ערב ויהי בוקר" [שבת י.]

ואם כן לפי זה, קשה לכאורה שאלת יתרו "מדוע אתה יושב לבדך וכל העם ניצב עליך מן בקר עד ערב", והרי באמת לא דן מן הבקר עד הערב?

וביאר המהרש"א, שבאמת משה לא היה דן כל היום כולו אלא עד זמן סעודה, ולאחר מכן היה עוסק בתורתו. אולם יתרו חשב שבאו כולם לדון אצלו למשפט, ולזה הקשה יתרו שהיה צריך משה להעמיד דיינים אחרים במקומו, אלא שהוא עושה זאת דרך שררה וכבוד כדי שיעמדו לפניו כל היום. ועל כך השיב משה, כי לא באו כולם לדון לפניו, ויש שבאים לדון ויש שבאים ללמוד תורה. ועל כך אמר יתרו כבד ממך הדבר, והיינו ב' הדברים ביחד, ותעשה רק את לימוד התורה - "וזהרתה את החוקים ואת התורות".

אולם הגאון רבי יצחק שמלקיס בעל שו"ת בית יצחק [יו"ד חלק א פתח הבית אות טו] ביאר זאת באופן הבא:

הנה אמרו חז"ל "על ג' דברים העולם עומד: על הדין, על האמת ועל השלום, שנאמר 'אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם'". והנה הדיין צריך לדון באמת ההגיונית ובאמת ההלכתית. והנה אם יתבע המלווה את הלווה, והלווה יכפור בכל, הדין הוא שפטור משבועה, מפני שאין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, ואם יחייב אותו הדיין, הרי זה נגד ההלכה. אולם אם יראה הדיין, שבאמת שקר דובר הלווה ומעיז פניו בפני בעל חובו, אם יפטור אותו משבועה, הרי זה אמת הלכתית אך זה שקר הגיוני. ובאמת כוונת התורה בשני המקרים הנ"ל, לדון דין אמת לאמיתו, וצריך הוא להשיב את הגזלה לידי הנגזל, וזו הייתה כוונת המחוקק.

מפני זאת משה היה דן בעצמו, שהרי הוא היה יכול להבחין ברוח קדשו מידת ותכונת איש ואיש, ועל פי זה הוציא דין אמת לאמיתו. אולם יתרו ראה כי כבד הדבר הזה, והשופטים אשר יבואו אחריו, לא יוכלו להוציא דין אמת לאמיתו אם לא יקבלו

חוקים ומשפטים צדיקים אשר על פיהם ישפטו וידונו. ועל כן ייעץ לו "ואתה תחזה מכל העם אנשי אמת", ותלמד אותם את החוקים ואת התורות, והמה ידונו על פי רוב או חזקה, ואז בית דין של מעלה יסכימו לדעת בית דין של מטה. וזה שאמר לו "היה אתה לעם מול האלוקים והבאת אתה את הדברים אל האלוקים", והיינו שעל ידי המצוות והחוקים הנתונים לעם ה' ע"י משה נביאו, תכונתם ותכונת המצוות ביחד ישתוו, ומצוות התורה יהיו להם כטבע שני.

שאלת יתרו - רמז לחורבן הבית

"מדוע אתה יושב לבדך" [יח, יד]

"מדוע אתה יושב לבדך, מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקודש, מדוע תתנשאו על קהל ה', מדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה" [מסורה]

הגאון רבי תנחום גרשון בליצקי בעל שו"ת גינת ביתן [גינת חמד דרוש כד לז' אדר], ביאר מה הייתה כוונת המסורה:

הנה אמרו חז"ל [שבת קיט:] "לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביזו בה תלמידי חכמים, והשוו קטן כגדול שנאמר 'והיה כעם ככהן'". וביאר המהרש"א [שם], שחטאו בכפלים, שהרי על פי התורה יש יתרון לכהן ות"ח יותר משאר העם. והנה ישראל לא רק שלא כבדו את תלמידי החכמים, אלא שאף ביזו אותם.

ועל פי זה יבואר מאמר חז"ל [נדריים פא.] "דבר זה שאלו לחכמים ולנבונים ולא פרשוהו, עד שבא הקב"ה ואמר 'על מה אבדה הארץ - על עזבם את תורת'". ורבים תמהו, כיצד לא ידעו החכמים דבר זה, שמקדש ראשון חרב בעוון ג' עבירות חמורות. וכוונת המדרש היא, שעיקר השאלה הייתה כיצד הארץ הקדושה, כלילת יופי משוש כל הארץ, ירדה מכבודה, ולא דרך בה איש ונעשתה שוממה. ועל זה עונה הגמרא "משום שביזו בה תלמידי חכמים", ומידה כנגד מידה נענשו, כמו שהם ביזו ת"ח והורידו מכבודם, גם הארץ ירדה מכבודה והייתה לחרפה. ומשום כך לא ענו תלמידי החכמים תשובה זו, שלא יאמרו לכבודם הם דורשים, עד שבא הקב"ה ואמר.

וזו כוונת המסורה: מדוע אתה יושב לבדך - מדוע ירושלים עיר הקודש יושבת בדד, מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקודש - אם גרם החטא, מדוע לא נענשו בארצם הקדושה והיו צריכים לגלות, מדוע תתנשאו על קהל ה' - מדוע כל העמים מתנשאים על הארץ, ועיר הקודש מושפלת עד עפר. ועל זה עונה בעל המסורה מדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה - בשביל שביזו תלמידי חכמים, שהרי משה הוא שם של תלמידי חכמים, וכמו שמובא [חולין צג.] על רבא ורב ספרא שכינו כל אחד על חברו בשם משה.

מדוע לא הלך משה אל העם?

"כי יבוא אלי העם לדרוש אלוקים" [יח, טו]

"אמרו דבר זה שאל יהודה איש כפר עכו את רבן גמליאל: מה ראה משה לומר 'כי יבוא אלי העם לדרוש אלוקים'. אמר לו: אם לאו מה יאמר, כשהוא אומר לדרוש אלוקים יפה אמר" [ילקוט רמז רע]

על פניו דברי המדרש תמוהים.

הגאון רבי צבי הירש אשכנזי בעל שו"ת חכם צבי [שביל הישר אות יח] ביאר את דברי המדרש:

הנה מובא במדרש [רבה טז, ד] "משה שפט את ישראל על מקומו, ולא הלך וטרח עצמו אל ישראל לילך, לפיכך גם הוא הוצרך לעלות לקב"ה. אבל שמואל, מידה אחרת הייתה בו, שהוא הלך למקומות ישראל לשופטם", וכמו שמובא בגמרא [שבת נו.] על הפסוק "ולא הלכו בניו אחריו", ולפיכך זכה שהשכינה באה אליו.

ובזה יובנו דברי דוד המלך בתהלים [קא, ב] "אשכילה בדרך תמים מתי תבוא אלי אתהלך בתום לבבי בקרב ביתי". ומובא בגמרא [ב"ב ח:]: על הפסוק "והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע" - זה דיין שדן דין אמת לאמתו. ועל כן אמר דוד המלך, שהוא עשה מעשה כשמואל, והלך בדרך אל מקומות ישראל לשופטם, ולפיכך מצפה אני מתי תבוא אלי, כלומר שהשכינה תבוא אלי. ואם תאמר, שהייתה בו מעלה נוספת, שלא היה נהנה מאחרים, מבקש אני "אתהלך בתום לבבי בקרב ביתי".

והנה באמת, בדין ומשפט מחויב הדיין ללכת ולשפוט את העם, אולם לגבי לימוד התורה, אדרבה, מחויב התלמיד ללכת את הרב, וכמו שמובא במסכת יומא [עז:], שאף ביום הכיפורים ובמים, ילך התלמיד אל רבו.

ובזה יבוארו דברי הילקוט, שזו הייתה שאלת יתרו למשה, מדוע אתה יושב ודן את העם ולא הולך אליהם בעצמך. על זה אמר "ואם לאו מה יאמר", דהיינו איזה תשובה יכול הוא להשיב. כיוון שאמר "לדרוש אלוקים" יפה אמר, כיוון שבאו הם ללמוד תורה, והיינו לדרוש אלוקים, משום כך באו אלי, והשיב כהוגן על שאלת יתרו.

מדוע משה דן את העם יחידי?

"כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי" [יח, טז]

הנה לכאורה, לתשובת משה אין ביאור, שהרי יתרו שאל אותו "מדוע אתה יושב לבדך", ואם כן, מהי תשובתו "כי יהיה להם דבר בא אלי", והרי גם יתרו ידע שהוא שופט את העם, ועיקר שאלתו הייתה מדוע הינו דן יחידי?

הגאון רבי מאיר אייזנשטאט בעל שו"ת פנים מאירות ביאר זאת בספרו כתנות אור על התורה בג' אופנים:

האחד - הנה כתבו התוספות במסכת סנהדרין [ה.], שהנאמר במסכת אבות "אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד - הקב"ה", היינו עצה טובה, כדי שלא יטעה הדיין, וקיימא לן, שכל זמן שהדיינים רבים יותר ייצא הדין לאמיתו, ומוטב שיחתוך הדין בי"א דיינים יותר מאשר בעשרה דיינים. ומובא בזוהר הקדוש [פרשת יתרו עח.] על הפסוק "כי יהיה להם דבר בא אלי" - באים אלי לא כתיב, אלא בא אלי לשון יחיד, מפני שרוח הקודש הייתה באה אליו, ומודיעה לו מיהו זכאי ומיהו חייב, וכן לשלמה המלך, ולפי זה, לא היה צריך שום דיין להצטרף למשה רבנו.

ולפי זה יש לומר, ששאל יתרו את משה, מדוע הוא יושב לבדו, והרי אין דן יחידי אלא אחד, וכל זמן שהדיינים רבים יותר יוצא הדין לאמיתו. ועל כך השיב משה רבנו, שהשכינה באה אליו ומודיעה לו מיהו זכאי ומיהו חייב, ולכן רשאי אני לדון יחידי.

השני - הנה מובא בגמרא [סנהדרין לו.], שאם ישבו בדיני ממונות ונפשות, מכות וקידוש החודש, אב ובנו, הרב ותלמידו, נחשבים הם כדיין אחד. וכתב השולחן ערוך [חו"מ סימן יח סעיף ו.], שזה רק אם הרב לימד את תלמידו דין זה ועל פיו סומך, ואפילו במקרה זה, אם הרב מלמד את תלמידו רק את הדין אולם יש לו לתלמיד סברה מעצמו, יכול ללמדו בשעת הדין ונחשבים כשני דיינים.

והנה היה יושב משה למחרת יום הכיפורים ודן את בני ישראל. וידוע בנוסף, שחוקים הרי הם בלי טעם, ואילו התורות הינם לימודים הצריכים סברה וטעם. ולפי זה, כולם למדו בעת ההיא ממשה רבנו, וכולם היו צריכים לסברתו, ואם כן, אין נפקא מינה אם יושבים רבים עמו בדין או לא, כיוון שהוא מלמדם בעת ההיא וצריכים לסברתו, אינם נחשבים אלא אחד. וזו הייתה תשובת משה ליתרו, הואיל וכולם צריכים לסברתו, אפילו יושבים מאה, נחשבים הם כאחד, ולכך יושב אני לבדי.

השלישי - הנה פסק השולחן ערוך [חו"מ סימן ג סעיף ג] "אע"פ שיחיד מומחה לרבים מותר לו לדון יחידי, מצוות חכמים שיושיב עמו אחרים". וכתב הש"ך [סק"י] בשם הירושלמי, שרבי אבהו היה דן יחידי, ושאלו אותו תלמידיו בשם המשנה "אל תהי דן יחידי", והשיב להם, כיוון שבאים בעצמם לדון לפני הרי זה כאילו קבלוני. וזו הייתה תשובת משה ליתרו, "כי יהיה להם דבר בא אלי" - מעצמם הם באים אלי, והוי כאילו קבלוני לדון יחידי ורשאי אני לדון יחידי.

מדוע משה לא היה יכול לפשר בין בעלי הדין?

"והודעת להם את הדרך" [יח, כ]

"והודעת להם" זה בית חייהם, "את הדרך" זו גמילות חסדים, "ילכו" זו ביקור חולים, "בה" זו קבורה, "את המעשה" זה הדין, "אשר יעשון" זו לפנים משורת הדין. [בבא קמא ק.].

הנה הגאון רבי בנימין זאב וולף בעל עיר בנימין על הש"ס [ב"ק אות רחץ], ביאר את עצת יתרו למשה:

הנה אביו, הגאון רבי שמואל וולף, ביאר את דברי חז"ל [סנהדרין ו.], שהיה משה אומר "יקוב הדין את ההר, ואילו אהרן היה אוהב שלום ורודף שלום, ומשים שלום

בין אדם לחברו. והביאור הוא, שהנה אמרו חז"ל, שבאותו מקום שהדיין אינו יודע להיכן הדין נוטה ולא שמע את דברי בעלי הדין, רשאי לומר צאו ובצעו, אולם כאשר שמע הדיין את דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה, אינו רשאי לומר צאו ובצעו.

והנה מי לנו גדול ממשה, שגדלה מעלתו ממעלת משיח בן דוד, ואם נאמר על המשיח "והריחו בירתה ה'", קל וחומר במשה רבנו. נמצא, שלא היה נעלם מעיני משה דברי בעלי הדין, וממילא תמיד היה יודע להיכן הדין נוטה, ועל כן לא היה רשאי לומר צאו ובצעו, ולכך היה אומר ייקוב הדין את ההר. אולם אהרן, שלא היה כמשה, רשאי היה לבצוע את הדין ולפשר.

ולפי דברי מו"ר אביו, ביאר את עצת יתרו. הנה אמר יתרו למשה "אתה יושב לבדך" ואתה יודע להיכן הדין נוטה, וכל העם ניצב עליך מן הבוקר עד הערב, וצריך אתה לדון דין אמת לאמיתו ללא שום פשרה, ובדרך זו אין העולם מתקיים, שהרי לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה, ולא נכנסו לפנים משורת הדין, ועל כן "לא טוב הדבר אשר אתה עושה".

אולם צריך אתה להודיע להם "את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון", והיינו לפנים משורת הדין, שהרי הם, שרי האלפים ושרי המאות, רשאים לבצוע ולפשר, ובזה "ויכלת עמוד", וגם כל העם על מקומו יבוא בשלום.

מדוע בחר משה רק אנשי חיל?

"ויבחר משה אנשי חיל" [יח, כה]

הנה עניין זה טעון ביאור, שהרי יתרו אמר למשה לבחור באנשים שהם "אנשי חיל, יראי אלוקים, אנשי אמת, שונאי בצע", ואילו משה בחר "אנשי חיל" בלבד.

הגאון רבי שלמה הכהן מו"ץ דקהילת ווילנא ובעל שו"ת בנין שלמה [חלק א חידושי תורה] ביאר מדוע בחר משה רק אנשי חיל:

הנה קיימא לן גר פסול לדון לישראל שנאמר "מקרב אחיך" - כל שימות שאתה משים לא יהיו אלא מקרב אחיך [יבמות מה:]. ועל כן כל הדיינים שמינה משה רבנו, היו רק מזרע ישראל ולא מהערב רב שעלו עמם מארץ מצרים. והנה בני

ישראל שבדור המדבר היו כולם יראי אלוקים ושונאי בצע, ולא היה צריך משה לחזר אחריהם שכולם היו כן, אלא רק אנשי חיל דהיינו עשירים.

אולם יתרו לא ידע דין זה והיה סבור שגם ערב רב היו כשרים לדון. ולכן אמר למשה "ואתה תחזה מכל העם", והיינו גם מהערב רב [שלשון עם הינו ערב רב וכמו שמובא בזוהר הקדוש פרשת כי תשא], ובהם נמצאו באמת אנשים שאין בהם ג' מידות הללו, ולכן היה צריך לפרטם. אולם משה לא הוצרך לבקש אחר מידות אלו בישראל, שהרי בכולם נמצאו מידות אלו.

מדוע שילח משה את יתרו?

"וישלח משה את חותנו" [יח, כז]

הנה לכאורה תמוה, מה ראה משה רבנו לנכון, לשלח את יתרו לביתו דווקא לפני מתן תורה, ומדוע נסמכה פרשת יתרו למתן תורה.

המהר"ל מפראג ביאר זאת בהקדמתו לספר דרשותיו [דרשות המהר"ל]:

הנה מובא במדרש על הפסוק [משלי יד] "לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר" - אמר הקב"ה: בני היו משועבדים בטיט ובלבנים, ויתרו היה יושב בביתו בבטח ובהשקט ובא לראות בשמחת התורה עם בני, לפיכך 'וישלח משה את חותנו', ואחר כך 'בחודש השלישי'. והנה במדרש זה יש לעיין, הקשה המהר"ל, מדוע ההשתעבדות במצרים תהיה הגורם לקבלת התורה לבדם.

ובאמת מדרש זה בא לבאר, שלא הייתה ראויה התורה להינתן לישראל, כי אם למען היותם משועבדים על ידי ייסורים, וייסורים אלו הם ההכנה העצמית לקבלת התורה ביותר. ומובא במסכת ברכות [ה.] ג' מתנות טובות ניתנו לישראל, וכולם לא ניתנו אלא ע"י ייסורים ואלו הן: תורה, ארץ ישראל ועולם הבא. וביאור הדבר הוא, שדווקא ג' מתנות אלו ניתנו ע"י ייסורים, לפי שהם מתנות קדושות נבדלות מן הגשמיות: התורה כולה שכלית, ארץ ישראל היא ארץ קדושה, ועולם הבא נבדל מן הגוף הגשמי לגמרי. מפני כך, אין ראוי לקבלם אלא ע"י ייסורים הממעטים את הגשמיות, עד שראוי הוא לקבל מתנות קדושות אלו. וגם באלו ג' מתנות ישנן ג'

דרגות, שהרי ארץ ישראל היא באמת קדושה אולם היא גשמית ורק יש עליה שם קדושה. למעלה ממנה - התורה שהיא שכלית וקדושה, אולם הלומד אותה הינו גשמי. ולמעלה ממנה - עולם הבא, שאין בו שום גוף ועין לא ראתה אלוקים זולתך.

ולפיכך אומר המדרש, שלא היה ראוי יתרו לקבלת התורה, לפי שלא הייתה בו הסיבה שגרמה לישראל לקבלה. ואף אם אומות אחרות היו מקבלות את התורה, מכל מקום היו ישראל ראשונים במעלה לקבלה, לעמוד בסודותיה ולדעת את דרכיה. ולכן סיבב הקב"ה שילך יתרו לארצו לגייר את בני משפחתו, ולא יהיה עם ישראל בשעת מתן תורה, וחזר לאחר מכן בדגלי המדבר.

הלוחות - רמז לגזרות חכמים

"ומשה עלה אל האלוקים" [יט, ג]

"הלוחות היו ארכן ששה טפחים, כביכול היו ביד מי שאמר והיה העולם שני טפחים, ובידו של משה שני טפחים, ושני טפחים היו מפרישין בין יד ליד" [רבה כח, א]

הגאון רבי מנשה יוסף גינצבורג בעל שו"ת גבעות עולם [דרוש ד] ביאר את דברי המדרש, הרומזים לגזרות וסייגים של חכמים:

הנה מובא במסכת יבמות [צ.], שיש כוח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, כדי לגדור דבר מסוים, כגון שופר בשבת, לולב בשבת, סדין בציצית וכדומה. אולם בקום ועשה אין כוח בידם לעקור דבר מהתורה.

וזה ביאור דברי המדרש: שני טפחים בידו של משה, דהיינו סנהדרין, שיכולים לעקור מצוות עשה של תורה בשב ואל תעשה. שני טפחים בידו של הקב"ה, דהיינו מצוות לא תעשה, שאינם יכולים לעקור אפילו כדי לגדור דבר. ושני טפחים בין זה לזה, משמע שהיו ברשות שניהם, והיינו תיקון המועדות, שמצד אחד אי אפשר לעקור אותם לגמרי, אך מצד שני אפשר לדחות אותם ע"י עיבור השנה או ע"י קידוש החודש של בית דין, ונקרא שהוא ביד שניהם.

מדוע הקדימו את הנשים לאנשים?

"כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבית ישראל" [יט, ג]

"בית יעקב" - אלו הנשים, "לבני ישראל" - אלו האנשים [מכילתא]

לכאורה צריך ביאור, מדוע לא ציווה הקב"ה את משה לומר לאנשים תחילה, ואחר כך לומר לנשים?

הגאון רבי יצחק יוסף זילברברג, אב"ד קראסנסליץ ובעל שו"ת עצי זית [חלק ב], ביאר זאת בדרוש שנשא בקהילתו לחינוך הבנות:

הנה הורה בזה הקב"ה, שכל קיום התורה תלוי רק בעקרת הבית, ואם היא מקבלת את התורה יהיה קיום לתורה, אולם אם היא לא מוכנה לקבל את התורה, לא יועיל קבלת התורה אצל האנשים. והטעם הוא, שהאישה היא עקרת הבית, והיא מחנכת ומגדלת את הילדים מקטנותם, ואם היא מקבלת את התורה, ממילא גם ילדיה יהיו שומרי תורה ומצוות. וצריך לדעת, כי יסוד כל אומה הוא בחינוך הדור הצעיר, וגורל כל עם ודתו תלוי אך ורק בחינוך בניו, אשר עתיד הוא לרשת את אבותיו.

ובזה נבין את דברי הירושלמי [סנהדרין פרק י'] "אמר אחז: אם אין קטנים אין גדולים, אם אין גדולים אין חכמים, אם אין חכמים אין נביאים, אם אין נביאים אין רוח הקודש". והיינו שגם אחז הבין היטב, כי לחתור במחתרת להתגנב בכרם ה' ולחבול בו, הוא רק באופן שהדור הצעיר יסורו מדרך התורה בעודם קטנים, ובוודאי כאשר יגדלו ויהיו נערים, יהיו כקוצים בכרם ה'. וכן הבין המן הרשע, שבשעה שנחתמו האגרות וניתנו ביד המן, ראה את מרדכי שואל שלושה תינוקות שבאו מבית הספר "פסוק לי פסוק", וכיוון ששמע מרדכי את דבריהם, שמח שמחה גדולה. אמר לו המן: "מה היא השמחה ששמחת לדברי התינוקות הללו?" מיד כעס המן הרשע ואמר, מיד אני שולח ידי תחילה באלו התינוקות.

וכדי למגר כוונה זאת של המן, ייסד מרדכי היהודי בכל עיר ועיר מלמדי תינוקות של בית רבן, ובכוח תלמידים אלו שלא טעמו טעם חטא, תתקיים האומה היהודית, וכאשר יתחנכו עתה ברוח הקודש והמסורה, כאשר יגדלו יהיו נאמנים לה' ולתורתו. וזה אשר הראה מרדכי להמן, שאנו שמחים בכוח תורתם של ילדינו, ובזמן שהקול קול יעקב - אין הידיים ידי עשו.

מדוע לא סרב משה לבקשת ה' בקבלת התורה?

"נגד ההר, ומשה עלה אל האלוקים" [יט, ב-ג]

הנה לכאורה דבר זה הוא פלא, שהרי בפרשת שמות מצינו, שמשה רבנו סרב במשך שבעה ימים לבקשת הקב"ה, ללכת לפרעה ולומר לו שישלח את בני ישראל מארצו, ואילו כאן, בקבלת התורה, נתרצה ונאות לקבל את התורה, ולא חש לכבוד אהרן הכהן, אחיו הגדול ממנו, כאשר חש בסנה?

רבנו חיים יוסף דוד אזולאי - החיד"א, ביאר זאת בספרו **דברים אחדים** [דרוש טו לשבת כלה - השלמות בסוף הספר] באופן הבא:

הנה מובא במדרשים, שהקב"ה הניח כל הר וגבעה, וכביכול השרה את שכינתו על הר סיני, שהיה הר שפל ונמוך, כי רוצה ה' בענווים, וגדולים נמוכי הרוח לפני ה'. ולזה לא סרב משה, שמאחר וראה שבוחר הקב"ה בשפלים, אם כן בחר במשה רבנו שהינו גם שפל. ואם היה מסרב לבקשת ה', היה מקום לומר שכוונתו שהוא אינו שפל, ויהיה אהרן מקבל התורה שהוא שפל ממנו, והיה חשש גאוה בזה. ומשום כך נתרצה ונאות, שיתפרסם שהקב"ה רצונו בשפלים.

וזהו ביאור הפסוקים "נגד ההר - ומשה עלה אל האלוקים", כלומר מפני שהיה ההר נמוך ושפל, הוברר בפרסום גמור, שהקב"ה הניח את כל ההרים הגבוהים ובחר בהר סיני, מפני שרצונו בשפלים, וזה גרם למשה לעלות אל האלוקים, כי היה שפל בעיניו מכל האדם, ולו נאה לעלות אל הר סיני.

מדוע לא פחות ולא יותר?

"אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל" [יט, ו]

ופירש רש"י "לא פחות ולא יותר". ודבריו אלו צריכים ביאור.

הגאון רבי משה שלמה לווינסון בעל שו"ת חשק שלמה [דרושים עמוד קסג] הביא לבאר בשם אביו, בתשובה לרב הקדוש מקוצק:

הנה אם נותן אחד מתנה לחברו על תנאי, צריך להיות התנאי כפול, ואם לאו, אע"פ שהתנאי בטל המתנה קיימת. והנה אמר הקב"ה למשה שיאמר לישראל "ועתה אם שמוע תשמעו בקולי, והייתם לי סגולה מכל העמים", והיינו בלי תנאי כפול. אולם משה רבנו ידיד ה' היה, ורצה מאד שישמעו ישראל בקולו של הקב"ה, אך מחמת זה לא יאמר להם את המתנה, והיינו שיהיו עם סגולה, אלא רק שישמעו בקולו של הקב"ה. ומצד שני, ייתכן שיכפיל משה את התנאי, כדי שאם לא יקיימו את התנאי תתבטל המתנה, ועל כן ציווה אותו הקב"ה - לא פחות ולא יותר, כי רצונו של הקב"ה היה, שאפילו אם חלילה לא יקיימו ישראל את התנאי, תהיה המתנה קיימת.

ובאופן נוסף ביאר בשם אביו הגאון, שהנה קיימא לן "הנותן מתנה לחברו ע"י שליח, אין צריך להיות התנאי כפול". והנה נתן כאן הקב"ה לישראל את המתנה ע"י משה, ועל כן ציווה אותו הקב"ה "לא פחות ולא יותר".

מדוע היה צורך בכפיית ההר?

"ויתייצבו בתחתית ההר" [יט, יז]

"אמר רבי אבדימי בר חמא בר חסא: מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם "אם אתם מקבלים את התורה מוטב ואם לאו - שם תהא קבורתכם" [שבת פח].

ועל כך כתבו התוספות [שם] "ואע"פ שכבר הקדימו נעשה לנשמע, שמא יהיו חוזרים כאשר יראו את האש הגדולה שיצאה נשמתן".

אולם על דבריהם הקשה הגאון רבי דוד שפרבר בעל שו"ת אפרקסתא דעניא [הקדמה], שהרי אמרו חז"ל [שבת קמו.] שכאשר עמדו ישראל על הר סיני פסקה זוהמתן, ואם כן כיצד חשש הקב"ה שמא יחזרו בהם.

והביאור הוא, לפי מה שאמרו חז"ל [שבת פח:], בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצאה בת קול ואמרה להן: מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשים בו שנאמר [תהלים קג, כ] "ברכו ה' מלאכיו גיבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו", והיינו שהתבטל מהם יצר הרע באותה שעה והיו דומים למלאכי השרת. אולם הקב"ה לא היה חפץ בכך שיקיימו ישראל את התורה באופן הזה, שהרי כאשר

בא משה לקבל את התורה, אמר למלאכי השרת "כלום יש יצר הרע ביניכם". כלומר שעיקר עבודת ה' בזה העולם היא כאשר מתגבר האדם על עצת היצר, ועל כן רצה הקב"ה להסב את ליבם מעט, שיהיו נרתעים מן האש וזו תהיה ההתנגדות לקבלת התורה. אולם כנגד עצת היצר היה צורך לכפות עליהם את ההר כגיגית. ובזה ביאר את דברי חז"ל [פסחים לה.]. דברים הבאים לידי חימוץ - אדם יוצא בהן ידי חובת מצה. והיינו שהמצה היא סמל הקדושה, ודווקא תושג ע"י ניגוד היצר ושמירה מחימוצו.

ובזה יובן גם מאמר חז"ל [בבא קמא ס:] על הפסוק "כי תצא אש ומצאה קוצים" - תצא מעצמה [אנחנו גרמנו לו שקלקל, רש"י], "שלם ישלם המבעיר את הבערה" - אמר הקב"ה: עלי לשלם את הבערה שהבערתי, אני הצתי אש בציון, ואני עתיד לבנותה באש [והבטיח הקב"ה לשלם כאילו הוא הבעיר].

והנה הקב"ה חייב את עצמו כביכול לשלם את הבערה מטעם אשו משום חיציו, אולם קשה, שהרי ירושלים נשרפה ונחרבה בעוונות בני ישראל, והרי זה כאש ישראל. אולם לדברינו יבואר, שהקב"ה גרם לזאת בכבודו ובעצמו בשעת מתן תורה, במה שהצית אש גדולה ונתן מורך בלבבם, שעל ידי זה חזרו להיות שקולים בבחירתם ולתת מקום ליצר הרע בקרבם. ומכל מקום בחסדו יתברך, הטיל על עצמו את החיוב לשלם את הנזק, מטעם אשו משום חיציו.

הכפייה היא על תורה שבעל פה

הנה ידועים דברי המדרש **תנחומא** [פרשת נח], שהכפייה הייתה רק על תורה שבעל פה, ומה שאמרו "נעשה ונשמע" הוא על תורה שבכתב.

ויש לתמוה, וכי חשדו במשה רבנו שאמר דבר מעצמו, והרי נאמר "ויאמינו בה" ובמשה עבדו", ותרגם האונקלוס "בנביאותיה דמשה".

הגאון רבי חיים בצלאל פאנט בעל שו"ת דרך יבחר [שער תורת חיים דרוש כב] ביאר זאת בדרוש לחג השבועות:

הנה נאמר "בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם", כלומר ע"י שישמע העם כי אני מדבר עמך, על כן גם בך, דהיינו תורה שבעל פה, שהוא מפיו של משה, יאמינו. אולם מצאו ישראל טענה, לפי שהיו אז במדרגה גבוהה, וראתה שפחה על הים יותר ממה שראה יחזקאל הנביא, על כן אמרו, שאין צריכים הם למשמרת של גדרים וסייגים, שהרי בלאו הכי לא יעלה על ליבם לעשות איסור גדול או קטן, ועל כן הוצרך לכפות עליהם הקב"ה הר כגיגית.

ובזה ניתן לבאר את דברי רש"י על הפסוק "אלה הדברים אשר תדבר" - לא פחות ולא יותר. וצריך עיון, כיוון שנצטווה משה לומר לגברים דברים קשים ולנשים בלשון רכה, והכול באותו לשון, כיצד יצא ידי חובה באותו הלשון לשניהם יחד.

אלא שבאמת הנשים, ידעו בעצמם שאינן יכולות להתקרב לעבודת ה' אלא רק בעזרתו יתברך, ומי שאינה יכולה להתקרב מעצמה, צריכה להישמר ולהיזהר מאד מכל הדברים המביאים לידי עבירה, כי הקב"ה מסייע לאדם רק בתנאי שעשה את כל ההשתדלות המרבית. אולם האנשים, שהיו גדולי ערך, סברו כי יגבר כוחם לעבוד את ה' ללא סיוע כלל, ואין צריכים הם למשמרת התורה, שהם גזרות ותקנות חז"ל, ועל כן לא רצו לקבל את התורה שבעל פה. אולם באמת טעו הם, כי כולם צריכים לסייעתא דשמיא, ובלי סיוע לא היו מגיעים למדרגה זו.

וזה מה שאמר הקב"ה "אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים", והיינו לא מצדכם אתם עתה בדרגה זו, אלא לפי שראיתם מה שעשיתי למצרים נקבעה האמונה בלבבכם, ומ"מ לא הייתם יודעים דרך ה' עד שאביא אתכם אלי, ועל כן צריכים אתם לשמוע בקולי, והיינו תורה שכתב, ולשמור את בריתי, כלומר תורה שבעל פה.

כל התורה בבית אחת

ישוב נוסף לקושיה הנ"ל, יישוב הגאון רבי חיים הכהן רפפורט אב"ד אוסטרחה ובעל שׁו"ת מים חיים [קונטרס אוצרות חיים] באופן הבא:

הנה אמרו חז"ל [בראשית רבה נ, ב] "אין מלאך אחד עושה שתי שליחויות", ואם כן המלאכים אשר כל חפצם וחשקם לעשות תמיד את דבר ה' יתברך ושליחותו, כאשר יצווה אותם שליחות כלשהיא, יעשו זאת במהירות ובזריזות כדי שיצווה

אותם שליחות אחרת, שהרי כל זמן שלא עשו את השליחות הראשונה, לא יצווה אותם שליחות אחרת, כי אין מלאך אחד עושה שתי שליחויות. וזוהי כוונת הפסוק "עושי דברו לשמוע בקול דברו", דהיינו שעושים את דברו במהירות כדי לשמוע בקול דברו.

והנה ידוע שהיו ישראל בשעת מתן תורה במדרגת מלאכים, ועל כן רצו שיהיו בזה גם כן כמלאכים, והיינו שלא יהיו עושים שתי שליחויות אלא שיאמר להם הקב"ה מצווה אחת ויקיימו אותה, ואחר כך עוד מצווה אחרת ויקיימו אותה. ועל כן אמרו "נעשה ונשמע", כלומר שיעשו המצווה ונשמע עוד מצווה אחרת ויעשוה.

אולם הקב"ה רצה שיקבלו את כל המצוות בבת אחת, ועל זה כפה עליהם את ההר כגיגית, ואמר "אם יקבלו את התורה - מוטב" כלומר שיקבלו את כל המצוות בפעם אחת. וזה מה שדרש רבי שמלאי [מכות כג:]: "תרי"ג מצוות נאמרו למשה בסיני דכתיב 'תורה ציוונו לנו משה', תורה בגימטריה תרי"א, ואנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, ואם כן כפה עליהם הר כגיגית, ואמר אם יקבלו את התורה שהיא תרי"א - מוטב.

אהבה עצמית ולא אהבת רצון

יישוב נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי פנחס הלוי הורביץ בעל הפלאה על מסכת כתובות [פתחא זעירא אות ב] באופן הבא:

הנה האהבה נחלקת לשני פנים: האחד - אהבת איש לרעהו, אשר יחפוץ לעשות רצונו ולמלא את אשר ישאל ממנו, וזו נקראת אהבת רצון. השני - אהבת אב לבנו אהבה עצמית, כי הוא עצם מעצמיו, ויעשה האב כל אשר ביכולתו כדי להיטיב עם בנו. ואב האוהב את בנו ייסר אותו לפעמים עד שיעמידהו לבחור בטוב האמיתי ולמאוס ברע.

והנה הקב"ה באהבתו אותנו, היטיב עמנו ונתן לנו את תורתו שהיא חיינו ואורך ימינו, ורצה בזה להודיע שאוהב אותנו אהבה עצמית ולא אהבת רצון. על כן כפה עלינו הר כגיגית להודיע שלא מחמת אהבת השלמת רצוננו עושה זאת, כי אם באהבתו האמיתית לחיותינו ולגדלנו.

וזה מה שאמרו חז"ל [עבודה זרה ב:], שלעתיד לבוא באים אומות העולם ואומרים "כלום כפית עלינו הר כגיגית", והיינו שטענתם תהיה שראינו בעינינו, שאהבתך לישראל היא אהבה עצמית ולא מחמת שאמרו "נעשה ונשמע".

ישראל והקב"ה - חתן וכלה

ישוב נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי מאיר מיכל רבינוביץ' בעל שו"ת המאיר לעולם [דרוש ד] באריכות:

הנה ידוע התירוצ' המובא במדרש תנחומא [פרשת נח], שעם ישראל אמרו נעשה ונשמע על קבלת התורה שבכתב, אולם על קבלת התורה שבעל פה הוצרך הקב"ה לכפות עליהם הר כגיגית. ולפי זה תתבאר תשובת ישראל בדיוק "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע", כלומר מה שדבר ה' בפירוש, והיינו תורה שבכתב, נעשה ונשמע, אולם תורה שבעל פה שלא נכתבה בפירוש אלא נלמדת ב"ג מידות שהתורה נדרשת בהן, לא היו רוצים לקבל, שהרי אז יצטרכו להתייגע על לימוד התורה שלא נכתבו הדינים בה בפירוש, ולא ידעו מה ציווה ה' לעשות או לא לעשות.

והנה כתבו המפרשים, שמתן תורה היה בגדר קידושי אשה, ומשום כך מצינו כמה פעמים בתנ"ך שהמשילו את ישראל לכלה, ולכן אנו מברכים "אשר קדשנו במצוותיו" והיינו קידושין ממש. והנה ידוע שבקידושין האיש הוא הקונה והאשה היא המוכרת, כלומר שהיא מקנה את עצמה לבעלה. נמצא שישראל הקנו את עצמם לקב"ה, והקב"ה היה הקונה שקנה את ישראל לעם.

אולם מצד שני מצינו במדרש רבה [פרשת תרומה] "אמר הקב"ה לישראל: מכרתי לכם תורתי כביכול נמכרתי עמה שנאמר 'ויקחו לי תרומה', משל למלך שהייתה לו בת יחידה". הרי שלפי זה ישראל הם הקונים, ואילו הקב"ה כביכול הוא בבחינת מקנה, שהקנה עצמו לישראל. אמנם שניהם נכונים, הואיל וקבלו עליהם ישראל לקיים את כל מצוות התורה ושעבדו עצמם לזה ההם בבחינת מוכרים, שדין שעבוד כמכר וכאילו מכרו את עצמם לקב"ה. אולם מצד שני, הואיל ונתן הקב"ה לישראל תורה שבע"פ, ישראל הם הקונים והקב"ה הוא המוכר.

והנה הוצרך הקב"ה לתת את התורה שבע"פ לישראל, וצריכים הם ללמוד כמה דינים מי"ג מידות או מאותיות יתרות וחסרות. ועל כן היה צריך הקב"ה לתת את התורה לישראל במתנה, כדי שהם יהיו המכריעים לפי שכלם האנושי, ואם לא כן על כל דין ודין יהיו צריכים לשאול את הקב"ה, ומי יעשה להם סולמות לעלות לשמיים לשאול על כל דין ודין. ובעבור זה מחויב הקב"ה להשרות את שכינתו בישראל, והוא בכבודו ובעצמו יהיה מנהיגם. אולם אם לא היה נותן להם הקב"ה את התורה שבע"פ, לא היה מן הצורך לתת להם את התורה במתנה וממילא לא היה מחויב הקב"ה להשרות שכינתו בישראל, ואולי ההנהגה הייתה ע"י מלאך. וזה מה שמובא במדרש [פרשת תרומה], שלא היה יכול הקב"ה לפרוש מן התורה ולכן בקש מישראל שבכל מקום שהם הולכים יעשו בית אחד כדי שיוכל לדור בתוכו.

ואעפ"י שמכוח השעבוד שהשתעבדו ישראל לקיים את התורה, הרי הם כמוכרים ומקנים והקב"ה הוא הקונה את ישראל, מ"מ הואיל ונתן להם את התורה שבע"פ במתנה, מתוך זה קנו גם את הקב"ה עמה, ולכן נחשבו ישראל לקונים, ואילו הקב"ה הוא המוכר והמקנה.

ועל פי זה נוכל לבאר את הפסוק "ויוצא משה את העם לקראת האלוקים מן המחנה ויתייצבו בתחתית ההר", וכתב רש"י "מגיד שהשכינה יצאה לקראתם כחתן היוצא לקראת כלה". ובאמת ייפלא, אדרבה, הרי בפסוק נאמר שהעם יצא לקראת האלוקים ולא הקב"ה לקראת ישראל. ולדרכנו אתי שפיר, שבאמת מצד קבלת התורה שבע"פ, ישראל היו בבחינת חתן הקונה והקב"ה כביכול הוא המקנה כמו כלה המקנה.

ועל פי זה יובן הפסוק "ויתייצבו בתחתית ההר", משום שהיו סבורים שלא ייתן להם אלא תורה שבכתב אשר כל הדינים יהיו גלויים ומבוארים בתוכה. אולם עתה כאשר ראו שהוציא אותם לקראת האלוקים, הבינו שהם בבחינת חתן הקונה תורה שבע"פ שאמר להם משה לקבל, ומשום כך מאנו בזה עד שהוצרך לכפות עליהם הר כגיגית.

הכפייה מסלקת את עצת היצר

ישוב נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי מתתיהו מאירוביץ' בעל שו"ת מתת ידו [חלק ב הקדמה שנייה] באופן הבא:

הנה כתב הרמב"ם [הלכות גירושין פ"ב הלכה כ], שהעושה מצווה אחת ע"י כפייה נחשב כעושה מרצונו, משום שכל אדם מישראל חפץ בעשיית רצון הבורא, אלא שהיצר הרע מעכבו, והכפייה מסייעת לסלק ממנו את מניעת היצר הרע, ולכן אמרו חז"ל על הפסוק "יקריב אותו" - כופין אותו עד שיאמר רוצה אני.

ולכן אף שאמרו ישראל "נעשה ונשמע" לאחר שפסקה זוהמתן, ולא היה להם אז יצר הרע, מכל מקום כיוון שבכך גילו שלולי עיכוב עצת היצר הרע, היה רצונם האמיתי לקבל את התורה, שוב מועילה הכפייה. מכיוון שכך, גם אם יקרה מקרה ויחטאו, ייחשב מה שיעשו באונס מחמת הכפייה כנעשה ברצון, שהרי גילו שלולי מניעת היצר היו עושים את המצוות גם ללא הכפייה, ונמצא שהכפייה מסלקת את עיכוב היצר.

הכפייה היא על המצוות השכליות

ישוב נוסף לקושיה הנ"ל, יישב הגאון רבי אהרן משה, אב"ד יאס ובעל שו"ת תועפות ראם [הקדמה] באופן הבא:

הנה מסופר בגמרא [שבת פח.], שראה ההוא צדוקי את רבא מעיין בלימודו, ומניח אצבעות ידיו תחת רגליו, והדם יוצא מהם. פנה אליו הצדוקי ואמר: "עם פזיז אתם שהקדמתם פיכם לאוזנכם, הייתם צריכים לשמוע את מצוות התורה אם תוכלו לקיימה". ענה לו רבא: "אנו שהלכנו עמו בתום לב, כתוב בנו "תומת ישרים תנחם", ואילו אתם כתוב בכם "וסלף בוגדים ישדם".

וביאור העניין הוא, שאם באמת היו חושבים בני ישראל שכל מטרת נתינת התורה היא רק כדי לצרף אותם ולזכך את גופם, אז הקדמת נעשה לנשמע היא משוללת הבנה. אולם עלה ברעיונם להשכיל, שכל מה שיצווה אותם הקב"ה הוא רק לטובתם, והוא עצם חיותם ושלמותם, ולא ציווה זאת הקב"ה למענו, כי הוא לא צריך לכבודנו,

ועל כן שפיר הקדימו נעשה לנשמע. ולכן אמר הקב"ה: "מי גילה רז זה לבני, דבר שמלאכי השרת משתמשים בו שנאמר "עושי דברו לשמוע בקול דברו". כלומר שהקב"ה תמה כיצד ישראל השכילו דבר אשר ישכילו מלאכי השרת, אשר המה נבדלים מן החומר, והבינו שהקב"ה יצווה את מצוות התורה לטובתם.

ועל פי זה יובן מה שמובא במדרש שיר השירים: "לא הייתה צריכה התורה להתחיל אלא מן "החודש הזה לכם", ומפני מה גילה הקב"ה מה ביום הראשון מה ביום השני, בזכות שאמרו "נעשה ונשמע". כלומר בזכות שהקדימו נעשה לנשמע, והשכילו כי ה' טוב ומטיב, הראה להם הקב"ה באצבע שלא פתח תורתו מן "החודש הזה לכם", שהיא מצווה ראשונה, והיה מקום לומר, דהוי כמלך גוזר גזירה, ופתח מבראשית כדי שלא יאמרו אומות העולם "ליסטים אתם", להורות שרצונו המוחלט הוא בטובתם.

ועל כן תמה הצדוקי, כיצד יתכן שאדם ילמד תלמוד גשמי, ובעת שיעמיקו מחשבותיו, לא ירגיש שום הרגשה גופנית. ולכן אמר שגם בשעת מתן תורה בימי קדם, לא היו צריכים צורך גופני, שהרי היו צריכים להקדים שמיעה לעשייה. ועל זה השיב רבא בחכמתו העמוקה, אצלנו היסוד הוא שהקב"ה הוא שלם ולא צריך להשלמת זולתו. וכיוון שדורש ה' רק לטובתנו - "תומת ישרים תנחם" - כי ע"י כך הקדמנו נעשה לנשמע. מה שאין כן אתם, אשר טחו עיניכם לראות את שלימות האדם, שאלתם מה כתוב בתורה, כי לא עלתה על רוחכם שחפץ הקב"ה בטובתכם לצרף אתכם בשלימות, ולכן "סלף בוגדים ישדם", כי ע"י זה לא השגתם אורחות חיים.

ובזה ניתן לומר, שכל רצונם של ישראל היה לעשות ולקיים רק את המצוות השכליות, אולם כאשר כתב משה את הדברים על הספר ושמעו את כל המצוות, אמרו "נעשה" על המושכלות "ונשמע" על החוקיות. וכאשר ראו את האש הגדולה, חזרו רק מן המצוות החוקיות, אולם מן המצוות השכליות בוודאי לא חזרו בהן. והנה הקב"ה, היה חפץ להפיץ ענן חסדו ורב טובו לבית ישראל, כפה עליהם הר כגיגית כדי שיקבלו את המצוות השכליות, למען יהיו בגדר מצווה ועושה וגדול יהיה שכרם, ועל עצם הטובה מהני כפייה.

ובזה ביאר בעל תועפות ראם, את ברכות התורה שאומרים בכל יום בבוקר: ברכת "אשר בחר בנו מכל העמים" - מצוות שכליות, שעל ידיהם בחר בנו הקב"ה מכל העמים, ואילו אומות העולם לא אבו בתורה ושאלו "מה כתוב בה". וברכת "אשר

נתן לנו את תורתו" מדברת על קבלת המצוות החוקיות, אשר נעלם מעמנו טעמם ונימוקם, ובכל זאת נדע כי ה' אמת ותורתו אמת.

הכפייה היא על מסירות הנפש

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מצאנז ובעל שו"ת דברי יציב [חו"מ סימן צג אות יג] באופן הבא:

הנה נחלקו במסכת תענית [טז]. רבי לוי ורבי חנינא מהו הר המוריה: חד אמר הר שיצא ממנו הוראה לישראל, וחד אמר הר שיצא ממנו מורא לאומות העולם. וביאר רש"י ששומעים גדולות ישראל וירושלים ומתפחדים עליהם, לשון אחרת, הר סיני - מורא לאומות העולם במתן תורה. ותמה המהרש"א על כך, שהרי מפורש בפסוק "לבנות בית ה' בהר המוריה".

ואפשר לומר לפי מה שהביא בעל ישמח משה [פרשת וירא], שיש אומרים שהר המוריה הוא גם כן הרי סיני שניתנה עליו התורה, שנעקר לפי שעה ובא למדבר סיני. ולפי זה מובן, שהר המוריה עצמו הוא מורא לאומות העולם.

והנה ידוע שהר המוריה, שבו מזבח ועבודת הקרבנות, מורה על מסירות הנפש, וכפה עליהם הר כגיגית כדי שיקבלו עליהם מסירות נפש על כל מצוות התורה בשעת גזירת המלכות, כאשר עומדים עליהם לבטלם מקבלת התורה, ולא רק על ג' עבירות חמורות, ודבר זה לא קבלו עליהם באמירת "נעשה ונשמע".

האלוקים עשה שייראו מלפניו

יישוב נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי עובדיה הדאיה בעל שו"ת ישכיל עבדי בספרו ויקח עבדיה [דרוש י' לשבת כלה אות יח] באופן הבא:

הנה אמרו חז"ל [שבת לא:]: "אמר רב יהודה: לא ברא הקב"ה את עולמו אלא כדי שייראו מלפניו שנאמר 'והאלוקים עשה שייראו מלפניו' ", והיינו שיאמינו במציאותו ואחדותו אשר בזה לא יבואו לידי חטא, ויזהרו לקיים את התורה והמצוות. ועל כן

כאשר רצה הקב"ה לתת את התורה לישראל, גלגל מסובב הסיבות שיסרבו לקבל חלק כלשהוא בתורה, ועקב כך יהיה נצרך לאחוז באמצעים חזקים כדוגמת כפיית ההר, ובזה ייראו מלפניו ולא יבואו לידי חטא, ויזהרו לקיים את התורה והמצוות בשלימות, ולא יימשכו אחרי פיתויי יצר הרע המסיתם ומזיחם מדרך ה', ויהיו תמיד חזקים באמונתם בעבודת ה' ויראתו בבחינת יראתם קודמת לחכמתם, וגם בניהם אחריהם ישמרו את מסורת אבותיהם.

אולם מכיוון שעל ידי הכפייה, נולדה להם טענת המודעה שקבלו את התורה באונס, וממילא נגרע שכרם בקיום אותם דברים שקבלו באונס, גלגל הקב"ה שיקבלו בשמחה את קיום המצוות בימי אחשוורוש, ובזה יבואו על שכרם.

והרי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית?

קושיה נוספת על דברי הגמרא "שכפה עליהם הר כגיגית" הקשו המפרשים, שלכאורה היה זה ללא צורך, שהרי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית, שאם לא יקבלו ישראל את התורה, יחזור העולם לתוהו ובוהו, ומה הצורך בכפיית ההר?

הגאון רבי אריה יהודה לייב בעל לוית חן על התורה ביאר זאת:

הנה פסק השולחן ערוך [אבן העזר סימן לח סעיף י'], שאם אמר אדם לאשה "הרי את מקודשת לי על מנת שירצה פלוני, אע"פ שאמר בתחילה איני רוצה, כל שחזר ואמר הן - נתקיים התנאי", וכתב הרמ"א "ולכן לעולם הוי ספק עד שימות האב". הרינו למדים, שאם עשה אדם דבר על תנאי שיהיה בהסכמתו של אדם שני, אע"פ שאינו רוצה, מכל מקום המעשה אינו מתבטל עד שימות, שהרי כל זמן שהוא קיים, חוששים אנו שמא יתרכה.

ואם כן הוא הדין כאן, אע"פ שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית על מנת שירצו ישראל לקבל את התורה, אע"פ שבתחילה לא ירצו לקבל את התורה, מ"מ לא יתבטל מעשה בראשית, שמא יחזרו וירצו ישראל לקבל את התורה, והיה תולה הקב"ה את הדבר עד שימותו. ועל כן כפה עליהם את ההר כגיגית, כדי שאם לא יקבלו ישראל את התורה, שם תהא קבורתם, לפי שלא היה העולם חוזר לתוהו ובוהו עד שימותו תחילה.

מדוע עשה את ההר כגיגית?

בנוסף לקושיה הנ"ל, הקשה הגאון רבנו יוסף חיים - הבן איש חי, בספרו בן יהוידע [שם], מדוע דווקא עשה את ההר כגיגית, והיינו שחפרו ועשה בו בית קיבול, הרי היה די להניחו כמות שהוא למעלה מראשיהם, ואם כדי שלא ינוסו מפניו, מי זה אשר יברח מפניו, והרי אם יצאו מתחתיו גם ההר ילך על גבי ראשיהם. ועוד, מדוע נאמר "שם תהא קבורתכם", הרי עומדים הם תחת ההר והיה לו לומר "כאן".

וביאר ריש גלותא דבבל, שקבלו הם את התורה שבכתב כמות שהיא, ולא היו רוצים לקבל את התורה שבעל פה, אשר בכל תיבה ותיבה של המקרא תלויים בה תלי תלים של הלכות, ועל כך אמרו נעשה ונשמע, דהיינו נעשה כפי אשר נשמע מן פשט המקראות.

אולם כפה אותם הקב"ה על תורה שבעל פה, ולכן עשה את ההר כגיגית, לרמוז להם שכל תיבה ותיבה של המקרא היא כמו כגיגית, שיש לה בית קיבול ומטילים לתוכה יין אשר תכיל אלף אלפים טיפות יין בקרבה.

מה קדם למה - הקידושין או החופה?

הנה דבר זה נשאל לחכמים, בנוסח הברכה שתקנו חז"ל בברכת האירוסין "והתיר לנו את הנשואות לנו על ידי חופה וקידושין", מדוע הקדימו את החופה לקידושין, והרי ידוע הוא שמעשה הקידושין [נתינת הטבעת] קודמת לחופה?

ובאמת הר"ן והרא"ש [כתובות פרק א] כתבו שכוונת הברכה היא, על ידי חופה וקידושין שקדמו להם. וכתב בעל העיטור שעיקר הנוסחה היא "על ידי חופה בקידושין" בב"ת, אלא מפני שהדייקנים קוראים לבי"ת ההיא כאות וא"ו, מפני שהיא סמוכה לאות ה"א שלפניה, טעו הסופרים וכתבוהו ב"ת.

וכתב המהרש"א [כתובות ח.], שמעשה הקידושין הוא נתינת התורה, וכמו שאמרו חז"ל אל תקרי מורשה אלא מאורסה, ואילו החופה הוא ייחוד שכינתו עמנו, וכמו שדרשו חז"ל על הפסוק "ביום חתונתו" - זה מתן תורה, "וביום שמחת לבו" - זה יום שנתחנך המשכן. וכן נראה מדברי הפסיקתא רבתי על הפסוק "ויהי ביום כלות

משה" - למה הדבר דומה, למלך שקידש את בתו ועשה לה קידושין גדולים, כך כשבא הקב"ה לתת תורה לישראל בסיני, עשה לה פומבי גדולה, ולא היה אלא דוגמת קידושין.

אולם על כך הקשה הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות מבראד בעל שו"ת בית אפרים [אבן העזר - הקדמה], שדעת המפרשים אינה כן, אלא שכפיית ההר היא כחופה ולא היה בנתינת התורה מעשה קידושין.

והנה מחותנו בעל המקנה על מסכת קידושין [הקדמה], הביא את מחלוקת המפרשים במה היו הקידושין, יש אומרים שהיה בביזת מצרים וכמו שנאמר "תורי זהב נעשה לך", ויש אומרים שהקידושין היו ע"י הלוחות. והביאור הוא ששניהם אמת, והיינו שהקידושין היו בביזת מצרים על תנאי שיקבלו את הלוחות, וכמו שנאמר "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון", וכיוון שנשברו הלוחות התבטלו הקידושין למפרע, ואחר כך היו קידושין חדשים על ידי לוחות שניות. ולפי הנ"ל, ביאר בעל שו"ת בית אפרים, יש לומר שאע"פ שכבר קבלו את התורה בהר סיני, מ"מ לא היה זה אלא דברים בעלמא, ועיקר התנאי היה על קבלת הלוחות.

ועל פי זה תתישב הקושיה בה פתחנו, ובאמת הוקדמו הקידושין תחילה במצרים על תנאי שיקבלו את הלוחות, ואחר כך הייתה החופה ע"י כפיית ההר כגיגית. אולם כאשר נשברו הלוחות הראשונות והתבטלו מעשה הקידושין הללו, ולא נשארה אלא החופה לבדה, וממילא התחדשו הקידושין בלוחות השניות, נמצא שבאמת התהפך הסדר, וקדמה החופה לקידושין, ושפיר אמרינן "מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין".

אולם בהמשך דבריו הקשה הגאון מבראד, שאם באמת כפיית ההר כגיגית הייתה כדוגמת החופה, קשה, שהרי חופה באונס לאו כלום הוא. ואם נאמר כדברי המהרש"א, שהחופה לא הייתה בכפיית ההר אלא במשכן, יקשה עלינו נוסח הברכה שמקדימים חופה לקידושין.

והנה ביאר בתרגום יונתן על הפסוק "ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי", שבעת יציאת מצרים נשאו את הני ישראל עננים למקום המקדש ואכלו שם את קרבן הפסח. ומבואר בש"ס ובפוסקים, שהבאה לביתו נחשבת כדין חופה. ובאמת אומר הקב"ה לישראל לפני מתן תורה, שלקחם הקב"ה לביתו, למקום המקדש,

ועל כן "והייתם לי סגולה", כי בקידושין בעינן ידיים מוכיחות, ואין דבר שלא רמוז בתורה.

חכם עוקר את הנדר למפרע

הנה הגאון רבי שמואל אהרן ראבין בעל עיני שמואל על הש"ס [כתובות ז:], ביאר בהרחבה את קידושי בני ישראל שהיו על תנאי:

הנה קיימא לן [כתובות עד:], שאם קידש אשה על תנאי שאין עליה נדרים, והלכה אצל חכם והתירה מקודשת, שהחכם עוקר את הנדר למפרע. והנה קידושי ישראל היו על תנאי שלא יעבדו עבודה זרה, ובחטא העגל לכאורה התבטלו הקידושין. אך בתשובה מאהבה זדונות נעשים כזכויות, והמשכן היה כדי לכפר על העגל, וכאשר השרה הקב"ה שכינתו על ישראל ע"י שעשו תשובה מאהבה, חלו הקידושין למפרע, ואם כן עיקר חלות הקידושין הן ע"י המשכן שכיפר על העגל.

ובזה מבוארים דברי המדרש [רבה, כו, ב] על המדרש "היש ה' בקרבנו אם אין" - אם מהרהרים אנו בלבנו והוא יודע מה שאנו מהרהרים נעבדהו, ואם לאו לא נעבדהו. והנה כתבו התוספות [שם], שדווקא אם הלכה אצל חכם והתיר לה קודם שידע הבעל, אך לאחר ידיעת הבעל לא מהני, משום שתכף כאשר ידע הבעל התבטלו הקידושין. ואם כן לכאורה, אף שישראל עשו תשובה לאחר מכן יתבטלו הקידושין, כיוון שהקב"ה ידע זאת מיד בעשיית העגל.

אולם זה רק בבשר ודם, שאינו יודע אם תתיר האשה את נדרה, אולם הקב"ה שהוא בוחן לבבות, ויודע הוא שבדעתם לעשות תשובה לא התבטלו הקידושין. ועל כך אמרו חז"ל [ע"ז ד:] "לא היו ראויים ישראל לאותו מעשה אלא כדי להורות תשובה", ואם כן, בוודאי תכף בשעת מעשה הרהרו בתשובה. ולכן אמרו אם אנו מהרהרים בלבנו, אם כן ידע תכף מההיתר, ולא התבטלו הקידושין. ואם אינו יודע, אם כן התבטלו הקידושין ולא נעבדהו.

נעשה ונשמע - דבש וחלב

"בשעה שהקדימו ישראל נעשה ונשמע, יצאה בת קול ואמרה 'דבש וחלב תחת לשונך' " [מדרש]

הגאון רבי מיכאל דב ווינגוט בעל שו"ת אגודת אזור מדברי [פתיחה] ביאר את דברי המדרש בשם בעל אפיקי יהודה:

הנה עניין 'נעשה' הוא הבטחה על קיום מצוות עשה, 'ונשמע' הוא הבטחה על שמירת לא תעשה. והנה לקיום מצוות עשה צריך השתדלות בזריזות ולהתגבר בחום כדי לקיים את רצון הבורא בפועל, ואילו מצוות לא תעשה צריכות זהירות מכוח הקרירות כדי להימנע מן העבירה.

והנה סגולת הדבש וטבעו שמביא לידי חימום, אולם טבע החלב מביא לידי קירור. ולזה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, והבטיחו שיקיימו מצוות עשה וישמרו מצוות לא תעשה, וישתמשו גם בחמימות וגם בקרירות כדי לעשות רצון בוראם, יצאה בת קול ואמרה "דבש וחלב תחת לשונך", על שהוציאו מלשונם סגולת שני דברים הופכיים ויקרים, חום וקור, לשעבדם לעבודת הבורא.

והרי שמעו כבר את כל התורה?

"בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, יצאה בת קול ואמרה: מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו" [שבת פח].

ועל כך הקשה הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך, ראש ישיבת פוניבז' ובעל אבי עזרי על הרמב"ם [הקדמה לחלק הפלאה], שהרי אמרו ישראל נעשה ונשמע רק לאחר שקרא משה לפניהם את כל התורה שנאמר [כד, ז] "ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה ונשמע", ועל זה אמרו נעשה את כל מה ששמענו, ונשמע מה שיצווה עלינו עוד ונעשה, ואם כן אין כאן שום הקדמת נעשה לנשמע, ומדוע נשתבחו כל כך ישראל עבור זה.

וביאר בעל אבי עזרי בחידוש מופלג:

הנה על ידי ששמעו מה שקרא לפניהם וקבלו עליהם לעשות, השתוקקו לשמוע עוד ועוד ואמרו "ונשמע", והיינו שהבינו והתעמקו במה ששמעו, שאין קץ ותכלית לחכמת התורה, והתאוו יותר ויותר לשמוע עוד. וזה הרז שמלאכי השרת משתמשים בו, כלומר שהמלאכים עושים את דברו, כדי שיוכלו אחר כך לשמוע דברו עוד. וזוהי סגולת ישראל להשתוקק אך ורק למעלה מעלה, כי ישראל, אורייתא והקב"ה חד הוא. [לפי דבריו יוצא, שהחידוש בתגובת ישראל הייתה במילה 'ונשמע'].

אולם בשו"ת התשב"ץ [חלק ג סימן שי] ביאר, שבפרשת יתרו לא אמרו אלא "כל אשר דבר ה' נעשה", והיינו בקבלת התורה בכללה, שהרי לא ביאר להם הקב"ה את דיני המשפטים. אולם בפרשת משפטים, בקבלת הברית, שסיפר להם משה רבנו את כל דברי ה', אמרו תחילה "נעשה" כמו שאמרו בקבלת התורה, ועתה הוסיפו לומר, שיקיימו כל אשר דבר ה' מתחילת פרשת "אלה המשפטים". ואל תאמר שיספיקו לנו אלה המשפטים ולא נשמע מהקב"ה יותר, אלא "נעשה ונשמע" יותר, וזהו שבחם שקבלו עליהם לשמוע יותר מאלה המשפטים. וזה מה שדרשו חז"ל [סוכה מז:] על הפסוק "אם שמוע תשמע" - אם תשמע בישן תשמע בחדש, שלשון שמיעה הוא על העתיד.

הייתכן שהגיעו ישראל למעלת משה רבנו?

"אנכי ולא יהיה מפי הגבורה שמענום" [מכות כד.]

הנה על כך נשאל רבי דוד בן זמרא בעל שו"ת הרדב"ז [חלק ב סימן תתיז], אם הדברים כפשוטם, אם כן כולם הגיעו למעלת משה רבנו ע"ה, והוא דבר תמוה שיגיעו המון העם למדרגה זו, שלא הגיעו אליה שאר הנביאים. ואם דיבר הקב"ה עם משה וישראל היו שומעים, הנה פשט הכתובים אינו כן, שנאמר "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר", וכמו שנאמר במשה "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים".

ועל כך ענה הרדב"ז, שהנכון בזה, שכל הקהל שמעו מפי הגבורה אנכי ולא יהיה, ולא שהגיעו כולם למדרגת משה רבנו ע"ה, אלא שלפי שעה זכו למדרגה זו, וכמו שמצינו לכמה בני אדם שזכו לראיית המלאכים אעפ"י שלא הגיעו למדרגת הנבואה, והיא נקראת "גילוי עיניים" אצל בעלי הסוד.

וכן העניין הזה, אעפ"י שלא היו ישראל נביאים כמשה, זכו לשמוע אנכי ולא יהיה מפי הגבורה, כאשר זכו לראיית הקולות, שהוא דבר תמוה בעצמו לראות את הנשמע, שהקול היה מצטייר באוויר עד שהיו רואים אותו בעין. וכן היו שומעים את הדיבור יוצא מפי הגבורה, אעפ"י שלא הגיעו למדרגת הנבואה כמשה. וכן מוכיח הכתוב "דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוקים פן נמות", והיינו שדיבר עמהם ממש.

ובסוף דבריו כתב הרדב"ז, כללות הדברים: אנכי ולא יהיה מפי הגבורה שמענום מדבר עמהם, והיינו אותם מפי הגבורה, והגיעו למדרגת הנבואה. ואילו את שאר הדברות שמעו שהוא מדבר עם משה, ומשה מדבר אליהם ומבאר להם כל דיבור ודיבור, ובזה יתיישבו הכתובים.

מדוע ברח משה "שלא עשני גוי"?

"אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" [כ, ב]

"פתח משה ואמר: שלא עשני גוי" [מדרש]

מדוע ברח משה ברכה זו ומה הייתה כוונתו בזה?

הגאון רבי יצחק יעקב וויס ראב"ד העדה החרדית ובעל שו"ת מנחת יצחק [חלק ג קונטרס דברי חפץ] ביאר זאת:

הנה הקשו הב"ח והט"ז [סימן מו] מדוע מברכים אנו 'שלא עשני גוי' ולא מברכים שעשני ישראל. ותירצו זאת, מפני שאמרו חז"ל [עירובין יג:] "טוב לו לאדם שלא נברא יותר משנברא", ולכן מברכים בלשון שלילה. והראיה לכך שטוב לו שלא נברא, מכך שנאמר "אשר הוצאתיך" ולא נאמר "אשר בראתיך", ולכן ברח משה "שלא עשני גוי". אולם על כך קשה מאד, שהרי כתבו התוספות [שם] שצדיקים טוב להם שנבראו, וכל שכן משה רבנו, שהוא מבחר היצורים, ואם כן היה ראוי לו לומר "שעשני ישראל".

ועל כן אפשר לומר, שכוונת משה רבנו בברכה זו הייתה אחרת. הנה בשעה שעשו ישראל את העגל, אמר הקב"ה למשה "ואעשה אותך לגוי גדול", ומשה מיאן בזה

וטען "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך", ואם כיסא של ג' רגליים אינו עומד לפניך בשעת כעסך, קל וחומר לכיסא של רגל אחת [ברכות לב.]. ועוד בקש "כי עמך הגוי הזה" - שלא תאמר "ואעשה אותך לגוי גדול". והוסיף לבקש על ישראל ואמר "כאשר אמרת לי 'אנכי ה' אלוקיך' בלשון יחיד, לי ציווית ולא להם".

וזה ביאור דברי המדרש: כאשר אמר הקב"ה "אנכי" בלשון יחיד, פתח משה ואמר "שלא עשני גוי", והיינו שלא עשה אותי הקב"ה לגוי גדול במקום ישראל, שלא היה מעוניין בזה והתאמץ בלימוד זכות עליהם.

מה הקשר בין הדברה הראשונה לאחרונה?

"לא תחמוד" [כ, יד]

הנה הגאון רבי אריה צבי פרומר הי"ד ראש ישיבת חכמי לובלין ובעל שו"ת ארץ צבי [חלק ב דרוש לשבועות], מצא קשר בין איסור לא תחמוד לאנכי ה' אלוקיך:

הנה ידועה קושיית האבן עזרא על איסור לא תחמוד, כיצד אפשר לאסור זאת, והרי הלב חומד בעל כורחו.

והנה המצווה הראשונה היא [שמות כ, ב], להאמין בהשגחה פרטית, שהקב"ה משגיח ומקציב לכל אחד די פרנסתו בעושר, כבוד והנאה. ואי אפשר לקחת לעצמו כבוד או תענוג, אפילו כחוט השערה, יותר ממה שנגזר עליו מן השמיים. ולא זו בלבד, אלא אפילו במה שנגזר עליו כבר, ישנה השגחה פרטית, כמה הנאה יהיה לו בזה, וכמו שמובא באבות דרבי נתן [פרק לז הלכה ט] "שניים אוכלים מקערה אחת, זה טועם לפי מעשיו".

והנה מובא במסכת ברכות [ד:]: "כל האומר תהלה לדוד בכל יום, מובטח לו שהוא בן העולם הבא", ומבארת הגמרא משום שיש בו את הפסוק "פותח את ידך". ולכאורה קשה, מדוע לא אמרה הגמרא משום שיש בו את הפסוק "עיני כל אליך ישרו" שהוא קודם לו. אלא שפירש רש"י על פסוק זה "קורת רוח", והיינו שהמאכל משפיע גם כן במידה ובמשקל, כמה קורת רוח יהיה לו באכילה זו, וזה שבח יותר, ולכן נקטה הגמרא דווקא פסוק זה.

והמתבונן בזה, לא יחמוד כל אשר לחברו, שהרי כדי להתענג ולשבוע לרצון, צריך גזרה מיוחדת מן השמיים, ולא יועיל להשיג מטרתו בהשגת החפץ שחומד. ואם ירצו מן השמיים להשביעו עונג וקורת רוח, יוכל להשיג מהחפץ שיש לו עכשיו יותר ממה שישג מהחפץ שחומד. ועל כן, כפי מה שהאדם מעמיק לשאוב לתוכו את מצוות האמונה, במצווה הראשונה, שהוא "אנכי ה' אלוקיך", לפיו יוכל להינצל מאיסור לא תחמוד, ובזה נעוץ סוף עשרת הדברות בתחילתן.

וכי אפשר לראות קולות?

"וכל העם רואים את הקולות" [כ, טו]

"רבי יהודה אומר: אדם מדבר עם חברו הוא שומע רגש קולו, אבל אינו רואה מאורו. וישראל שמעו קול של הקב"ה וראו את הקול יוצא מפי הגבורה בברקים ורעמים שנאמר 'וכל העם רואים את הקולות' " [ילקוט]

הגאון רבי חיים סופר בעל שו"ת מחנה חיים [או"ח הקדמה] ביאר את דברי המדרש:

הנה ידוע שדיבור הוא לשון קשה וכמו שנאמר "דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות", ואם איש מדבר עם רעהו בקול ענות גבורה וחרון אף, הרי זה נקרא דיבור. ואף אם ידבר עם חברו בקול גדול וכוונתו להיטיב עמו, בכל זאת לא יוכל השומע לראות מתוך דיבורו את מאורו, כי לא ייכנסו באוזניו דברים קשים אלו, שהרי אינו רואה הוא את מאור חברו.

אולם בני ישראל שמעו את קולו של הקב"ה וראו את הקול יוצא מפי הגבורה, גם בברקים שהבריק להם מאור השכל והדעת, וכמו שהברק מאיר את עיני האדם באישון לילה, וכמו שהרעם מרעיד את לב האדם, כך הוא סכנה לעובר את פי ה'. והבינו מתוך קולו של הקב"ה, שאם ישמעו - טוב הארץ יאכלו, וכמו שאמרו חז"ל "הכיכר והמקל ירדו כרוכים מן השמיים", אם ילכו בדרך ה', הרי כיכר לאכול, ואם יסורו מדרך ה', הרי מטה ללקות בו, כי ראו והבינו בליבם את הנשמע.

מהי הבושה שהתכוון משה רבנו?

"בעבור תהיה יראתו על פניכם" [כ, יז]

הנה לכאורה יש סתירה בדברי משה רבנו, שהרי בתחילה אמר "אל תיראו", ולבסוף אמר "כי לבעבור נסות אתכם בא האלוקים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו".

הגאון רבי אריה לייב הלר בעל שב שמעתתא על הש"ס [הקדמה] יישב זאת:

הנה מובא בחובות הלבבות [שער האהבה פרק ו], על אחד מן היראים, שמצאוהו ישן באחד המדבריות, ושאלו אותו "האם אינך ירא מן האריה שאתה ישן במקום הזה?" וענה להם: "בוש אני מן האלוקים שיראני יראה זולתו". וזה מה שאמרו חז"ל על הפסוק "למען תהיה יראתו על פניכם" - זו הבושה, והיינו שייבושו לירא שום דבר זולתו.

ועל זה אמר משה רבנו "אל תיראו", כלומר שלא ייראו מהקולות והאש, וכמו שאמרו "פן תאכלנו האש הגדולה". אולם זאת תהיה יראתו יתברך לבדה על פניכם, וזוהי הבושה. וסיים דבריו "וכל מי שהוא במדרגה זו, ודאי כל מעשיו יתייחדו לשמו יתברך, ובזה שמירת תורתו ומעשיו הטובים".

מדוע לא רצה משה לגשת אל הערפל?

"ומשה נגש אל הערפל" [כ, יח]

"אמר הקב"ה למשה 'לך רד' ואחר כך אני משמיע את תורת ישראל, שלא יאמרו משה היה מדבר עמנו מתוך הענן. א"ל 'כבר העידותי בעם'. א"ל 'קרא אל אהרן ורד אל המחנה', והקב"ה השמיע את תורתו לישראל שנאמר 'ויאמר אליו ה' לך רד, וירד משה אל העם ויאמר אליהם'. יצא קול ראשון והשמיע והארץ רעשו ממנו, והימים והנהרות ברחו, ההרים והגבעות נתמוטטו, וכל האילנות כרעו, והמתים שבשואל חיו ועמדו על רגליהם, שנאמר 'כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום', וכל העתידים להיברא עד סוף כל הדורות שם עמדו עמהם בהר סיני, שנאמר 'ואת אשר איננו פה עמנו היום', וישראל שהם חיים נפלו על פניהם ומתו, ויצא קול שני וחיו, ועמדו על

רגליהם ואמרו למשה רבנו 'אין אנו יכולים לשמוע קולו של הקב"ה' שנאמר 'נפשי יצאה בדברו' וכתב 'דבר אתה עמנו ונשמעה', ושמע הקב"ה קולן של ישראל וערב לו, ושלח למיכאל ולגבריאל ואחזו בידו של משה שלא ברצונו והיגישוהו אל הערפל שנאמר 'ומשה נגש אל הערפל' נוגש אין כתיב אלא נגש" [פרקי דרבי אליעזר פרק מא]

הגאון רבי יוסף פופרש בעל שו"ת מנחה חדשה [פתחא זעירא אות ח-יב] ביאר מדוע לא רצה משה בעצמו להיכנס לתוך הערפל, ומדוע המתין עד שהמלאכים אחזו בידו והגישו אותו על כרחו:

הנה רצה משה רבנו שישמעו ישראל את כל הדברות מפי הגבורה, מפני שידוע שתצמצח טובה גדולה לישראל מזה, והיינו שלא יוכלו לחטוא עוד, וכמו שכתב **בעל ראשית חכמה** [שער היראה פרק ט], שמי שיש לו נשמה דאצילות אין חטא בא על ידו. אולם הואיל ושמעו ישראל רק ב' דברות מפי הגבורה, אבדו את המעלה הגדולה הזאת. ועל כן כאשר פנו ישראל למשה ואמרו לו "דבר אתה עמנו ונשמעה", אמר להם "כי לבעבור נסות אתכם בא האלוקים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו", והיינו שאם תשמעו את כל עשרת הדברות מפי הקב"ה לא תחטאו יותר. ולכן לא רצה משה להיכנס לתוך הערפל מפני טובתן של ישראל, אולם הקב"ה לא רצה שישראל ישמעו את כל עשרת הדברות מפיו, ולכן שלח מלאכים ואחזו בידו והגישו אותו שלא ברצונו, למען ישמע משה לבדו ולא ישראל.

ובאופן שני ביאר הרב מפי בנו הגדול **רבי יחזקאל שרגא**, על פי דברי הילקוט [שיר השירים] "אמר רבי נחמיה: בשעה ששמעו ישראל בסיני 'לא יהיה לך' נעקר יצר הרע מליבם, וכיוון שאמרו 'דבר אתה עמנו ונשמעה' חזר יצר הרע למקומו". ולכן משה, שלא ידע שיאמרו ישראל "דבר אתה עמנו", סבר שכיוון שישמעו עשרת הדברות מפי הגבורה לא יהיה להם יצר הרע עוד, וגם לאחר שאמרו "דבר אתה עמנו", ידע שאם בכל זאת ישמעו ישראל שאר הדברות מפי הגבורה יעקר יצר הרע מליבם, ולכן לא רצה להיכנס אל הערפל.

ובזה יש לבאר מדוע אמר משה רבנו "לא יוכל העם לעלות אל הר סיני", שהרי היה סבור משה רבנו, שישראל ישמעו את כל עשרת הדברות מפי הגבורה, ויגיעו למדרגה הגבוהה שלא ישלוט בהם היצר הרע ולא יבואו לידי חטא. ולכן אמר "כי

אתה העדותה", והיינו שכיוון שאמרת - לא יוכלו להמרות את פך, כיוון שזכו לנשמות גדולות ואין חטא בא על ידם.

אולם הקב"ה היודע עתידות, צפה את אשר יאמרו ישראל למשה "דבר אתה עמנו ונשמעה", ולא ישמעו את כל הדברות מפי הגבורה, וממילא יוכלו לחטוא ולגשת את ההר, ולכך ציווה את משה בשנית "לך רד", לרמוז לו שישראל עתידים לחטוא בעגל, "ועלית אתה" - רמז לו שלאחר חטא העגל, יעלה משה רבנו למרום להתפלל בעדם ולקבל את הלוחות השניות. אך עתה לא רצה הקב"ה שמשה יעלה, אלא יהיה תוך המחנה ואחר כך ישמיע הקב"ה את תורתו לישראל, וכמו שמובא בפרקי דרבי אליעזר.

למה הסנדק דומה?

"מזבח אדמה תעשה לי" [כ, כא]

הנה כתב הרמ"א [יו"ד סימן רסה סעיף יא] בשם מהרי"ל, שיפה כוח הסנדק מכוח המוהל להקימו לקריאת התורה, שכל סנדק הוי כמקטיר קטורת, ולכן נוהגים שלא לתת ב' ילדים לבעל ברית אחד כמו בקטורת. ועיין בביאור הגר"א [סעיף מו], שלעולם לא ראינו סנדק שמתעשר, אלא המנהג הוא על פי צוואת רבי יהודה החסיד. אולם בשו"ת נודע ביהודה [יו"ד סימן פו] חלק על דברי הרמ"א, וכתב שהסנדק דומה למזבח ולא למקטיר קטורת.

אך הגאון רבי שלמה קלוגר מבראד בעל שו"ת טוב טעם ודעת [מהדורה ד' - נדפס בחכמת שלמה בהשטות], הביא ראיה מן הפסוקים, שבנין המזבח מעשיר כמו הקטורת, שנאמר "מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו את עולותיך וכו', בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך". הרי לנו שבניית המזבח גורמת לברכה. וכן מבואר במדרש [וירא, מח, ד] "מה מי שבנה מזבח לשמי אני נגלה עליו ומברכו, אברהם שמל עצמי לשמו על אחת כמה וכמה", הרי לנו שהברכה קיימת על בניית המזבח.

ואם כן זו גם כוונת מהרי"ל, כיוון שנחשבת המילה כמקטיר קטורת, נחשב הסנדק כמזבח, וכיוון שהוא עושה את המזבח מעשיר, ולכך אין לתת אותו לאדם אחד.

תלמוד תורה עדיף מהקרבת קרבנות

"בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך" [כ, כא]

"מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו, שנאמר 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך' " [ברכות ו.].

והקשה המהרש"א [שם] על כך, מנין לחז"ל שמדובר בעוסק בתורה, והרי בכל המצוות ניתן לומר כן. וביאר, שמדובר באדם הלומד תורה ובדרך לימודו יש לו רשות להזכיר את שמו של הקב"ה.

אולם על כך הקשה הגאון רבי יעקב יהושע בעל פני יהושע על הש"ס [שם], שאם מדובר בשם המיוחד, אפילו דרך לימודו אסור, ואם בשאר שמות, חוזרת הקושיה למקומה, אפילו תפילה ושאר מצוות אנו מזכירים את שמו של הקב"ה בברכותיהם.

וביאר בעל פני יהושע בביאור מחודש, ובאמת פסוק זה לא מדבר כלל בדברי תורה אלא בקרבנות, שהרי נאמר בראשית הפסוקים "וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך", ובכל מקום המקריב את קרבנו אפילו יחיד - שכינה שרויה עמו, כמו שכתוב "אבוא אליך" בלשון יחיד, וכל שכן הלומד תורה יחיד, שהרי גדול תלמוד תורה יותר מהקרבת קרבנות.

משפטים

מדוע נאמר עבד עברי ולא יהודי?

"כי תקנה עבד עברי" [כא, ב]

הנה הקשה הגאון רבי אברהם מיוחס בעל שו"ת שדה הארץ [פרשת משפטים], מדוע נאמר עבד עברי ולא עבד יהודי?

והשיב על כך, שבא הכתוב לרמוז, שנמכר זה לעבד על כי עבר על מצוות ה' בגנבתו, וכמו שכתב רש"י שמדובר בגנב שמכרו בו בית דין. ועל כן "שש שנים יעבוד" - רמז למעשר חיי האדם, שהרי ימי שנותינו בהם שבעים שנה, "ובשביעית" - היינו בשביעית מחיינו האחרונים, ייצא לחופשי חנם מן המצוות, וכמו שאמרו חז"ל על הפסוק "במתים חופשי". וכן זה שמכרוהו ונשתעבד לעבד, הוא מפני שגנב ועבר על "לא תגנוב", וכמו שאמרו חז"ל על הפסוק "אשר נאכל במצרים חנם" - מן המצוות.

מדוע לא נרצעים על שאר עבירות?

"ורצע אדוניו את אזנו במרצע" [כא, ו]

"רבן יוחנן היה דורש את המקרא הזה כמין חומר: מה נשתנה אוזן מכל איברים שבגוף? אמר הקב"ה: אוזן ששמעה קולי בהר סיני בשעה שאמרתי 'כי לי בני ישראל עבדים', ולא עבדים לעבדים, והלך וקנה אדון לעצמו - יירצע" [קידושין כב:]

ואם כן קשה, שהרי לפי זה על כל עבירה צריכים לרצוע את אוזנו של החוטא, שהרי שמעו כולם את כל המצוות בסיני?

המהרש"א [שם] ביאר זאת, לפי דברי **התוספות** [שם], שכתבו על פי המדרש, שתיבת מרצע עולה בגימטרייה ארבע מאות, ולפי שהיו ישראל עבדים במצרים ארבע מאות שנה, וגאלם הקב"ה, והלך זה וקנה אדון לעצמו, לפיכך ירצע במרצע העולה כך. ואם כן, לא קשה מדוע לא נרצעים על שאר עבירות.

הגאון רבי פנחס הלוי הורביץ בעל המקנה על מסכת קידושין [שם] ביאר לפי דברי **הרמב"ן** [פרשת יתרו] בשם המכילתא, על הפסוק "אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" - משל למלך שנכנס למדינה, אמרו לו עבדיו גזור עלינו גזרות, אמר להם לא, כשתקבלו מלכותי אגזור עליכם גזרות, שאם מלכותי אינכם מקבלים, גזרותי היאך אתם מקיימים. כך אמר הקב"ה לישראל: אנכי ה' אלוקיך, אני הוא שקבלתם מלכותי עליכם במצרים, כלומר אחר שאתם מקבלים עליכם ומודים שאני ה' אלוקיכם קבלו כל מצוותי.

והטעם ליציאת מצרים הוא, כדי שיקבלו עליהם מלכותו ויעבדו אותו, כיוון שהוא פדה אותם ממצרים. נמצא זה שמוכר את עצמו בחינם, ומקבל עליו עול עבדות אחרים, פוגם בדיבור "אנכי ה' אלוקיך" ששמעו מפי הגבורה, ומקל בחוב קבלת עול מלכות שמיים, וכיוון שמקל בזה מקל הוא בכל המצוות, ולכן נרצע דווקא על עוון זה.

ואילו **הגאון רבי יונה תאומים בעל קיקיון דיונה** [שם] ביאר, שרציעה שייכת דווקא בעבד שאומר "אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני לא אצא חופשי", וכיוון שיש לו דבקות בבית אדוניו, רוצעים אותו בבית אדוניו, מידה כנגד מידה, שיהיה דבק בו ולא יצא ממנו, וזה לא שייך בשאר מצוות.

והמהר"ל [גור אריה] כתב שאין הרציעה באה כעונש, אלא עיקר הרציעה באה לעשות לו סימן לעבדות, שיהיה בו סימן שהוא עבד, וסימן זה עושים למי שקונה אדון לעצמו.

מדוע אינו נרצע בפעם הראשונה?

הנה כתב רש"י, שסיבת הרציעה היא "אוזן ששמעה על הר סיני 'לא תגנוב' והלך וגנב תירצע". ובמוכר עצמו - "אוזן ששמעה 'כי לי בני ישראל עבדים', והלך וקנה אדון לעצמו תירצע". ואם כן קשה, מדוע אינו נרצע בפעם הראשונה. ועוד קשה, הרי בפעם השנייה שניהם מוכרים את עצמם, אז מדוע לא נאמר 'כי לי בני ישראל עבדים' בשני סוגי העבדים?

הגאון רבי מאיר אריק, אב"ד בוטשאטש ובעל שו"ת אמרי יושר [חלק ג טל תורה] יישב את שני הקושיות:

הנה במוכר עצמו פסק הרמב"ם [הלכות עבדים א, א], שאם אין לו במה לפרנס את עצמו, מותר למכור את עצמו. ולכן בפעם הראשונה אינו נרצע, שאולי מכר את עצמו עבור רעבון ביתו. אולם בפעם השנייה, שפרנסתו מצויה, והאדון זן את אשתו ואת בניו, היה אסור לו למכור את עצמו ולכן יירצע.

אולם במכרוהו בית דין, אינו נרצע בפעם הראשונה דכתיב [משלי ו, ל] "לא יבזז לגנב כי ירעב", ומשמע אף שיכול למכור את עצמו לעבד כדי לשבור את רעבונו ורעבון ביתו, מכל מקום זול הוא הדבר שמזלזל בעצמו ברבים, ולכן אין אנו רוצעים אותו בפעם הראשונה ולכן לא יירצע.

אולם בפעם השנייה, עני הוא ואין לו כסף, שהרי נמכר בגנבתו, ואם כן אי אפשר לרוצעו מטעם "כי לי בני ישראל עבדים", שהרי מוכר את עצמו בעבור פרנסתו ומותר. אולם נרצע הוא למפרע בעבור הגנבה, שהרי רואים אנו שמזלזל הוא בעצמו ומוכר את עצמו לעבד, ואם כן קשה, מדוע לא מכר את עצמו בפעם הראשונה והלך וגנב, ולכן יירצע מטעם הגנבה.

מדוע נרצע העבד ליד המזוזה?

"או אל המזוזה" [כא, ו]

"רבי שמעון היה דורש מקרא זה כמין חומר: מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבבית, אמר הקב"ה, דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות, ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם, ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו, ירצע בפניהם" [רש"י]

הנה עדיין לא מבואר, מדוע אמר הקב"ה עניין זה, דווקא כאשר פסח על המשקוף ועל המזוזות.

הגאון רבי נתנאל פריד בעל שו"ת פני מבין [חידושי תורה] ביאר זאת:

הנה אמר הקב"ה לאברהם בברית בין הבתרים "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה", אולם הקב"ה פסח על זמן זה, והוציאם לאחר רד"ו שנים, מפני שישראל נקראו קודש שנאמר [ירמיה ב, ג] "קודש ישראל לה'", ומובא במסכת יבמות [מו.]. הקדש מפקיע מידי שעבוד, ועל כן פסח הקב"ה על זמן זה.

והנה נרמז עניין זה על המשקוף ועל המזוזות, ששם הייתה זריקת הדם. וכן ישראל היוצא ובא בביתו תמיד בקדושה, ורואה את המזוזה בצאתו ובבואו. ואם הקדש מפקיע מידי שעבוד, קשה, כיצד רוצה הוא להיות עבד. על זה רומז המרצע, שהוא בגימטריה ארבע מאות וכמו שכתבו התוספות [קידושין כב:], משום שהקב"ה הוציא אותנו קודם הזמן משום קדושת ישראל.

מי שהרג בשוגג - מדוע יצטרך להרוג שוב בשוגג?

"ואשר לא צדה והאלוקים אנה לידו" [כא, יג]

"במה הכתוב מדבר - בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים, הקב"ה מזמנם לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג במזיד יורד בסולם ונופל עליו והורגו, זה שהרג במזיד נהרג וזה שהרג בשוגג גולה" [מכות י:]

ועל כך תמה המהרש"א [שם], מדוע מזמן לו הקב"ה להורג בשוגג שיהרוג שוב בפני עדים ויגלה לעיר מקלט, והרי אין צורך בגלות אלא כדי להינצל מגואל הדם, ומאחר ולא ידע איש בהריגתו הראשונה, ממילא אין הוא חייב לגלות כלל לעיר מקלט. ויישב זאת, שמכל מקום יש צורך בדבר, אם יודה לאחר מכן שהרג בשוגג, או שמא יוודע הדבר על ידי עדים קרובים או פסולים, ובאופן זה אם יהרוג אותו גואל הדם הרי הוא פטור עליו.

אולם על כך תמה הגאון רבי יעקב עטלינגר בעל ערוך לנר על הש"ס [שם], שהרי מובא בגמרא [שם ב:], שעונש הגלות הוא לכפרה על שהרג את הנפש, ואם כן צריך הוא לגלות לעיר מקלט אפילו אם אין עדים בדבר, כדי שיהיה לו כפרה על חטאו. וכיוון שאין עדים בהריגה זו, מזמן לו הקב"ה שיהרוג בעדים בשוגג ויגלה.

מהי הראיה מדין המזבח?

"מעם מזבחי תקחנו למות, ומכה אביו" [כא, יד-טו]

הנה החיד"א בספרו נחל קדומים [אות ז] ביאר בשם רבני אשכנז, את הסמיכות בין דין הרוצח למכה אביו:

הנה היה מקום לפטור את הרוצח מדין מוות, שמא היה ההרוג טרפה, וגברא קטילא קטל. אולם סברה זו נדחתה, שהרי הולכים אחר הרוב, ורוב בני האדם אינם טרפות. והראיה לכך היא, שהרי מקריבים עולה וזבחים על המזבח, ולא חוששים שמא הבהמה טרפה. ועוד ראיה מן הפסוק הבא, בדין מכה אביו מות יומת, ושמא אינו בנו ואינו חייב מיתה, אולם הואיל והולכים אחר הרוב, בוודאי הוא בנו ונהרג עליו.

וזה ביאור סמיכות הפסוקים: "וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה", אל תחשוש שמא היה טרפה, אלא הולכים אחר הרוב, והראיה לכך היא - "מעם מזבחי תקחנו למות", מדין המזבח שמקריבים עולה כליל, אע"פ שהיה מקום לחוש שמא היא טרפה. וזה גם הטעם של מכה אביו מות יומת, שהולכים אחר הרוב ולכן נהרג עליו.

האם מותר להתרפא על ידי רופא?

"ורפא ירפא" [כא, יט]

"ורפא ירפא" - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות [בבא קמא פה].

הנה כתב הרמב"ן [ויקרא כו, יא]: "והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג עניינם בטבע כלל, לא בגופם ולא בארצם, לא בכללם ולא ביחיד מהם, כי יברך ה' לחמם ומימם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל. וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרם עוון שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בנביאים, כעניין חזקיהו בחלותו. ואמר הכתוב על אסא 'גם בחוליו לא דרש את ה' כי ברופאים'.

אבל דורש השם בנביא לא ידרוש ברופאים, ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה', אחר שהבטיח 'וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך'. והרופאים אין מעשיהם רק על המאכל והמשקה להזהיר ממנו ולצוות עליו.

וזו היא כוונתם באומרם "ורפא ירפא" - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות, לא שאמרו שניתנה רשות לחולה להתרפא, אלא כיוון שחלה החולה ובא להתרפא כי נהג ברפואות והוא לא היה מעדת ה' שחלקם בחיים, אין לרופא לאסור עצמו מרפואתו, לא מפני חשש שמא ימות בידו, ולא בעבור שיאמר כי ה' לבדו הוא רופא כל בשר, שכבר נהגו".

ובביאור דברי הרמב"ן נחלקו האחרונים:

בשו"ת אבני נזר [חו"מ סימן קצג] מובאת תשובה מאת אביו של המחבר, **הגאון רבי זאב נחום, אב"ד ביאלא**, שלדעת הרמב"ן יש רשות ומצווה לכל אדם לבטוח בקב"ה ולא לעסוק ברפואות. וכל שכן כאשר אומר הרופא שרפואתו של החולה היא על ידי אכילת מאכלים אסורים, יש עניין להחמיר במקרה זה נגד דעת הרופאים ולבטוח בקב"ה, ולא לחשוש לסכנת עצמו.

אולם **האדמו"ר מצאנז-קלזנבורג בעל שו"ת דברי יציב** [ליקוטים סימן קיד] סובר, שדברי הרמב"ן מוסבים על הזמנים שהיו נביאים בישראל, ובאמת היו אז ישראל במעלות קדושים, ולא היו צריכים להשתמר על פי דרכי הרפואה, וגם אם קרה מקרה שחלו, לא דרשו ברופאים אלא בנביאים. אולם מאז שנסתם חזון הנבואה

בישראל, ואין ישראל באותו מעמד שהיו אז, הניח הקב"ה את ישראל למקרי הטבע, וממילא כבר מותר לדרוש ברופאים, ומצווה וחובה היא.

והנה פסק השולחן ערוך [יו"ד סימן שלו סעיף א] "נתנה התורה רשות לרופא לרפאות, ומצווה היא, ובכלל פיקוח נפש הוא".

ועל כך תמה הט"ז [סק"א], כיוון שבאמת מצווה היא, מדוע כתב בתחילה שהוא רשות. וישיב, שבאמת הרפואה האמתית היא בקשת רחמים מן השמיים, וכמו שכתוב 'מחצתי ואני ארפא', אלא שאין האדם זוכה לכך, אלא צריך לעשות רפואה על פי טבע העולם, והקב"ה הסכים על זה ונתן הרפואה ע"י טבע הרפואות, וזוהי נתינת רשות של הקב"ה. וכיוון שכבר בא האדם לידי כך, יש חיוב על הרופא לעשות רפואתו.

והנה נשאל על כך בשו"ת הרשב"א [חלק א סימן תיג], על דברי אב"י ורבא "כל שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי", והשיב על כך "שהם התירו לרפואה אפילו מה שלא יגזרוהו העיון הטבעי של חכמים אלו. ושלמה המלך ע"ה שעשה ספר רפואות, חס ליה לעשות דרכי האמורי. ומה שגנזו חזקיה והודו לו אינו משום שהיה בו דרכי האמורי, אלא שהחכם בחכמתו עשה ספרו בעניינים המועילים הרבה, עד שהיו סומכים עליהם בחוליים, ולא היו דורשים את ה', על כן גנזוהו והודו לו".

וכבר כתב החיד"א בספרו ברכי יוסף [יו"ד סימן שלן], שעתה אין לסמוך על הנס, וחייב החולה להתנהג בדרך הטבע וללכת לרופא, ואין בכוחו לומר כי הוא גדול יותר מחסידי הדורות שנתרפאו ע"י רופאים, וכמעט שיש איסור בדבר, או משום גאווה, או משום שאין סומכים על הנס במקום סכנה, ובלבד שידיבק בקונו ויתפלל ברחמי לב, ובו יבטח דווקא.

וכתב הב"ח [שם] בשם התוספות [ד"ה שנתנה], שלכאורה היינו אומרים שיהיה מותר לרפא מחלה הבאה בידי אדם, אולם יהיה אסור לרפא חולה במחלה שבאה ע"י שמיים, שהרי כאשר הוא מרפא הוא סותר את גזרת המלך, קמ"ל שמותר לרפא כל מחלה. והקשה על כך הב"ח מן הפסוק בדברי הימים אצל אסא "וגם בחוליו לא דרש את ה' כי ברופאים", ומשמע שאסור להתרפא על ידי רופא. וביאר, שהוא נענש משום שדרש רק ברופאים, אולם אם החולה בוטח בה' שישלח לו רפואה ע"י הרופא מותר לדרוש ברופאים אפילו במכה הבאה בידי שמיים, וכך נהגו בכל גבול ישראל.

הקושיה על מצוות הצדקה - והקשר לרפואה

בהקשר לעניין זה, ראוי להביא את חידושו של הגאון רבי יעקב יהודה לייב בעל חידושי עולם עשייה על אגדות חז"ל [אבות פרק ה משנה כ]:

הנה אמר התנא [אבות ה, כ] "יהודה בן תימא אומר: הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמיים". והנה בספר עמוד הימיני [דרוש א], הביא את דברי המדרש [פרשת נשא פרשה ט] על הפסוק "והביא האיש את אשתו אל הכהן" - פתח שלא פתוח למצוות הצדקה נפתח לרפואה.

והנה מובא במסכת בבא בתרא [י.]. "הקשה טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: אם אלוהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם? אמר לו: כדי שנינצל אנו בהן מדינה של גיהנם. אמר לו: [אדרבה] זו שמחייבתם לגיהנם. אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורים, וציווה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו. כששמע המלך לא כועס עליו ואתם קרויים עבדים שנאמר [ויקרא כה, נה] "כי לי בני ישראל עבדים". אמר לו רבי עקיבא: אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים, וציווה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא דורון משגר לו ואנו קרויים בנים, דכתיב "בנים אתם לה' אלוהיכם".

והנה לכאורה קושייה זו, יכולים אנו להקשות גם על עניין זה, כיצד יעלה על דעת הרופא לרפא את החולה, והרי אין אדם נוקף אצבעו למטה אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה. ומוכרחים אנו לומר, שתירוצו של רבי עקיבא שייך גם פה, שאנו קרויים בנים למקום, והקב"ה שש כאשר מרפאים את בניו.

ולפי זה נוכל לבאר את דברי יהודה בן תימא, שהרי אם יהיה רץ כצבי לזרז את עצמו למצוות הצדקה, לא יחלה בשום חולי, ולא יבקר אצל שום רופא, וממילא יהיה מוכרח להודות שיש לנו דין בנים ולא עבדים [כי אם הוא לא נותן צדקה, יש לו דין עבד], וממילא התחייב במצוות הצדקה. ועל כן יהיה "גיבור וחזק כארי", ויוכל לעשות רצון אביו שבשמיים בבריאות איתנה, כי צדקה תציל ממוות.

מהי הראייה מעבד כנעני?

"וכי יכה איש את עין עבדו, ואם שן עבדו" [כא, כו-כז]

"ייסורים ממרקים עוונותיו של אדם קל וחומר משן ועין: מה שן ועין שהן אחד מאיבריו של אדם, עבד יוצא בהן לחירות, ייסורים שממרקים כל גופו של אדם על אחת כמה וכמה" [ברכות ה.].

ועל כך תמה המהרש"א [שם], שלכאורה מהי הראייה, והרי דין זה אינו נוהג אלא בעבד כנעני, אולם עבד עברי אינו יוצא בשן ועין, ומהו הקל וחומר לעניין ישראל. והוסיף להקשות בעל הגאון רבי יעקב יושע בעל פני יהושע [שם] על דברי הגמרא, שהרי הטעם בעבד כנעני שיוצא לחירות בשן ועין, הוא משום שאין לרבו רשות להכותו, ולכן קנסו אותו להפקיע שעבודו ולהוציאו מחירות, אולם כלפי הקב"ה לא שייך לומר כן.

וישב בעל פני יהושע, שכוונת הגמרא לומר, שכמו שעבד כנעני יוצא מן העבדות אל החירות ונעשה ישראל גמור ומתחייב בכל המצוות, ונכנס תחת כנפי השכינה, כך הצדיקים ע"י הייסורים יוצאים מן העבדות, שנקראו עבדים למקום, ועתה לאחר קבלת הייסורים נקראים בנים למקום, והתקרבו עוד יותר תחת כנפי השכינה. נמצא שדמיון זה לא שייך אלא בעבד כנעני, שניכר בו עניין העבדות והחירות בפועל, וכמו כן הצדיקים, אולם בעבד עברי לא שייך בו עניין העבדות וחירות בפועל אלא בלשון מושאל.

והנה בשו"ת מהרשם [חלק א בהקדמת בן המחבר אות ל] ביאר זאת בהרחבה:

הנה קיימא לן, שעבד של שני שותפים אינו יוצא לחירות בשן ועין, שדין זה נוהג רק בעבד המיוחד לו. והנה ישראל הם עבדי ה', ואם כן, כאשר ישראל מכר את עצמו לאדון, הרי הוא עבד של ב' שותפים, שהרי יש לו ב' אדונים, הקב"ה והאדון. וזה הטעם שעבד עברי אינו יוצא בשן ועין, מכיוון שהוא עבד של ב' שותפים וצריך עבדו המיוחד לו, אולם עבד כנעני שאין לו אלא אדון אחד יוצא בשן ועין.

והנה כל זה בעבד שמכר את עצמו לאדון, הוא עבד של ב' שותפים ואינו יוצא בשן ועין. אולם ישראל, אשר הקב"ה מייסרו בייסורים, הינו עבדו של הקב"ה בלבד ויוצא לחירות בשן ועין, ואם כן, שפיר ניתן ללמוד בקל וחומר משן ועין, שייסורים ממרקים עוונותיו של אדם.

והנה אמרו חז"ל [ברכות ז:]: על הפסוק "מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו" - קינה לדוד היה צריך לומר? משל למה הדבר דומה, למי שיצא עליו שטר חוב, קודם שפרעו עצב, לאחר שפרעו שמח. כך דוד, כיוון שאמר לו הקב"ה [שמואל ב, יב] "הנני מקים עליך רעה מתוך ביתך", סבר שמא עבד או ממזר שלא מרחם, וכיוון שראה שהוא בנו, וסתם בן מרחם על אביו לכך שמח. והקשה המהרש"א [שם] על כך, שאין המשל דומה לנמשל, שהרי במשל אם כבר נפרע השטר שמח, ואולם דוד אף שראה שהוא אבשלום בנו, לא ריחם עליו בנו ורדפו עד חורמה.

וביאר הגאון רבי יהונתן אייבשיץ בספרו **יערות דבש**, שישנם ב' מיני ייסורים הבאים על האדם: האחד - ייסורים הבאים ע"י פגעי הטבע, והשני - ייסורים הבאים בהשגחה מכוונת. והחילוק בין ב' המינים הוא, כי הייסורים הבאים בהשגחה הם באים לכפרת העוון, אולם ייסורים הבאים ע"י פגעי הטבע אינם מכפרים על העוון. והנה הייסורים הבאים בהשגחה מכוונת מלמעלה [חוץ לדרך הטבע], דומים הם למי שיצא עליו שטר חוב ופרעו, כי ייסורים אלה מכפרים על העוון אשר היה חייב בהם. אולם הייסורים שהם בדרך הטבע, יש לומר שאינו פורע את החוב שהרי אינם מכפרים. ולכן כאשר ראה דוד שהוא בנו, וראוי הוא לרחם על אביו, ובכל זאת אינו מרחם, בוודאי הוא חוץ לטבע, ובהשגחה מכוונת מאתו יתברך, ושוב הם לכפרת העוון, ובכך פורע את החוב ולכן שמח.

ובספר **אמרות טהורות** ביאר את דבריו על פי דברי חז"ל הנ"ל, ואם כן, כל זה אם הייסורים באים בהשגחה, ואז הקב"ה הוא האדון והוא המכה, ושפיר ניתן ללמוד קל וחומר משן ועין. אולם אם אחר הכה אותו ולא האדון אינו יוצא לחירות, ואם כן, אותם ייסורים באים בסילוק ההשגחה, ואין האדון מכה, ולכן גם ייסורים כאלו אינם ממרקים עוונותיו של אדם, אלא רק ייסורים הבאים בהשגחה מאתו יתברך הם המכפרים.

מדוע סוקלים שור שנגח - והרי אינו בעל בחירה?

"וכי יגח שור את איש וכו' סקול יסקל" [כא, כח]

הנה בעלי החיים אינם בעלי בחירה, ואם כן מדוע גזרה התורה על שור שהרג איש או אישה עונש מוות.

הנה ביישוב קושיה זו מצינו ג' דעות:

האחת - הנה כתב הרמב"ם במורה נבוכים [חלק ג פרק מ], שאין זה עונש לשור אלא לבעלים, ומפני זה נאסר ליהנות מן הבשר, וזאת כדי שבעל הבהמה יקפיד מאד בשמירת השור, כי יידע שאם שורו הרג אדם, יפסיד את דמיו. אולם הרמב"ן [בראשית ט, ה] חולק על כך וסובר, שאין זה עונש לבעלים, שהרי גם שור המדבר ושור הפקר שאין לו בעלים חייב מיתה [ובאמת מחלוקת היא בב"ק מד:].

ואע"פ שיש להקשות על שיטת הרמב"ם, מדברי חז"ל [פסיקתא כב, ל] על הפסוק "טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו" - לימדך הכתוב שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, והרי אינם בעלי בחירה. הנה כבר כתב על כך המלבי"ם, שאף שבעלי החיים אינם בעלי שכר ועונש, אמר הקב"ה תן לו שכר, כדי שילמד האדם מוסר לדעת דרכי ה', וקל וחומר שיש שכר ועונש לאדם שהינו בעל בחירה.

השנייה - הנה הרד"ק [שם] סובר, שאף שאין לבעלי החיים גמול ועונש, אולם בעסק האדם, כלומר במה שעושים הם לבני האדם יש להם גמול ועונש, ולכן נאמר [בראשית ט, ה] "מיד כל חיה אדרשנו", כלומר כל חיה שתהרוג אדם, יתננה הקב"ה ביד חיה אחרת או בידי אדם שיהרגוה, וגזרת מלך היא. ובאמת דעה זו מובאת במדרש רבה [ב"ר כו, ו] בשם רבי נתן, שאפילו זאב וכלב, תובעים אותם בדין שמיים אם מזיקים הם לבני האדם.

דעה שלישית - כתב ספר החינוך [מצווה נב] "משרשי המצווה - כדי להסכים בדעתנו, שכל מי שבאה תקלה על ידו, מרוחק ונמאס עם אלוקים ועם אנשים, ואפילו שוגג, כמו הבהמה שאין לה דעת, וכל שכן מזיד. ובתתנו דעתנו על דבר זה, יביאנו להיזהר הרבה בכל מעשינו, עד שלא תצא תקלה מתחת ידינו לעולם". וכעין זה אמרו חז"ל [סנהדרין נד]. "אם אדם חטא בהמה מה חטאה, לפי שבאה לאדם תקלה על ידה, לפיכך אמר הכתוב תיסקל". וכן כתב רבנו בחיי, שבהמה ועוף שהמיתו, נקשר בהם

הכוח שנקשר בנחש הקדמוני, ולכן אמרו חז"ל שצריך להביאם לבית דין כדי לקיים מצוות "ובערת הרע מקרבך".

ארבעה אבות נזיקין - כנגד מה?

"וכי יגח שור" [כא, כח]

"ארבעה אבות נזיקין: השור, הבור, המבעה וההבער" [ב"ק ב.].

הנה האחרונים נתנו טעם, למה רומזים ארבעה אבות נזיקין:

רבנו האלשיך הקדוש כתב, שארבעה אבות נזיקין רומזים לארבע גלויות:

השור - זהו גלות בבל, שהרי כוונתו להזיק, ונאמר על נבוכדנצר מלך בבל [חבקוק א, ט] "כולה לחמס יבוא".

הבור - זהו גלות מדי ע"י המן ואחשוורוש, שהרי המשילו חז"ל את רצונם לאבד את בני ישראל כדוגמת תל וחריץ המסלימים זה את זה [מגילה יד.].

המבעה - זהו מלכות יוון, שהרי נכנסו לתוככי בית המקדש, גילו את מצפוניו וטימאוהו מבפנים.

ההבער - זהו גלות אדום, ששרפו את בית המקדש והפכוהו לאפר.

אולם **הגאון רבי יהונתן אייבשיץ בעל יערות דבש** [חלק ב דרוש טז] כתב, שארבע אבות נזיקין אלו, רומזים לדברים הגורמים לצדיק לחטוא:

השור - הוא העגל שנאמר [תהלים קו, ב] "וימירו את כבודם בתבנית שור".

הבור - זה יוסף הנקרא שור, שהשליכוהו לבור.

המבעה - זהו האדם, והיינו חטא האדם הראשון. ולמי שסובר שן, היינו אכילה מעץ הדעת, שהיא גרמה מוות לעולם.

ההבער - הם המרגלים, שהרי הציתו אש ע"י לשון הרע שהוציאו, והבעירו תבערה וגרמו לשריפת בית המקדש.

מתי חייבים גם על בור חסר?

"וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בר ולא יכסנו" [כא, לג]

הנה הגאון רבי שלמה הכהן, מו"ץ דקהילת וילנא ובעל שו"ת בנין שלמה [חלק א - חידושים על התורה], ביאר בשני אופנים, מדוע נאמר פעם בור מלא [עם אות וא"ו], ופעם בור חסר [ללא וא"ו]:

הנה נחלקו רב ושמואל במסכת בבא קמא [נ:], האם בור שחייבה עליו תורה הוא משום ההבל שבבור או משום החבטה שקבלה הבהמה, והנה קיימא לן כשמואל שאמר להבלו וכל שכן לחבטו. ואם כן פעמים שצריך בור מלא, והיינו כסתם בור שבתורה שהוא עשרה טפחים, והוא גם מלא בספוגים של צמר וממילא אין חבטה, ואינו חייב אלא משום ההבל. ולפיכך צריך דווקא עשרה טפחים ממש, שהרי פחות מעשרה טפחים אין הבל. ולאחר מכן נאמר בר חסר, ופעמים חייבים אף בבור זה, והיינו היכן שהחויב הוא משום חבטה, והבהמה עומדת על פתח הבור, ומספיק בור של ששה טפחים כדי לגרום למותה, כי מכרסו של השור ועד לארץ ישנן ארבעה טפחים, וכמו שמובא בגמרא [ב"ק נא.].

ובאופן שני ביאר, שהנה בפותח בור אינו חייב אלא בבור עשרה, ומשום כך כתוב בור מלא. אולם בכורה מובא בגמרא, להביא כורה אחר כורה, דהיינו שחפר הראשון תשעה טפחים ובא השני והשלימו לעשרה - חייב האחרון, ומשום כך נאמר בר חסר, שהרי אפילו בפחות מעשרה טפחים חייב.

מתי שילמו ישראל חמשה פעמים בעבור הבקר?

"חמשה בקר ישלם תחת השור" [כא, לז]

"כי יגנוב איש שור או שה" - לפי שגנבנו השור ועשינו את העגל, שילמנו חמשה תחת השור [מדרש פליאה - דמשק אליעזר אות פח]

הגאון בעל כנסת יחזקאל ביאר את דברי המדרש:

הנה מובא במדרש על הפסוק "אדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי" - מדובר בעוון העגל, שלא הייתה אישה אחת שחטאה בחטא העגל ואמרה "אלה", ואחד מתוך אלף איש מישראל חטאו בחטא העגל. והנה ישראל היו באותו הזמן שש מאות אלף איש, ואם כן חטאו רק שש מאות איש, ובכל זאת נפלו שלושת אלפים איש. זאת מכיוון ששלמו ישראל ה' פעמים בעבור חטא זה, שלא חטאו אלא שש מאות איש.

והנה מובא במפרשים, שלכאורה אחי יוסף יכולים לטעון, שמכרוהו כי ראו שיצא ממנו ירבעם בן נבט שעשה ב' עגלי זהב, ולכן רצו להורגו. אולם טענה זו נסתרת, שהרי בעצמם חטאו בחטא העגל. אך גם בחטא העגל יכולים לטעון, שלא עשו זאת לשם עבודה זרה, אלא שמתוך גדולת העבד ניכרת גדולת הרב, והיינו שאם המזלות חשובים קל וחומר שהקב"ה בעצמו. והנה טענה זו גם נסתרת, שאולי גם ירבעם לא כיוון לשם עבודה זרה אלא כדי להודיע גדולת הרב.

ועתה יובנו דברי המדרש, שהרי לכאורה יש להם תירוץ גם למכירת יוסף, שמכרוהו בגלל ירבעם, וגם לחטא העגל כדי להודיע גדולת הקב"ה. אולם הם, שעשו את שניהם, והיינו שגנבו, ועשו את העגל, מתעורר חטא מכירת יוסף כבתחילה [מטענת ממה נפשך], כי אם הייתה כוונתם לשם שמיים כדי שלא יצא ממנו ירבעם, אם כן מדוע אתם בעצמכם עשיתם את העגל, ואם העגל היה לשם שמיים, אולי גם הייתה זאת כוונת ירבעם, ועל כן שלמו ה' פעמים בעבור חטאם.

האם מחללים שבת כדי להציל גנב במחתרת?

"אם במחתרת וכו' אין לו דמים" [כב, א]

הנה מבואר במסכת סנהדרין [עב:]: ובדברי רש"י, שגנב הבא במחתרת, ובאמצע חפירתו נפל עליו הגל והסתכן, אם בא בחתירתו על עסקי נפשות והיה לו דין "בא במחתרת", אין מפקחים עליו את הגל בשבת כדי להצילו, כיוון שגברא קטילא הוא משעת החתירה.

והנה הגאון רבי יהודה ירוחם פרלמן, הגאון ממינסק ובעל שו"ת אור גדול [סימן א דף ה.]. כתב לד"ק מדברי רש"י, שאפילו כעת שאין חשש שיהרוג את בעל הבית, וכבר

פסקה רדיפתו, אעפ"כ אין מפקחים עליו את הגל כדי להצילו. ולכאורה צריך להבין דין זה, שמאחר שכעת אינו רודף מדוע לא נחלל עליו שבת כדי להצילו, והרי לא ניתן להורגו, ואם כן דינו ככל ישראל וצריך להצילו משום פיקוח נפש.

וכתב בטעמו של דין זה, מכיוון שבא במחתרת הפקיר את דמו והתיר את עצמו למיתה, ונמצא שהביא בעצמו את הסכנה עליו, ואם כן אין מחללים עליו את השבת, וכמו שכתב **במנחת חינוך** [מצווה רלז בקומץ המנחה], שאין הרואה חייב להציל אדם שמאבד עצמו לדעת, כיוון שהפקיר את דמו ופשע בשמירת חייו. אולם הואיל ודין זה מחודש הוא, ולא מצא מי שהעיר בנידון זה, חשש לפסוק כן למעשה. אך מצא לכך סיוע בשו"ת **שבות יעקב** [חלק א סימן טז], שאם החולה פשע בעצמו והביא את הסכנה עליו, אין מחללים עליו את השבת, וצריך עיון גדול לדינא.

אולם הגאון רבי משה פיינשטיין בעל **שו"ת אגרות משה** [יו"ד ח"ב סימן קעד ענף ג] כתב, שחש וחלילה להורות הלכה כדברי המנחת חינוך, ואין לו לאדם זכות לאבד את גופו, והואיל וכן חייבים להצילו, וכן שמע מפורשות מהגאון מהרי"ל דיסקין, והוא ברור לדינא.

אש המחלוקת ואש אהבת ישראל

"כי תצא אש ומצאה קוצים" [כב, ה]

"כי תצא אש ומצאה קוצים" - תצא מעצמה, "שלם ישלם המבעיר את הבערה", אמר הקב"ה: עלי לשלם את הבערה שהבערתי, אני הציתי אש בציון, שנאמר [איכה ד, יא] "ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה" ואני עתיד לבנותה באש שנאמר [זכריה ב, ט] "ואני אהיה לה חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה". שמעתתא: פתח הכתוב בנוקי ממונו וסיים בנוקי גופו לומר לך אשו משום חציו. [בבא קמא ס:]

הגאון רבי צבי הירש ליפשיץ בעל **חמודי צבי** על הש"ס [מאמר יז לשבת נחמן] ביאר את דברי הגמרא:

הנה ידוע, שהסיבה לחורבן היא המחלוקת שיש בישראל, וכמו שאמרו חז"ל, שהיו אוכלים ושותים זה עם זה, ודוקרים זה את זה בחרבות שבפיהם. וזוהי גם כוונת

המדרש [איכה רבה א] "כל רעיה בגדו בה" - אלו מיכאל וגבריאל, מלמד שקרא הקב"ה למיכאל וגבריאל, ואמר להם: נשבע אני בשמי הגדול, שאתם תלכו ותציתו אש בציון. מיד לקח כל אחד לפיד של אש והציתו אש בציון. והנה ידוע, שמיכאל כולו מים, וגבריאל כולו אש, ועם כל זה עשו שלום ביניהם כדי להחריב את ירושלים. והנה אנחנו בני ישראל, אשר טבע אחד לכולנו, כל שכן שאנו מחויבים במצוות "ואהבת לרעך כמוך", וצריכים אנו להיות אחוזים ודבוקים באהבה ואחוה, שלום ורעות.

והנה לקח כל אחד לפיד של אש, והיינו אש המחלוקת, והציתו אש בציון, שהרי המחלוקת היא הגורם והסיבה הראשית לחורבן הבית, ואת אותו האש הצית הקב"ה בציון. אולם גם הסיבה לבניית הבית תהיה בבחינת אש, והיינו האהבה הגדולה שיש לישראל לאביהם שבשמיים, שהיא בוערת כאש, ועל זה אמר "ואני עתיד לבנותה באש".

ובזה מובן כיצד מיושבת הסתירה בפסוק, בתחילה נאמר "כי תצא" מעצמה, ואילו לבסוף נאמר "המבעיר", שהרי לפי זה ייתכן לומר, שדברי הגמרא "כי תצא" מעצמה, היינו האש שיצאה מקרב בית ישראל, אש המחלוקת, ובאותו האש המוכן והמזומן כביכול, הבעיר הקב"ה את ציון והוא המבעיר.

ובזה גם יובן, מדוע עתיד הקב"ה לבנות את ציון דווקא באש, כי באש אהבתם של ישראל יהיה זכות הבניין. ובנוסף אש של גבוה, היינו אש אהבת ישראל, יכפר ויבטל על אש המחלוקת.

מדוע אם בעליו עמו - פטור השואל?

"אם בעליו עמו לא ישלם" [כב, יד]

הנה הגאון רבי יאיר חיים בעל שו"ת חוות יאיר [סימן רכג] כתב בעניין זה "והנה בגוף הדין תמהתי כל ימי, אחר שפיקודי ה' ישרים וכולם נכוחים בטוב טעם וישרים למוצאי דעת, ומי ייתן ואדע לקרב הדבר הזה אל השכל. וכי משום שהמשאיל במלאכתו של שואל, ילקה באיבוד ממונו ביד שואל".

וכבר תמה עליו הגאון רבי יעקב ריישר בעל שו"ת שבות יעקב [חלק א סימן יט], שנעלמו ממנו דברי התוספות [ב"מ צו.], שפטור זה של בעליו עמו הוא חידוש ונגד הסברה, ואין לך בו אלא חידושו.

אולם הגאון בעל בכור שור כתב בטעם הדבר, שאם בעליו של החפץ עושה מלאכה עם השואל או השוכר בשעה שמסר לו את החפץ, נמצא שבאותו רגע הרי הוא משעבד את עצמו לשואל או לשוכר, ואם הוא משועבד לו, כל שכן שממונו משועבד לו, ומה שקנה עבד קנה רבו, ועל כן פטור השואל או השוכר מנזקי ממונו.

מדוע נענשים בשני עונשים?

"והיו נשיכם אלמנות ובניהם יתומים" [כב, כג]

"תניא רבי אליעזר אומר: ממשמע שנאמר 'והרגתי אתכם' איני יודע שנשותיכם אלמנות ובניהם יתומים, אלא מה ת"ל 'והיו נשיכם אלמנות ובניהם יתומים', מלמד שנשותיהם מבקשות להינשא ובניהם רוצים לרדת לנכסי אביהן ואין מניחים אותם" [בבא מציעא לח:]

ופירש רש"י "שני קללות הן: אחת של חרב ואחת של שבי, ולכך אין מניחים לנשותיהן להינשא, לפי שיהיו אלמנות חיות וגם בניהם לא יירשו אביהם".

ועל כך הקשה הגאון רבי בנימין זאב וולף בעל עיר בנימין על הש"ס [אות שא], מדוע יהיה נענש זה בכפלים יותר משאר עבירות שבתורה. ועל כן ביאר זאת, על פי דברי המדרש באריכות:

הנה מובא במדרש, שכאשר יצאו רשב"ג ורבי ישמעאל להריגה, א"ל רשב"ג לרבי ישמעאל "ייצא לבי, איני יודע על מה אני נהרג". א"ל רבי ישמעאל: "שמא בא לפניך דין אחד, ואמרת המתן לי עד שאשתה כוס זה או עד שאתעטף בטליתי, והתורה אמרה 'אם ענה תענה אותו', אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט, וכתוב והרגתי אתכם". א"ל "ניחמתני!".

והנה מאמר זה אומר דרשני, וכי נעלם ממנו דבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים אותו, שהצדיק נתפס בעוון הדור. ועוד ייפלא על רבי ישמעאל, שהוא

כמתנבא לחפש במעשיו עבירה זו של עינוי הדין יותר משאר עבירות. ועוד קשה, במה ניחמו, והרי עוון זה של עינוי הדין עוון גדול הוא.

ועל כן ביאר בביאור מחודש. הנה נחלקו רשב"ג וחכמים [בבא בתרא קעג:]: בדין ערב: חכמים סוברים שיש רשות ביד המלווה להיפרע מן הערב תחילה, ואילו רשב"ג סובר שצריך המלווה להיפרע מן הלווה תחילה.

והנה מן הדין היה צריך להיפרע מן הרשעים בתחילה, אך הצור תמים פעלו ויודע שאין הלכה כרשב"ג בזה, ויכול המלווה להיפרע מן הערב תחילה, ולכן נתפס הצדיק בעוון בני דורו. אולם רשב"ג לשיטתו סבר, ואמר שאינו יודע על מה נהרג, ורבי ישמעאל ענה לשיטתו ולכן נפרעים מן המלווה תחילה, ושמא בא לפניו דין כלשהוא ועבר על "ענה תענה אותו".

והנה מובא בספרי על פסוק זה "אינו חייב עד שיענה וישנה", וצריך לומר הואיל וחטא בכפלים, לקה בכפלים - חרב ושבי. והנה על קושיית הגמרא הנ"ל "איני יודע שנשיכם אלמנות ובניכם יתומים", ישנו יישוב נוסף במפרשים "לפי שבכל מקום אין בעל הרחמים פוגע תחילה בחוטא עצמו, אלא רק בערבון שלו והם אשתו ובניו".

והנה רשב"ג, שסובר שאין נפרעים מן הערב תחילה, סובר גם כפשט הגמרא ששני קללות הן, ולפי שחטא בכפלים, יענה וישנה, נענש בכפלים. ועל כך השיבו רבי ישמעאל, הואיל ואין אתה יודע על מה אתה נהרג, ואין נפרעים מן הצדיק תחילה כמו שאין נפרעים מן הערב תחילה, חושש אני שמא בא לפניך דין אחד ואמרת המתן עד שאשתה כוס זה, כי אין זה עוון לשיטתך בעינוי מועט, ובאמת אמרה התורה אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט.

ועל כך ענה רשב"ג לרבי ישמעאל "ניחמתני", שהרי הייתי סבור כי בחטאי אני מת ח"ו, שהרי לשיטתי נפרעים מן הלווה בתחילה, אך עתה שהארת את עיני בדיון זה ניחמתני, שגם אני נלכד בעוון הדור.

מהו הכסף שמלווה את האדם לאחר מותו?

"אם כסף תלווה את עמי" [כב, כד]

על כך הליץ הגאון רבי משה אורי קלר בעל ילקוט האורים:

הנה ידועים דברי חז"ל [אבות פרק ו] "אין מלווים לו לאדם, לא כסף ולא זהב, אלא מצוות ומעשים טובים וצדקה". ובכל זאת "אם כסף" - אם תראה פעם אחת, שכסף כן מלווה את האדם לאחר מותו, זה יהיה רק במקרה אחד, ומהו - "את העני עמך" - שנתת את הכסף לעני להחיות את נפשו, ובכזה מקרה באמת הכסף מלווה את האדם לאחר מותו.

האם מותר לצעוק בשעת התפילה?

"והיה כי יצעק אלי ושמעתי" [כב, כו]

הנה בהגהת התוספות [ראש השנה יז:] כתבו, שמידת "חנון" הוא שחונן הקב"ה בעת הדחק לגאול את הצועק, וכמו שכתוב [ישעיה ל] "חנון יחנך לקול זעקך", ומידה זו היא כביכול, שבעל הכוח יש לו לחון על הצועק אף שלא כדין, דכתיב "והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני", כלומר אע"פ שבדין בא העבט לידך, שהרי הלווית עליו מעותיך, אעפ"כ תשיבנו לו, כי אם יצעק אלי, המידה היא כך שאשמע צעקתו לפי שחנן אני, ואיני יכול לראות בעיניי.

ומכאן דייק הגאון רבי יהודה אסאד בעל שו"ת יהודה יעלה [או"ח סימן קפג], שעל אף שאמרו חז"ל [ברכות כד:] המשמיע קולו בתפילתו הרי זה מקטני אמנה, מכל מקום בשעת צרה מותר לצעוק, כי אין אדם נתפס בשעת צער, ולא עוד אלא שיש מצווה בדבר, כמו שמבואר ברמב"ם [תענית פ"א ה"א] "מצוות עשה מן התורה לזעוק על כל צרה של הציבור".

וכתב המבי"ט בספרו בית אלוקים [שער התפילה פרק ו], שכל התפילות הסדורות בכל יום שלא בעת צרה, אין ראוי לאמרם בקול כיוון שהוא יכול לכוון אותם בלחש. אולם התפילות שמתפללים בעת הצרה והצער, אי אפשר שיתפלל אותם האדם בנחת מרוב צער, ולכן הוא צועק בקול רם, להורות שהוא מכיר ומרגיש בצער,

ואין מי שיצילוהו אלא הקב"ה בעצמו. וכן הייתה תפילת משה על דבר הצפרדעים, הואיל ואמר לו פרעה "ואשלחה את העם", היה סבור כי הגאולה תלויה בהסרת הצפרדעים מפרעה. וכן בהיותו מצטער על אחותו, לא היה יכול להתאפק ולהתפלל בנחת ובלחש כי אם בצעקה, וכן כל הצעקות שצעקו בני ישראל אל ה' בעת צרתם, שלא היו יכולים לכוון את דעתם כי אם בהרמת קול.

ועיין ברמב"ן [שמות יג, טז] שכתב, שכוונת רוממות הקול בתפילות וכוונת בתי הכנסיות וזכות תפילת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום שיתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם, ויפרסמו זה ויאמרו לפניך בריותיך אנחנו, וזו כוונת חז"ל באמרם בירושלמי [תענית פ"ב ה"א] "ויקראו אל אלוקים בחזקה" - מכאן אתה למד שתפילה צריכה קול.

מלאכתך ודמעך - רמז לנדרים

"מלאכתך ודמעך לא תאחר" [כב, כח]

הנה כתב רש"י "ואיני יודע מהו לשון דמע".

אך הגאון רבי משה יהודה זילברברג בעל שו"ת זית רענן [חלק ב - חידושי תורה], ביאר את הפסוק בדרך המוסר בשמירת מוצא פי האדם:

הנה בנדרים בני האדם, ישנם ב' סוגי נדרים: האחד - מי שנודר בעת רווח והצלחה, והשני - הנודר בעת צרתו. וישנם בני אדם שלאחר הישועה מן הצרה, מתחרטים בתירוצים שונים לבלתי לקיים את נדרם, ובפרט שבעת הצרה, לא הייתה דעתם צלולה, ועתה מבקשים הם להיפטר מחובתם.

ועל כך הזהירה התורה: "מלאכתך" - הן מה שקבלת עליך בהיותך בדעה מיושבת ומלאה, "ודמעך" - והן מה שנדרת בדמע בעת צרה, בהיותך במחשבות שונות ומשונות על ידי צער וכדומה, על כל אחד מנדרים אלו אתה מוזהר בבל תאחר, שאלמלא כן - "בכור בניך תתן לי", שהרי בעוון נדרים בנים מתים ח"ו, וכמו שאמרו חז"ל במסכת שבת [לב:].

האם מותר לשקר למען האמת?

"לא תהיה אחרי רבים לרעות" [כג, ב]

הנה הגאון רבי משה יהודה זילברברג בעל שו"ת זית רענן [חלק ב - חידושי תורה], ביאר פסוק זה באופן הבא:

הנה בתחילה מזהירה התורה, אם ראית רבים שנטו מן הדרך הטובה, לא תטה דעתך אחריהם לרעות. ואחר כך מזהירה התורה, שפעמים יושב הדין עם חבריו בדין, ויודע הוא שחבריו לא יסכימו עם דעתו, ועל כן רוצה הוא להתחכם ולומר ההיפך מדבריו, כדי שיחלקו עליו חבריו ויהיה הלכה כרבים, ויסתיים הדין כפי דעתו.

ועל זה אמרה תורתנו הקדושה "לא תענה על רב לנטות" מן האמת, כדי שעל ידי זה יתגלגל הדין ויהיה אחרי רבים להטות לצד האמת כפי דעתך, אלא אמור כפי אשר הוא באמת כדעתך, וברר לחברך גם כן שהנכון כדברך. ואם לא תוכל לעמוד עמהם, אין האשמה בך, כי בפיוך ובלבבך נטית את האמת.

מדוע ישראל לא מקבלים את אמונת הגויים?

"אחרי רבים להטות" [כג, ב]

הנה מסופר על הגאון רבי יהונתן אייבשיץ בעל אורים ותומים, שנשאל מאחד הגויים, מדוע לא מקבלים ישראל את אמונת הגויים, והרי נאמר "אחרי רבים להטות", והרי אתם המעט מכל העמים? והשיב לו הגאון, שדין רוב לא נאמר אלא בספק ולא בוודאי, כגון בתשע חנויות מוכרות בשר שחוטה ואחת מוכרת בשר נבלה, ונמצא בשר בעיר ואינו ניכר מהיכן הוא, בזה הולכים אחר הרוב [פסחים ט:]. אולם אם החתיכה ניכרת שהיא מן המיעוט, לא מועיל הרוב. וכן אנו, אין לנו ספק באמונתנו, ולא יוכל הרוב להעביר אותנו מדעתנו, ובאמת כן כתב הגאון בעל חתם סופר.

אולם על כך כתב הגאון רבי אלחנן ווסרמן הי"ד בעל קובץ שיעורים [ביאורים לאגדות חז"ל סימן א אות ח], שאין צריך לתירוץ זה, שהרי פסוק זה נאמר בדיינים הכשרים לדון ללא נגיעה. אולם אם רוב הדיינים נוגעים ומיעוטם אינם נוגעים, בזה שומעים למיעוט, שהרי הם אינם נוגעים.

והנה בענייני אמונה ודת, אי אפשר לאדם להכיר את האמת אלא אם כן יהיה חופשי מכל תאוות העולם הזה, ואנשים אלו לא נמצאים בשום אומה ולשון אלא רק אצל חכמי ישראל. ואף אם היו אצל חכמי האומות, אנשים הנקיים מתאוות עולם הזה, הרי הם מיעוט דמיעוט כנגד חז"ל הקדושים, אשר היו לאלפים ורבבות, כמאמר חז"ל [מגילה יד.]. שהיו נביאים בישראל כפלים כיוצאי מצרים. ואם כן, מן הדין הזה בעצמו "אחרי רבים להטות", נמצא שאנו חייבים לשמוע בקול חז"ל, אשר רק הם היו כשרים לדון בענייני אמונה, בהיות שכלם חופשי משום נטיית רצון כלשהיא.

מדוע מותר לשקר ולומר על כלה שהיא נאה?

"מדבר שקר תרחק" [כג, ז]

"כיצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להם ב"ש לבית הלל: הרי שהייתה חגרת או סומא, אומרים לה כלה נאה וחסודה, והתורה אמרה 'מדבר שקר תרחק'. אמרו להם ב"ה לב"ש: לדבריכם, מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו, הוי אומר ישבחנו בעיניו" [כתובות טז:]

ולכאורה יש להקשות לדברי בית הלל, כיצד מותר לשקר ולומר גם על מי שלקח מקח רע מן השוק שזה משובח, והרי עובר על "מדבר שקר תרחק"?

ובעניין זה נאמרו מספר יישובים:

א. **הריטב"א** [שם] ביאר, שכוונת בית הלל בתשובתם הייתה, שכל תשובה שיש בה משום דרכי שלום, אין בה משום "מדבר שקר תרחק", וכמו שמובא בגמרא [יבמות סה:], שמותר לו לאדם לשנות מפני השלום שנאמר "אביך ציווה וכו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא".

ב. **השיטה מקובצת** [שם] הביא בשם **ליקוטי גאונים** לבאר, כשם שדרך ארץ הוא לשבח את המקח בפני הלוקח כדי שלא יהיה עצב, כך דרך ארץ לומר על כלה שהיא נאה וחסודה.

ג. **המהרש"א** [שם] והט"ז [אבהע"ז סימן סה סעיף א] בארו, שאין זה שקר, כיוון שבעיניו המקח טוב, וכן נאה היא וחסודה בעיניו, שאם לא כן לא היה נושאה, ולכן היו שרים לה "לא כחל ולא שרק", כלומר שלא הייתה צריכה לייפות את עצמה, כיוון שהיא מעלת חן בעיני נושאה.

ד. **הפרישה** [שם] והחתם סופר [כתובות יז]. בארו, שנאה היא במעשיה, וחסודה היא בצניעותה, וחוט של חסד משוך עליה, וסתם בנות ישראל בחזקת כשרות הן, וממילא תואר כלה נאה וחסודה מוצדק על כולן.

ה. **הבן איש חי** בספרו **בן יהודע** [שם] ביאר, שכן מנהג העולם לשבח מי שלקח מקח רע מן השוק, ועתה אם ישתקו בהכנסת הכלה, יחשוד החתן שמא יש באשתו מום או פגע. נמצא שעל יד שתיקתם תתעורר שנאה בין החתן לכלתו, וכדי למנוע זאת מותר להשביחה אפילו בדברי שקר.

מה הקשר בין שמירת המצוות לשבועה?

"ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו, ושם אלוהים אחרים לא תזכירו" [כג, יג]

על כך הקשה **הגאון רפאל בלזם בעל שו"ת נחלי אפרסמון** [עמוד קסד], צריך להבין מהו הקשר בין שמירת המצוות לאיסור שבועה בשם עבודה זרה, וביאר:

הנה מובא במסכת סנהדרין [סג:], שאסור לישראל לעשות שותפות עם הגוי, שמא יתחייב לו שבועה וישבע בשם ע"ז, ועובר על "לא ישמע על פיק". והנה בפרשת כי תבוא נאמר, שאם ישמעו ישראל לתורה יהיו למעלה מכל הארץ, ואם ח"ו לא ישמעו, הגר אשר בקרבם יעלה מעלה. ומובא במסכת פסחים [קיב:] "הוי משתדל עם אדם שהשעה משחקת לו", ונפקא מינה לעשות עמו שותפות.

ולפי זה אם ח"ו לא ישמעו ישראל לתורת ה', אזי הגוי אשר בקרבך יעלה מעלה, והשעה תשחק לו, ויהיו מוכרחים ישראל לעשות עמו שותפות כיוון שהשעה משחקת לו, ואם יתחייב שבועה, אזי יעבור היהודי על "לא ישמע על פיק". אולם אם ישמרו ישראל את מצוות ה', אזי השעה תשחק להם, ולא יצטרכו לעשות שותפות עם הגויים, וממילא לא יצטרכו גם להישבע בשם עבודה זרה. וזהו הקשר: "ובכל

אשר אמרתי אליכם תשמרו", ותשמרו את מצוות ה' ותהיו למעלה, וממילא "שם אלוהים אחרים לא תזכירו, לא ישמע על פיך", ולא תצטרכו לעשות שותפות עם הגוי ולא תשבע בשם ע"ז.

מדוע חג הסוכות נקרא חג האסיף?

"וחג האסיף בצאת השנה באספך את מעשיך" [כג, טז]

הנה הגאון רבי שלמה הכהן מו"ץ דווילנא ובעל שו"ת בנין שלמה [חלק א חידושי תורה] ביאר את הפסוק על דרך המוסר:

הנה מובא בזהר הקדוש [השמטות לחלק ראשון דף יב], שחג הסוכות נקרא חג האסיף על שם שבו יאספו ישראל לארצם לעתיד לבוא, ואז יבוא גם מלך המשיח. והנה ידוע שישנם ב' קיצים, בעתה ואחישנה, וקץ זה של אחישנה תלוי אם יעשו כל ישראל תשובה.

והנה ידוע, שהעולם הזה נקרא שדה זריעה, שהרי מה שזורעים בעולם הזה קוצרים בעולם הבא, ולכן עולם הבא נקרא שדה קצירה. והליץ על כך הגאון רבי זלמן זאב, שהיה מגיד מישרים בקהילת וילנא, שעל כן אמר בועז לרות "עיניך בשדה אשר יקצורו", כלומר שהזהיר אותה שעיקר התכלית שלה היא, שתביט על צרכי שדה הקצירה, והיינו מצוות ומעשים טובים, כדי שיהיה לה מה לקצור, והיום לעשותם ומחר לקבל שכרם.

ועל פי זה יש לומר, שהמקרא בא לרמז לנו, שחג האסיף יהיה לנו או בצאת השנה, דהיינו קץ של בעתה, כלומר בכלות הזמן שנגזר עלינו, או באספך את מעשיך מן השדה, והיינו אם ישראל יאספו מצוות ומעשים טובים ויעשו תשובה מאהבה, ואז הזדונות ייפכו לזכויות, וייגאלו במהרה בימינו אמן.

כיצד השתחווה יהושע למלאך?

"הנה אנכי שולח מלאך" [כג, כ]

הנה מסופר בנביא [יהושע ה], שכאשר היה יהושע ביריחו וראה את המלאך, שר צבא ה' וחרבו שלופה בידו, "ויפול יהושע אל פניו ארצה וישתחו". ועל כך תמה בדרשות הר"ן [דרשה ד'] כיצד היה מותר ליהושע לעשות כן, והרי נאמר "אשר בשמיים ממעל" - לרבות מלאכי השרת. ואין ספק, כתב הר"ן, שכמו שאסור לזבוח ולקטר בלתי לה' לבדו, כן אסור להשתחוות. ואיני מוצא בכל מקום מי שהשתחוה למלאך אלא בלעם, שלא היה מכללנו, אולם יעקב אבינו ראה את המלאך ולא השתחוה לו, שהרי זה נאסר עליו, ואם כן כיצד הרשה יהושע לעצמו לעשות כן?

והשיב על כך, שאותו המלאך הנראה ליהושע הוא המלאך שהובטח עליו כאן "הנה אנכי שולח מלאך". אלא שעל כך התפלל משה כל ימי חייו, שלא יהיו מונהגים כי אם ע"י הקב"ה לבדו. ולפיכך לאחר מות משה רבנו ע"ה, נראה המלאך עצמו אל יהושע, וכך מובא במדרש תנחומא "אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי ולא רצה שאלך עמו". וכיוון שמת משה, חזר אותו השר למקומו, שהרי ראה אותו יהושע ביריחו, ומפני שידע יהושע שזה המלאך שנאמר עליו "כי שמי בקרבו", ראה שמן הראוי הוא להשתחוות לו כמשתחוה לקב"ה.

וזה הטעם שנאמר כאן [פסוק כד] "לא תשתחוה לאלוהיהם ולא תעבדם", שעל פניו אין לפסוק זה שייכות לכאן, שהרי כבר הזהיר על כך בעשרת הדברות. אולם טעמו של דבר הוא, שעל כך הזהיר הקב"ה אותנו, שאותו מלאך שישלח לישראל נקבל אותו ונתנהג בו קרוב למה שנתנהג עם הקב"ה, וכמו שנאמר "השמר מפניו ושמע בקולו". ומזה למד יהושע שהיה מותר וראוי להשתחוות אליו.

האם חייבים לשמוע בקול המלאך?

הנה בהקשר לזה, דנו הפוסקים אם יש חיוב מן הדין לשמוע לדברי המלאך. וכתב על כך הגאון רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם בעל שו"ת דברי יציב [חלק ב סימן קכא אות ה], שאולי זה תלוי בחקירה, אם צדיקים ונשמות ישראל גדולים הם מהמלאכים. ואולי זה תלוי לפי מדרגת הצדיק ולפי ערך המלאך. והביא בספרו, שפעם בא אדם

אחד, שזכה למגיד מן השמיים, אל המהרש"ל, ואמר לו בשם המגיד, שטעה בחידושו היום, וגער בו המהרש"ל, ואמר לאותו אדם, שיאמר למגיד שאינו יודע מה הוא שח. והיינו שהמהרש"ל היה בדרגה גבוהה יותר מהמגיד שלמד עם אותו אדם.

והנה אור החיים הקדוש ביאר, שפסוק זה מדבר על מצוות עשה ועל מצוות לא תעשה, אולם בשאר המפרשים מבואר שהפסוק מדבר על דברי המלאך. וכתב האבן עזרא "הנה השומע בקול המלאך הוא שומע בקול השם הנכבד". ועיין בדברי הרמב"ן בספר האמונה והביטחון [פרק יט], שהאריך בעניין המלאך, שהזהיר כאן לכבדו, ודייק בפסוק "ועשית כל אשר אדבר", לא אמר ידבר [לשון נסתר] אלא אדבר, והיינו שדברי המלאך הם דברי הקב"ה.

וכן כתב הרוקח [על התורה] לדייק ולהקשות, כיצד מצווה המלאך את אברהם "אל תעש לו מאומה", והרי ה' ציווה אותו "והעלהו לי לעולה". ויישב, שכך מנהג המלאך, שומע גזרת המלך ומקבל הדיבר ומביא לאוזן הנביא, לפעמים ידבר הדיבר כמו מלך הכבוד בעצמו, ולפעמים מדבר המלאך בעצמו ועצת מלאכיו ישלים.

מדוע הקדימו את הפרנסה לבריאות הגוף?

"וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך" [כג, כה]

ועל כך הקשה הגאון רבי חנוך העניך ערזאן בעל גן רוזה [עמוד קסא], מדוע הקדימה התורה את ברכת הפרנסה לבריאות הגוף, והרי חביב על האדם בריאות הגוף יותר מן ברכת הפרנסה והמזונות?

ויישוב זאת על פי המעשה המובא במסכת תענית [ח:], שבימי רבי שמואל בר נחמני היה רעב ומוות, ולא ידעו על מה להתפלל בתחילה, ואמר להם רבן שמעון בן גמליאל להתפלל על סכנת הרעב, שהרי הקב"ה נותן פרנסה לחיים ולא למתים, וממילא אם לא יהיה רעב לא יהיה גם מוות, שנאמר [תהלים קמה, טז] "פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון".

ונראה שזאת מרמזת לנו התורה הקדושה, הנה אם יברך הקב"ה את לחמך ואת מימך, ויהיה שובע ומזון לכל אחד ואחד, ממילא גם יתקיים "והסירותי מחלה מקרבך".

אולם לכאורה יש להעיר על זה, מדוע תקנו חז"ל לומר בתפילת י"ח רפואה לפני ברכת השנים. וביאר בדברי חנוך [שם אות ה], על פי מה שאמרו חז"ל [ברכות סא:]: "רבי אליעזר אומר: אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאודך, ואם נאמר בכל מאודך למה נאמר בכל נפשך, אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו, לכך נאמר בכל נפשך, ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאודך". והנה קשה, מדוע לא נאמר "בכל מאודך" בפרשת והיה אם שמוע. אולם ביאר הגאון בעל סמיכת חכמים לפי הנ"ל, שלגבי רבים לא שייך לומר שממונם חביב יותר מגופם, ופרשת והיה אם שמוע נאמרה בלשון רבים.

והנה פרשת שמע נאמרה בלשון יחיד, ועל כן נאמר בה 'בכל מאודך', משום שיש אדם שחביב ממונו יותר מגופו, וגם פסוק זה נאמר בלשון יחיד, ולכך נאמר בו מזונות לפני בריאות הגוף. אולם ברכת רפאנו נאמרה בלשון רבים, ואם כן הרי זה דומה לפרשת והיה אם שמוע, שלא נאמר בה בכל מאודכם, ומשום כך תקנו לומר רפאנו ואחר כך ברך עלינו [פרנסה].

מה דין פת שחרית בזמן הזה?

"והסירותי מחלה מקרבך" [כג, כה]

"מכאן ואילך 'והסירותי מחלה מקרבך', ותניא: מחלה זו מרה, ולמה נקרא שמה מחלה, ששמונים ושלשה חולאין יש בה. מחלה בגימטריא הכי הווי, וכולן פת במלח שחרית וקיתון של מים מבטלן" [בבא קמא צב:]

הנה נחלקו האחרונים בדין פת שחרית בזמן הזה:

הבית חדש [סימן קנה] כתב בשם המרדכי הארוך, שאין רבותינו רגילים בה בפת שחרית, מפני ששמענו שפת שחרית אינה באה אלא בתבואה הרחוקה מן היישוב,

ולא שמעה קול תרנגול ולא קול מושכים באניות. וכתב הט"ז [שם סק"א], שמ"מ מי שמקיים את הדבר כפשוטו ואוכל את הפת המצוי בזמננו לא הפסיד כלום.

אולם בשו"ת חכם צבי [סימן טו] עמד על זה ותמה מהיכן דבר זה, ואם יש לו עיקר בתלמודינו. וכתב, גם אנכי אשתומם על המראה מאין יצא להם דבר זה, וכן דעת המגן אברהם [שם סק"ג], וכתב, ששמא יש לומר שטעה בדברי הגמרא בשבת [סו:], שנאמרו לגבי נפל פת בבור, וסבר שהוא הדין גם לגבי פת שחרית.

והנה הגאון רבי שמואל וואזנר בעל שו"ת שבט הלוי [חלק ד סימן טז] נשאל בדין פת שחרית, אם זה בגדר מצווה דרבנן, ואם העובר על כך נקרא עבריין, ואם זה דוחה מצווה מדבריהם.

והשיב על כך, שאין ספק בזה שהוא רק בגדר עצה טובה, ולא בגדר מצווה, ולשון השולחן ערוך [או"ח סימן קנה סעיף ב] מוכיח זאת שכתב "יוכל לאכול פת שחרית אם הוא רגיל בו וטוב שירגיל בו", ולשון זה מוכיח על עצמו שזה רק עצה טובה, ככל לשון חכמים מרפא. וגם הטור כתב "ומצווה להנהיג עצמו במידה טובה, והנהגה טובה, לשמור בריאותו כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת הבורא יתעלה", והיינו משום שמביא להתחזקות בעבודת ה', וי"ג דברים נאמרו בפת שחרית [ב"מ קז:], וביניהם שזוכה ללמוד וללמד, ודבריו נשמעים, ותלמודו מתקיים בידו, אולם פשוט שלא גזרו על פעולת אכילת שחרית גדר של מצווה, אלא הרי זה כשאר הנהגות ישרות שיש בהם סרך מצווה.

מדוע שלח משה את הנערים?

"וישלח את נערי בני ישראל" [כד, ה]

הנה מובא במסכת מגילה [ט.], שתלמי המלך הושיב שבעים זקנים וביקש מהם לתרגם את התורה. נעשה נס וכל אחד כתב כדברי חברו, ושינו חלק מפסוקי התורה כדי שלא יהיה לו מקום לחלוק ולקטרג על התורה. ובפסוק זה כתבו "וישלח את זאטוטי בני ישראל", שמא יאמר תלמי המלך "כיצד שלחתם גרועים שבכם לקבל פני שכניה", שהרי לטענתו, רק הזקנים חשובים לפני ה', והם ראויים להקריב קרבנות יותר מן הנערים.

אולם משה רבנו הבין, שלא ייתכן להתקיים ללא קרבנות, ורק הנערים, שהם בעלי דם חם, ימסרו את נפשם על קדושת ה' ויהיו כעולות על מזבח ה'. ומשה ראה זאת כבר בזמנו כי נערי ישראל יהיו הראשונים למסור את נפשם בעד יהדותם, וכן מובא במסכת גיטין [נז:], שלאחר חורבן הבית קפצו אל הים ארבע מאות בחורים ובחורות, כדי לא להיטמא ע"י הגויים. [אולם הרמב"ן ביאר ששלח משה נערים, כי לא טעמו טעם חטא].

מדוע אצילי בני ישראל אכלו ושתו?

"ויחזו את האלוקים ויאכלו וישתו" [כד, יא]

הנה כתב רש"י, שהיו ראויים לעונש שאכלו אכילה גסה. אולם בשו"ת כתב סופר [או"ח סימן עח] כתב לבאר, מה הייתה כוונתם באכילה ושתיה:

הנה מובא במסכת שבת [פח:], שכפה הקב"ה עליהם הר כגיגית. והנה אדם שהוא אנוס בדבר או שיש לו צער, לא יערב לו לאכול ולשתות, ועל כן גם בני ישראל שנאנסו בקבלת התורה, לא ערב לחיכם לאכול ולשמוח. אולם אצל אצילי בני ישראל, שהם קבלו את התורה בשמחה, הרי הם אכלו ושתו יותר מן הרגיל, וזאת כדי להראות לכל את שמחתם וילמדו מהם. וזה ביאור הכתוב "לא שלח ידו", והיינו שלא היה צריך הקב"ה לשלוח את ידו ולהתרות בהם ע"י התראה ושליחות יד, כי אכלו ושתו מתוך ששון ושמחה, ועל כן זכו לחזות את האלוקים.

ולפי זה יובן מה שאמרו חז"ל [פסחים סח:] "הכול מודים שבעצרת בעי נמי לכם" יותר מכל יום טוב אחר, שהרי בו ניתנה התורה, ולהראות לכולם ששמחה יש לנו בקבלת התורה, ולא כמו בשעת מתן תורה שקיבלנוה באנוס. והוסיף לבאר זאת עוד [סימן קמא], שבני ישראל חזרו וקבלו את התורה ברצון בימי אחשוורוש, ועל כן תיקנו אז חז"ל שימי הפורים יהיו ימי שמחה ומשתה, כדי להראות לכולם שקבלנו את התורה בשמחה.

מדוע הקדימו את המשנה לנביאים וכתובים?

"ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצווה" [כד, יב]

"ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצווה אשר כתבתי להורותם", לוחות - אלו עשרת הדברות, תורה - זה מקרא, והמצווה - זו משנה, אשר כתבתי - אלו נביאים וכתובים, להורותם - זה גמרא, מלמד שכולם נתנו למשה מסיני" [ברכות ה.].

ועל כך הקשה הגאון בעל סמיכת חכמים, מדוע הקדימו את המשנה לנביאים וכתובים, והרי קדמו הם למשנה במאות שנים?

הגאון רבי שמואל ראבין בעל עיני שמואל על הש"ס [שם] יישב זאת ביישוב מחודש:

הנה אמרו חז"ל [נדרים כב:]: "אלמלא לא חטאו ישראל, לא ניתנה להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד". והנה ידוע, שהפלפול נצרך רק מחמת השכחה, שהרי עד שמאי והלל, שלא שכחו שום דין, לא היו צריכים לפלפול. והנה השכחה התהוותה על ידי שבירת הלוחות הראשונות, וכמו שאמרו חז"ל [עירובין נד.]. "אלמלא נשתברו הלוחות לא נשתכחה תורה מישראל".

והנה פסוק זה "ואתנה לך את לוחות האבן" נאמר בלוחות הראשונות, ואז באמת לא היו צריכים אלא רק ה' חומשי תורה, ואת המשנה שהיא תורה שבעל פה, אולם נביאים וכתובים שבאו ע"י החטא, רמזו אותם לבדם ולא כללם עם התורה.

תרומה

תרומת המשכן מכפרת על מעשה העגל

"בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, אמר הקב"ה 'וייקחו לי תרומה' "
[מדרש]

הנה קולמוסים רבים נשתברו כדי לבאר את דברי המדרש.

הנה בן הגאון רבי אהרן משה טויבש בעל שו"ת תועפות ראם [הקדמה] ביאר את דברי המדרש:

הנה מובא במדרש [שמות רבה כג] על הפסוק "שחורה אני ונאווה" - שחורה אני בחורב, שנאמר 'יעשו עגל בחורב', ונאווה אני בחורב, שנאמר 'כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע'. והיינו, שכל השחרות שהייתה לנו צמחה ע"י שנאווה אני בחורב, כלומר שהקדמנו נעשה לנשמע, והבטנו בשכלנו שחפץ הקב"ה בטובתנו, ואם כן אין שום טענת אונס כי קבלנו את התורה מרצון, וע"י כך שחורה אני בעגל.

והנה אמרו חז"ל [ברכות לב:] "התשכח אישה עולה", אמר הקב"ה: כלום אשכח עולות אילים ופטרי רחמים שהקרבת לפני במדבר? אמרה לפניו: ריבוננו של עולם! הואיל ואין שכחה לפני כיסא כבודך, שמא לא תשכח לי מעשה העגל? אמר לה: [ישעיה מט, טו] "גם אלה תשכחנה". אמרה לפניו: ריבוננו של עולם! הואיל ויש שכחה לפני כיסא כבודך, שמא תשכח לי מעשה סיני? אמר לה: "ואנכי לא אשכחך". והיינו שהיה מקום לקב"ה לשכוח את מעשה העגל, הואיל ויש בו כוח מעשה הר סיני שבו הקדימו ישראל נעשה לנשמע, וכאשר ישכח את מעמד הר סיני, שבו

הקדמנו נעשה לנשמע, ממילא נעדר חטא העגל, כי על זה ישנה טענת אונס. אולם בכל זאת לא אשכחך, ואשכח את מעשה העגל.

ובזה יובנו דברי המדרש בפתחה, שבאמת התרומה היא על המשכן, שהיה כפרה על חטא העגל, וכמו שמובא שם על הפסוק "ודי זהב" - יבוא זהב ויכפר על הזהב, אך אם הייתה לנו טענת אונס, לא היינו צריכים כפרה על העגל. אולם כיוון שהקדימו נעשה לנשמע, והשכילו שלטובתם הוא רוצה, לא שייכת טענת האונס, וממילא "ויקחו לי תרומה" לכפרה.

מדוע צריך תרומה לשמה?

"ויקחו לי תרומה" [כה, ב]

"לי" - לשמי [רש"י]

הנה הקושיה ידועה, מדוע החמירה התורה במצוות תרומה יותר מכל מצוות התורה, שיתנו אותה לשמה, והרי קיימא לן [פסחים נ:]: "לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה"? ואף שהקשו התוספות מן המשנה [אבות א, ג] "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס", כבר ביאר הר"ן שכל זה ממידת חסידות, אולם מ"מ נחשב הוא לצדיק?

הגאון רבי אריה לייב הכהן הלר בעל שב שמעתא [הקדמה אות י] ביאר זאת:

הנה נחלקו בפרק הזהב [מז]. רב ולוי בדין קניין סודר: רב סובר שקונים בכליו של קונה, ולוי סובר בכליו של מקנה, וקיימא לן כדעת רב להלכה. והר"ן [קידושין פרק א] הקשה לדעת רב הסובר בכליו של קונה דווקא ואפילו באדם חשוב, והרי קיימא לן שאם נתנה האישה מתנה לאדם חשוב כדי להתקדש לו - מקודשת, שהרי יש לה הנאה בכך שקיבל ממנה מתנה זו. ויישב הר"ן, שכל זה מדובר אם מקבל זאת במתנה גמורה, אולם אם היא מביאה לו מתנה על מנת להחזיר, אין הנותן מתחשב בשביל כך. ומשום שסתם קניין סודר הוא על מנת להחזיר, הוא דווקא בכליו של קונה.

והנה הב"ח [חו"מ סימן קצ"ח] למד מדין זה, שאם הנותן נתן מתנה על מנת להחזיר לאדם חשוב - לא מועיל, ואע"ג שמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, מכל מקום אין הנותן מתחשב בכך.

והנה כבר כתב האלשיך הקדוש על הפסוק "ויקחו לי תרומה", והיה ראוי להיות כתוב "ויקחו", אלא שבאדם חשוב נחשבת קבלתו כנתינה והנותן הוא הלוקח, וכל שכן אצל הקב"ה, שכל הנותן לו כאילו לקח ממנו. והנה קיימא לן "האומר הריני נותן פרוטה על מנת שיחיה בני, הרי זה צדיק גמור" ומתנתו מתנה, ואף שהיא על מנת להחזיר. והוא הדין כאן בתרומה, אף אם נותן צדקה למען קבלת פרס הוי מתנה.

אולם על כך יקשה קושיית האלשיך הקדוש, שהיה ראוי להיות כתוב "ויתנו", ולא יועיל התירוץ נתינה לאדם חשוב הוי כקבלה, שהרי הוא על מנת להחזיר וכמו שכתב הר"ן. ולכך פירש רש"י לשמי, ושלא על מנת לקבל פרס, ואז באמת "ויקחו".

לשמי - שלא יימחה על המים

הנה הצ"ח [ברכות סג.] ביאר בשם זקנו, מוה"ר העשיל, על דרך צחות, כיצד התרומה למשכן תהיה לשם ה':

הנה מבואר בגמרא [שם] "אמר רבי יוחנן, למה נסמכה פרשת סוטה לפרשת תרומות ומעשרות? לומר לך כל מי שיש לו תרומות ומעשרות ואינו נותן לכהן, סוף נצרך לכהן ע"י אשתו, שנאמר 'ואיש את קדשיו לו יהיה' וסמוך לו 'איש איש כי תשטה אשתו, והביא האיש את אשתו אל הכהן'."

ועל כן רמזה התורה "ויקחו לי תרומה" - לשמי, והיינו, לפי שאם תשטה אשתו, אז השם שנכתב בקדושה יימחה על המים שמשקים את האשה. אך אם ייתן תרומה לא יבוא לזה, ולא יצטרך להשקות את אשתו במי המרים המאזניים, ולכן זהו "לי - לשמי", למען כבוד שמי שלא יימחה על המים.

לשמי - על ידי תורה וגמילות חסדים

ישוב נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי יחיאל מיכל פישלר בעל שו"ת חסדי אבות [חידושי תורה פרשת תרומה] באופן הבא:

הנה מובא במסכת עבודה זרה [יז:] "כל העוסק בתורה בלבד ואינו עוסק בגמילות חסדים דומה כמי שאין לו אלוה". ופרשו המפרשים על פי המובא בספרי המקובלים, מדוע כתוב בשם ה' אות יו"ד לפני האות ה"א, והרי בסדר האלף בית האות ה"א קודמת, ואם האותיות הם בסדר הפוך הרי זה מידת דין, ושם ה' כולו רחמים. ותירצו, שאותיות אבגד בגימטריה הם אות יו"ד, ונמצא שהאות יו"ד קודמת. ומובא במסכת שבת [עח:] א"ב - אלוף בינה דהיינו תורה, ג"ד - גומל דלים דהיינו גמילות חסדים, ה"ו - שמו של הקב"ה. ואם באמת עוסק בתורה ובגמילות חסדים, מחבר את האותיות הנ"ל אבגד, שהוא מספר יו"ד, ושם ה' הרי הוא כסדר. אולם אם עוסק הוא רק בתורה ולא בגמילות חסדים, אזי אינו מחבר את הד' אותיות, וח"ו הרי זה מידת דין, כי חפץ חסד הוא, ועל כן דומה כמי שאין לו אלוה.

והנה בזמן עשיית המשכן היו ישראל עוסקים בתורה בלבד ולא בגמילות חסדים, שהרי לא היו צריכים זה לזה, שהיו אוכלים את המן, ולכל אחד ואחד היה מלבוש משלו. על כן ציווה הקב"ה לעשות לו משכן כדי שיקיימו גם מצוות גמילות חסדים, וכמו שאמרו חז"ל [זוהר משפטים קיד:] "איזהו חסיד - המתחסד עם קונו". וכן מובא בזוהר הקדוש על הפסוק "לא תקפוץ את ירך מאחיך האביון", שזה נאמר כנגד השכינה. ועל כן כל אחד ואחד ייתן מנדבת לבו ויתעסקו כולם בתורה ובגמילות חסדים, ואז יהיה שם ה' כסדרו, וזהו "לי" - לשמי, שהוא כסדר וכולו רחמים.

תרומתי - שלי ולא שלהם

"וייקחו לי תרומה, תקחו את תרומתי" [כה, ב]

הנה המפרשים הקשו, שלכאורה יש סתירה בפסוק: בתחילה נאמר "וייקחו לי תרומה", ולבסוף נאמר 'תקחו את תרומתי'.

הגאון רבי חיים בצלאל פאנט בעל שו"ת דרך יבחר [דרוש לא במעלת הצדקה] ביאר ויישב את הסתירה:

הנה ידועה הסתירה בפסוקים "לה' הארץ ומלואה", "והארץ נתן לבני אדם", והתירוץ הוא, שלפני הברכה - הכול שייך לקב"ה, ואילו לאחר הברכה - שייך לאדם. ואמר הקב"ה למשה, כי בני ישראל, שהם הצדיקים, אשר יכירו ויידעו כי הכול מאת ה' ולא מכוחם עשו את החייל, ויודו ויברכו לה' יתברך על כל הטוב אשר גמלם, הרי הכול באמת שלהם, כי ה' נותן להם שהם יהיו הבעלים, והם בעצמם ייקחו את התרומה ומשלהם יתנו את התרומה. אולם מאת כל איש אשר ידבנו לבו, ולא יודעים כי כל העושר מאת ה' הוא, אל תחשוב שאם ברכת הכול שלך, ואין אתה צריך לתת לצדקה, אלא אתה ושליך שלו, ומה שקנה עבד קנה רבו. ואם כן אינם נקראים בעלים על ממונם, ומהם תקחו אתם ולא הם, כי זה לא ממונם, את תרומתי - שתרומה זו היא משלי ולא משלהם.

ובזה יש לבאר את דברי הגמרא [בבא בתרא י:]: "שאלו את שלמה המלך: 'עד היכן כוחה של צדקה'. א"ל 'כבר פירש דוד אבא 'פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד'. רבי אבא אמר מכאן: 'מרומים ישכון מצודות סלעים משגבו לחמו נותן מימיו נאמנים'". וצריך ביאור, מה הייתה כוונתם בשאלה ששאלו, והרי ידוע "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה'", ועוד קשה, מה הוסיף רבי אבא ע"י הפסוק שהביא.

והנה אמרו חז"ל, שבמצוות הצדקה מותר לנסות את הקב"ה שנאמר "ובחנוני נא בזאת". **והגאון בעל כנסת הגדולה** [הלכות צדקה] הקשה, שהרי אנו רואים כמה בעלי בתים שנתנו צדקה ובכל זאת ירדו מנכסיהם. ותירץ, שהפסוק מדבר על הנותנים חומש, ואז ודאי יתעשר, אך כאשר נותן רק מעשר אינו מוכרח שיתעשר.

ובאמת צריך לתת טעם, מדוע במצוות הצדקה הקב"ה משלם שכר גם בעולם הזה. ונראה, ששכר כל המצוות הוא לפי שקיים מצוות ה', ועל זה אינו מגיע שכר בעולם הזה. אולם במצוות הצדקה ישנם ב' מעלות: קיים מצווה, וגם החיה נפש או נפשות מישראל. ועל כן, על מה שהחיה את חברו מגיע לו שכר בעולם הזה. והנה מעיקר הדין צריך לתת מעשר, אולם פעמים שאין בזה כדי להחיות את העני, ואם נתן באמת רק מעשר, קיים בזה את המצווה ואין מגיע לו שכר אלא בעולם הבא. אולם אם עושה לפנים משורת הדין, ומבזבז מנכסיו כדי להחיות את העניים, הרי ב' מצוות בידו, ומגיע לו גם שכר בעולם הזה.

ובזה יש לבאר את הפסוק "מלווה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו", והיינו אם הנדיב חונן דל, ונותן לעני די מחסורו אשר יעלה יותר ממעשר, ולא היה מחויב מן הדין, נקרא מלווה ה', ועל כן גמולו בעולם הזה, כמו שהוא עשה לפנים משורת הדין, הקב"ה נותן לו גם שכר בעולם הזה אף שלא משלמים כאן שכר על המצוות.

ועל כן שאלו את שלמה המלך "עד היכן כוחה של צדקה", והיינו כמה צריך לתת לצדקה על מנת להתעשר. ועל זה ענה שלמה המלך "פזר נתן לאביונים", כלומר יותר מכדי חיובו, אחד מחמש, זה מפזר, ועל כן "קרנו תרום בכבוד" בעולם הזה, "צדקתו עומדת לעד" בעולם הבא.

אולם על הוסיף רבי אבא, שאף אם נותן חומש, אינו חייב להתעשר אלא אם כן בירך קודם הנתינה על השפע, ואז נהיה הדבר כשלו, וכיוון שנתן משלו, משלם לו ה' שכרו בעולם הזה. וכיצד משלם לו ה' שכרו - במרומים ישכון אם לחמו נותן ומימיו נאמנים, שהם לחמו ומימיו דהיינו שברך עליהם והרי הם שלו, או נאמנים - שענו עליו אמן.

עיקר השראת השכינה היא בלב האדם

"וייקחו לי תרומה" - משל לאדון שהייתה לו בת יחידה. בא בחור בן אבות יקרים ונטלה. ביקש ללכת לארצו וליטול לאשתו, א"ל "בתי שנתתי לך יחידה היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תטלנה איני יכול לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי, שכל מקום שאתה הולך קיטון אחד עשה לי שאדור אצלכם, שאיני יכול להניח את בתי". כך אמר הקב"ה לישראל: "נתתי לכם את התורה, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לכם אל תטלוה איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו, שנאמר 'ועשו לי מקדש' " [רבה]

הגאון רבי דב אשכנזי בעל שו"ת נודע בשערים [חידושי תורה], ביאר מה הייתה כוונת המדרש והמשל:

הנה ידוע, שהתורה רחבה היא מיני ים ועמוקה משאול, ומי יודע אם הוא בלימודו מכוון לאמת כפי רצונו יתברך. ובאמת מצינו דעות הפוכות לחכמי התורה, ומי באמת עלה השמימה כדי לדעת מהי האמת, ועל זה אמרו חז"ל [במדבר רבה יד, ד] "שמה

תאמר אלו אוסרים ואלו מתירים, אלו פוסלים ואלו מכשירים, היאך אני לומד תורה מעתה. כולם דברי אלוקים חיים, שניהם ניתנו מרועה אחד, אל אחד אמרם, משה מפי הגבורה אמרם". ולכאורה ייפלא, כיצד יתכן ששני הדעות ההופכיות מכוונים אל רצונו יתברך.

אולם על זה אמרו בבית המדרש "אין משגיחים בבת קול כי לא בשמיים היא". והיינו, מאחר שנאמר "אחרי רבים להטות", אם כן הכרעת ההלכה היא כפי רוב החכמים שלמטה, וזה הוא רצונו יתברך, אע"פ שיצאה בת קול ואמרה "הלכה כרבי אליעזר". ועל זה נאמר "לא בשמיים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה, כי קרוב אליך הדבר מאד בפין ובלבבך לעשותו", והיינו שהתנה הקב"ה עם מקבלי התורה, שאם יתאספו הרשעים ויהיה רוב מניין לרעות, שלא ילכו אחר עצתם, שעל זה נאמר "כי קרוב אליך הדבר", שהרי אין לדיין אלא מה שענינו רואות, אולם "בפין ובלבבך", והיינו שתהיה נקודה פנימית בלב לשם שמיים, ואז אע"פ שתשגה, יסכים הקב"ה לדעתך.

ועל זה מובא במסכת סנהדרין [כו.], ששבנא היה דורש בי"ג בתי כנסיות, ואילו חזקיה היה דורש בי"א בתי כנסיות, וממילא חשש חזקיה שמא נוטה דעת הקב"ה לדעת הרבים. בא הנביא ואמר "קשר רשעים אינו מן המניין", ופירש רש"י "אל תחשוב בדעתך חזקיה, שיהיה מניינו של שבנא מניין להיחשב רוב".

ומעתה יאירו לנו דברי המדרש: בתי יחידה היא - אין לך תורה אחרת, לפרוש ממנה איני יכול - לבטל דעתי מפני דעתכם, לומר לכם אל תטלוה - שלא תעשו אלא כרצוני איני יכול, שהרי לא בשמיים היא, אלא בכל מקום שאתה הולך - בכל דרך שדעתך נוטה, בין להקל ובין להחמיר, עשה לי קיטון אחד - היינו נקודת הלב הפנימית שתהיה לשם שמיים.

והנה ניתן לרמוז דברים אלו בתיבות "וייקחו לי תרומה". הנה תרומה אותיות תורה, והאות מ' רומזת לארבעים יום שלמד משה בהר סיני, וזאת וייקחו לי, כלומר שיקבלו את קניין התורה לי לשמי. מאת כל איש אשר ידבנו לבו, כלומר שינדב את לבו בעצמו, תקחו את תרומתי - שנעשה מעון לשכינה ונגלה לו רזי תורה, כלומר אצל האיש אשר נדב את לבו תמצאו את תרומתי.

המשכן - כפרה על חטא העגל

"וייקחו לי תרומה" - הה"ד "תורה ציווה לנו משה". דרש רבי שמלאי: תרי"ג מצוות ניתנו לישראל ע"י משה, שהם מנין תורה, ואם כן אינן אלא תרי"א, ושניים היכן הם? אמרו חז"ל: אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום [רבה פרשה כג]

הנה בשו"ת זכרון יצחק [הוכגלרנטר תרומה אות ב] ביאר את דברי המדרש:

הנה ידוע, שהמשכן בא כדי לכפר על חטא העגל, וכמו שאמרו חז"ל [ירושלמי שקלים פ"א ה"א] על הפסוק "צרור המור דודי לי". ומטעם זה, דעת כמה מפרשים, שציווי המשכן נאמר לאחר חטא העגל ואין מוקדם ומאוחר בתורה. והנה בספר משען המים [פרשת בראשית] הקשה, שהיה מקום לפטור את ישראל מעונש על חטא העגל, שהרי אמרו חז"ל [יומא פג:]: "אדם עובר עבירה פעם ראשונה מוחלין לו?" ותירץ שם על פי המובא בעיון יעקב, שקנס הקב"ה מיתה על אדם הראשון ולא מחל לו אע"פ שהיה זה חטא ראשון, כיוון שהקב"ה בעצמו ציווה לו ולא ע"י שליח, ובמקרה זה אין מוחלין לו גם בפעם הראשונה משום "את פי מלך שמור". ואם כן, הואיל וב' דברות אלו, אנכי ולא יהיה לך, שמעו ישראל מפי הגבורה, לא היה להם מחילה אף שהייתה זאת פעם ראשונה.

וזה הוא שהיה קשה גם לבעל המדרש, הואיל וחטאו ישראל בפעם הראשונה, מדוע היו צריכים לכפרה. והתשובה היא "תורה ציווה לנו משה" - אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, ואם שמעו זאת מפי הקב"ה אין מחילה, ועל כן הוצרכו לכפרה על חטא זה, וכיצד - על ידי בניית המשכן.

כיצד לקחו חיה לצורך המשכן?

"ועורות תחשים" [כה, ה]

"אומר היה רבי מאיר: תחש שהיה בימי משה בריה בפני עצמה היה, ולא הכריעו בה חכמים אם מין חיה הוא או מין בהמה הוא, ולפי שעה נודמן לו למשה ועשה ממנו משכן ונגזו" [שבת כח:]

הנה פירש רש"י "מין חיה ולא הייתה אלא לשעה", והקשו המפרשים, כיצד פירש מין חיה, והרי הסתפקה הגמרא אם הוא מין חיה או בהמה?

וביאר הגאון רבי אריה יהודה לייב בעל לוית חן, שאין כוונת רש"י להכריע שמין חיה היה, אלא בא לבאר כיצד הסתפקו אם הוא מין חיה, והרי מובא במדרש רבה [פרשת אמור כז, ה] על הפסוק "והאלוקים יבקש את הנרדף" - הבהמות נרדפים הם מן החיות, אמר הקב"ה: לא תביאו לפני קרבן מן הרודפים אלא מן הנרדפים. ואם כן קשה, כיצד אפשר לומר שהתחש מין חיה הוא, והרי אם הוא מין רודף, כיצד נבחר למלאכת המשכן מין חיה שהוא מין רודף.

ולזה פירש רש"י שהוא מין חיה, ולא הייתה מין רודף, שלא הייתה אלא לשעה, ולא היה שייך בה לא רודף ולא נרדף, כיוון שלא הייתה אלא לשעה.

מדוע נטע יעקב אבינו את העצים?

"עצי שטים" [כה, ה]

"ומאין היו להם במדבר, פירש רבי תנחומא: יעקב אבינו צפה ברוח הקודש שעתידיים ישראל לבנות משכן במדבר, והביא ארזים למצרים ונטעם, וציווה לבניו ליטלם עמהם כשיצאו ממצרים" [רש"י]

ועל כך מקשים העולם, מדוע היה קשה מאין היה להם, והרי יש לומר שנזדמן להם לפי שעה כמו שאמרו לגבי התחשים שהיה להם לפי שעה?

בספר רביד הזהב [גרש כרמל] יישב זאת בשם מהר"י הלוי איטינגא:

הנה אמרו חז"ל [סוכה מה:]: "כל המצוות אין יוצאים בהם אלא דרך גדילתן, שנאמר 'עצי שטים עומדים'. דבר אחר: עומדים לעד ולעולמים". וכתבו המפרשים, שדרשה זו שעומדים לעולם, אינה סותרת את הדרשה הראשונה, ואדרבה, מחזקת אותה. והביאור הוא, שעצי שטים עומדים לעולם משום שאמרו חז"ל, שצדיקים אינם בטלים מעשי ידיהם בחייהם. ולפי זה אם יעקב שתל אותם, והרי יעקב אבינו לא מת, אם כן מן הראוי הוא, שלא יתבטלו לעולם. ועוד צריך לומר, שעצי השטים נשתלו ע"י אדם, שאם לא כן, מניין היו יודעים להעמיד אותם דרך גדילתם, אולי

העץ נשתל בצורה הפוכה. אולם כיוון שיעקב אבינו נטע אותם, הרי נתן בהם סימן להעמידם דרך גדילתם. הרי לנו ששתי הדרשות משלימות זו את זו.

ועל כן פירש רש"י "מאין היה להם עצי שטים", ואין לומר שנזדמן להם לפי שעה, שאם כן כיצד ידעו להעמידן דרך גדילתן, ועל זה עונה רבי תנחומא, ע"י יעקב אבינו.

כיצד ייבנה בית המקדש השלישי?

"ועשו לי מקדש" [כה, ח]

"המצווה העשרים היא, שציוונו לבנות בית עבודה והוא אמרו יתעלה ועשו לי מקדש" [רמב"ם ספר המצוות מצווה כ']

על דברי הרמב"ם הנ"ל, תמה הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל, מדברי רש"י ותוספות [סוכה מא.], שבית המקדש השלישי שאנו מצפים לו, בנוי ומשוכלל יגלה ויבוא מן השמיים, שנאמר "מקדש ה' כוננו ידיך", ואם כן, כיצד תתקיים מצווה זו בבניין שירד מן השמיים.

ועל כך השיב לו הגאון רבי מנשה קליין, האדמו"ר מאונגוואר ובעל שו"ת משנה הלכות [חלק יז סימן קצו], שלכאורה נמצאו ב' פסוקים הסותרים זה לזה, כתוב אחד אומר "ועשו לי מקדש", וכתוב אחד אומר "מקדש ה' כוננו ידיך", וצריך לומר, שבזמן הזה 'ועשו לי מקדש' בידי אדם, ואילו לאחר ביאת המשיח יהיה 'מקדש ה' כוננו ידיך', שיבוא בנוי ומשוכלל.

ובאופן שני ביאר על פי דברי חז"ל [כתובות ה.]. "דרש בר קפרא: גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמיים וארץ, דאילו במעשה שמים וארץ כתיב אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים ואילו במעשה ידיהם של צדיקים כתיב מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך". ולכאורה מאמר זה סותר לדברי רש"י ותוספות בסוכה, שפסוק זה מדבר על המקדש השלישי, שלעתיד לבוא יבוא בנוי ומשוכלל מן השמיים.

ונראה שלא חולקים ב' המקורות, שבית המקדש השלישי, שיבוא בנוי ומשוכלל, היינו על ידי תפילת הצדיקים ומעשיהם הטובים נבנה ונתכונן המקדש למעלה,

ואע"פ שירד מן השמיים, נחשב הוא מעשי הצדיקים. ואולי זה הטעם למה שאמרו חז"ל "כל שלא נבנה בית המקדש בימיו כאילו נחרב בימיו", והרי כמה צדיקים שלא נבנה בימיהם. אולם יש לומר שנבנה ברוחניות, שבאמת ע"י מעשיהם הטובים נבנה בית המקדש למעלה, ועל ידי זה קיימו "ועשו לי מקדש".

ובאופן שלישי ביאר, שבית המקדש שירד מן השמיים היינו אותו ביהמ"ק שנבנה ע"י שלמה המלך, שהרי הוא רק נגנז ולא נשרף, ואם כן נתקיים בו "ועשו לי מקדש". והנה על כך תמה **הגאון רבי יוסף שלום אלישיב**, שלא מצינו דבר זה אלא רק במשכן שעשה משה ולא בבית המקדש. ובאמת מצא בעל משנה הלכות, שכן כתב הרמ"ע **מפאנו** בעשרה מאמרות [מאמר חקור דין חלק א פרק כו], שהמקדש עצמו נגנז ונסתלק בנס למקום שאין היד שולטת בו.

אולם בסוף דבריו כתב שיש לומר בפשטות, שבית המקדש ירד מן השמיים כשהוא בנוי ומשוכלל, אולם יישאר דבר קטן שנצטרך להוסיף ולתקן, וזה ייקרא גמר הבניין במלאכת מכה בפטיש, כגון אמה שכליא עורבי [מידות פ"ד מ"ו] שבשמיים לא צריך, וכך יתקיימו שניהם, הן שיהיה בנוי ונגמר בידי שמיים, וגם יתקיים "ועשו לי מקדש".

מדוע שונה מצווה זו מכל מצוות שבתורה?

"וכן תעשו" [כה, ט]

"וכן תעשו" - לדורות הבאים [סנהדרין טז:]

לכאורה יש להבין, מדוע ציוותה התורה שנעשה את הכלים ואת המקדש, כדוגמת תבניתם שהייתה במדבר, מה שלא ציוותה כן בשאר מצוות התורה, שנעשה אותם כמו שעשינו במדבר?

הגאון רבי משה שלום סטול בעל שו"ת שם עולם [הקדמה מאמר א פרק א בהארה], ביאר זאת בדרשת חיזוק שנשא לבני קהילתו:

הנה דבר גדול הורו לנו בזה, כי ראו ברוח קדשם שיקום דור חדש, אוהבי חיצוניות מבלי הבט אל התוך הפנימי, דור אשר יתאמץ לתקן את עולם היהדות, ולבנות בתי

כנסיות הזרים לפי רוח התורה, ותבנית המשכן ותבנית כל כליו הנעשים על פי ציווי ה' לא יישר בעיניהם. לזאת ציוותה התורה במלאכת המשכן וכליו "ככל אשר אני מראה אותך" - ולא כאשר תבחר אתה לנוי - "את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו" - לדורות הבאים.

ובזה פירש את הפסוק "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", והיינו שרצתה התורה כאן לגלות לנו, שבתי הכנסיות ובתי המדרשות, אשר ממלאים את מקום בית המקדש, וכמו שדרשו חז"ל [מגילה כט.] על הפסוק "ואהי להם למקדש מעט" - אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל, שלא נפאר אותם בחיצוניות זרה של עשיית מגדל בראשו, ובתבנית שמונה קרנות מבחוץ, למען ידעו העוברים והשבים כי בית תפילה הוא לכל העמים. ולזאת אמרה התורה "ועשו" בכל דור ודור "לי מקדש", לשמי דווקא, ואז "ושכנתי בתוכם" ואשמע את תפילתם.

כיצד בנו את בית המקדש השני?

הנה כתב בספר החינוך, שמצוות בנין בית המקדש היא רק בזמן שרוב ישראל יושבים על אדמתם. ואם כן, הקשה הגאון מקוטנא בעל ישועות מלכו [ליקוטי תורה], כיצד בנו שבי גולת בבל את הבית השני, והרי היו רק ארבע ריבוא?

ואפשר ליישב, כתב הגאון מקוטנא, על פי מה שאמרו חז"ל [חגיגה טו.] "זכה - נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן", ואם כן, כיוון שהיה בידם לעלות ולא רצו, נטלו העולים כוח וזכות הנשארים, ולהם היה את הכוח וזכות לבנות את בית המקדש, ונחשב הדבר כ"רוב ישראל על אדמתם".

וכן כתב הרמב"ם בהלכות סנהדרין [פרק ד], שהסכמת רוב חכמי ישראל בארץ ישראל מועילה לעניין הסמיכה, ולא משגיחים בחכמי חוץ לארץ. ומה שכתב, שהדבר צריך הכרע, מטעם שאולי בזמן הזה, שאין בידי חכמי חו"ל לעלות, אין כל הכוח בידי חכמי ארץ ישראל.

כיצד בנו את בית המקדש השני ללא ארון וכרובים?

"וכן תעשו" [כה, ט]

"וכן תעשו" - לדורות, אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו לי כלי בית עולמים, כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה, כתבנית אלו תעשו אותם [רש"י]

ועל כך הקשה הרמב"ן, כיצד יתכן לומר שחייבה כאן התורה לבנות את הכלים כתבניתם המדויקת שהייתה במשכן, והרי שלמה המלך בנה את מזבח הנחושת עשרים אמה על עשרים אמה. וביאר הרמב"ן, שכפלה התורה ציווי זה לזירוז וחיזוק העניין, והיינו שיעשו זאת ישראל בזריזות ובחריצות.

אולם בשו"ת חתם סופר [יו"ד סימן רלו] כתב להשיב תשובה למו"ר חותנו, הגאון רבי עקיבא איגר, וליישב קושיה נוספת, כיצד בנו את בית המקדש ללא ארון וכרובים:

הנה יש לומר שהציווי "וכן תעשו" לדורות, מדבר על תחילת הפסוק "אשר אני מראה אותך", והיינו שבכל בנין ובנין אני אראה לך כיצד יעשו זה משונה מזה. ואם כן, הרי העיד הקב"ה מתחילה, שישכיל בכתב ידו לנביאיו, ואין כאן דבר שחידשו הנביאים נגד דין תורה.

ולגבי הארון, חידש החתם סופר, שהנה נאמר בפסוק "ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים", והיינו שהארון והכרובים הינם רק מקום לצורך המועד לדבר עם משה רבנו מבין ב' הכרובים, אולם כאשר אין נביא כמשה רבנו הראוי להיוועד עמו מבין ב' הכרובים, אין הארון מעכב.

מדוע אמות הארון היו שבורות?

"אמתיים וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו" [כה, י]

הנה רבנו משה איסרליש - הרמ"א בספרו תורת העולה [חלק א פרק כה] ביאר למה הארון ושאר חלקיו רומזים:

הנה כל האמות שבארון היו שבורות, לרמז לנו שתלמיד חכם, יהיה נכנע ולבו נשבר בקרבו. ועל כן ארכו אמתיים וחצי, שהם חמשה חצאי אמות, להורות על חמשה

כוחות הנפש הפנימיים, שניתנו לשרת את השכל: השומר, הזוכר, המדמה, המחשב והשופט. ושלושה חצאי אמות של רוחב הארון, הם כנגד ג' חלקי האדם ששכלו של אדם מתגבר ומתווסף בהן: ימי העלייה, העמידה והירידה, ששכלו של אדם מתרחב בהן, וכמו שאמרו חכמים "כל זמן שמזקינים מוסיפים חכמה". ושלושה חצאי אמות של קומה, הם כנגד ג' חלקי העולם, שבהן השכל מתגבר ועולה ממדרגה למדרגה.

ובזה יתבאר מאמר חז"ל [יומא כא.] "מקום ארון אינו מן המידה, והכרובים בנס היו עומדים", ובמסכת סוטה [לה.] מובא, שכאשר עברו ישראל את הירדן, נשא הארון את נושאייו. והנה כמו שנפשו של אדם אינו מן המידה של הגוף, ובנס נקשר הכוח השכלי בכוח החומרי, כן הוא העניין בארון ובכרובים. וכמו שהנשמה נושאת את הגוף, ולולי הנפש, אין שום תנועה וחיות בגוף, ואעפ"כ הגוף נושא את הנפש עמו, כן היה הדבר בארון, והיה אסור לנושאו על הבהמה או על העגלה, כי האדם נושא את הנפש ולא הבהמה.

והנה ארבע הטבעות שבארון הם כנגד ארבע יסודות שבגוף: רוח, עפר, אש ומים, וכמו שאי אפשר שיסור החומר מן הצורה, כי הצורה משלמת מהותו, על כן לא יסורו הבריח מן הטבעות. והכפורת שעל הארון באה ללמדנו, על המחיצה המפסקת בין השכל הפועל ובין שכל האדם המשכיל בו, והמחיצה הוא החומר שהוא המחיצה הגדולה המפסיקה ביניהם.

והנה הכרובים היו מורים על ב' הדברות ששמעו ישראל מפי הגבורה: אנכי ולא יהיה, ולפי ששמעו זאת מפי הגבורה, על כן היו עומדים על הארון בפרהסייה. מה שאין כן בשאר הדברות, שהיו מונחים בארון מכוסים, להורות כי היו מכוסים בשכל אנשים, שהוא שכלו של משה רבנו, שהוא הגיד להם קול הדבור.

ועל ידי זה יובן מה שהקשו רבים, כיצד ציוותה התורה לעשות את הכרובים, והרי נאמר "לא תעשה לך פסל". ולפי דרכנו יתבאר, שהרי אלו הכרובים, היו מורים על הדברות ולכן הותר הדבר, כי לא נאסר לעשות אלא תמונת דברים אשר בשמיים או בארץ, אולם על מה שיצא מפי הגבורה לא נאסר, ולכן הותר לעשות את הכרובים מאדם שאין להם דוגמא בעליונים.

הארון - רמז לתלמיד חכם

"מבית ומחוץ תצפנו" [כה, יא]

"אמר רבא: כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו - אינו תלמיד חכם" [יומא עב:]
 על כך כתב הגאון רבי שמואל ראבין בעל עיני שמואל על הש"ס [שם] פנינה נפלאה:
 הנה תלמיד חכם, בני עירו מצווים על מלאכתו, מפני שהוקש כבודו לכבוד המקום,
 וכמו שדרשו חז"ל [פסחים כב:] "את ה' אלוקיך תירא" - לרבות תלמידי חכמים.
 והנה נודע שנבחרו דווקא אותיות הוי"ה לשם ה', מפני שאותיות הללו תוכן כבדן,
 שהם שוות בגימטריה מבפנים כמו מבחוץ, והיינו יו"ד ה"ה ו"ו, מה שאין כן בשאר
 האותיות. והנה גם תלמיד חכם, שהוקש כבודו לכבוד המקום, צריך להיות תוכו
 כברו.

מדוע עשה בצלאל שלוש ארונות?

"אמר רב יהודה: שלוש ארונות עשה בצלאל, פנימי וחיצוני של זהב ואמצעי
 של עץ" [יומא עב:]

ואם כן תמוה, מדוע לא עשה בצלאל את הארון כולו של זהב.

הגאון רבי מרדכי אליהו רבינוביץ' בעל שו"ת נר למאור [הקדמה אות ב] ביאר זאת:

הנה ייתכן לומר, שכל ארון בא לרמז עניין אחד: ארון הזהב הפנימי רומז על לומדי
 התורה לשמה, שלא מתהדרים ומתפארים בתורתם, כמו הארון הפנימי שלא נראה.
 ארון הזהב החיצוני רומז על לומדי התורה שלא לשמה, אלא מתפארים בתורתם.
 ואילו ארון העץ האמצעי, הוא כנגד מחזיקי התורה, שלומדי התורה נאחזים ונסמכים
 על ידם, וכמו שאמרו חז"ל [חולין צב.] "אומה זו כגפן נמשלה: זמורות שבה אלו
 בעלי בתים, אשכולות שבה אלו ת"ח, עלים שבה אלו עמי הארץ, קנוקנות [ענבים
 שלו התבשלו] אלו ריקנים שבישראל". ועל כך מובא שם, שצריכים האשכולות
 לבקש רחמים על העלים, שאלמלי העלים, לא מתקיימים האשכולות, וכך מסייעים
 כל חלקי עם ישראל לתלמידי החכמים.

ועל פי זה יש להליץ את דברי חז"ל [יומא כא.] "מקום ארון אינו מן המידה". והנה מובא במסכת ביצה [טו.], ששכר לימוד תורה, אם מוסיף מוסיפים לו, ואינו נכלל במזונותיו הקצובים לו בראש השנה, ועל דרך שאמרו [סוטה לה.] הארון היה נושא את נושאו.

והנה הזר שהיה על הארון, רומז לכתר תורה, וכמו שאמרו חז"ל [ברכות טז.] למה נסמכו אהלים לנחלים, מה נחלים מעלים את האדם מכף חובה לכף זכות. ואמרו חז"ל [פסחים נ:] [בתי מדרשות] מעלים את האדם מכף חובה לכף זכות. ואמרו חז"ל [פסחים נ:] לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ועוד אמרו חז"ל [סוטה כא.] אין עבירה מכבה תורה, ולכן משווים אהלים לנחלים, שמעלים את האדם מטומאה לטהרה אף בלי כוונה, שהרי נדה שטבלה בלי כוונה - טהורה [חולין לא.], ומטעם זה אין אור של גיהנם שולט בתלמידי חכמים. ולזה מכון זר הזהב שיצא מן הארון, שהוא כנגד העוסקים בתורה שלא לשמה, שגם בזה גדלה מעלתם, וזהו כתר תורה.

העדות - התורה או הלוחות

"ונתת אל הארון את העדות" [כה, טז]

"העדות" - התורה, שהיא לעדות ביני וביניכם שציוויתי אתכם מצוות הכתובות בה [רש"י]

ועל כך תמה הגאון רבי יוסף פופרש בעל שו"ת מנחה חדשה [פתחא זעירא אות ב], מדוע לא פירש רש"י שהעדות היינו הלוחות כמו שפירש האבן עזרא, וביאר:

הנה כתב רש"י על הפסוק "וייתן אל משה" - אין מוקדם ומאוחר בתורה, שהרי קדם מעשה העגל לציווי מלאכת המשכן ימים רבים, שהרי ב"ז בתמוז נשתברו הלוחות, וביום הכיפורים נתרצה הקב"ה לישראל, ולמחרת התחילו בנדבת המשכן והוקם באחד בניסן. וכן הביא הילקוט ראובני בשם מדרש הנעלם "כשאמר משה 'מחני נא', אף שמחל הקב"ה לישראל, מ"מ נתקיימה קללתו, ולא נזכר שמו בפרשת תצווה". והנה אף שפרשת תצווה כתובה לפני מעשה העגל, אין מוקדם ומאוחר בתורה.

אולם מובא בחלק מן המפרשים, שהכול היה כסדר, וציווה הקב"ה את משה בארבעים יום הראשונים, טרם חטא העגל, לבנות את המשכן, אולם משה לא אמר להם ציווי זה עד למחרת יום הכיפורים, שאז היו מרוצים לקב"ה לאחר שאמר "סלחתי כדברך". והביא הזוהר הקדוש ראיה לכך, שהרי בפרשת ויקהל נאמר "מאת כל איש" והיינו אפילו מהערב רב, אולם בפרשת תרומה נאמר "קחו מאתכם" דווקא ולא מהערב רב, לפי שהם גרמו את הנזק. וכן מובא בתנא דבי אליהו [רבה פרק יז] "כיוון שקבלו ישראל עול מלכות שמיים בשמחה ואמרו 'כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע', מיד אמר הקב"ה למשה שיאמר לישראל שיעשו לו משכן".

והנה מבואר במדרש [פרשת פקודי] כדברי רש"י, שמובא שם על הפסוק "משכן העדות" - מהו העדות? אמר רבי שמעון בר ישמעאל: עדות הוא לכל העולם שנתמנה מפי הקב"ה. כך הקב"ה חיבב את ישראל והביאם לפני הר סיני ונתן להם את התורה. ולאחר שחטאו ביקש משה מהקב"ה ואמר "ריבון העולם! הריני מפויס שמחלת לישראל, אלא הודע לעיני כל האומות שאין בליבך עליהם". א"ל הקב"ה "חייך, הריני משרה שכינתי בתוכם" שנאמר "ועשו לי מקדש".

ומעתה יובן מדוע כתב רש"י שהעדות היא התורה ולא הלוחות, שהרי רש"י לשיטתו סובר שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ומעשה העגל קדם למלאכת המשכן ימים רבים, ולכך אי אפשר לו לפרש העדות אלו הלוחות, שהרי אם כן מדוע נאמר "אשר אתן אליך" בלשון עתיד, והרי היו כבר הלוחות בידי משה ואפילו לוחות שניות, ועל כן מפרש רש"י שמדובר על התורה. אולם לדברי הזוהר הקדוש והתנא דבי אליהו, שהכול היה כסדר, וציווי מלאכת המשכן היה בארבעים ימים הראשונים קודם נתינת הלוחות, ודאי יפרשו שהעדות היינו הלוחות.

להיכן היו פונים הכרובים?

"ופניהם איש אל אחיו" [כה, כ]

"ובפסוק אחד נאמר 'ופניהם לבית'. לא קשיא, כאן בזמן שישאל עושים רצונו של מקום [איש אל אחיו], וכאן באין עושים רצונו של מקום [לבית]"
[בבא בתרא צט.]

על כך הקשה הריטב"א [יומא נד:], מן המובא שם, שבשעת החורבן, כאשר נכנסו נכרים להיכל, ראו את הכרובים מעורין זה בזה, הוציאו לשוק ואמרו "ישראל הללו, שברכתן ברכה וקללתן קללה יעסקו בדברים הללו". מיד הזילום שנאמר [איכה א, ח] "כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערוותה". ואילו במסכת בבא בתרא [צט.] מובא, שכאשר אין עושים רצונו של מקום, אין פני הכרובים זה לזה אלא פניהם לבית.

והביא בשם יש מתרצים, שאין כוונת הגמרא ביומא לכרובים שעל הארון, אלא לכרובים המצוירים על הפרוכת. אך הריטב"א דחה פירוש זה, שהרי מובא שם ביומא "בשעה שהיו ישראל עולים לרגל, היו גוללים בפניהם את הפרוכת, ומראים להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה, ואומרים להם ראו חִיבתכם בפני המקום", ואם כן תמיד היו כרובים אלו מעורים זה בזה. ותירץ בשם הר"י מיגש, שדווקא בשעת החורבן היה כן ע"י נס כדי שיזלזלו בהם הגויים.

אולם הגאון בעל משנה למלך בספרו פרשת דרכים [שער העצב דרוש כג] כתב בטעם הדבר, שהיו הכרובים מעורים זה בזה בשעת החורבן, מפני שהקב"ה משתתף בצרתם של ישראל, ואפילו בשעה שהם חוטאים עד כדי כך שבחטאם נחרב הבית, מכל מקום הקב"ה מיצר עמהם, וכמו שנאמר [ישעיה סג, ט] "בכל צרתם לו צר".

הכרובים - הקב"ה וכןסת ישראל

ישוב נוסף לקושיית הריטב"א הנ"ל, יישוב הגאון רבי יהונתן אייבשיץ בספרו יערות דבש [חלק א דרוש ט] בסוד גדול עמוק בדרך נסתר:

הנה חביבין ישראל, ואינם צריכים לשליח שיעביר את תפילתם לקב"ה, כי השכינה חופפת עליהם. אך זהו בצדיקים גמורים אשר דבקים בה' מבלי מסך מבדיל, אולם בבינונים, תפילתם יכולה להתקבל בבית המקדש, במקום השראת השכינה וקבלת התפילה, ומשם תפילתם עולה לה'. ולכך אמרו חז"ל [ברכות ל.] "והתפללו אליך דרך ארצם", שכל תפילתם תהיה לכיוון בית המקדש, מקום חניית התפילה, ומשם מלאכי אלוהים עולים ויורדים בסולם ניצב ארצה להעלות את התפילה, כחלום שראה יעקב ואמר "וזה שער השמיים".

והנה בעוונותינו הרבים אין לנו מקדש, אולם בחסדו הותיר לנו שריד, ואין דור שאין בו ל"ו צדיקים מבני עליה. ואם כן, כל תפילותינו סובבות לתפילתן של הצדיקים, ואין מסך מבדיל בינם לבין הקב"ה, וע"י תפילתם עולה גם תפילת אחרים. וזה מה שאמרו חז"ל [יבמות סד.] "ה' מתאוה לתפילתן של צדיקים", כי רוצה ה' שתעלה תפילת כל פה, וחפץ בתקנת יצוריו ומתאוה שיתפללו צדיקים גמורים, וע"י תפילתם תעלה גם תפילת אחרים.

והנה בזמן שעושים ישראל רצונו של מקום, שהם בגדר צדיקים גמורים, פניהם איש אל אחיו, דהיינו כנסת ישראל אל הקב"ה, ואינם צריכים לשלח. אולם כאשר אין עושים רצונו של מקום, תפילתם הולכת אל בית המקדש, ואם כן פניהם של ישראל אל הבית, וכמו שכתוב "והתפללו דרך ארצם". וקיימא לן [ברכות ל.] שישים פניו למקדש, ואף הקב"ה נותן פניו אל המקדש, וזהו פניהם אל הבית - הקב"ה וישראל. אולם בחורבן הבית, תפילתם מתעכבת עד לתפילת הצדיקים, שהם פניהם איש אל אחיו, ואם כן חוזר הדבר להיותם מעורים איש אל אחיו בצדיקים גמורים, ולכן בחורבן הבית היו הכרובים מעורים.

בעבור זה מגיע לגויים עונש

בהקשר לכך, ובהקשות קושיה נוספת, ביאר הגאון רבי שמואל אהרן ראבין בעל עיני שמואל על הש"ס [עין הבדולח ב"ב צט.] את פסוקי "מזמור לאסף":

הנה לכאורה לא היה מגיע עונש לגויים בעבור שהרגו חסידי עליון, שהרי לא עשו זאת אלא עבד עוונות ישראל. אולם הואיל ושפך הקב"ה חמתו על עצים ואבנים, ועל כן אומרים מזמור לאסף ולא קינה לאסף, וקבלו את עונשם בזה שנחרב בית המקדש, לא היו מחויבים עוד ישראל הריגה למקום, ומגיע לגויים עונש עבור שהרגו אותם לא כדת. אך קשה, מי הוא אשר יעיד על כך שכבר התכפרו עוונות ישראל. על כך העידו הכרובים, שהיו מעורים איש אל אחיו, ובזה נודע שהתכפר חטאם.

ובזה יש לבאר את הפסוקים: באו גויים בנחלתך והחריבו הבית, וגם הרגו את עבדיך, ונתנו את בשר חסידיך לחייתו ארץ, ומגיע להם עונש עבור כך, כיוון שהתכפרו כבר עוונות ישראל ע"י חורבן הבית. והראיה לכך היא, ממה שהיינו לעג וקלס, וכמו

שמובא ביומא [נד:], שנטלו את הכרובים והראו לשחוק בין העמים. ואם כן, מגיע להם עונש, ולכן "עד מה ה' תאנף לנצח".

כיצד השולחן רומז למקווה?

"ועשית שולחן עצי שטים" [כה, כג]

הנה כתב אור החיים הקדוש, שאם תרבע את אמות השולחן, אמה על אמה ברום אמה, יהיה בין האורך, הרוחב והגובה, ג' אמות מרובעות, והוא סוד השפעת שולחן העליון.

ועל כך הוסיף הגאון רבי יצחק יעקב וויס, ראב"ד העדה החרדית ובעל שו"ת מנחת יצחק [חלק ג קונטרס דברי חפץ], שהרי זה שיעור מקווה, דהיינו אמה על אמה ברום ג' אמות. ויש לומר, שעל כן נקרא הוא השולחן הטהור, ונרמז בזה על שולחנו של אדם, שיהיה בבחינת שולחן גבוה, ששולחנו של אדם מכפר עליו, וכאילו אכלו משולחנו של מקום, שנאמר "וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה'" [אבות ג, ד], ואז יהיה בבחינת מקווה שמקדש ומטהר.

במה שולחנו של אדם מכפר עליו?

"ועשית שולחן עצי שטים" [כה, כג]

"רבי יוחנן ורבי אלעזר אומרים: בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר על אדם, ועכשיו שאין בית המקדש קיים שולחנו של אדם מכפר עליו" [מנחות צז].

רש"י פירש, ששולחנו של אדם מכפר עליו ע"י שנותן פרוסה לאורחים, ואילו התוספות פרשו, שגדולה לגימה שמקרבת את הרחוקים [סנהדרין קג:].

וכתב המהרש"א [שם] שבאמת משמע כדברי התוספות במסכת ברכות [נד:], "שלושה דברים מאריכים ימיו ושנותיו של אדם", ואחד מהם הוא המאריך על

שולחנו, ומובא בגמרא, מפני שע"י כך ייתן לעני אוכל. אולם קשה ממסכת אבות [ג, ג] "שלושה שאכלו על שולחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו משולחנו של הקב"ה", ומשמע ששולחנו של אדם מכפר עליו ע"י אמירת דברי תורה. ובעיון יעקב [שם] תירץ, ששני הדברים נכונים גם יחד, שנאמר [משלי טז, ו] "בחסד ואמת יכופר עוון", חסד - מתנות עניים, אמת - תורה, שנאמר [משלי כג, כג] "אמת קנה ואל תמכור", ותורה וצדקה מכפרים.

ובספר יפה תלמוד הביא, שאנשי מעשה היו מבקשים לעשות את ארון הקבורה שלהם, מהשולחן שעליו היו אוכלים ומאכילים ממנו לעניים, וכן היו אומרים עליו דברי תורה, כדי שיהיה להם לזכות. וכן כמו שהיו אומרים וידוי לפני הקרבן שהיו מקריבים, כך גם צריך להתוודות לפני הסעודה, ונמצא זובח את יצרו.

למה רומז לחם הפנים?

"ונתת על השולחן לחם פנים לפני תמיד" [כה, ל]

הנה הובא בזה חידוש מבנו של הגאון רבי יוסף חיים סובל בעל חידושי פרח הגפן, שיש בפסוק זה רמז להחזקת תלמידי חכמים:

הנה מובא במסכת ברכות [י:] על הפסוק "איש קדוש עובר עלינו תמיד" - אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב, כל המארח תלמיד חכם בתוך ביתו ומהנה אותו מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב תמידין". והנה תלמידי חכמים נקראים בשם פנים, וכמו שכתבו המפרשים על הפסוק "דרשו ה' ועוזו בקשו פניו תמיד", ואין עוז אלא תורה, ועל ידי התורה מתקרבים לבחינת פנים. וכן מצינו שאמר רשב"י לרבי אלעזר בנו, שילך לאנשי המקום שיברכו אותו כי אנשי צורה הם.

והנה דבר זה רמוז בפסוק: "ונתת על השולחן", והיינו בתוך ביתך, "לחם פנים", והיינו שתארח תלמידי חכמים הנקראים פנים, ונחשב זאת "לפני תמיד", כאילו הקריב קרבנות תמיד.

מתי המעשה גדול מן העושה?

"וראה ועשה" [כה, מ]

"וראה ועשה" - וכי משה עשה את המשכן, והלוא כתוב "ועשה בצלאל ואהליאב וכל איש חכם לב", אלא משה לתלמוד ובצלאל למעשה, מכאן אמרו רבותינו לתת שכר למעשה כעושה [שמות רבה לה, ג]

ועל כך הקשו המפרשים מן המובא במסכת בבא בתרא [ט:]: גדול המעשה יותר מן העושה. וכתב הפרישה [יו"ד סימן רמט סק"ו] ליישב, ששכרו של המעשה גדול כשכר הנותן מדעתו ללא כפייה, אך אם נותן ע"י כפייה, באמת שכר המעשה גדול ממנו. אולם הט"ז [סק"ב] דחה את דבריו, שהרי אם עשה ע"י כפייה הפסיד את זכותו. אך החיד"א בהגהות ברכי יוסף על השולחן ערוך [שם סעיף יג] תמה על הט"ז, וכתב שאף אם נותן ע"י כפייה, אם סופו ברצון ולב שלם, יש לו שכר, וכן תמה בספר מעשה רוקח [פ"י ה"ו], וכתב שאף אם נותן ע"י כפייה נחשב לצדקה.

ועל פי זה כתב בשו"ת זכרון יצחק [חידושי תורה אות י], שלאחר שהורה משה את מלאכת המשכן לבצלאל ואהליאב, ועשו זאת בשמחה ובטוב לבב, אין המעשה גדול מן העושה אלא שווים הם במדרגתם.

מדוע נתקשה משה במעשה המנורה?

"וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר" [כה, מ]

"מלמד שנתקשה משה במעשה המנורה עד שהראה לו הקב"ה מנורה של אש" [רש"י]

ותמה על כך הגאון רבי שלמה קלוגר מבראד בעל שו"ת טוב טעם ודעת [מהדורה ד' סימן שם], מדוע נתקשה משה דווקא במעשה המנורה יותר מכל הכלים. וביאר זאת ע"י יישוב הסתירה בדברי הגמרא:

הנה מובא במסכת מכות [כב:]: על הבבלים הטיפשים, שהיו קמים מפני ספר תורה ולא קמים מפני תלמידי חכמים, ואם כן מוכח שכבוד ת"ח עדיף מכבוד התורה.

אולם במסכת קידושין [לג: מובא, שאם מפני לומדיה קמים, מפניה לא כל שכן? ואם כן מוכח, שכבוד התורה חמור יותר, ועיין ברא"ש [מועד קטן סימן סד] שכתב ליישב. ובאמת הביאור הוא, שבתחילת הלימוד התלמיד חכם עדיף מן התורה, אולם כאשר מתחזק הוא בלימודו, כבוד התורה עדיף. והטעם לכך הוא, שהתורה נמשלה לאש, ובתחילה הלהבה הקטנה מדליקה את הגדולה, אולם בסוף האש הגדולה היא עדיפה, וכן הוא בהנהגת התורה ולומדיה.

ועל כן נתקשה משה דווקא במעשה המנורה, שפעם תלמיד חכם עדיף ופעם התורה עדיפה. ולכך הראה לו הקב"ה מנורה של אש, ובאש בתחילה הקטן עדיף ובסוף הגדול עדיף. [ובמקום אחר כתב ליישב סתירה זו, שהכול תלוי אם משגיחים בבת קול, שאם לא משגיחים בבת קול, אם כן הכול תלוי בדעת חכמים, והרי התורה אמרה "ארבעים יכנו לא יוסיף" והם הורידו מכה אחת, וזו כמו הסוגיה במכות, אולם בקידושין הגמרא סוברת שמשגיחים בבת קול, ואם החכמים לא יאמרו את הדין, נשמע זאת מן השמיים].

הסתכל באורייתא וברא עלמא

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל ביאר הרב מבריסק [חידושי הגרי"ז סימן צ]:

הנה הקשו המפרשים, מה נתקשה משה רבנו בעשיית המנורה, והרי גם בבית שני ידעו כיצד לעשות את המנורה. ותמצו, שכיוון שמקדש של מעלה מכוון כנגד מקדש של מטה, וצריך לכוון בעשייתה כדי שתשרה השכינה במקדש, היה צריך משה לכוון כל פרט בעשייתה כנגד המנורה של מעלה. ועל כן הראהו הקב"ה את המנורה, ולימד אותו את פרטי התבנית שבעולם כנגד פרטי המנורה. אולם בבית שני, אף שעשו כל כלי כדיון, מ"מ לא היה מכוון כל כך, שהרי היה חסר להם ידיעה זו, ומשום כך לא שרתה השכינה.

אולם על כך אמר הרב מבריסק [חידושי הגרי"ז החדשים סימן צ], שנראה לו להיפך. והיינו, שאמת הוא שמקדש של מטה מכוון כנגד מקדש של מעלה, ומכל מקום לא היו צריכים לכוון כנגד מקדש של מעלה, זאת מפני שעשיית המנורה של מטה היא בגדר תורה, ואילו עשיית המנורה של מעלה היא בריאה מהקב"ה, והבריאה מכוונת

לפי התורה, שהרי הקב"ה הסתכל בתורה וברא את העולם, וכמו שמובא בזוהר הקדוש [תרומה קסא]. ולפי זה נמצא, שלא היה צריך כלל לכוון מקדש של מטה כנגד של מעלה, כי הדבר הוא להיפך, מקדש של מעלה מכוון כנגד של מטה.

ויסוד דבריו, הוא על פי דברי הגאון רבי חיים מבריסק, שלכאורה נראה לנו, שהתורה ציוותה אותנו להיזהר מאיסורי רצח, גזלה, גניבה וכיוצא בזה, כי עבירות אלו משחיתים את העולם. אולם אין הדבר כן, ונהפוך הוא, שמאחר ויש מצוות לא תעשה של רצח, וכתוב בתורה "לא תרצח", ע"כ שמעשי הרצח מזיקים ומחריבים את העולם. וכן הדבר הוא במצוות הצדקה, והיינו משום שכתוב בתורה "נתון תתן", מצוות הצדקה מקיימת את העולם. ובאמת היה אפשר לברוא את העולם באופן אחר לגמרי, והיינו שע"י רצח יתקיים העולם וע"י הצדקה ייחרב העולם, אולם לפי שבתורה ישנה מצוות צדקה ואיסור לרצוח, נברא העולם כך שהצדקה בונה את העולם, והרצח מחריב את העולם.

ולפי זה באמת קשה, מדוע מצינו שיש טעמים למצוות, והרי העולם נברא לפי המצוות ולא להיפך. וצריך לומר, שכל עניין נתינת טעם למצווה, ביאורו הוא הטעם שאנו מרגישים בה, והיינו הטעימה שיש לנו בזה, שמאחר שיסוד הדבר גדול ועמוק מדי לקוצר הבנת בשר ודם, ע"כ על ידי טעם זה אנו מרגישים את ערך המצווה, אבל אין לומר ח"ו, שזהו טעמה של המצווה ומשום כן ניתנה המצווה, שהרי זה לא ייתכן כלל. וכל הטעמים על המצוות הוא בגדר זה, שלפי הרגשתנו אנו טועמים בה, וע"י הבריאה שנבראה לפי התורה ניתנת לנו הרגשה וטעימה כל שהיא במצווה, דהיינו שלפי הבריאה אנו מרגישים טעם באיסור "לא תרצח", שעל ידי זה שרציחה מחריבה את העולם, אנו מרגישים ומבינים מהו הטעם באיסור רצח.

כיצד נצטוו לעשות דבר על ידי נס?

"והבריה התיכון בתוך הקרשים" [כו, כח]

"תנא בנס היה עומד" [שבת צח:]

על כך הקשה הגאון רבי אהרן יהודה לייב שטיינמן שליט"א בעל אילת השחר [שם], כיצד נצטוו לעשות דבר כזה, שהאפשרות היחידה לעשות אותה היא רק על ידי נס?

וצריך לומר, יישב ראש ישיבת ארחות תורה, שאם הקב"ה ציווה לעשות זאת, זה כבר היה עושה את הנס. וכן מפרשים בזאת את דברי הגמרא [עירובין נה.] "לא בשמיים היא" - שאילו הייתה בשמיים אתה צריך לעלות אחריה. ולכאורה קשה, כיצד יכולים לעלות לשמיים. והביאור הוא, שאם הקב"ה מצווה ללמוד תורה והיא בשמיים, הרי בזה מובטח לו לאדם שיהיה לו נס.

ויש בזה יסוד גדול, שאם האדם עושה כל שביכולתו, הקב"ה מסייע לו למעלה מדרך הטבע. וכן פירש הגר"א את המובא במסכת קידושין [ל:]: "אלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו", והיינו שאם האדם עושה מצדו את כל המאמצים - הקב"ה עוזרו.

מה היה הצורך בנס זה?

הנה הקשו התוספות [שם] על דברי הגמרא "בנס היה עומד", שמדברי הברייתא דמלאכת המשכן משמע, שהיה בריח תיכון לכל כותל וכותל מקצה אחד לקצה השני, ולא בריח אחד לשלוש כתלים. ותירצו בשם רבנו יצחק, שבאמת חולקת ברייתא זו על הגמרא.

אולם הגאון בעל חתם סופר בחידושיו [שם], ביאר שאין בזה מחלוקת. שהרי לכאורה יש להקשות, כיצד עמדו הכתלים הכבדים מבלי בריח שיחזיקם, והרי צריך בריח לחברם שלא יפלו, וכיצד יתקיים כותל שלם ע"י טבעת אחת שבמקצועות. וצריך לומר, שהבריה התיכון שבכל כותל וכותל לא הבריה אלא מקצה אל קצה, ולא נכנס בתוך הקצה השני כזכרות בנקבות. ועל זה תנא בנס היה עומד המשכן, ולא הבריה, אלא המשכן, והנס הוא שלא נפלו הכתלים.

וצורך נס זה, ביאר החתם סופר, מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, ומעולם לא התחלקו ולא יתחלקו ישראל בעיקר אמונתם ח"ו. אולם צריכים הם להישמר שמירה יתרה, שיהיה שלום זה עם זה בדברים שבין אדם לחברו. וכל איסור ע"ז שחטאו והחטיאו ירבעם ושאר מלכי ישראל, לא היה אלא מפני קנאת איש מרעהו במלכות בית דוד. אך אם היחידים קשורים זה בזה לא נחוש שיחלקו לכתות שונות, ועל כן כל קרש היה צריך בריח להדקו עם חברו. אולם הכתלים זה עם זה לא צריכים הידוק, אלא טבעת אחת הידקה אותם.

תצוה

מדוע נמשלו ישראל לשמן זית?

"וייקחו אליך שמן זית זך" [כז, כ]

"ואתה תצווה את בני ישראל" - הה"ד 'זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך',
מה ראה ירמיה למשול לזית? אלא כל המשקין מתערבים זה בזה והשמן אינו
מתערב אלא עומד, כך ישראל אינו מתערב עם האומות שנאמר 'לא תתחתן
בם' [רבה לו, א]

הגאון רבי חיים סופר בעל שו"ת מחנה חיים [או"ח הקדמה] ביאר את דברי המדרש:

הנה הורו לנו חז"ל, שהשמן אינו מתערב עם שאר המשקים, ולא מחמת טבע
המשקים שדוחים הם את השמן, אלא נהפוך הוא, שהשמן מתנשא למעלה כאומר,
אני לא אתערב עמכם.

כן הוא בנמשל, בני ישראל מתנשאים עצמם לאמר, אנו לא מתחתנים עמכם, לא
מחמת שאומות העולם דוחים אותנו להתערב עמם, נהפוך הוא, גם אם אומות
העולם יחפצו להתערב עמנו, יאמר נא ישראל "לא נהיה לבשר אחד". וזהו הרמז
בשמן הזית, כשם שהשמן עומד בדד ואינו מתערב עם שאר המשקים, כך ישראל
אינם מתערבים עם האומות, שהרי נצטוונו מפי הקב"ה "לא תתחתן בם".

מתי אומרים התורה חסה על ממונם של ישראל?

"כתית למאור" (כז, כ)

"יכול יהיו כל המנחות טעונים שמן זית זך? תלמוד לומר זך כתית למאור, ואין זך כתית למנחות, מפני שהתורה חסה על ממונם של ישראל" [מנחות פו:]

הנה בעניין זה מצינו ד' פעמים בענייני כלי המקדש, שהתורה חסה על ממונם של ישראל, ומנגד ד' פעמים אין עניות במקום עשירות.

הגאון רבי אלעזר פלעקלס בעל שו"ת תשובה מאהבה [חלק א סימן ד] חקר בעניין זה, והביא את המקורות לכאן ולכאן:

הנה תחילה נביא את המקורות לכך, שאין עניות במקום עשירות:

א. כתב הרמב"ם [הלכות כלי המקדש פ"א ה"ד] "כלי מקדש שנקבו או שנסדקו אין סותמים אותם אלא מתיכים אותם ועושים אותם חדשים". ובהלכה ט"ו כתב "סכין שנשמט מן הניצב או שנפגם, אין מחזירים אותו ואין משחזים אותו, אלא עושים אחרים, שאין עניות במקום עשירות". [ודייק שם מדוע לא כלל הרמב"ם שני דינים אלו בהלכה אחת? ויש לומר, שכלי מקדש שנקבו, אין הטעם משום שאין עניות במקום עשירות, אלא שאין זה לכבוד ולתפארת, אולם סכין שנשמט, אם מחזירים אותו הרי הוא כבתחילה].

ב. כתב הרמב"ם [שם ה"ד] "כל בגד מבגדי כהונה שנעשו צואין, אין מלבנין אותם ואין מכבסים אותם, אלא מניחם לפתילות", וכתב הכסף משנה בטעם הדבר, משום שאין עניות במקום עשירות.

ג. מובא במסכת שקלים [פ"ד משנה ג], שאין משתכרים בשל הקדש, ובמסכת כתובות [קו:] מובא הטעם, שאין עניות במקום עשירות.

ד. אם פי הנרות השחירו עושים חדשים מזהב טהור, מפני שאין עניות במקום עשירות [מנחות פח:].

והנה מנגד מצינו ד' פעמים, שהתורה חסה על ממונם של ישראל, ואלו הם:

א. מבואר במסכת יומא [לט.], שהקלפי הייתה של עץ ושל חול. ושואלת הגמרא, מדוע אין עושים את הקלפי מכסף או זהב, ומתרצת הגמרא, מפני שהתורה חסה על ממונם של ישראל.

ב. עוד מובא שם [מד:], שבכל יום, מלבד יום הכיפורים, היו חותים את הגחלים במחתת כסף, ממערכה שניה של קטורת למזבח הזהב, ומערה בשל זהב. אולם לא היה חותה בשל זהב, מפני שהיא שוחקת את הכלי ומחסרת אותה, והתורה חסה על ממונם של ישראל.

ג. מובא במסכת מנחות [עו:], שלחם הפנים היה נלקח מן החטים, אולם שאר המנחות היו באות סולת, מפני שהתורה חסה על ממונם של ישראל.

ד. עוד מובא שם [פו:], כתית למאור ולא למנחות, לפי שהמנחות מרובות והיו צריכים שמן הרבה, והתורה חסה על ממונם של ישראל.

ועוד מצינו פעמיים שנחלקו בעניין זה: בעניין חצי הלוג [מנחות פט.], ובעניין חצוצרות הכסף [ראש השנה כז.].

והנה בתחילה רצה לחלק ביו הפסד מרובה, שבו אומרים התורה חסה על ממונם של ישראל, לבין הפסד מועט, שבו אומרים אין עניות במקום עשירות, וכן משמע מדברי רש"י [מנחות עו:] שכתב, שלחם הפנים הינו כ"ד עשרונים, ולפי שהם בכל שבת ושבת, ועולים לחשבון גדול התורה חסה, אולם שאר מנחות שהם דבר מועט ואינן באות תדיר, אין עניות. אולם כתב על זה, שהוא דבר רחוק ודחוק בעיניו לומר כן, שאם כן, במה נחלקו בשיעור חצי הלוג, שאחד סובר שהוא מועט ואחד סובר שהוא שיעור מרובה. ועוד קשה, לפי הסובר שאין עניות במקום עשירות, מה יעשה עם הפסוקים "וציווה הכהן ופינו את הבית" - התורה חסה, "והשקית את העדה ואת בעירם" - התורה חסה.

[אך עיין בתורה תמימה שכתב ליישב, שדבר הבא מכספי ציבור, אין עניות במקום עשירות, אולם במנחות, שכל יחיד מוציא מכיסו, התורה חסה על ממונם של ישראל].

מדוע זכה אהרן לכהונה?

"ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך" [כח, א]

"הה"ד 'לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי', כשאמר הקב"ה למשה 'ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך' הרע למשה. א"ל הקב"ה 'תורה שלי הייתה ונתתיה לך', שאילולי היא איבדתי עולמי" [רבה לז, ד]

הנה דברי המדרש תמוהים.

בספר ילקוט האורים ביאר את דברי המדרש בשם **מאמר אברהם**:

הנה משה לא היה יכול להיות כהן גדול, מפני שהרג את המצרי, וקיימא לן [ברכות לב:]: "כהן שהרג את הנפש לא יישא את כפיו", וכן פסק השולחן ערוך [או"ח סימן קכח סעיף לה], שאפילו בשוגג ואפילו עשה תשובה. אולם מאידך גיסא, גם אהרן אינו יכול להיות כהן גדול, מפני שהחטיא את ישראל בחטא העגל, וקיימא לן גדול המחטיאו יותר מן ההורגו.

אולם על חטא העגל, היו יכולים ישראל לטעון ולומר "למשה ציווית 'אנכי ה' אלוקיך' ולא לנו". ובזה יובנו דברי המדרש "תורה שלי הייתה ונתתיה לך" - לך דווקא ולא להם, ואם כן יש להם תירוץ על חטא העגל, ולכן מגיע לאהרן הכהונה.

הכהן עושה רצון ה' כעבד נאמן

ביאור נוסף לדברי המדרש, ביאר בנו של הגאון רבי אהרן משה טויבש בעל שו"ת **תועפות ראם** [הקדמה מבין המחבר] באופן הבא:

הנה הכוהנים המה נמרצים לעמוד ולשרת בקודש פנימה, וכל רצונם הוא לעשות אך ורק רצון קונם, כדין העבד שעושה רצון אדונו. ולכן בברכת כוהנים כתוב "כה תברכו את בני ישראל" - כה לעיכוב, בלי שום שינוי. ובזה יובן כוונת המדרש "ויעש כן אהרן" - מגיד שבחו שלא שינה, והיינו שזו הייתה מדרגת אהרן, שלא היה יכול לשנות דבר מרצון הקב"ה, וכמו עבד שלא יכול לשנות מרצון אדונו.

אולם לא כן משה רבנו, אשר הייתה לו מדרגת נאמן בית, ובכוחו היה לשנות את גזרות הקב"ה, וכמו שאמר הקב"ה "סלחתי כדברך", ומובא במדרש "מה אשה נודרת ובעלה מיפר, כך היה הקב"ה גוזר ומשה מבטל, והיה איש על אלוקים". ומשום כך קטרגו מלאכי השרת ואמרו: "אתה נותן רשות למשה לכתוב את התורה", ועל כך השיב להם הקב"ה "בכל ביתי נאמן הוא", והיינו שבידו כוח לשנות את גזרות ה' כדרך נאמן הבית.

על כן כאשר הרע למשה על הכהונה שניתנה לאהרן, השיב לו הקב"ה בטוב טעם ודעת "תורה הייתה שלי ונתתי לך לפי השכלתך", שנאמר 'זכרו תורת משה עבדי', בגדר נאמן בית, אשר בידו לעשות כמו שמשכיל טובת אדונו. ואם כן, אין אתה יכול להיות כהן, שהרי צריך הוא להיות נרצה לאל עליון בלי שום שינוי.

התורה מכפרת גם בזמן הגלות

ביאור נוסף לדברי המדרש, ביאר הגאון רבי נתנאל פריד בעל שו"ת פני מבין [חידושי תורה] בהקשות קושיה נוספת:

הנה מובא בהמשך המדרש הה"ד [תהלים קיט, צב] "לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי". וצריך לבאר מהו הקשר בין הפסוק למדרש.

הנה הגאון בעל תבואות שור [סוף הספר] הביא את דברי הגמרא [תענית כז:], שאברהם אבינו שאל את הקב"ה בברית בין הבתרים, שבזמן המקדש הרי הם מקריבים קרבנות ומתכפר להם, אולם בזמן שאין בית המקדש קיים מה יעשו. והשיב לו הקב"ה, תקנתי להם סדר קרבנות, ועל כן תיקנו לומר סדר קרבנות בכל יום.

וזו גם הייתה שאלת משה רבנו, מה יכפר עליהם בזמן הגלות ללא דיני כהונה ועבודת הקרבנות. והתשובה היא, יעסקו בהלכות הקרבנות ויחשב כאילו הקריבו את הקרבנות. וזה הקשר לפסוק המובא במדרש "לולי תורתך שעשועי", והיינו בזמן הגלות.

ועל כן אמר הקב"ה למשה "תורה שלי הייתה ונתתיה לך", ונתקרה דעתו של משה, שהתורה הקדושה מועילה אפילו בזמן שאין בית המקדש קיים, ובזה יעלה להם כאילו הקריבו את הקרבנות.

מדוע אין חובת ציצית במעיל?

"לכבוד ולתפארת" [כח, ב]

הנה הקשה הגאון בעל מנחת חינוך [מצווה צט], מדוע לא הטילו ציצית במעיל, והרי הוא היה בעל ארבע כנפות [עיין רמב"ם הלכות כלי המקדש פ"ט ה"ג]?

הגאון רבי דב בעריש ויידנפלד, אב"ד טשעבין ובעל שו"ת דובב מישרים [חלק ב סימן טז] ביאר זאת:

הנה כתב הבית יוסף [או"ח סימן י], שאפילו בגד גמור בעל ד' כנפות, אם כוונת הלוּבש היא רק לכבוד אינו מחויב בציצית, ומשום כך גלימא פטורה מציצית [והרמ"א בדרכי משה הקשה עליו, שאם כן טליתות שלנו שאינן אלא לשם מצווה יהיו פטורים מציצית, ואם כן אנו מברכים ברכה לבטלה].

ועל פי זה יש לומר, כיוון שגילתה לנו התורה, שבגדי כהונה הם רק לכבוד, אם כן פטורים הם מציצית. ואפילו לדעת המגן אברהם [שם סק"ג], שחולק על הבית יוסף וסובר שבטלה דעתו, כאן יודה לדברינו, מכיוון שכל דיני בגדי כהונה אינם אלא מכוח מצוות התורה, שציוותה שילבש בגדי כהונה לכבוד ולתפארת לעבוד עבודה, אם כן אינם נחשבים לבגד ופטורים מציצית.

על מה מכפרת כתונת התשבץ?

"כתונת תשבץ" [כח, ד]

הנה מבואר במסכת זבחים [פח:], שהכתונת מכפרת על שפיכות דמים, אולם בירושלמי [יומא פ"ז ה"ג] מבואר, שהכתונת מכפרת על עוון כלאיים.

הגאון בעל שו"ת חתם סופר [קובץ תשובות סימן מח] יישב את הסתירה, שהיא נפקא מינה לכמה עניינים:

הנה אפשר לומר, שנחלקו כיצד היה עשוי המעיל: הגמרא בזבחים סוברת, שלא היה למעיל בית יד, אלא מתעטף בו כל גופו ואף ידיו מוסתרות תחתיו, וכאשר רוצה לעבוד מוציא הוא את ידיו מתחתיו ועובד. והואיל ויכול הוא לפשוט את המעיל מתחת חשב האפוד, אין בזה משום כלאיים, ועל כן מכפרת הכתונת על שפיכות דמים, ובאמת כך סובר הרמב"ן [כח, לא], שהמעיל היה עשוי ללא בית בד. אולם הירושלמי סובר, שהיה למעיל בית יד, והואיל ולא היה יכול להוציא את המעיל מתחת חשב האפוד, הרי זה כלאיים כפסק הרמ"א להלן, וכך סובר רש"י [כח, ד], שהמעיל היה עשוי כעין חלוק ללא בית יד.

ובמחלוקת זו תלויה מחלוקת נוספת, היכן היה נתון החושן: דעת הרמב"ם [כלי המקדש פ"ט ה"א], שהאפוד היה נתון מצוואר הכהן עד טבורו כנגד לבו, והוא סובר כדעת רש"י, שלמעיל היה בית יד, ומפני כך יכול הוא לעבוד בידיו שיוצאות מן המעיל דרך הבית יד. אולם הראב"ד [שם בהשגות] חולק וסובר, שהחושן היה נתון למטה מטבורו, והוא כדעת הרמב"ן שלא היה למעיל בית יד, ואם היה לובש את החושן סמוך לצוואר וסוף החושן היה מגיע ללבו, לא היה יכול להוציא את ידיו מתחת החלוק, ומפני כך הוצרך לומר שהיה החושן נתון למטה מטבורו.

ובעניין זה ביאר בשם הגאון רבי זולף כיצד היה כלאיים בכתונת. הנה פסק הרמ"א [יו"ד סימן ש סעיף ד] בשם הירושלמי, שאם אין יכול לפשוט את הבגד התחתון מבלי שיפשוט את הבגד העליון תחילה, אם האחד צמר והשני פשתן, אסור ללבוש משום כלאיים. והואיל והיה המעיל תכלת, ולא היה אפשרי לפשוט את הכתונת שהיה שש, מבלי שיפשוט את המעיל תחילה, יש בזה כלאיים.

אולם על כך הקשה הגאון רבי יצחק יעקב וויס בעל שו"ת מנחת יצחק [חלק ג קונטרס דברי חפץ], שפירוש זה נדחה, לשיטת הפוסקים החולקים וסוברים, שבשני חלוקים אין משום איסור כלאיים, ולכן ביאר בזה באופן אחר:

הנה כתב שם הש"ך [סק"י], שבשני חלוקים, יכול הוא להוציא את החלוק הפנימי דרך ראשו, ויישאר לבוש רק בחלוק החיצוני. אולם אם כך, יצטרך הכהן להגביה את ידיו למעלה מראשו, וממילא גם למעלה מן הציץ, ודבר זה אסור הוא, וכמו שמובא

במסכת סוטה [לח.], ואם כן הואיל ואי אפשר להוציא את הכתונת דרך ראשו, יש בזה כלאיים.

אולם גם פירוש זה נדחה, שהרי זה נקרא אינו יכול, ואינו יכול לא נחשב לאיסור. ועל כן יישב בפשיטות, שאי אפשר לפשוט אחד מבגדי כהונה בשעת עבודה, אולם על כך יקשה, מדוע כתב החתם סופר את חידושו רק על כתונת ולא גם על המעיל. ולא רצה לומר בזה, שיש בזה כלאיים אף שלא בשעת עבודה, ומשום שאי אפשר לפשוט את הכתונת ללא המעיל, נקרא שם כלאיים רק על הכתונת, ולא על המעיל שאפשר לפושטו ללא הכתונת.

מדוע הכתונת מכפרת על שפיכות דמים?

"כתונת מכפרת על שפיכות דמים, שנאמר 'וישחטו שעיר עזים ויטבלו את הכותונת בדם' " [זבחים פח:]

וביאר המהרש"א [שם], שהואיל והכתונת היא הבגד הסמוך לגוף האדם, והיא מתכלכת ביותר מדם האדם שנהרג, לפיכך מכפרת היא על שפיכות דמים.

ובזה הטעים הגאון רבי אלחנן וסרמן ראש ישיבת ברנוביץ' הי"ד בקובץ מאמרים [מאמר מעשה אבות אות ז], מדוע מגלגל הקב"ה על עם ישראל ייסורים רבים במשך הדורות, על ידי עליית דם, כגון שמכינים מצות לפסח בדם של הגויים, וזה הרי שקר גמור ללא קורטוב של אמת, ולמרות זאת היא מצליחה להתקיים אלפי שנה בכל העולם. זאת משום שהוא עונש מידה כנגד מידה, על מכירת יוסף שבה נאמר "ויטבלו את הכותונת בדם", ולכן גם אנו נענשים בעניין זה.

האם כופים על גביית הכסף לבגדי כהונה?

"והם ייקחו את הזהב" [כח, ה]

"אמר מר אין עושין שררות על הציבור פחות משניים, מנא הני מילי, אמר רב נחמן: 'והם ייקחו את הזהב' " [בבא בתרא ח:]

ועל כך הקשה הגאון רבי אלחנן וסרמן הי"ד ראש ישיבת אהל תורה בברנוביץ' ובעל קובץ שיעורים [ב"ב אות מז], כיצד גביית הצדקה לבניית המשכן נחשבת שררה, והרי נאמר "מאת כל איש אשר ידבנו לבו", והיינו שלא כפו את נותני הנדבה על כך, ואם כן, כיצד קוראת לכך הגמרא שררה, והרי גבייה שאינה בכפייה אינה נקראת שררה.

ויישב בעל קובץ שיעורים, שפסוק "והם ייקחו את הזהב" נאמר לגבי בגדי כהונה, וכתב הרמב"ם [שקלים פ"ד ה"ב], שבגדי כהונה נקנים מתרומת הלשכה, וכופים על גביית תרומת הלשכה כמבואר במסכת שקלים [פ"א ה"ג].

אולם הנצי"ב מוולוז'ין בספרו עמק שאלה [שאלתא סב אות א] תירץ, שהנה באמת לא כפו בגביית הכסף לבניין המשכן. אולם אם לא היה העם מתנדב מדעתו, היו כופים אותם על כך, וכמו ששינו בתוספתא [ב"מ פ"ט הלכה יא] "בני העיר כופים זה את זה לבנות בית כנסת", וכל שכן למשכן ה'. ובזה ביאר את הפסוק "תקחו את תרומתי", כלומר בעל כרחם, והיינו גם מי שיתנדב יותר ממה שרצו, ייקחו גם כן.

מה היה כתוב על החושן?

"ופתחת עליהם שמות בני ישראל" [כח, ט]

"והא לא כתיב בהו צד"? אמר רב שמואל בר יצחק: אברהם יצחק ויעקב כתיב שם. והא לא כתיב טי"ת? אמר רב אחא בר יעקב: שבטי ישורון כתיב שם" [יומא עג:]

הנה מבואר בדברי הגמרא, שבנוסף לשמות השבטים, היו כתובים על החושן שמות האבות ושבטי ישורון. אך הנה מצינו בדברי הרמב"ם בהלכות כלי המקדש [פ"ט ה"ז] שלא כדברי הגמרא "וכותב בתחילה למעלה מראובן אברהם, יצחק ויעקב, וכותב למטה מבנימין שבטי י-ה, כדי שיהיו כל האותיות מצויות שם", ובאמת שכן מבואר במדרש רבה [לח, ט].

וצריך ביאור, מדוע שינה הרמב"ם, וכתב נגד דברי התלמוד בבלי והירושלמי.

וכתב הכסף משנה [שם], שהואיל ובירושלמי מובא שבטי ישראל, ובתלמוד בבלי נאמר שבטי ישורון, יש לומר שהעיקר הוא שתהיה האות טי"ת מצויה, וכיוון שכן עדיף לנו לומר שהיה כתוב שבטי י-ה, שהרי כתוב "שבטי י-ה עדות לישראל", והרי זה דומה למה שכתוב בחושן "לזיכרון להם לפני ה' ". אכן באמת דבר זה הינו תמוה, כיצד כתב הרמב"ם מסברת עצמו נגד התלמוד בבלי והירושלמי.

והנה הגאון רבי יוסף רוזין בעל צפנת פענח [מהדו"ת עמוד סז] הביא מקור נפלא לדברי הרמב"ם מן התוספתא [חלה פ"א ה"ט] "אמר להם רבי ישמעאל: לבוש שלבש בו אבא וציץ שנתן בין עיניו, אם לא אלמד בו לכל מורה הוראות". והיינו, שרבי ישמעאל נשבע בלבושו של האבא, ובציץ שנתן בין עיניו. ולכאורה יש להבין, הרי באמת ניתן להישבע בציץ, שהרי יש בו שם ה', אולם כיצד ניתן להישבע בלבוש של הכהן, וכי יש שם ה' בלבוש הכהן. והנה מוכח מזה, שבלבוש של הכהן הגדול היה שמו של הקב"ה, והיינו "שבטי י-ה" על החושן.

מדוע אורך ורוחב החושן היה זרת?

"זרת ארכו וזרת רחבו" [כח, טז]

הנה הגאון בעל חתם סופר [פסחים ז:]: ביאר, מה רצתה התורה לרמוז לנו בטעם הדבר, שהיה החושן זרת ארכו וזרת רחבו:

הנה אמרו חז"ל [שם], שהקב"ה לא יבדוק את ירושלים לאור האבוקה, מפני שאורה רב, וממילא יימצאו בה גם עוונות קטנים, אלא בנר שאורו מועט, וממילא יראה ה' רק עוונות גדולים ולא קטנים. ועל כן אמר משה בתפילתו "שתה עוונותינו לנגדך עלומינו למאור פניך", כלומר שאם ישער הקב"ה עוונותינו לנגדו, גם הקטן לגדול ייחשב, אלא יבוקש את עוון ישראל לפי מעט כוחנו, שהרי נמשלנו לנר. והנה הצדיקים נמשלו לנר, והדור נידון לפי מעשי הצדיקים שמעמיד הקב"ה לדור, והיה להם ללמוד ממעשיהם ולשמוע לתוכחתם.

והנה זרת ר"ת זרוע רמה תשבר, או זרועות רשעים תשברנה, לשבור מלתעות עוול ולהוציא עשוק מיד עושקו, ולכן ר"ת זבח רשעים תועבה. ולכן אמר הנביא ישעיה [מ, יב] "מי מדד בשעלו מים ושמיים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ", והיינו

שהצדיקים נקראו שמייים, ובכל שבתות השנה מצווים הם להורות לעם דרכי ה', ולהוכיחם על דרכיהם, ועל כן "שמייים בזרת תכן" ר"ת שבת. "וכל בשליש עפר הארץ", והיינו שהקב"ה מודד את עפר הארץ, והם עמי הארץ, על פי השליש, כלומר השליט. והוא אשר אמרנו, שלפי מעשי צדיקי הדור ותוכחתם, יישפטו עמי הארצות, ועל כן אמר שלא יבדקם באבוקה, שהרי בכך יוגדלו עוונותיהם, אלא בנר להעריך מעשיהם כנגד צדיקי הדור.

מה רמזה התורה בהנחת החושן מעל האפוד?

"ולא יזח החושן מעל האפוד" [כח, כח]

הנה הגאון רבי משה גרינוואלד אב"ד חוסט ובעל שו"ת ערוגות הבושם, ביאר בספרו מקווה טהרה [על הלכות מקוואות הקדמות אגודת אזור], מה רמזה התורה בהנחת החושן מעל האפוד:

הנה אמרו חז"ל [זבחים פח:] "למה נסמכה פרשת קרבנות לבגדי כהונה, לומר לך, מה קרבנות מכפרים אף בגדי כהונה מכפרים, חושן מכפר על הדינים, אפוד מכפר על עבודה זרה". והנה החושן מכפר על הדינים ועל עיוות הדין, והיינו דברים שבין אדם לחברו. ואילו האפוד מכפר על איסור עבודה זרה, והיינו דברים שבין אדם למקום.

ועל זה באה התורה הקדושה ללמדנו, שלא יזח החושן מעל האפוד אפילו זיז, והמצוות שבין אדם לחברו והמצוות שבין אדם למקום, יהיו קשורות וצורות אחת בשנייה ולא יתפרדו לעולם.

פעמון, זהב ורמון - רמז ללימוד התורה

הנה הגאון רבי ישראל מאיר הכהן מראדין בעל החפץ חיים, ביאר בספרו הגדול שמירת הלשון [חלק ב סימן טו], שיש בפסוקים אלה רמז כיצד יש ללמוד תורה:

הנה אמרו חז"ל על הפסוק [חולין פט.] "האומנם אלם צדק תדברון" - מה אומנתו של אדם בעולם הזה, ישים עצמו כאילם. יכול אף לדברי תורה? תלמוד לומר: צדק תדברון. נמצא לפי זה, שבכל עת שיש לו לאדם פנאי, לא יישב בטל אלא ילמד תורה, ולימוד זה לא יהיה בלחש וכמו שמובא בעירובין [נד.]. אולם בשעה שאינו יכול ללמוד תורה מסיבה כלשהיא, ישים עצמו כאילם שאינו יכול לפתוח פיו.

ולזה, ביאר החפץ חיים, היה על שולי המעיל סביב פעמון, זהב ורמון. והיינו, שפעמון הוא דבר שבקול, ורומז על לימוד התורה. וכאשר אינו יכול ללמוד, יאחז במידת השתיקה, וכמו שאמרו חז"ל "לא מצאתי לגוף טוב משתיקה", ולזה רומז הרמון, שאין נשמע ממנו שום קול. ואם מתנהג באופן הזה, מבטיחה התורה "ונשמע קולו בבואו אל הקודש", והיינו שתתקבל למעלה קול תפילתו ותורתו.

ובזה ביאר גם את הפסוק "כפי תחרא", ופירש רש"י "למדנו שהיו שריונים שלהם פיהם כפול", ולכאורה על פניו נראה מיותר, ודי אם היה כתוב "והיה פי ראשו בתוכו, שפה יהיה לפיו". אלא באה התורה לרמוז, שכמו שהשריון מגן על האדם, שלא ייזק מן החיצים שזורקים עליו, כן הוא מי שבולם את פיו, הרי זה מגן עליו בפני שונאים שבסופו של דבר ישתקו, כיוון שאינו עונה להם.

מהו התנאי להבנת אורים ותומים?

"את האורים ואת התומים" [כח, ל]

"והעניין הוא, כי היו שמות קדושים, מכוחם יאירו האותיות מאבני החושן אל עיני הכהן השואל במשפטם. והמשל, כי כאשר שאלו מי יעלה לנו אל הכנעני בתחילה להילחם, היה הכהן מכוון בשמות שהם האורים, והאירו לעיניו אותיות יהודה, ויו"ד מלוי, ועי"ן משמעון, ולמ"ד מלוי, וה"א מאברהם הכתוב שם על דעת רבותינו, או שהאירה פעם אחרת לנגד עיניו ה"א מיהודה. והנה כאשר האותיות מאירות אל עיני הכהן עדין לא ידע סידורן, כי מן האותיות אשר סדרו מהן יהודה יעלה היה אפשר להיעשות מהם "הוי הד עליה", ותיבות אחרות רבות מאד, אבל היו שם שמות הקדש אחרים נקראים "תומים", מכוחם יהיה לב הכהן תמים בידיעת ענין האותיות שהאירו לעיניו. כי כאשר כיון בשמות האורים והאירו, חוזר מיד ומכוון

בשמות התומים. ועודם האותיות מאירות לעיניו, ויבא בלבו שחיבורם יהודה יעלה. וזאת מדרגה ממדרגת רוח הקדש, היא למטה מן הנבואה, ולמעלה מבת קול שמשמשים בה בבית שני לאחר שפסקה הנבואה ופסקו אורים ותומים" [רמב"ן]

לפי דברי הרמב"ן הנ"ל, **ביאר הגר"א** את שאלת עלי ותשובת חנה. הנה כאשר ראה עלי את חנה, שהיא מדברת על ליבה, שפתייה נעות וקולה לא יישמע, תמה מאוד על זה והיה חפץ לדעת מה זה ועל מה זה, ועל כן שאל באורים ותומים, ויצאו האותיות בולטים ומאירים בתבנית "הכשר", והוא צרפם לתיבת שכרה, ולכן "ויחשבה עלי לשכרה".

אולם על כך ענתה לו חנה "לא אדוני, לא אדון אתה בדבר הזה ולא שכינה שורה עליך ולא רוח הקודש, שדנתני לכף חובה ולא לכף זכות" [ברכות לא:], שהרי ע"י רוח הקודש היית מצרף את האותיות כהוראתם, שצירופם הוא "כשרה" - כשרה אמנו, שהייתה עקרה וזכתה לבנים. וזה מה שפירש רש"י "אישה קשת רוח אנכי כשרה".

פעמון זהב - רמז למחזיקי התורה

"פעמון זהב ורימון, והיה על אהרן לשרת" [כח, לד-לה]

הגאון רבי יחיאל מיכל לייטר בעל שו"ת דרכי שלום [חלק ב דרוש ששים], ביאר בזה רמז למחזיקי התורה, בדרוש שנשא להנחת אבן הפינה לבניין הישיבה:

הנה דרשו חז"ל על הפסוק [ברכות נז.] "כפלח הרימון רקתך" - אפילו ריקנים שבך מלאים מצוות כרימון. ולכאורה קשה, אם הם מלאים אינם ריקנים, ואם הם ריקנים אינם מלאים. אולם ישנם ב' סוגי אנשים: ישנם אנשי מעשה הקמים בבוקר וממהרים לבית הכנסת להתפלל בציבור, ללמוד תורה ולדקדק במצוות, אך אינם יכולים לתמוך בתלמידי חכמים. וישנם בני אדם השקועים במסחר, אולם ידם פתוחה ומחזיקים ישיבות ותלמודי תורה. ואף כשהם לעצמם כמעט שהם ריקנים מכל מצוות, אולם זוכים הם משל אחרים, ומלאים במצוות שעזרו ותמכו בכספם כדי שלא תשתכח תורה מישראל.

ויפה ביאר הגאון רבי חיים מוולוז'ין את הכתוב "באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם", והיינו באר התורה, שחפרוה שרים, דהיינו תלמידי חכמים, כרוה נדיבי עם במחוקק, והיינו לומדי התורה, במשענותם, יעשו זאת הנדיבים ע"י שיחזיקו את לומדי התורה.

והנה הלומד עוסק בפיו בלבד, אך הנדיב המחזיק ותומך בישיבות, הינו בבחינת גדול המעשה יותר מן העושה, ולאחר מותו, מעשיו חיים וקיימים, ובשעה שילדי ציון הרכים ישמיעו את קולם ויעסקו בתורה, הרי הוא כאילו שפתותיו דובבות בקבר, ונקרא הולך אחרי מותו.

וזהו הרמז בפסוקים אלה: "פעמון זהב", כי העשיר הנדיב, שמו הולך למרחוק ונשמע שהוזיל מכספו ללימוד התורה, "ורמון", שהוא מלא מצוות כרימון ע"י החזקת התורה. "והיה על אהרן לשרת", והיינו כל העוסקים בעבודת ה' יתברך, "ונשמע קולו בבואו אל הקודש לפני ה'", והיינו בעת שיבוא אהרן לשרת בקודש לפני ה', נשמע קול הפעמון, והוא המדבר והלומד מתוך גרונו, "ובצאתו ולא ימות", ולאחר מותו - לא ימות, כי ע"י התורה שהחזיק הרי הוא חי וקיים לעולם.

כיצד הועילה קבלת התורה בימי מרדכי?

"ונשמע קולו בבואו אל הקודש" [כח, לה]

"ונשמע קולו בבואו אל הקודש, ונשמע פתגם המלך, נעשה ונשמע" [מסורה]

הגאון רבי בצלאל חיים פאנט בעל שו"ת דרך יבחר [דרוש יז לפורים] ביאר את הקשר בין הפסוקים הנ"ל:

הנה מובא במסכת שבת [פח.], שבימי אחשוורוש קיימו וקבלו, והיינו שקבלו ברצון את מה שקבלו בהר סיני על כורחם. ובמדרש תנחומא [פרשת נח] מבואר, שעיקר הכפייה הייתה על קבלת תורה שבעל פה, שהיו סבורים שאין צריכים הם לתקנת חכמים. אולם עתה, כאשר ראו שנהנו מסעודתו של אותו רשע, ועברו רק על סתם יינם, שהוא איסור דרבנן, ובכל זאת התחייבו כליה, ולולא היה ה' בעזרם, היו נכשלים גם בגילוי עריות.

ועל כן כאשר ראו, שצריכים הם משמרת לתורה, קיימו ברצון את מה שקבלו כבר, ועל ידי קבלת התורה מרצון, נהפכה מידת הדין למידת הרחמים. ואם תקשה, כיוון שבמתן תורה לא קבלו זאת מרצון, לא קנו את התורה, ומה מועילה קבלת התורה בימי אחשוורוש, והרי זה כאילו מצווה ועושה. ועל כן צריך לומר, שקיימו למעלה מה שקבלו למטה, ונחשב כקבלת התורה מחדש.

ולכן "ונשמע קולו", והיינו קול שוועת בני ישראל בימי מרדכי, "בבואם אל הקודש" להתפלל, זאת מפני שאמרו "נעשה ונשמע" כל תקנות וגזרות חז"ל. אולם על כך יקשה, כיצד זה מועיל, והרי עתה הוא לא זמן קבלת התורה, ואם כן אין התורה שלהם. על זה אמר "ונשמע פתגם המלך" - מלך מלכי המלכים הקב"ה - שקיימו עתה מה שקבלו כבר.

מדוע לא למדו מלאכת קושר מן הציץ?

"ועשית ציץ" [כח, לו]

הנה למדו חז"ל [שבת עד:] חיוב מלאכת קושר, מצידי חילזון שקושרים ומתירים. ועל כך הקשה הגאון בעל שפת אמת בחידושיו [שם], מדוע לא למדו זאת חז"ל מקשירת הציץ, שהיו קושרים אותו עם הפתילים, והרי שם היה קשר שלא על מנת להתיר, שלעולם היה קשור, והכהן היה פושטו ולובשו כשהוא מקושר.

וכתב לחדש, שקשירה שייכת רק כאשר מחבר את שני החוטים יחד ע"י הקשירה, אולם כאשר נעשה הקשר באותו חוט בעצמו לא חייב. והנה לדעת הרמב"ן [כאן] והרמב"ם [הלכות כלי המקדש פרק ט] היה רק פתיל אחד, ובסופו היה קשר על מנת שלא יצא מן הנקב, ובמקרה כזה לא מתחייב.

אולם לשיטת הרמ"א [סימן שיז סעיף א] בשם הסמ"ג, שגם בחוט אחד חייב משום קושר, צריך לומר שלא למדו מלאכת קושר מן הציץ, משום שבגדי כהונה לא נחשבים מלאכת המשכן. אולם עדיין צריך עיון מדוע לא למדו זאת מתפירת היריעות, שהרי נחשב זה קושר.

כיצד הניח הכהן תפילין של ראש?

"והיה על המצנפת" [כח, לז]

הנה מבואר בדברי הרמב"ן, שקשר דל"ת של תפילין של ראש, היה מונח לכהן גדול על המצנפת. אולם בעל הפלאה בספרו פנים יפות [כח, ד] הקשה על כך, שהרי זו חציצה בין התפילין לגוף.

אולם הגאון רבי מאיר אריק בעל שו"ת אמרי יושר [חלק ג טל תורה] יישב זאת, על פי מה שפסק הרמ"א [או"ח סימן כז סעיף ד], שברצועות אין להקפיד בחציצה, יש לומר שהוא הדין בקשר. אך לפי מה שכתב הר"ן במגילה [על הרי"ף טו:], שאסור להניח תפילין על המצנפת, כי אסור להניח שום דבר מצווה על בגדי כהונה, קשה, ונראה שהרמב"ן חולק על הר"ן בזה.

מי קדוש יותר - הציץ או התפילין?

"והיה על מצחו תמיד" [כח, לח]

"חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה קל וחומר מציץ, ומה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת אמרה תורה 'והיה על מצחו תמיד', שלא תסיח דעתו ממנו, תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כמה וכמה" [מנחות לו:]

ועל כך הקשו התוספות [יומא ח.], שאין זה קל וחומר, שאפשר לפרוך ולומר מה לציץ ששם ה' הוא בגלוי, תאמר בתפילין שהם מכוסים. ועוד, ששם ה' בציץ הוא שם המיוחד בן ארבע אותיות, שהוא חמור יותר. ותרצו התוספות, שאין זה קל וחומר מן התורה אלא מדרבנן, וכך פירשו: אמת הוא שיש צד חמור בציץ, מכל מקום כיוון שיש בתפילין אזכרות הרבה, סברה הוא שמן הדין יש לחכמים לתקן למשמש בהן בכל שעה. אולם רבי אליעזר ממיץ [יראים סימן שצט] הוכיח מכאן, שקדושת הציץ חמורה יותר מן התפילין, כיוון שאזכרתו מגולה, והאזכרות שבתפילין מכוסות, ואיסור היסח הדעת הוא משום חשש שמא יפלו ממנו ויבוא לידי דריסת רגליים.

ועוד הקשו הראשונים, שמצינו כמה דברים שלא למדו תפילין מציץ, כגון שאסור לכהן להגביה את ידיו מעל הציץ [סוטה לח.], ומכל מקום מותר להגביה את ידיו

מעל התפילין, וכמו שהכהן מגביה את ידיו מעל התפילין כאשר נושא את כפיו. וכתב הראב"ד [תמיד לג:], שייתכן שיש איסור להגביה את ידו למעלה מתפילין, וכהן הדיוט שנושא את כפיו, יתכן ועשה תפילין גבוהות מאוד, כך שכפיו אינן עוברות את התפילין.

שני תמידים - רמז לפסקי הרמ"א

"שניים ליום תמיד" [כט, לח]

הנה מובא בשם הגאון מליסא, שישנו כאן רמז לפסקי הרמ"א בשולחן ערוך אורח חיים, תחילה וסוף:

הנה כתב הרמ"א בסעיף הראשון חלק אורח חיים [א, א] "שוויתי ה' לנגדי תמיד" - זה כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים אשר הולכים לפני האלוקים. ובסוף הלכות פורים, שזהו סוף חלק אורח חיים, כתב "וטוב לב משתה תמיד".

ואלו שניים ליום תמיד - שוויתי ה', דהיינו יראת שמיים, וטוב לב, דהיינו שמחה, אלו צריכים להיות תמיד, בכל יום.

מדוע לא נכתב מזבח הקטורת עם כל הכלים?

"ועשית מזבח מקטור קטורת" [ל, א]

הנה תמהו המפרשים, מדוע איחר הכתוב לכתוב את מעשה מזבח הקטורת בסוף פרשת תצוה, ולא נכתב עם שאר כל הכלים בפרשת תרומה?

מספר תירוצים נאמרו בעניין זה:

א. הספורנו מתרץ, ששונה עניין הקטורת מעניין שאר כלי המשכן, כי המשכן וכליו נועדו להשכין את שכינתו בתוך בני ישראל, ואילו מזבח הקטורת נועד לכבד את ה' יתברך אחרי בואו לקבל ברצון עבודת עמו בבוקר ובערב, ולשחר פניו במנחת הקטורת.

ב. **אור החיים הקדוש** [כה, ט] יישב, שלא נכתבו בפרשת כלי המשכן אלא אותם הכלים שהיו למשכן ולבית עולמים, כגון המנורה והארון, שבהם השתמשו ישראל לעולם באלו הכלים שעשה משה. אולם מזבח הזהב, שאינו מיועד להישאר לעולם, וגנזו את המזבח שעשה משה, לא נכתב עמם בפרשה.

ג. **בצור המור** יישב, שחתם את מלאכת המשכן במזבח הקטורת, לפי שהוא הכלי הנבחר [חוץ מהארון שנכתב בתחילה], לפי שהוא מכפר ומעשיר ומשמח. ולכן נקרא קטורת, לשון קישור, שמקשר כל הדברים ומחברם.

ד. **בשו"ת הלכות קטנות** [חלק ב סימן יד] לרבי יעקב חאגיז הובא ליישב, שדין מזבח הקטורת שונה משאר הכלים, שאם נעקר מזבח זה אין מעכב, ויכולים לתת את הקטורת במחתה כמו ביום הכיפורים, ולפיכך נעקר ממקומו לומר שאינו מעכב וכן פסק הרמב"ם [הלכות תמידין פ"ג ה"ב]. אולם אם נעקר מזבח החיצון, אין לעשות את הקרבנות, וכעין זה כתב החיד"א **בנחל קדומים** [אות יב].

ה. **הכלי חמדה** ישב על פי דברי הרמב"ן, שמצוות המשכן נאמרה לישראל קודם חטא העגל, אולם לא הספיקו לבנותו עד שחטאו בעגל. והנה הקטורת באה לכפר על חטאי הנפש, וכמו שאמרו חז"ל [ברכות מג:]: איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו, זה הריח, שהוא רוחני, וגם הקטורת מכפרת על פגם הדעת. ואם כן, כאשר ישראל נצטוו על מלאכת המשכן, לא היה בכללה מזבח הקטורת, אך לאחר חטא העגל, נצטוו שיהיה גם מזבח בהיכל ה', שהוא מקודש יותר מן העזרה, להורות על ייחוד ה'.

כי תשא

מדוע חשש משה בפרשת שקלים?

"כי תשא את ראש בני ישראל" [ל, יא]

"וכן משה לימד תורה לישראל והדריכן למצוות, ונתן להם סדרי תורה ופרשיות שקוראים בהן בכל שבת ובכל חודש וחודש ובכל מועד, והם מזכירים אותו בכל פרשה ופרשה. ובפרשת שקלים, אמר משה לפני הקב"ה: 'ריבונו של עולם! משאני מת אין אני נזכר'. אמר לו הקב"ה: 'חייך, כשם שאתה עומד עכשיו ונותן להם פרשת שקלים ואתה זוקף את ראשך, כך בכל שנה ושנה שקוראים אותה לפני, כאילו אתה עומד שם באותה שעה וזוקף את ראשך' " [תנחומא פרשה ג]

הנה צריך ביאור, מדוע דווקא בפרשת שקלים חשש משה רבנו שלא יזכירו את שמו.

הגאון רבי מאיר אריק אב"ד בוטשאטש ובעל שו"ת אמרי יושר [חלק ג טל תורה] ביאר זאת:

הנה אמרו חז"ל [עירובין ב.], ששיעורים הם הלכה למשה מסיני. והנה בתשובת הרא"ש [כלל טז סימן א] כתב, שגם בן י"ג שנים ויום אחד, שהוא בן עונשים וחייב במצוות, הוא בכלל השיעורים שהם הלכה למשה מסיני. והנה בשאר מצוות התורה, כגון במצוות מצה, שצריך לאכול בליל יום טוב הראשון כזית מן התורה, המקור לכך הוא הלכה למשה מסיני. וכן אם ישאל אדם "מי הוא החייב במצווה זו", ויאמרו לו כל איש מבין י"ג שנים ומעלה, וכל אשה מבית י"ב שנים ומעלה, המקור לכך הוא הלכה למשה מסיני, וכן בכל דיני התורה.

אולם בפרשת שקלים, כתבה התורה לפרטים את כל השיעורים, והיינו מחצית השקל, ועשרים גרה השקל, והחויב הוא מבין עשרים שנה ומעלה, ואין אנו צריכים לדעת את השיעורים מדין הלכה למשה מסיני. ולכן כאשר הגיע משה לפרשת שקלים, חשב משה שמא לא יזכירו אותו. ועל זאת ענה לו הקב"ה "חייך, כשם שאתה עומד עכשיו ונותן להם פרשת שקלים ואתה זוקף את ראשך, כך בכל שנה ושנה", והיינו שתהיה נקראת על שמו.

עם ישראל - דבר שמניין

ביאור נוסף לקושיה הנ"ל, ביאר הגאון רבי יוסף פופרש בעל שו"ת מנחה חדשה [פתחא זעירא דרוש ג] באריכות, ובהקשות קושיות נוספות:

הנה מובא בילקוט שמעוני [כי תשא רמז שפן] "אמר רבי מאיר: נטל הקב"ה מטבע של אש מתחת כיסא הכבוד והראהו למשה, ואמר לו: 'זה יתנו'. אמר משה: 'מי ייתן?', א"ל הקב"ה: 'כל העובר בים'". ותמחו המפרשים על שאלת משה "מי ייתן?", והרי א"ל הקב"ה "כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם". ועוד קשה, לדברי הכלי יקר, שכפרה זו הייתה על חטא העגל, אם כן מדוע יתנו את הכופר דווקא בשעת המניין? ועוד קשה, שהרי אמרו חז"ל [יומא כב:] "אמר רבי יצחק: אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצווה דכתיב 'ויפקדם בבזק'", ומדוע צריך להוכיח כן מן הנביא, והרי נאמר כאן "ונתנו איש כופר נפשו", אע"ג שהוא של מצווה?

והנה בספר דרש משה, הביא בשם הגאון רבי יהושע העשיל, טעם לציווי הקב"ה למנות את ישראל, משום שאמרו אומות העולם לישראל שיעבדו ע"ז, שהרי הם הרוב ואחרי רבים להטות. ועל כך ציווה הקב"ה למנות את ישראל, וקיימא לן דבר שבמניין אפילו באלף לא בטיל. ולכאורה קשה, שהרי בלא המניין לא צריכים ישראל להתבטל, כי בעלי חיים קבועים הם ולא בטלים.

וצריך לומר, שגלוי וידוע לפני הקב"ה, שישראל יגלו מארצם ויתפזרו בארצות אויביהם, ולמען שלא יתבטלו ח"ו בארצות אלה, ציווה הקב"ה למשה למנותם, ויהיו דבר שבמצווה שאפילו באלף לא בטיל.

ובזה יובנו דברי חז"ל, שהשקלים היו לכפרה על מעשה העגל, אע"פ שנמחל להם ע"י המשכן, מכיוון שחטא העגל גרם לגלות, ציווה הקב"ה למנותם כדי שלא יתבטלו בין אומות העולם, וכמו שמובא במסכת ע"ז [ה.]. "לא קבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא תהא אומה ולשון שולטת בהם". ואם כן, אע"פ שאין לחוש במניין של מצווה, שהרי שומר מצווה לא ידע דבר רע, מ"מ כיוון שהיה כאן טעם שלא יתבטלו בין אומות העולם, נמצא שהמניין מזכיר את חטא העגל שגרם את הגלות, וכדי שלא יהיה קטרוג בעוון זה, ציווה הקב"ה לתת מחצית השקל לכפר על עוון העגל. ובזה הסתלקה קושיית הכלי יקר, מדוע היו צריכים לתת את השקלים דווקא בשעת המניין.

ובזה מיושב, מדוע לא אמרו חז"ל, שטעם מצוות מחצית השקל הוא כדי שלא תשלוט עין הרע, מפני שעניין זה לא שייך אלא במניין הרשות, אולם לדבר מצווה - שומר מצווה לא ידע דבר רע, ואין לחוש לעין הרע, ולכן פרשו כדי לכפר על מעשה העגל, שהתעורר ע"י המניין שמרמז הגלות.

ובזה יובן כיצד טעה דוד המלך, וציווה למנות את ישראל בלא כופר, שהרי סבר שרק במניין של משה היו צריכים כופר נפש לכפר על קטרוג מעשה העגל, אך במניין אחר אפילו של רשות לא צריכים. אולם טעה בזה, שמ"מ אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ובמניין של רשות היו צריכים כופר שלא ישלוט בהם יצר הרע.

ובזה מיושבת קושיית המהרש"א, מדוע לא הביאו ראיה מן התורה "ונתנו איש כופר נפשו", משום שפסוקים אלו באו ללמד רק על המניין שציווה הקב"ה למשה למנות את ישראל כדי שלא יתבטלו בין אומות העולם, ולכפר על מעשה העגל, אולם במניין של מצווה הייתי אומר שמותר, כי שומר מצווה לא ידע דבר רע, ולכן הביאו ראיה משאול המלך "ויפקדם בבזק", שגם בעניין זה אסור למנות את ישראל.

והנה כתב רש"י על הפסוק [לב, ד] "עגל מסכה" - כיון שהשליכו לאור בכור, באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים, ויש אומרים מיכה היה שם, שיצא מתוך דמוסי בנין שנתמעך בו במצרים [סנהדרין קא:], והיה בידו שם וטס, שכתב בו משה עלה שור עלה שור להעלות ארונו של יוסף מתוך נילוס, והשליכו לתוך הכור. וכתב המגלה עמוקות [על התורה], שלדברי הסובר, שעשו אותו ע"י השם שזרק משה לנילוס, נמצא שמכירת יוסף גרמה למעשה העגל. ואם כן, גם שבטי ראובן ובנימין חייבים במחצית השקל, אף שלא היו במכירת יוסף משום

מעשה העגל, וגם שבט לוי חייב במחצית השקל, אף שלא חטא בעגל, משום שהיה במכירת יוסף.

והנה מובא במדרש, שרצה משה להכניע את השר הגדול של מצרים, שהיה בידו ביד ימין שעיר עזים של מכירת יוסף, ונפרע אותו קטרוג ביום חורבן הבית. ובכניסתו לארץ רצה לבטל את החורבן, ולכך אמר "אעברה נא", והשיב לו הקב"ה "רב לך", דהיינו חטא זה של יוסף הצדיק שנקרא רב הוא שלך, כי אתה משבט לוי, ולוי היה העיקרי במכירת יוסף. ואם כן, היה ירא משה שמא טעם מחצית השקל משום מכירת יוסף, וכיוון שהוא משבט לוי, והוא היה העיקרי במכירה לא יזכרו אותו. וגם אם עיקר הטעם הוא משום חטא העגל, כיוון שמכירת יוסף גרמה לחטא העגל, שנעשה ע"י שם שנכתב על הטס "עלה שור", אולי לא ייזכר שמו בפרשת שקלים.

ועל כך אמר לו הקב"ה "כשם שאתה עומד עכשיו, כך כל שנה ושנה", שאין בך שום חטא ממעשה העגל, כיוון שאנוס היית בדבר להוציא את ארונו של יוסף מתוך הנילוס. ומפני ספק זה, אם טעם השקלים הוא לכפרה על העגל או על מכירת יוסף, שאל מי ייתן, האם ראובן ובנימין פטורים, או שבט לוי פטור. ואמר לו הקב"ה "כל העובר בים", והיינו שכולם חייבים, וכל אחד לפי חטאו.

אש מחממת ואש שורפת

"זה יתנו" [ל, יב]

"זה יתנו" - הה"ד 'זה ישפיל וזה ירים'

הגאון רבי יהושע הורביץ אב"ד דזיקוב ובעל שׁוֹ"ת עטרת ישועה [הקדמה אות כ], ביאר מהו הקשר בין הפסוק שמובא במדרש למצוות מחצית השקל:

הנה ביאר הגאון בעל נועם אלימלך, שהראה הקב"ה למשה מטבע של אש, שהרי אש שורף ואש מחמם. דהיינו אם ח"ו מתנהג בכספו שלא כהוגן אז שורפתו, ואם מתנהג כשורה, בצדק ובגמילות חסדים, אזי הוא מחמם וזוכה לרב טוב.

וזה ביאור דברי המדרש "זה ישפיל וזה ירים", כי מטבע זו יש לה כוח להשפיל את האדם אם אינו מתנהג כשורה, ולפעמים זה ירים, אם יודע הוא כיצד להתנהג בצדקה וגמילות חסדים, אזי מחממתו וזוכה על ידי זה לרב טוב.

מחצית השקל - רמז לאחדות

"מחצית השקל בשקל הקודש" [ל, יב]

לכאורה יש לתמוה על כפל הלשון, שהרי היה אפשר לומר "מחצית שקל הקודש".

אולם הגאון רבי יצחק יעקב וויס ראב"ד העדה החרדית ובעל שו"ת מנחת יצחק [חלק ג קונטרס דברי חפץ] ביאר, שיש כאן רמז לאחדות:

הנה מובא במסכת שקלים [א, א] "באחד באדר משמיעים על השקלים ועל הכלאים", והקשו מה עניין כלאים לשקלים. ותירץ בספר אהבת יחונתן, שהטעם למצוות מחצית השקל ולא יותר מזה, לרמז שכל ישראל צריכים זה לזה, וכל אחד לבדו הינו רק חצי גוף, ורק בהצטרף עם עוד ישראל אחר, נעשה לגוף שלם. אולם עם כל זה צריכים להיזהר, שהחיבור יהיה מין במינו, והיינו עם הכשרים בישראל, ולכן משמיעים גם על השקלים וגם על הכלאים.

ויש לומר, שזה גם הרמז בפסוק זה, שצריך לתת מחצית השקל, לרמז על האחדות, אולם האחדות תהיה רק בשקל הקודש, דהיינו עם הכשרים מין במינו, ועל ידי זה יהיה שקל - שלם - קודש.

מי פטור מתפילת מוסף?

"מבן עשרים שנה ומעלה" [ל, יד]

הנה ידועה מחלוקת הראשונים, ממתי מתחיל חיוב נתינת מחצית השקל: לדעת הרמב"ם והרמב"ן חיוב נתינת מחצית השקל הינו מבן י"ג שנים ויום אחד ככל מצוות התורה, ואע"פ שנאמר מבן עשרים, זה אינו אלא בתרומת האדנים, אולם בתרומת

הקרבנות לא נאמר מבין עשרים. אולם דעת הברטנורא [שקלים פ"א מ"ג], החינוך והרוקח היא, שהחיוב הוא מבין עשרים שנה ומעלה כפשטות הכתוב, ולדעת הגר"א היא גם דעת הירושלמי.

והנה כתב בשו"ת בשמים רא"ש [סימן פט], שנשים פטורות מתפילת המוספים, מכיוון שתפילה זו באה לזכר קרבן מוסף, וקרבן זה נעשה ממעות שקלים, והואיל והנשים לא התחייבו במצוות מחצית השקל, ואין להם חלק בקרבן מוסף, פטורים מתפילה זו, והובאו דבריו בחידושי רבי עקיבא איגר [או"ח סימן קן].

ואם כן, כתב בעל תורה תמימה, יהיה כאן חידוש גדול, שהרי לדעת הברטנורא, החינוך והרוקח, חיוב זה אינו אלא מגיל עשרים, וממילא מי שפחות מגיל זה אין לו חלק בקרבן מוסף, וגם לא יוכל להוציא אחרים ידי חובה, שהרי קיימא לן כל הפטור מן הדבר אינו מוציא אחרים ידי חובה, ואם כן לא יוכל לעבור לפני התיבה. וסיים "והוא דבר חדש ונפלא מאוד, וצריך עיון רב". וכן כתב הגאון רבי חיים יהודה סאסניצר בעל שו"ת שערי דעה [חלק א סימן יז], אולם במסקנת הדברים הניח זאת בצריך עיון.

והנה הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל בעל שו"ת יביע אומר [חלט סימן קח] דייק מדברי הרוקח, לחייב גדול מ"ג שנים, שכן כתב הרוקח: "למדנו ממה שכתוב 'ונתנו איש כופר נפשו', איש ולא אישה ולא קטן, אבל אם הביא ב' שערות תובעים אותו". ומעתה ניתן לדייק, שדווקא נשים התמעטו מדכתיב 'ונתנו איש', אולם מבין י"ג שנים חייב במחצית השקל, וממילא חייב בתפילת מוסף. וכן כתב הרמב"ן, שחיוב מחצית השקל לקרבנות הינו מבין י"ג שנים, ורק למלאכת המשכן ציווה שיביאו מבין עשרים שנה ומעלה.

כיצד נטלו הכוהנים את ידיהם מן הכיור?

"ורחצו אהרן ובניו ממנו" [ל, יט]

הנה הביא הבית יוסף [או"ח סימן קנט] בשם הרשב"א [חולין קז]. שכתב בשם הבה"ג, שהסמיכו חז"ל דין חיוב נטילת ידיים בכלי על מי חטאת, או על קידוש ידיים ורגליים במקדש. אולם על כך הקשו התוספות, אם כך, מדוע צריך בנטילת ידיים כוח גברא, והרי נטילת ידיים בכיור לא הייתה מכוח גברא?

יישוב נפלא לכך, כתב הגאון רבי אליעזר יהודה ולדנברג בעל שו"ת ציץ אליעזר [חלק ח סימן ז], על פי דברי התרגום יונתן בן עוזיאל:

הנה כתב התרגום יונתן [מ, לא]: "ונסבין משה ואהרן ובנוי מיניה בנטלא, ומקדשין מיניה ית ידיהון וית רגליהון". הרי לנו פשט בכוונת הכתובים, שלא היו נוטלים הכוהנים ישירות מן הכיור בעצמו, אלא היו לוקחים ממזימו אל כלי טהור, ומהכלי הטהור הוא שהיו הכוהנים רוחצים את ידיהם ורגליהם. ולכאורה לא מובן, מה הכריח את התרגום להוציא את הכתובים מן הפשט.

אולם ניתן לומר, שהיה קשה לו כקושיית התוספות על הבה"ג, שאם נטל ידיו הישר מן הכיור הרי חסר בכוח גברא, ועל כן פירש שהיו לוקחים מים מן הכיור אל כלי טהור, ומן הכלי הטהור היו נוטלים, ובמקרה כזה ישנו כוח גברא. ואם כן, הרי אפשר לומר גם בדעת הבה"ג, שנטילה זו בבית המקדש הייתה באופן זה עם נטלה, ובאופן זה ישנו כוח גברא, ובזה מיושבת קושיית התוספות.

כיצד מצרפים את העבריינים למניין?

"ושחלת וחלבנה" [ל, לד]

"אמר רבי חנא בר בזא אמר רבי שמעון חסידא: כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני קטורת" [כריתות ו:]

הנה בדין צירוף העבריינים למניין בתפילות דנו הפוסקים:

הנה השולחן ערוך [או"ח סימן תריט סעיף א] כתב, שבליל יום הכיפורים נוהגים שהשליח ציבור אומר "בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה, על דעת המקום ועל דעת הקהל, אנו מתירים להתפלל את העבריינים". והטור כתב, שהוא מהטעם הנ"ל, שכל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, ולכן אנו מצרפים את פושעי ישראל להתפלל עמנו ביום הכיפורים.

והנה הב"ח [שם] הקשה על נוסח זה, מהו הטעם שאנו אומרים קודם בישיבה של מעלה, ואחר כך אומרים אנו מתירים. ולכן תיקן את הנוסח, וכתב שצריך לומר

"בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה, מתירים להתפלל עם העבריינים, על דעת המקום ועל דעת הקהל". והטעם הוא, שהרי אמירה זו אינה אלא הודעה לבד שלא יתמיהו העולם, ומודיעים להם שגם בישיבה של מעלה הסכימו על כך, ובכל מקום בישיבה של מטה התירו להתפלל עם העבריינים ביום זה. והיינו, שלא יחשבו שכבר נפטרו מחטאיהם כיוון שהתירו להתפלל עמהם, כי לא התירו אותם אלא על מנת שיחזרו בתשובה. ולפי שזו רק הודעה בלבד, מספיק שרק אחד יודיע על כך, וכמו שכתב מהר"י טירנא [הלכות יוה"כ].

ומסופר בזה על בעל ההפלאה, שהיה מקפיד על כך מאוד, שתמיד יהיה לו מניין של עשרה כשרים. והטעם הוא, שהכנסת החלבנה בקטורת הייתה רק לאחר שהושלמו עשרה סממנים, ועל כן, רק כאשר יושלם המניין בעשרה כשרים, יהיה אפשרי לצרף גם את פושעי ישראל, אך לא למניין מצומצם.

והנה בבאר היטב [או"ח סימן צ סקי"א] הביא בשם הכנסת הגדולה ועולת תמיד, שגם אם יש בציבור הרבה חוטאים, בכל זאת לא יימנע מלהתפלל עמהם. אולם בשערי תשובה [שם סקי"א] הוכיח מדברי הרמב"ם [הלכות תפילה פ"ח ה"א], שתפילת הציבור נשמעת תמיד ואפילו היו בהן חוטאים, אך לא הרבה חוטאים, והיינו שיהיו עשרה כשרים ללא החוטאים.

ובקשת יהונתן כתב, שאין הכוונה שיהיו פושעי ישראל נמנים עמנו, שהרי זה מושב לצים, וכבר הזהיר על כך דוד המלך "ובמושב לצים לא ישב". והעניין הוא, שביום הכיפורים חובה עלינו להחזיר בתשובה את כל החוטאים, ולקרב את הרחוקים עד אשר נהיה לבשר אחד, ואף המה יאורו באור התורה של הכשרים, וכמו החלבנה שהייתה מריחה מריח הבשמים שהיו עמה בקטורת.

בין שניים לחמישה סתומים - ביאור מדרש פליאה

"נטף ושחלת וחלבנה" [ל, לד]

הנה בקשו התלמידים מאת רבנו יוסף חיים, הבן איש חי, בעל שו"ת תורה לשמה [סימן שסו], לבאר להם מדרש פליאה סתום וחתום:

"שאלו התלמידים את רבי: מנין שהקטורת מבטל ארס הנחש הקדמוני? אמר להם: ראו מה שפירש לכם הכתוב בין השנים לחמשה הסתומים. אמרו לו: רבי ולמה פירש עוד אחד. אמר להם: לפי שהוא עליון מן הכול וסימן לדבר אחרון אחרון חביב".

ועל כך השיב להם **ריש גלותא דבבל**:

"כך פירשו: כי הנה בברייתא דפיטום הקטורת, פירשו חז"ל כל סמני הקטורת אחת לאחת, אך בתורה לא נתפרשו כולם, אלא נרמזו שניים מהם בתיבת סמים הראשון, וחמשה מהם נרמזו בתיבת סמים הב', ובין סמים א' לסמים ב' נתפרשו שלושה מינים, שהם נטף ושחלת וחלבנה, ור"ת שלהם נח"ש, להורות כי כוח הקטורת מבטל ארס נחש הקדמוני, שהוא המגפה ב"מ, וככתוב 'ויעמוד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה'.

וחזרו ושאלו אותו, למה נתפרש עוד מין אחר, שהוא הלבונה זכה? וא"ל בשביל שזה המין הוא עליון, שהוא כנגד אור מקיף, וכל אותם העשרה הם כנגד אור פנימי, ונמצא שהוא בחינה אחרת והרי הוא עומד לחוד, ולכן נזכר באחרונה כי אחרון אחרון חביב, שהוא עליון".

על מי מחללים את השבת?

"ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת" [לא, טז]

הנה כתב אור החיים הקדוש חידוש גדול על פסוק זה: "אימתי אמרתי לך לשמור נפש מישראל, אפילו בערך כבוד שבת, דווקא כשהוא לעשות את השבת, כלומר באדם שישנו בגדר אפשרות שיעמוד לעשות את השבת. אבל מי שבוודאי לא יקום ולא יגיע לשבת לשומרו, הגם שרפואות אלו יועילו לשעות או לימים, לא יחללו עליו את השבת".

ועל כך תמהו כל חכמי לב, שהרי זה נגד הלכה מפורשת [יומא פה]. **ברמב"ם** [הלכות שבת פ"ב הי"ח] **ובשולחן ערוך** [סימן שכט סעיף ד], שאפילו על חיי שעה מחללים שבת.

והביא המנחת חינוך [מצווה לב אות לט] בשם חכם אחד ליישב, שלא התירו לחלל שבת בשביל חיי שעה אלא לפקח הגל, שזה איסור דרבנן, שמטלטל אבנים וצורות, אולם חילול שבת מן התורה לא הותר בשביל חיי שעה.

והנה הגאון מהר"ם בן חביב בספרו תוספת יום הכיפורים [יומא פה:] הקשה על כך, שהרי קיימא לן שמחללים שבת גם על חיי שעה, ותירץ שכוונת חז"ל באומרים 'שישמור שבתות הרבה' לאו דווקא, אלא רצונם לומר שישמור מצוות הרבה שציוונו ה', כי גם בחיי שעה שאדם חי יכול לעשות תשובה ומעשים טובים הרבה. אולם כתב הביאור הלכה [סימן שכט סעיף ד] על כך, שגם זה אינו אלא לטעם בלבד, אולם לדינא אין הדבר תלוי בזה כלל.

והגאון מאפסא בספרו אוהב ישראל [שם] כתב לתרץ, שמדובר בבן שמונה חודשים, שאין לו חזקת חיים, ולא יגיע לשמור שבת אחת, שהרי הוא כאבן, אולם גדול בר קיימא מחללים עליו את השבת אפילו לחיי שעה. ובשו"ת מנחת אלעזר [חלק א סימן ט] הקשה על כך, שהרי בן שמונה שלא כלו לו חודשיו, גם אם יחיה עוד שבת אחת אין מחללים עליו את השבת. ויישב זאת, שדרשת אור החיים הקדוש היא אליבא דרבי שמעון בן מנסיא, אולם להלכה לא קיימא לן כמותו. ובשו"ת חבליים בנעימים [חלק ד סימן יג] כתב להוכיח מהראשונים, שדברי רבי שמעון בן מנסיא לא נדחו לגמרי מהלכה, ונפקא מינה למומר מחלל שבת להכעיס, שלא ישמור שבתות הרבה, שעליו לא ניתן לחלל שבת.

וכי רק הלל ראוי לחלל עליו את השבת?

על פי פירושו של אור החיים הקדוש, ביאר בעל שו"ת כפי אהרן [חלק ב יומא לה:] את המעשה בהלל הזקן, שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיך, חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להיכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה, כדי שישמע דברי אלוהים חיים מפיו שמעיה ואבטליון. אמרו אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת הייתה, וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון: "אבטליון אחי, בכל יום הבית מאיר והיום אפל, שמא יום המעונן הוא". הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה, עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג,

פרקוהו ורחצוהו וסכוהו והושיבוהו כנגד המדורה, אמרו ראוי זה לחלל עליו את השבת.

ולכאורה כיצד אמרו "ראוי זה לחלל עליו את השבת", והרי אפילו על פחות שבישראל מחללים את השבת, כי פיקוח נפש דוחה שבת. וישוב על פי דברי אור החיים הקדוש, שאמרו "ראוי זה לחלל עליו את השבת", היינו אף היה הלל מת לאחר הרחיצה, ונמצא שחיללו שבת לשווא, אעפ"כ מחללים את השבת מחמת שהמית עצמו על כבוד התורה.

והקשה עליו הגאון רבי חיים אלעזר שפירא, האדמו"ר ממונקאטש ובעל שו"ת מנחת אלעזר [חלק א סימן ט], היכן מצינו שמותר לחלל שבת בשביל אדם גדול, ולמען אדם אחר מישראל יהיה אסור לחלל שבת בעבורו.

וכתב על זה, שראה בספר הקדוש אוהב ישראל [כי תשא], שמדובר באופן שהסכנה בשבת לעת ערב, ואמדהוהו שיוכל לחיות יום או יומיים ע"י רפואות וסמנים, ובעוד שיתעסקו בשחיקת הסממנים ובבישול הרפואות יחשיך היום ויהיה חול, וא"כ החילול שבת יהיה על חיי שעה של ימות החול, כי בעוד שיתקנו הרפואות יהיה חול שיפנה היום ולשבת אחר לא יגיע, ובמקרה כזה דיבר אור החיים הקדוש. ואף שסיים שזהו בדרך אפשר, עם כל זה תמה עליו בעל מנחת אלעזר.

והרי פיקוח נפש דוחה שבת?

על מעשה זה, הקשה החיד"א בספרו פתח עיניים [שם], מה החידוש בכך, והרי פיקוח נפש דוחה שבת? ועוד קשה, שדברים אלו "ראוי הוא לחלל עליו את השבת" היו צריכים לומר קודם שעשו לו את כל צרכיו?

וכתב לחדש, שבאמת לכל אדם מישראל מותר לחלל שבת, אולם אם אותו אדם שבעבורו חיללו שבת יחטא בעוונות, טוב לו אם לא חיללו שבת עבורו. אולם אם הוא צדיק גמור, מצווה גדולה להצילו. ולכן רק לאחר שרחצוהו והושיבוהו ליד המדורה, ראו שהצילו אדם גדול בתורה, ובאמת ראוי לחלל עליו השבת, שהרי מסר עצמו למיתה והתקדש כל גופו עבור כך.

ותירץ רבנו יוסף חיים, הבן איש חי, בספרו בן יהוידע [שם], שאותו יום שלא היה יכול להיכנס לבית המדרש היה יום חמישי, ולשומר היו נותנים שכר רק בעבור הלילה ולא בעבור היום, ולכן עלה בליל שישי על פי הארובה, וכיוון שעלה עמוד השחר של יום שישי, הרגישו בו והצילו את חייו. וכאשר אמרו "ראוי הוא לחלל עליו את השבת", ביאורו שאם היה מזדמן דבר זה בשבת, היה נחשב מסוכן שראוי לחלל את השבת.

ובאופן אחר ביאר, שבאמת לא הוצרכו לחלל את השבת, שהרי המדורה הייתה דולקת ומצויה עוד לפני השבת, ואיסור רחיצה וסיכה הרי הם מדרבנן. אולם רצו הם לפרסם את מעלתו לעיני העולם, שנכנס הוא בסכנה בעבור חיבוב התורה, ואינו עתה כחולה שאין בו סכנה שאסור לחלל עליו את השבת, אלא ראוי הוא מצד הסכנה לחלל עליו את השבת, אך לא הוצרכו לכך, מפני שהייתה להם מדורה דולקת.

ועל פי הדרש ביאר, שידוע שהלל ע"ה היה ניצוץ של משה רבנו ע"ה, אשר השבת הייתה חלקו, וכמו שאומרים בתפילת הלחש "ישמח משה במתנת חלקו". ולכן אמרו ראוי הוא מצד בחינתו לחלל עליו את השבת, שהרי זו בחינתו.

והרי פשוט שהשלג הוא מן השמיים?

ועוד הקשה רבנו יוסף חיים [שם], מדוע כתבה הגמרא שירד עליו שלג מן השמיים, והרי פשוט שהשלג יורד מן השמיים?

וכתב לחדש, שבאותו היום לא היה הקור גדול שראוי לרדת בו שלג, אלא ירידת השלג הייתה בהשגחה פרטית מן השמיים ואינה טבעית מחמת הקור, ועל כן אמרו "ירד עליו שלג" בהשגחה פרטית מן השמיים.

ובזה גם יבואר, הכיצד סיכן הלל הזקן את נפשו לשבת על הגג והשלג יורד עליו, אם באמת הקור היה גדול, והרי אמרו חז"ל [בבא קמא סא.] "אמר דוד: כך מקובלני מבית דינו של שמואל, כל המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרים הלכה משמו". וכאשר נתלה על הגג לא היה הקור גדול, אולם לאחר שנתלה והעמיק מחשבתו בדברי תורה ירד השלג בהשגחה, ומרוב עינונו בעומק דברי התורה לא הרגיש, וכמו שאמרו על רבא שהיה מעיין בלימודו, והיה יוצא דם מבין אצבעותיו

ולא הרגיש [שבת פח.]. ואחר כך מרוב ריבוי השלג, התקרר הרבה והתעלף, עד שלא היה בו כוח לקום ולפרוק אותו מעליו. ולכן אמר שמעיה בלשון ספק "שמא יום מעונן", שהרי אם היה הקור גדול לא היה מסתפק בזה, והיה מחליט שוודאי יום מעונן הוא.

אולם הגר"א מוילנא ביאר בספרו עין אליהו [שם], על פי התוספות [חגיגה יב:]: שכתבו, שיש שלג המוכן לפורענות ויש שלג המוכן לטובה, ולא מוריד הקב"ה לארץ אלא את המוכנים לפורענות, אולם המרוויים את הארץ נשארו למעלה.

ובאמת מדרך הטבע בוודאי אי אפשר לחיות אם ייפול על אדם שלג ברום ג' אמות. אולם הואיל ואותו שלג מן השמיים היה, והיינו מאוצרות שלג שנשארו בשמיים והם לטובה, ניצל ממוות. אך אם לא היה שלג זה מן השמיים היה נפטר מן העולם, ולכן אמרו "ראוי הוא לחלל עליו השבת", שהרי אם היה זה אדם אחר יש לומר שאסור, משום שלא נוכל להצילו ולא תועיל לו הרפואה. אולם על אדם זה ראוי לחלל את השבת, הואיל והשגחת הקב"ה עליו שלא כדרך הטבע, ואף שלפי השכל היה ראוי למות מחמת זה, מ"מ הוא בוודאי יחיה אם נצילהו מן הסכנה.

היכן נאמר ברית על השבת?

"לעשות את השבת" [לא, טז]

הנה בתפילת שחרית של שבת אומרים "ושני לוחות אבנים הוריד בידו וכתוב בהם שמירת שבת, וכן כתוב בתורתך: ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם ברית עולם".

ועל כך מובא בחידושי הגרי"ז [סימן רא] להקשות בשם אביו הגאון רבי חיים מבריסק, וכי מה שהיה כתוב בלוחות האבנים לא היה כתוב בתורה, ואם כן, מדוע היה צריך להביא ראיה מן הכתוב בתורה, ולא מן הכתוב בלוחות.

ויישוב הגאון רבי חיים, שכל מה שכתוב על הלוחות, נכרת עליהם ברית, וכמו שנאמר [דברים, ד, יג] "ויגד לכם את בריתו אשר ציווה אתכם לעשות עשרת הדברים", וכמו שנאמר כמה פעמים "לוחות הברית". ועל כן בתפילה רצה לומר, היכן נאמר ברית

על השבת? ותירץ בשני מקומות: האחד - "ושני לחות אבנים הוריד בידו וכתוב בהם שמירת שבת", והיינו כיוון שכתוב שבת בלוחות, הרי ברית עליהן. השני - כתוב בתורתך "ושמרו בני ישראל את השבת וגו' ברית עולם", שהרי נאמר בתורה עוד פעם ברית על השבת.

אלה אלוהיך ולא אלוהינו - לימוד זכות על ישראל

"אלה אלוהיך ישראל" [לב, ד]

הגאון רבי יוסף דב סולובייצ'יק בעל שו"ת בית הלוי [חלק ב דרוש י], לימד בפסוקים אלו זכות על בני ישראל:

הנה מובא במדרש רבה [מא, א] על הפסוק "וייתן אל משה ככלותו" - אמר רבי שמואל ברבי נחמן: נאה היה לאבותינו לקבל את התורה ולומר 'כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע', שמא נאה היה להם לומר 'אלה אלוהיך ישראל', אתמהה. ולכאורה אינו מובן כלל, הכיצד אפשר לחבר את ב' העניינים הללו, והרי זה דבר והיפוכו.

אלא שיש להקשות, מדוע אמרו ישראל אלה אלוהיך ולא אלוהינו, והוציא המדבר את עצמו מן הכלל. והעניין הוא, שעיקר החטא של עבודה זרה אינו תלוי במעשה לבד, אלא צריך לצרף לכך גם את הכוונה בלב, שהרי המשתחויה לעבודה זרה ואינו מקבל אותו עליו לאלוה אינו חייב. ומשום כך אמר כל אחד ואחד לחברו אלה אלוהיך, משום שלבו היה נוקפו והיה ירא מן העונש, ולא רצה לעשות מעשה בעצמו ולקבל עליו לאלוה, אלא אמר זאת לחברו. נמצא שלא היה שם שום ע"ז בפנימיות הלב כלל, אלא רק עברו על מה שאמרו נעשה, שכל אחד קיבל גם על חברו, ובפרט שלפי הוזהר הקדוש ישראל לא עברו עוון זה אלא רק הערב רב.

וזו כוונת המדרש "נאה היה לאבותינו 'כל אשר דבר ה' נעשה'", שהרי מה שהוסיפו בקבלתם לקבל כל אחד על חברו היה דבר נאה, אולם לא היה נאה מה שהניחו לערב רב לומר "אלה אלוהיך ישראל". וכיוון שעברו על הקבלה הזו, אמר להם הקב"ה "הורד עדיך מעליך", שאיבדו את התכשיט שקבלו בהר סיני.

והרי זה עבודה זרה בשיתוף?

"אלה אלוהיך ישראל" [לב, ד]

"אמר רבי יוחנן: אלמלא וי"ו שבעלון, נתחייבו רשעיהם של ישראל כליה. אמר לו רבי שמעון בן יוחאי: והלא כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם, שנאמר [שמות כב, יט] "בלתי לה' לבדו" אלא מה תלמוד לומר [שמות לב, ד] "אשר העלון", שאיוו אלוהות הרבה" [סנהדרין סג].

ועל כך הקשה השואל לגאון רבי יעקב עמדין, בנו של החכם צבי ובעל שו"ת שאילת יעב"ץ [חלק ב סימן קלג], במה מועיל תירוצו של רשב"י, והרי סוף כל סוף דבר זה נחשב לשיתוף עבודה זרה.

ובסקירה ראשונה, כתב היעב"ץ ליישב, שבני ישראל לא קבלו את האלוהות בפועל אלא רק במחשבה, והכתוב מעלה עליהן כאילו קבלו, כי בחטא עבודה זרה הקב"ה מצרף מחשבה למעשה שנאמר "למען תפוס את בית ישראל בליבם".

אולם הוסיף על כך, שבילדותו כתב ליישב, שרק הערב רב עשו את העגל, והם שאמרו "אלה אלוהיך ישראל", וקיימא לן בן נח אינו מצווה על השיתוף.

והרי מפי עליון לא תצא הרעות והטוב?

"אלה אלוהיך ישראל" [לב, ד]

"אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: לא דוד ראוי לאותו מעשה, ולא ישראל ראויים לאותו מעשה. לא דוד ראוי לאותו מעשה דכתיב 'ולבי חלל בקרבי', ולא ישראל ראויים לאותו מעשה, דכתיב 'מי ייתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים'. אלא למה עשו, לומר לך שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד, ואם חטאו צבור אומרים לו כלך אצל צבור" [עבודה זרה ד:]

ועל כך הקשה הגאון רבי אברהם חיים שור בעל תורת חיים על הש"ס [שם], והרי נאמר "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב", והבחירה נתונה ביד האדם להיות צדיק או רשע, וכיצד אפשר לומר שהקב"ה יגזור שישלוט היצר באדם?

וביאר זאת הגאון, על פי דברי חז"ל [סוכה נב]. "יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו, ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול, שנאמר 'צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו' ה' לא יעזבנו בידו". וכיוון שנאמר "צופה רשע לצדיק", משמע שלא כל אדם זוכה שיהיה ה' יתברך בעזרו להצילו מיצרו, אלא אם כן הוא צדיק ובא להיטתה, ואז מסייעים אותו. והנה באותו זמן היו ישראל צדיקים גמורים שנאמר "מי ייתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי", ואם כן מן הראוי היה, שהקב"ה יהיה בעזרם להצילים מאותו מעשה, אולם כדי לתת פתחון פה לבעלי תשובה, הניחם הקב"ה על דרך המנהג ולא היה בעזרתם.

וראיה לכך, ניתן להביא מדברי הגמרא "אמר להן משה לישראל: כפויי טובה, בשעה שאמר הקב"ה לישראל 'מי ייתן והיה לבבם ליראה', היה להם לומר: תן אתה". ולכאורה קשה, שהרי הכול בידי שמיים חוץ מיראת שמיים, אלא שהיה להם לומר "היה עוזר לנו להתגבר על יצרנו". אולם הואיל והיו כפויי טובה, לא היה נחשב בעיניהם עזרתו של הקב"ה לכלום.

מה עניין עגל לטלה?

"עגל מסכה" [לב, ד]

"כיון שהשליכו לאור בכור, באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים" [רש"י]

הגאון רבי אריה לייבוש הורביץ בעל שו"ת הרי בשמים [הקדמת ראש ההר] ביאר כיצד טעו ישראל ועשו את העגל:

הנה נאמר "וירא אהרן" - שראה שהיה בו רוח חיים, שנאמר "כתבנית שור אוכל עשב", וראה שהצליח מעשה שטן, ולכן לא היה לו פה לדחותם לגמרי. והנה מובא במדרש [מג, ח] "למה יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים" - מה ראה כאן להזכיר יציאת מצרים, אלא אמר משה: ריבון העולמים! מהיכן הוצאת אותם, לא ממצרים שהיו כולם עובדים טלאים, ולמדו מהם בניך, ואף הם עשו את העגל, לפיכך אמר "אשר הוצאת מארץ מצרים", דע מהיכן הוצאת אותם.

והקשה בעל **יפה תואר**, מה עניין עגל לטלה. ותירץ על פי מה שכתב בעל **העקידה**, שהמצריים היו עובדים למזל טלה, שהוא הבכור בגלגל המזלות, וכאשר ראו ישראל את מפלתו, חשבו כי מזל שור הבא אחריו גבר ממנו, וזה הביא אותם לטעות זו, מפני שראו שהיה בו רוח חיים.

והנה פירש בעל **העקידה** [פרשת משפטים] את הפסוקים "ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמיים לטוהר", והיינו שרצה הקב"ה להודיעם, שתהיה הנהגת העולם על ידי פעולותיהם, כמו שהוא מנהיג אותו ע"י השמיים ושמי השמיים. ואזי ראו את אלוקי ישראל והכירו כי ישראל הם תחת רגליו והוא רוכב עליהם להנהיג את העולם כמו המרכבה הראשונה, שהגלגל הראשון שבה הוא כלבנת הספיר, והוא הגלגל החלק שאין בו רבב.

והרי חמורה עבודה זרה מכל עבירות שבתורה?

"וירא אהרן" [לב, ה]

"וירא אהרן ויבן מזבח לפניו" - מה ראה? אמר רבי בנימין בר יפת אמר רבי אלעזר: ראה חור שזיבוח לפניו, אמר אי לא שמענא להו השתא, עבדו לי כדעבדו בחור, ומיקיים בי [איכה ב, כ] "אם ייהרג במקדש ה' כהן ונביא", ולא הויא להו תקנתא לעולם, מוטב דליעבדו לעגל אפשר הויא להו תקנתא בתשובה [סנהדרין ז].

ועל כך הקשו המפרשים, כיצד הכשיל אותם אהרן בעוון עבודה זרה, והרי חמורה ע"ז מכל עבירות שבתורה, שהרי הוא כופר בכל התורה כולה?

הגאון רבי אברהם חיים שור בעל תורת חיים על הש"ס [שם] ביאר זאת:

הנה אע"פ שחטא זה חמור ביותר, מכל מקום יש לו תקנה בתשובה, שהרי אם כופר הוא בעבודת כוכבים ומזלות ומודה במלכות הקב"ה, הרי הוא מתקן את החטא. אולם אם ח"ו היה נהרג אהרן קדוש ה', כהן ונביא, לא היה אפשר לתקן את החטא ההוא, שהרי אי אפשר להחיותו.

ועל ידי זה מובן מדוע קינא הכתוב על הריגת זכריה הנביא, יותר משאר עבודת כוכבים ומזלות שהיו מצויים בתקופת חורבן הבית. ולפיכך ציווה הקב"ה לבנות את המשכן כדי לכפר על חטא העגל, וכמו שמובא במדרש "חטאו באלה אלוהיך ישראל ונתרצו באלה פקודי המשכן", אולם בשעה שהרגו את זכריה הנביא, אדרבה, גרמו בזה לחורבן בית המקדש, והיינו משום שלא היו יכולים לחזור בתשובה על כך.

ובהגהות מהר"ץ חיות [שם] ביאר זאת על פי דברי הרמב"ם בהלכות רוצח [פ"ד ה"ט] שכתב "אע"פ שיש עוונות חמורות משפיכות דמים, אין בהם השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים. וכל מי שיש בו עוון זה, אין כל המצוות שעשה כל ימיו שקולים כנגד עוון זה, ולא יצילוהו מן הדין. צא ולמד מאחאב שנאמר בו 'רק לא היה כאחאב', וכשנסדרו עוונותיו לפני אלוקי הרוחות, לא נמצא עוון שחייבו כליה רק דמי נבות". וזו כוונת הגמרא כאן, שבחטא עבודה זרה אם יעשה תשובה שלמה, זדונות הרי הם כשגגות ואולי אפילו כזכויות, אך בשפיכות דמים אין התשובה מועילה, אלא מקבל את עונשו הראוי לו עד שיזדכך.

מדוע הוריד הקב"ה את משה מגדולתו?

"לך רד כי שחת עמך" [לב, ז]

הנה הגאון רבי תנחום גרשון ביליצקי בעל שו"ת גינת ביתן [גינת חמד דרוש כא], ביאר מדוע דווקא עתה הוריד הקב"ה את משה מגדולתו:

הנה דרשו חז"ל [ברכות לב.]. על הפסוק "לך רד" - רד מגדולתך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל". והנה ה' הוא רב חסד, וכאשר עבדו ישראל את העגל, רובם היו חייבים, שהרי רק שבט לוי לא עבד, והעולם נידון אחר רובו, ועל כן התחייבו ישראל כליה.

ואמר הקב"ה למשה "לך רד", שהרי כל זמן שמשה בשמיים אין לצרף אותו לכלל ישראל, אך כאשר ירד מן השמיים ויצטרף לכלל ישראל, רובם יהיו זכאים, שהרי משה שקול כנגד ששים ריבוא, וממילא יהיו מחצה על מחצה, ושבט לוי לא עבד, ואם כן יהיו רוב ישראל זכאים, שהרי העולם נידון אחר רובו.

מנהיג רודה הם צריכים

הנה במדרש מובאים שני פירושים למילים "לך רד" - מגדולתך, דבר אחר: מרדות הם צריכים.

הגאון רבי מנשה יוסף גינצבורג בעל שו"ת גבעות עולם [מדרש שני לשבת זכור] הביא בשם הגאון **בעל אפיקי יהודה**, לבאר ולכוון את ב' הפירושים לכוונה אחת:

הנה אם אדם אחד שכר מלמד לבנו, מן הנצרך הוא לבקר ולדעת מה משפט הנער ומעשהו, ואם יראה כי הוא אוהב תורה ולומד בשקידה, הלוא ישתדל לקחת בעבורו מלמד חריף ושנון השוקד על תלמודו. אולם אם יראה כי חפץ הוא בהוללות לשוטט בחוצות, אז יצטרך הוא למלמד בריא וחזק, כדי לרדותו בשבט. אך ב' מעלות אלו, לא ימצאו בנקל במקום אחד, כי על פי הרוב אותו חכם בתורה נאמר עליו "דברי חכמים בנחת נשמעים", ואם כן כיצד יוכל להראות כעס וחמה.

כן ממש, כאשר היו ישראל במדרגה גבוהה בהר סיני, והפליגו ואמרו "נעשה ונשמע", והיו חפצים בלימוד התורה עד מאד, ראה הקב"ה כי משה רבנו ע"ה הוא המנהיג ההגון, וכמו שהמליצו חז"ל "יבוא הטוב ויקבל הטוב מן הטוב ליד הטוב", כי נאה למשה שהוא טוב, להיות מלמד לתלמידים טובים וחשובים, האוהבים את ה' ותורתו.

אולם כאשר הקשו את עורפם, וילכו אחרי ההבל ויעשו להם אלוהי זהב, אז אמר הקב"ה למשה "לך רד", והיינו שאין אני מחזיק אותך עתה למלמד, והטעם הוא שמרדות הם צריכים, והיינו צריכים הם עתה אל אותו מנהיג שיוכל לרדות בהם בחזקה, ואם כן אינך לפי מידתם.

וזה פירוש הפסוק "הקול קול יעקב", שבזמן שישראל זכאים אזי המנהיג אותם הוא קול יעקב, וכמו שמצינו בדורו של שמואל הנביא שכתוב בו "ותשובתו הרמתה", ודרשו חז"ל [ברכות י:]: שהיה סובב בכל עיירות ישראל כדי להורות את הדרך אשר ילכו בה, ולכן בימיו נאמר "וינהו העם אחרי ה' ". וכן מובא על חזקיהו שנעץ חרב בבית המדרש, ואמר "כל מי שאינו עוסק בתורה יידקר בחרב", ובדקו מדין עד באר שבע ולא מצאו תינוק ותינוקת שלא היה בקי בהלכות טומאה וטהרה. אולם בזמן שישראל חוטאים, אזי יש מנהיג אחר עליהם שמחזירם למוטב, ואלו "הידיים ידי עשו", וכמו שאמרו חז"ל [מגילה יד]. גדולה הסרת הטבעת יותר ממ"ח נביאים

שהתנבאו לישראל, וכן מובא במדרש על הפסוק "ופרעה הקריב" - שהקריב את ליבם ישראל לאביהם שבשמיים.

מי תפס בבגדי מי?

"ועתה הניחה לי" [לב, י]

"ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול" - אמר רבי אבהו: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שתפסו משה לקדוש ברוך הוא, כאדם שהוא תופס את חברו בבגדו, ואמר לפניו: ריבוננו של עולם! אין אני מניחך עד שתמחול ותסלח להם. [ברכות לב.]

הנה דברי הגמרא תמוהים מאוד.

הגאון רבי חיים יצחק רפפורט, מגיד מישרים בקהילת וילקומיר ובעל עיני יצחק על הש"ס [שם], ביאר בדרך מחודשת את דברי הגמרא:

הנה מובא בזוהר הקדוש, שקודם ירידתה של הנפש לעולם, היא עומדת ללא מלבושי כבוד, ועל ידי ביאתה לעולם, היא מסגלת תורה ומעשים טובים, ובכך היא מכינה לבושי כבוד וחלוק דרבנן לנפשה. וכפי ריבוי המצוות וגודל טהרת כוונתו בהם, כן רבו ויתעלו מלבושי נפשו ויתכבד על ידיהם, וכמו שאמרו חז"ל [סנהדרין צד.].

וכן להיפך, הרשע בחטאיו, מלביש את נפשו בבגדים צואים, וכמו שנאמר [זכריה ג] "ויהושע היה לבוש בגדים צואים, ויאמר אליו ראה העברתי מעליך עוונך, והלבש אותך מחלצות". והיינו, שכל הכבוד אשר תשיג הנפש, שנקראת בת מלך, בגן עדן, הוא רק ע"י מה שהכינה מלבושים יקרים, והיינו תורה ומצוות. וזה מה שאמר דוד המלך "כל כבודה בת מלך פנימה משבצות זהב לבושה", וכינה אותם בשם זהב, שאינו מעלה חלודה, והוא רמז לעולם הנצחי.

והנה אמרו חז"ל, ששקול משה כנגד כל ישראל, והיינו שסיגל תורה ומצוות לרוב נגד כל ישראל. נמצא, שהכין מלבושי כבוד רבים מאוד, עד שהיה די בהם להלביש גם לכל נפשות ישראל, אם ח"ו יהיו ללא מלבושים. אולם ע"י שמשוה רבנו היה עובד מאהבה, לא תבע את שכרו, והיו כל אותן מלבושים מונחים באוצר ה'.

אך כעת, שבאו ישראל לידי חטא חמור, עד שנתחייבו ע"י זה ח"ו כיליון, ונשאר נפשם ללא מלבושים, תפס משה רבנו בבגדי עצמו, כאדם המפקיד את בגדיו אצל הנפקד, ועתה תופס אותם לאמר שלי הם. כך תפס משה את כל מלבושי נפשו, שהיו מופקדים באוצר ה' כדי להלביש את כל ישראל בהם, ולזכותם בזכויותיו.

ועוד אמר משה "איני מניחך עד שתמחל להם", כלומר אם לא תרצה למחול להם, אזי אתן את כל מצוותי לישראל. ובזה גם יובן מה שאמר משה "ואם אין מחני נא", והיינו שתמחה את כל זכויותי מאותו ספר, ותיתן אותם על כל ישראל, וייחשב הדבר כאילו עשו הם את כל המצוות, ויזכו כולם לעולם הבא בזכותי.

ממך תתחיל אומה חדשה

"ואעשה אותך לגוי גדול" [לב, י]

"ואעשה אותך לגוי גדול" - אמר רבי אלעזר: אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם! ומה כיסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כיסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה, ולא עוד אלא שיש בי בושט פנים מאבותי, עכשיו יאמרו, ראו פרנס שהעמיד עליהם בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים [ברכות לב].

ועל כך הקשה הגאון רבי אלחנן ווסרמן הי"ד, ראש ישיבת ברנוביץ' ובעל קובץ שיעורים [ביאורים לחידושי אגדות סימן ב אות א], מדוע הזכיר משה שהוא רגל אחד, והרי גם בני משה הן מזרע אברהם, יצחק ויעקב?

וביאר, שהנה מצינו בתפילת נחמיה [ט, ז] "אתה הוא וכו' אשר בחרת באברם, והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם". ונראה, כי בחירת שם אברהם היה דבר גדול מאוד, ובוודאי יש בזה דברים נעלמים, אולם מ"מ צריך להבין גם פשוטן של דברים. והביאור בזה, כי עד אז היה שייך אברהם לאומה שבא ממנה, ומעת ששמו הפך לאברהם נעשה לאומה בפני עצמו, ועל זה יורה שם אברהם ככתוב [בראשית יז, ה] "כי אב המון גויים נתתיך". ומפני זה אנו מזכירים בתפילותינו רק שמות אברהם, יצחק ויעקב, ולא את שמות הצדיקים שקדמו להם כגון נח, שם ועבר, אף שאנו מיוצאי חלציהם, מפני שתחילת האומה היא מאברהם, ואין שייכות לאומה שלנו לשם ועבר.

וזה מה שאמר הקב"ה למשה "ועתה הניחה לי ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול". והביאור בדבריו הוא, שאין די בזה שיכלה את האנשים אלא בביטול האומה, וממשה רבנו תתחיל אומה חדשה, ואם כן, לא תהיה שייכות לאומה החדשה אל אברהם, יצחק ויעקב, כמו שאין אנו שייכים לשם ועבר, ואז לא יהיה אלא כיסא של רגל אחד.

מהו הביאור בתפילת משה?

"ויחל משה את פני ה' אלוקיו" [לב, יא]

הנה הגאון רבי יוסף דב הלוי סלובייצ'יק בעל שו"ת בית הלוי [חלק ב דרוש ב], הקשה על תפילת משה רבנו כמה קושיות:

א. הנה לכאורה מתמיה משה ואומר "למה יחרה ה' באפך", כביכול אינו מבין במה חטאו ישראל, וקשה, שהרי בתחילה אמר לו הקב"ה "סרו מהר מן הדרך וגו', עשו להם עגל מסכה", ואם כן מהי קושיית משה רבנו?

ב. הנה אמר משה "אשר הוצאת מארץ מצרים בכוח גדול וביד חזקה", וקשה, שהרי בכך מגדיל את חטא העם, שאחרי שעשה ה' להם את כל הניסים והטובות, כיצד עוד יכלו לכפור בטובה?

ג. הנה הוסיף משה בתפילתו "למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרוג אותם בהרים", וקשה, כיצד יכולים המצרים לומר, שהוציא הקב"ה את ישראל כדי לכלותם במדבר, והרי ראו את הניסים והטובות שעשה ה' בשבילם במצרים, ולא הגיע להם עונש עד שעשו את העגל?

ויישב הגאון קושיות אלו באריכות:

הנה מובא במדרש [מג, ח] על פסוק זה "מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים, משל למה הדבר דומה? לאחד שבא לקחת עבד, אמר לאדונו 'העבד הזה שאתה מוכר, רע או טוב הוא'. אמר לו: 'רע הוא, ועל כן אני מוכרו'. לקחו והוליכו לביתו. פעם אחת סרח העבד, והתחיל האדון מכהו, צווח העבד ואמר 'בעבד רע לקחתני ותבקשני עבד טוב'. כך אמר משה: ריבונו של עולם! לא כך אמרת לי 'לכה ואשלחך אל פרעה', ואמרתי לך באיזה זכות אתה גואלם, והרי הם עובדים עבודה זרה', ואמרתי לי 'עכשיו

אתה רואה אותם עובדים ע"ז, ואני עומד ורואה אותם שאוציאים ממצרים ואקרע להם את הים, ואביאם אל המדבר, ואתן להם את התורה, ואראה להם את כבודי פנים בפנים, והם מקבלים אלהותי, וכופרים בי בסוף ארבעים יום ועושים את העגל, ועכשיו שעשו את העגל, אתה מבקש להורגן, ולכן הזכיר את יציאת מצרים".

והנה יש להבין את דברי המדרש, שבתחילה שאל משה "באיזו זכות אתה גואלן, והרי עתה הם עובדים עבודה זרה", ועל כך עונה הקב"ה "אתה רואה שהם עובדים ע"ז, ואני רואה שיעבדו את העגל", ולכאורה תמוה, אדרבה, שבזה יוגדל עוון בני ישראל, ואין להם זכות לגואלם.

והעניין הוא, שאם כבר הושלם זמן השעבוד, ממילא אין מקום לשאלת משה רבנו, שהרי כבר הגיע זמן הגאולה ואין צריכים שום זכות. אולם אם לא הגיע זמן הגאולה, נמצא שהוא עתה בתורת חסד, ולכן שאל משה באיזו זכות. והנה מובא במכילתא [פרשת בא פסקה יד] "רבי אומר: כתוב אחד אומר 'ועבדום' וענו אותם ארבע מאות שנה, וכתוב אחד אומר 'ודור רביעי ישובו הנה', כיצד יתקיימו שני המקראות הללו? אמר הקב"ה: אם הם עושים תשובה אני גואלם לדורות, ואם אין עושים תשובה אני גואלם לשנים". והנה קץ של דור רביעי כבר נשלם, שהרי יהודה היה מבאי מצרים, ופרץ וחצרון, וכלב היה מיוצאי מצרים. אולם קץ של ארבע מאות שנה לא נשלם, ואם כן צריכים היו עוד גלויות כדי להשלים גלות מצרים.

ובזה יובנו דברי הילקוט על הפסוק "החודש הזה" - אמר להם הקב"ה לישראל: בחודש הזה אתם נגאלים. אמרו לו: תאמר שאנו נגאלים ואנו משתעבדים פעם אחרת. אמר להם: חדשו מעשיכם, עד עכשיו יש לכם ראש זה מלכות בבל, ראש זה עשו. והיינו, שהם שאלו האם ישתעבדו בשנית. והשיב להם, שהרי זה תלוי בידם, שאם יחדשו מעשיהם, ויהיה הקץ של דור רביעי, לא יהיה עליהם עוד שעבוד, ואם לא עשיתם תשובה, הרי יהיה לכם עוד ראש, והיינו בבל ועשו.

והנה מובא במסכת עירובין [נד]. "אלמלא לא נשתברו לוחות הראשונות, אין כל אומה ולשון שולטת בהן, חרות על הלוחות, חירות משעבוד מלכויות". ועל כן שאל משה, אם היו עושים תשובה, כבר נשלם הזמן וצריך אתה לגואלם, אך כיוון שלא עשו תשובה, אם כן צריכים הם להיות ארבע מאות שנה וכיצד אתה גואלם תוך הזמן. ועל כך השיב לו הקב"ה: אתה רואה אותם רק עכשיו עובדים ע"ז, ואין אתה רואה מה הם יעשו לאחר זמן, ולכן קשה לך כיצד הם נגאלים תוך הזמן, שהרי לא

תהיה עוד גלות. אולם אני רואה שיעבדו הם את העגל, ואם כן תהיה עוד גלות, ועל כן יכולים הם להיגאל עתה, ומה שחסר עתה ישלימו בגלות האחרת.

ועל כן אמר משה בתפילתו "אשר הוצאת מארץ מצרים בכוח גדול וביד חזקה", שהרי הניסים שנעשו לצדיקים בכל הדורות, היו משום זכויותיהם ומעשיהם הטובים. אולם יציאת מצרים הייתה בתוך הזמן, ומצד הדין לא היה מגיע לגואלם, ורק הקב"ה פעל עמהם לא כפי מעשיהם, ולכן נאמר בו בכוח גדול וביד חזקה. ולכן שאל משה, מדוע תכעס עליהם, והרי הוצאת אותם באמצע הזמן, וידעת שיוסיפו לחטוא, וישלימו את זמן השעבוד בגלות אחרת. ובזה מבואר גם כן מה שאמר הקב"ה "סרו מהר מן הדרך", שעל עיקר החטא לא כעס כלל, אלא רק על זה שמהרו לחטוא תכף ארבעים יום למעמד הר סיני.

ובזה ביאר בעל בית הלוי את דברי חז"ל [פתיחתא למדרש איכה רבה] על הפסוק "השביעני במרורים הרווני לענה" - מה שהשביעני במרורים בלילי פסח, הרווני לענה בליל ט' באב, שלעולם חל ליל ט' באב באותו יום שחל ליל הסדר. והנה לכאורה אין שום נפקא מינה, באיזה יום יחולו לילות הללו באותה שנה. אלא כוונת חז"ל, שעל ידי שיצאו ממצרים קודם הזמן, הוכרחו להיות עוד פעם בגלות, ונמצא שמליל פסח נמשך ליל ט' באב.

בזכות אברהם שמסר את נפשו

"זכור לאברהם ליצחק ולישראל" [לב, יג]

לכאורה יש לדקדק, כתב בשו"ת זכרון יצחק [חידושי תורה אות ו], אחרי שהבטיח הקב"ה למשה מתחילה שיקיים את שבועת האבות, על ידי שיעשה את משה לגוי גדול, אשר גם הוא מזרעם, אם כן מדוע התפלל משה "זכור לאברהם, ליצחק וליעקב וכו' ותדבר אליהם ארבה את זרעכם"?

וביאר בדרך הדרוש, על פי המובא במדרש [פרשה מד] "אמר משה: אם שריפה הם חייבים, זכור לאברהם שנתן נפשו לכבשן האש להישרף על שמך. ואם הריגה הם חייבים, זכור ליצחק אביהם שפשט צווארו על גבי המזבח. ואם גלות הם חייבים, זכור ליעקב אביהם, שגלה מבית אבין לחרון".

והנה המהרימ"ט בדרשותיו [סוף תולדות] כתב, שאם קודם מתן תורה לא יצאו האבות מכלל בני נח, אם כן היה אסור לאברהם למסור את נפשו על קידוש ה', שהרי אינו מצווה על כך, ולחלק מן הפוסקים אם מסר נפשו למיתה - עברה היא בידו. והנה כתב הגאון בעל פרשת דרכים [דרך האתרים דרוש ב], שקודם מתן תורה יצאו האבות מכלל בני נח, והביא ראיה לכך ממסכת שבת [קנו]. "מניין שאין מזל לישראל, שנאמר 'ויוצא אותו החוצה'. אמר לפניו: ריבונו של עולם! הסתכלתי באצטגנינות שלי ואיני ראוי ללדת בן. אמר לו: צא מאצטגנינות שלך, שאין מזל לישראל". נמצא, שיצאו מכלל בני נח.

ועל כן אמר משה לפני הקב"ה, שיזכור לאבות הקדושים, שאם ישראל התחייבו מיתה יינצלו בזכותם. ואם תאמר, שאברהם מסר נפשו שלא כדין, כי אינו מצווה על קידוש ה', לזה אמר "ותדבר אליהם ארבה את זרעכם", כלומר שאם באמת לא יצא מכלל בני נח, הרי לא היה ראוי ללדת מצד מזלו. ועל כן צריך לומר, שיצא מכלל בני נח ואין מזל לישראל, ולכן עשה כדין כאשר מסר נפשו על קידוש ה' בכבשן האש, ואם חייבים הם שרפה, ראויים להינצל בזכות אברהם.

וכי אפשר להישאר ללא תורה?

"וישבר אותם תחת ההר" [לב, יט]

על כך הקשה הגאון רבי שמעון יהודה שקופ בעל שערי יושר [חלק א הקדמה], מה עלה בדעתו של משה רבנו בעת ששבר את הלוחות, הייתכן שחשב משה שבשביל שעשו ישראל את העגל, יישארו ח"ו ללא תורה, ולכאורה היה מן הראוי לו להמתין מללמד אותם עד שיתקנו את מעשיהם, אך לא לשברם לגמרי, ואחר כך להתפלל לפני ה' ולבקש לוחות שניות?

והנה אמרו חז"ל [עירובין נד.] "חרות על הלוחות" - אלמלא לא נשתברו הלוחות הראשונות, לא נשתכחה תורה מישראל, והיינו שהייתה בהם סגולה שאם למד בהם אדם פעם אחת, היה נשמר בזיכרונו לעולם. והנה הרגיש משה רבנו שעלול על ידי זה חילול הקודש נורא מאוד, שיזדמן לאדם להיות בקי בכל חדרי התורה, ומכל

מקום יהיה מושחת במעשים רעים. והנה למד זאת משה מן הנאמר בקרבן פסח "וכל בן נכר לא יאכל בו", וקל וחומר לכל התורה כולה.

והנה הלוחות הראשונות היו מעשה אלוקים, ואילו הלוחות האחרונות היו מעשה ידי אדם, וכמו שנאמר "פסל לך שני לוחות אבנים". והנה עניין הלוחות הוא דבר המעמיד ומקיים, שלא יהיו אותיות פורחות באוויר, וכיוון שהיו מעשה ה' היו קיימים לעד, אולם הלוחות השניות, שהיו מעשי ידי אדם, אינם מתקיימים אלא בתנאים מסוימים.

והנה קבלת התורה של משה רבנו, הייתה אות וסימן לכל בני ישראל מקבלי התורה, וכמו שאמר ה' למשה "פסל לך", כן הוא רמז לכל מקבלי התורה, שיכין כל איש ישראל לוחות לעצמו, וכפי הכשרתו בהכנת הלוחות, כן תהיה קבלתו. ובזה באמת סר חששו של משה רבנו, שהרי לפי ערך מעלה האדם ויראתו, תינתן לו התורה בקניין מן השמיים. ואם ייפול אחר כך ממדרגתו, כך גם תישכח התורה ממנו.

והנה המתיק בזה גם את דברי חז"ל [נדרים לח.]. "לא העשיר משה אלא מפסולת הלוחות". והוא עניין נפלא, וכי לא מצא הקב"ה דרך אחרת להעשיר את משה אלא רק בפסולת הלוחות. אלא על פי האמור יש לומר, שרצה הקב"ה לרמוז לכל באי תורה, שיפרשו מכל עסקי העולם, וכמו שאמרו חז"ל [עירובין נה.]. "לא מעבר לים היא" - שלא תמצאה לא בסוחרים ולא בתגרים, וזה האות, שיזמין להם הקב"ה פרנסתם בתוך עשיית הלוחות, כדי שעל ידי זה יתפרנסו.

והרי יש קדושה בלוחות?

"וישבר אותם תחת ההר" [לב, יט]

הנה הקשו האחרונים, כיצד שיבר משה את הלוחות, והרי אע"פ שראה את האותיות פורחות באוויר, מכל מקום חלה קדושה על הגיליונות, ולא גרע זה מעצי הקדש שנאמר עליהם "השורפם לוקה" [פסחים מח.], ואזהרתו היא מהפסוק "לא תעשון כן לה' אלוקיכם".

ותירץ הגאון רבי פנחס הלוי הורביץ בעל הפלאה בספרו פנים יפות, על פי המובא במסכת שבת [קטז], שאם נעלם הכתב - נעלמה הקדושה, וכל הקדושה נובעת מן הכתב. ואם כן מובן, שכיוון שפרחו האותיות, פקעה הקדושה.

ועוד תירץ, על פי המבואר במסכת יומא [פה:], שפיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה. והנה בחטא העגל היו כל עם ישראל בסכנה, מכיוון שהיה חרון אף ה', ולכן הותר למשה לשבור את הלוחות, כיוון ששבירת הלוחות הקלה את חרון אף ה', וכמו שמובא במדרש, משל לאישה שסרחה בבעלה, ובא הסניגור וקרע את כתובתה כדי לעשותה פנויה ולא אשת איש, והלוחות דומות לכתובה.

והיכן היו כל ישראל?

”ויאספו אליו כל בני לוי” [לב, כו]

ועל כך הקשה הגאון רבי יהודה לייב חסמן, משגיח רוחני בישיבת חברון [ובתחילה אב”ד שטוצין], והיכן היו כל ישראל, והרי לא עבדו את העגל אלא כשלושת אלפי איש, כמו שמבואר בפסוקים?

ומכאן הסיק, שאף אם בני האדם לא נסחפים אחרי המתפרצים בעם, ושטף מים רבים אליהם לא יגיעו, מכל מקום עדיין רחוקים הם להיאסף תחת דגל עובדי ה', שהרי לא נאספו לקריאתו של משה ”מי לה' אלי” אלא בני לוי בלבד.

מדוע רצה משה שידון ה' את ישראל ביחד עמו?

”ועתה אם תשא חטאתם” [לב, לב]

הנה הגאון רבי פנחס הלוי הורביץ בעל המקנה על מסכת קידושין [מ:], ביאר את תפילת משה רבנו, ומדוע רצה למסור את נפשו על כך:

הנה אמרו חז”ל [שם], שהעולם נידון אחר רובו, ואם רובן רשעים נידון כל העולם לכף חובה. אולם כל זאת הינו מעיקר הדין, אך מידת החסד הוא, כשרואה הקב”ה

שרוב העולם ח"ו רשעים, חוזר ודן את הצדיקים כל אחד בפני עצמו כדי לזכות אותם. וזה מה שאמר אברהם "חלילה לך להמית צדיק עם רשע", והיינו אפילו אם רובם רשעים, ידון את הצדיקים בפני עצמם כדי לזכותם. ועל כן אמר "השופט כל הארץ לא יעשה משפט", כלומר אע"פ שהוא דן את כל העולם ורובם רשעים, מכל מקום ראוי לו שלא למנוע משפט טוב מן הצדיק כפי מעשיו.

והנה אמר הקב"ה למשה "הניחה לי ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול", וזאת מפני שהיה שקול משה כנגד כל ישראל. אולם על כך ענה משה, שידון את כולם עמו ביחד, וכיוון שיהיה זה מחצה על מחצה, ומידת הקב"ה להיות נושא עוון, יכריע כף של זכות. ואם לא תרצה בזאת "מחני נא", כלומר שאין רצונו שידון אותו בפני עצמו.

והנה בתחילה סבר משה, שבמחצה על מחצה הקב"ה כובש, והיינו מעביר עבירה ראשונה כדי שיכריע כף של זכויות. אולם כאשר ראה שאין הקב"ה כובש אותה, אמר "ועתה אם תשא חטאתם", והיינו מלשון נושא, שמגביה כף חובה כדי שיכריע כף של זכויות, "ואם אין מחני נא", שידון אותו עמהם ביחד. ועל כך השיב לו הקב"ה שאין דרכו בכך, וכמו שביקש אברהם אבינו "חלילה לך להמית צדיק עם רשע".

ועל פי זה ביאר את דברי ישעיה הנביא [א, יח] "אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו". והנה חוט השני נטווה מן הצמר בהתחברות הנימין עד שנעשו חוט אחד, וכן הוא אומר "יעקב חבל נחלתו", שהקב"ה מחבר יחד את הצדיקים, הבינונים והרשעים, כדי שיכפרו הצדיקים על הרשעים, ונמשל לחוט השני וע"י הצדיקים ילבינו כולם כשלג. אך אם רואה הקב"ה ברוב הרשעים, שיאדימו ח"ו גם את הצדיקים שביניהם, אזי מפריד את החוט הנטווה מן הנימין של הצמר, ומחזיר אותם לצמר כל נימה בפני עצמה, כדי שיינצלו הצדיקים, והיינו דאמר "כצמר יהיו" להחזיר את החוט לצמר.

מדוע לא התקבלה תשובת ישראל על חטא העגל?

”וביום פקדי ופקדתי” [לב, לד]

הנה דרשו חז”ל [סנהדרין קב.] “אין פורענות באה על ישראל, שאין בה קצת מפירעון עוון העגל”. ועל כך הקשו רבים, מדוע לא התקבלה תשובתם של ישראל על חטא העגל של דור המדבר?

ישוב לכך, ביאר הגאון רבי משה יהודה לייב זילברברג בעל שו”ת זית רענן [חלק ב חידושי תורה] באופן הבא:

הנה ידוע, שעוון זה לא היה ניתן להימחל אפילו ע”י תשובה, שהרי בשעה שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, ונחלש כוחו של יצר הרע, עד אשר נלקח מקרבם. אולם כאשר חטאו בחטא זה, התגרו בעצמם והתקרבו אליו, והכניסו את האורב הצורר בקרבם מחדש, ומשום כך לא הועילו בתשובתם מאומה כמו אדם הראשון. וזה מה שנאמר ”וביום פקדי ופקדתי”, והיינו שמידי דור ודור, כאשר תגיע העת ללמד עליהם זכות, ולהקטין עוונותיהם מפני כוחו של הצר הצורר, ממילא תתעורר מידת הדין לקטרג ולהעיר את חטא העגל, מאותו חטא זה מעצמו.

וזה מה שכתוב ”פקדי”, והיינו לשון חיסרון, שכאשר אחסיר מהם דוק רשעם, אזי מזה תתעורר חטאתם שחטאו בעגל. ולכן כתוב בתחילת הבריאה [בראשית א, לא] ”וירא את כל אשר עשה והנה טוב מאוד” - זה יצר הרע [קהלת רבה ג, טז]. והטעם הוא, מפני שאם עובד האדם את בוראו ללא התנגדות כלל, לא ימצא לו שכר, וכמו המלאכים העובדים את הקב”ה ללא שכר. אולם לאחר חטא עץ הדעת ולאחר חטא העגל, חזרו והעירו את כוח ההתנגדות עד שקשה מאד לכבשו, ועל זה התאונן ה’.

מדוע ייענשו ישראל רק אם יעברו חטא נוסף?

”וביום פקדי ופקדתי” [לב, לד]

הנה לכאורה תמוה, מדוע רק כאשר יעניש אותם הקב”ה על חטא אחר, אז יפקוד עליהם גם על עוון העגל, וללא חטא אחר לא ייענשו?

הגאון רבי חנוך העניך ערזאן בעל גן רוהה [פרשת תשא] ביאר זאת:

הנה ידוע, ששני מיני חוטאים היו בעגל: האחד - שעשו את העגל בפועל ממש, ואותם הרגו שבט לוי. השני - אלה שלא חטאו בפועל, אלא רק שלא מיחו בעוברי עבירה, וגם אותם ביקש הקב"ה לכלותם, אולם התפלל עליהם משה רבנו והתקבלה תפילתו.

והנה אמרו חז"ל [מנחות מא.], שבזמן חרון אף מעניש הקב"ה על מצוות עשה. והנה אותם אלה שלא מיחו, עברו על מצוות עשה של "הוכח תוכיח", ובאותה שעה רצה הקב"ה להענישם, שהרי היה אז חרון אף, אלא שהועילה תפילת משה רבנו ולא הענישם מיד, וגם לאחר מכן לא נענשו, שהרי אינו זמן של חרון אף.

ומעתה יובן מדוע לאחר שיעברו ח"ו עוון נוסף יענישם הקב"ה, שהרי אז יהיה ח"ו חרון אף, והיינו "וביום פקדי", וממילא "ופקדתי עליהם חטאתם" ואענישם גם על חטא זה, שלא מיחו בעושי העגל ועברו על מצוות "הוכח תוכיח".

מדוע רק עתה התפלל משה על כך?

"ושלחתי לפניך מלאך" [לג, ב]

הנה הקשו המפרשים, מדוע רק עתה לאחר שאמר הקב"ה למשה "ושלחתי לפניך מלאך", חרה למשה על כך, ולא אז מלבקש רחמים, עד שנתרצה הקב"ה שהוא דווקא ילך לפנינו ולא מלאך, ואילו בפרשת משפטים, לאחר מתן תורה, שהיו ישראל במעלה עליונה, כאשר אמר הקב"ה "הנה אנכי שולח מלאך", לא הקפיד משה על כך, וכיצד יתכן, שלאחר חטא העגל, תהיה מעלת ישראל יותר גדולה ממעלתם בשעת מתן תורה.

הגאון רבי מאיר מיכל רבינוביץ' בעל שו"ת המאיר לעולם [דרוש ד'] ביאר זאת:

הנה ידוע, שהמלאכים מקטרגים על מה שהקב"ה מקבל בעלי תשובה, וכמו שנאמר [כג, כא] "השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו, כי לא יישא לפשעכם", ופירש רש"י "אינו מלומד בכך, שהוא מן הכת שאין חוטאין, ועוד, שהוא שליח, ואינו עושה אלא שליחותו". הנה מבואר, שהמלאכים מתנגדים לבעלי תשובה לבל תתקבל תשובתם.

והנה בשעת מתן תורה, לא שיער משה בנפשו שיעברו ישראל עבירות במזיד, ולכן כאשר אמר לו הקב"ה "הנה אנכי שולח מלאך", לא הקפיד על כך כלל. אולם בשעה שעשו את העגל, כבר שיער בנפשו שנפלו ישראל מדרגתם, עד שאפשר שייפלו גם בחטא של מזיד, ואם כן אין טוב לישראל שיונהגו ע"י מלאך, שהרי מתנגדים הם לבעלי תשובה, ולכן התחנן על כך שילך ה' עמהם.

ועל פי זה יש לבאר את דברי התרגום "ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך" - אם כען אשכחית רחמים קדמך", וכען פירושו עכשיו. והיינו, שכעת התנצל משה, מדוע רק עתה מבקש מהקב"ה, שלא ינהגם ע"י מלאך ולא בקש זאת בשעת מתן תורה. ועל זה אמר "לך נא ה' בקרבנו כי עם קשה עורף הוא", כלומר עתה אני רואה שהם עם קשה עורף, ואין טוב להם אם יונהגו ע"י מלאך, אולם לא ידעתי זאת מקודם.

מי נטל את כתרי בני ישראל?

"ויתנצלו בני ישראל את עדים" [לג, ו]

הגאון רבי אברהם חיים שור בעל תורת חיים על הש"ס [בבא בתרא עה.] ביאר מי נטל את כתרי בני ישראל:

הנה אמרו חז"ל [שבת פח.], שבשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, באו ששים ריבוא מלאכי השרת וקשרו לכל אחד מישראל שני כתרים, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. וכיוון שחטאו ישראל, ירדו ק"כ מלאכי חבלה ופרקום. אמר רבי יוחנן: וכולן זכה משה ונטלן שנאמר "ומשה ייקח את האהל", וכתבו התוספות [שם] שהיו הם ב' כתרים של הוד, וכאשר נטלן משה קרן עור פניו, והיה זה אור הבהיר, אור השכל וזיו דעתו, ומפני כך הייתה יכולת בידו לסבול כל אחד מישראל, ולכוון את דעתו לפי שנשמתו ואור פניו הייתה כלולה מכל ישראל, ולכן היה שקול משה ככל ישראל.

ובזה יובן, שכאשר ציווה הקב"ה את משה לסמוך את ידיו על יהושע שנאמר "ונתת מהודך עליו", לא האציל עליו מהוד זיו שכינתו אלא דווקא מהודו של משה. ואמר לו הקב"ה בתשובתו "קח לך את יהושע", וכיוון שקרני הוד שלך מכל ישראל הוא בא, ועל ידי כן אתה מכיר דעתו של כל אחד ואחד, כאשר תיתן מקרני הוד שלך

על יהושע, גם הוא ידע ויכיר דעתו של כל אחד ואחד על ידי כן. וזהו שאמר הכתוב "ונתת מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל", שעל ידי שיכוון דעתן ישמעו לו.

ונראה, כתב בעל תורת חיים, כי זהו גם הטעם לכך, ששבעים הזקנים שנתמנו עם משה להנהיג ולשאת במשא העם, שנאמר "וירדתי ודברתי עמך שם ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם", האציל עליהם הקב"ה מרוחו של משה דווקא, לפי שמנהיגם של ישראל, צריך שתהיה היכולת בידו לכוון דעתו של אחד מישראל, וכיון שרוחו של משה הייתה כלולה מכל ישראל, האציל ממנו על הזקנים, שגם המה ידעו לסבול דעת כל אחד מישראל.

והרי לא משלמים שכר מצווה בעולם הזה?

"הודיעני נא את דרכיך" [לג, יג]

"הודיעני נא את דרכיך" - אמר לפניו: ריבוננו של עולם! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו? ויש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו? אמר לו: משה, צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו - צדיק בן רשע, רשע וטוב לו - רשע בן צדיק, רשע ורע לו - רשע בן רשע [ברכות ז].

תמוה כיצד שאל משה זאת, והרי ידוע שלא משלמים כאן שכר על המצוות.

הגאון רבי חנוך זונדל בעל ענף יוסף [על העין יעקב] ביאר זאת:

הנה אמרו חז"ל [אבות ד, יז] "יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה". והנה כל זה רק בצדיק שעושה את המצווה בתכלית השלמות ללא שום סייג, אך הרשעים שאינם עושים את המצווה בשלמות אלא בגאווה, אין שכרם גדול כל כך, ומקבלים את שכרם בעולם הזה כדי להשמידם בעולם הבא וכמו שנאמר "ומשלם לשונאיו אל פניו להאבדו". ולצדיק משלם הקב"ה על מעשיו הרעים, כדי שיקבל את שכרו המושלם בעולם הבא.

אולם לפעמים גם הצדיק הגמור מקבל שכרו כאן, וכמו שמובא בירושלמי, שבשכר שעושה את המצווה בשמחה ובטוב לב, מקבל הוא את שכר המצווה בעולם הזה,

וגוף המצווה שמור לעולם הבא. ולכן הצדיק הגמור שעושה את המצוות בשמחה, טוב לו גם כאן, כי אוכל הוא את הפירות בעולם הזה. ואילו הצדיק שאינו גמור, והיינו שאינו עושה את המצווה בשמחה, או שעושה לפעמים מעשה רע, צדיק ורע לו, שהרי אין לו שכר בעולם הזה, שהרי אינו עושה זאת בגאווה, ושכר של מצווה אין לו, כי לא עושה זאת בשמחה.

והנה הרשע הגמור אינו מקבל שום שכר, כי אין לו על מה לקבל שכר, והרשע שאינו גמור, והיינו שעושה על כל פנים מצוות שלא לשמה, מקבל שכר בעולם הזה, כדי להאבידו לעולם הבא.

מדוע התפלל משה שלא תשרה שכינה על אומות העולם?

"ונפלינו אני ועמך" [לג, טז]

"אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: ביקש משה מלפני הקב"ה שלא תשרה שכינה אלא על ישראל ונתן לו, שנאמר 'ונפלינו אני ועמך' " [ברכות ז].

על כך הקשה הגאון רבי יהודה לייב הלוי עדיל בעל איי הים על הש"ס [שם], מה ראה עתה משה להתפלל שלא תשרה שכינה על אומות העולם?

ויישב זאת, שהנה לא התפלל משה על זאת מצרת עינו, אלא שבמתן תורה נאמר מפי השכינה "אנכי ה' אלוהיך, לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני". ובדברים אלו, רצה הקב"ה להראות שהוא תנאי המחייב, והיינו כמו שעשיתי אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ", והעידה רוח הקודש עליהם "כשושנה בין החוחים כן רעייתי בין הבנות", כלומר שהיא מיוחדת בין האומות, אז יאמר ישראל "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד".

אולם לאחר חטא העגל, שאיוו להם אלוהות הרבה במאמר "אלה אלוהיך ישראל", היה עולה על הדעת ח"ו, שגם הקב"ה יאווה לאומות הרבה. והנה כאשר ביקש משה רבנו, שישרה הקב"ה שכינתו על ישראל, קטרגה מידת הדין ואמר "מה נשתנו אלו מאלו". על כן ביקש משה שלא תשרה שכינתו על זולתנו, ואז יאמרו לבד "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד".

והנה הגאון בעל חתם סופר [הקדמה לשו"ת חלק יורה דעה פיתוחי חותם] ביאר, שאם יכירו הגויים את ה' ויאמינו בתורתו, אזי יכולים להגיע אפילו למדרגת הנביאים, כמו עובדיה גר אדומי, רבי עקיבא, שמעיה ואבטליון, ובוודאי אין לומר שהייתה עינו צרה באומות העולם. אולם על כך התפלל, שאם יקום אחד מהם להכיר את ה' ולדבקה בו, אל יבחר הקב"ה בו ובזרעו אחריו לעשות לו בית נאמן ואומה נפרדת כמו שעשה לאברהם אבינו, אלא יתאחדו עם בני ישראל להיות עם אחד.

ולא התפלל על כך משה רבנו אלא לאחר שעשו את העגל, כי חשש שמא יעשה לו הקב"ה אומה אחרת שלא יחטאו, ועל ידי זה יתמעט אורן של ישראל בעיני הקב"ה, ותישכח זכותו של אברהם אבינו. ועל כן התפלל שצריכים הם להתחבר עם ישראל ולהיות לעם אחד.

מה הייתה כוונת משה בתפילתו?

"הראני נא את כבודך" [לג, יח]

הנה כתב הרמב"ם [הלכות יסודי התורה פרק א הלכה י]:

"מהו זה שביקש משה רבינו להשיג כשאמר 'הראני נא את כבודך', ביקש לידע אמיתת המצאו של הקדוש ברוך הוא, עד שיהיה ידוע בלבו כמו ידיעת אחד מן האנשים שראה פניו ונחקקה צורתו בלבו, שנמצא אותו האיש נפרד בדעתו משאר האנשים. כך ביקש משה רבינו להיות מציאות הקדוש ברוך הוא נפרדת בלבו משאר הנמצאים, עד שידע אמיתת המצאו כאשר היא. והשיבו ברוך הוא, שאין כוח בדעת האדם החי שהוא מחובר מגוף ונפש, להשיג אמיתת דבר זה על בוריו, והודיעו ברוך הוא, מה שלא ידע אדם לפניו ולא ידע לאחריו, עד שהשיג מאמיתת המצאו דבר שנפרד הקדוש ברוך הוא בדעתו משאר הנמצאים, כמו שייפרד אחד מן האנשים, שראה אחוריו והשיג כל גופו ומלבושו בדעתו משאר גופי האנשים, ועל דבר זה רמז הכתוב ואמר 'וראית את אחורי ופני לא יראו'."

ועל כך השיג הראב"ד: "אין דעתי מיושבת על זה, שהרי ראה בסיני בארבעים יום של לוחות, מה שלא ראה נביא מעולם עד שקינאו המלאכים בו ובקשו לדוחפו עד שאחז בכיסא ומה הוצרך עוד? ועוד, אם זאת הייתה בקשתו מה צריך היה בתשובה

לומר "וחנותי את אשר אחון"? והשיב: "דלפי שהקב"ה אמר לו 'לא אעלה בקרבך' בקש משה שישוב, ועל זה השיב 'וחנותי את אשר אחון'. אמנם מה שאמר 'הראני נא את כבודך', היינו שביקש לראות פני שכינה ממש. ועל זה אמר לו דאי אפשר 'כי לא יראני האדם וחי' אלא 'וראית את אחורי' והוא סוד גדול, אבל על אמיתת המצאו של הקדוש ברוך הוא לא ביקש בזה, דהא כבר השיג".

וכתב מרן הכסף משנה ליישב את השגות הראב"ד "ויש לומר, שמה שקנאו בו המלאכים, הוא מפני שהיה רוצה להוריד את התורה לארץ, ולכן הוצרך לאחוז בכיסא להשיב להם תשובה, ואין משם הכרח שהשיג אז ההשגה הגדולה הזאת. ומה שהקשה, מה צורך היה בתשובה לומר 'וחנותי את אשר אחון', יש לומר שרבנו יבאר זאת, השגה זו שאתה שואל, אין כוח בבן אדם להשיגה אלא בתורת מתנת חינוך אתן לך, ושתשיג מה שלא ידע איש לפניך ולא ידע לאחרך".

אולם בשו"ת הרדב"ז [חלק ה סימן אלף תרטון] ביאר מה הייתה כוונת משה בבקשה זו על דרך הסוד:

"והקושיה היא קדומה ועמוקה ורבו הפירושים בה, ולא נחה דעתי בכל מה שראיתי אלא על דרך הסוד, וצריך הקדמות להבין הדבר.

וכבר ידעת כי ראה זו אינה ראיית עין, אלא ראיית הלב דכתיב "ולבי ראה". והעניין בקוצר, כי משה היה שומע את הקול יוצא מפיו הכבוד העליון אל פי התורגמן, והתורגמן היה מפרש לו כוונת הקול. והייתה שאלתו, שלא יצטרך לתורגמן, וזה לא היה נמנע אצל מדרגת משה רבנו.

והייתה התשובה "לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי", כלומר לא ישיג האדם למדרגה זו וישאר בחיים, כי מיד כאשר ישיג מדרגה זאת, תדבק נפשו שם ולא תיפרד, כי עזה כמוות אהבה זו, וישראל היו צריכים למשה, והמשכיל יבין מדעתו, ותן לחכם ויחכם עוד".

מדוע נענש משה בעונש זה?

"ויאמר לא תוכל לראות את פני" [לג, כ]

"ויאמר לא תוכל לראות את פני" - תנא משמיה דר' יהושע בן קרחה: כך אמר לו הקב"ה למשה, כשרציתי לא רצית, עכשיו שאתה רוצה אני רוצה [ברכות ז].

תמוה, וכי משום שהיה ירא משה מלהביט אל האלוקים בסנה, נענש משום כך?

הגאון רבי יעקב מליסא בעל נתיבות המשפט בספרו אמת ליעקב [שם] ביאר זאת:

הנה משה רבנו היה שכלו זך, והיה מוכן מיום היוולדו להשיג בשכלו. והנה כל מי שמאמין יותר בהשגה, הולך ממדרגה למדרגה, ובכל יום מתחדד שכלו. והנה משה ודאי לא ביקש השגות עצמות הבורא, שהרי זה מן הנמנע. אולם הרמב"ם כתב במורה נבוכים [חלק א פרק לח], על פי התרגום לפסוק "ופני לא יראו", שישנם השגות עצומות שאין האדם יכול להשיגם. אולם אם היה משה מתחיל להשיגם בסנה, היה מגיע בסופו של דבר אף להשגות העצומות. אולם מחמת שהיה ירא להעמיק בהשגות אלו, לא התחיל להשיג, ומשום כך נתמעטה ההשגה.

ולכן אמר לו הקב"ה "כשרציתי לא רצית", וממילא לא תוכל לראות את פני, ומעתה "לא יראני האדם וחי", מכיוון שאם משה לא בא להשגה זו, שוב אי אפשר לשום אדם להשיגה.

אולם רבנו יוסף חיים בספרו בן יהוידע [שם] ביאר, שאם היה רואה משה רבנו כבוד ה' יתברך, היה מזדכך חומרו זיכור גמור, והיה נעשה כמו מלאך, וגופו היה נעשה רוחני לגמרי. ועל כן הענישו שלא ראה מראה זה, מפני שלא היה מעוניין בזאת, שהיה חפץ להיכנס לארץ ישראל.

כשרציתי - משום שאתה לא רצית

ביאור נוסף בדרך הדרוש, ביאר הגאון רבי גרשון שטרן בעל ילקוט הגרשוני על אגדות הש"ס [שם] בשם חידושי שמן רוקח:

הנה גדולת משה רבנו הייתה ענוותנותו הרבה, וכל מה שזכה היה בזכות מידת הענווה שבו, ומשום כך זכה לקבלת התורה מסיני, וכמו שכתבו התוספות חזשים בתחילת מסכת אבות. אולם כאשר רצה להשיג דרכי ה' הגבוהים והרמים, ודימה בנפשו שהוא ראוי והגון לכך, אז נפל ממדרגתו במידת הענווה, ועל כן לא רצה הקב"ה להראות לו.

וזהו פירוש דבריו: "כשרציתי", היה זה משום "שאתה לא רצית", והיינו בזכות שאתה עניו. אולם "עכשיו שאתה רוצה", ונפלת מדרגת מידת הענווה שבך, "אני איני רוצה".
ודברי פי חכם חן.

למה רומזים אותיות שדי בתפילין?

"וראית את אחורי" [לג, כג]

"מלמד שהראהו הקב"ה למשה קשר של תפילין" [ברכות ז.].

הנה הגאון רבי יששכר בער איילנבורג בעל שו"ת באר שבע [סימן עא], ביאר מה רמז הקב"ה למשה, בהראותו לו קשר של תפילין:

הנה האות דל"ת בתפילין של ראש, מרמזת לכל מה שאפשר להשיג בארבע רוחות העולם הזה, שהוא נקרא אחור לעומת עולם הבא, וזה בסוד "אחור וקדם צרתני", והיינו שהעולם הזה הוא קודם לעולם הבא. ועוד, שהעולם הזה הוא דלת ופתח על מנת להיכנס לעולם הבא, על דרך "התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין".

"ופני לא ייראו" - אותיות יו"ד בתפילין של יד ושי"ן בתפילין של ראש, הרי הם רומזים לשכר הטוב הצפון לעולם הבא, כמו שנאמר "להנחיל אוהבי יש", ואמרו חז"ל "ש"י עולמות", וכמו שנאמר "יובילו שי למורא", ואז ישיגו ישראל את הספירה הנקראת יש, והיא חכמת אלוקים, שנאמר "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

והנה שכר טוב זה, אין אתה יכול לראות עתה בעולם הזה, שהרי עליו נאמר "עין לא ראתה אלוקים זולתך", וספירה זו נקראת ע"י חכמי הקבלה בשם עין, והיא נעלמה מעיני כל חי, ואמרו חז"ל אפילו מן המלאכים.

תפילין - מידת החסד ומידת הדין

"וראית את אחורי ופני לא ייראו" [לג, כג]

הנה הגאון בעל חתם סופר ביאר את הפסוק, שכאשר תראה לאחור למפרע, תבין כיצד היה הכול לטובה. אולם "ופני לא ייראו", דהיינו אם תרצה לראות זאת עוד קודם לכן שהוא לטובה, לא ייראה, כי כעת נראה שהוא זמן דין.

ואני הוספתי, כתב הגאון רבי אברהם יהודה אריה לייב שוורץ, בעל שו"ת קול אריה [הקדמה אות ז], שזוהי גם כוונת חז"ל [ברכות ז.]. על פסוק זה "אמר רבי שמעון חסידא: מלמד שהראהו הקב"ה למשה קשר של תפילין". והכוונה היא, שכבר מבואר בספרים, שעניין קריאת שמע שאנו אומרים "שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד", היינו שאנו מאמינים ואומרים, שבין מידת החסד שהוא ה', ובין מידת הדין שהוא שם אלוקים, ה' אחד - הכול הוא חסד.

ועל זה מורה גם עניין התפילין, אשר בהם עיקר מצוות קריאת שמע. והיינו שתפילה של ראש הוא בית אחד, המורה על אחדות, אולם ממנו יוצאים שתי רצועות: אחת לצד ימין המורה על מידת החסד, ואחת לצד שמאל המורה על מידת הדין. אך לאחר מכן יתאחדו בקשר של תפילין, ונעשים שוב ב' הנהגות לאחת. והכוונה היא, שלבסוף רואים לאחור ולמפרע, שאף מה שהיה נראה שתיים, מידת הדין ומידת הרחמים, הכול היה לטובה. על כן אמרו חז"ל "וראית את אחורי" - שהראה לו הקב"ה קשר של תפילין, והיינו שלאחור רואים למפרע שהוא חסד.

מדוע נתעשר משה דווקא עתה?

"פסל לך שני לוחות אבנים" [לד, א]

"הראהו מחצב סנפירנן מתוך אוהלו, ואמר לו 'הפסולת יהיה שלך', ומשם נתעשר משה רבנו" [רש"י]

ולכאורה הדבר צריך ביאור, אם היה נחוץ לו עשירות, היה צריך הוא להיות עשיר גם מקודם, בעת שהוציא אותם ממצרים. ואם לא נחוץ לו עשירות, מדוע התעשר עתה, בעת מסירת הלוחות?

הגאון רבי יוסף חיים פראגר בעל חידושי גן יוסף [ליקוטי יוסף] ביאר זאת:

הנה חקרו כל המפרשים, כיצד עם חכם ונבון, שעוד היה בפיהם טעם מתיקות מעמד הר סיני, עבדו לעגל מזהב. ואף שבזהר הקדוש דרש את הפסוק "כי שחת עמך" - ערב רב חטאו ולא בני ישראל, עם כל זה גם קצת מבני ישראל נגררו אחריהם, והיו עמם בסעודתם.

והנה בספר הכוזרי ביאר, שעיקר חטא העגל היה, שהכסף והזהב נחשב אצלם לעיקר, כי כל זמן אשר היה משה רבנו עמם, ראו כי הכול הבל וריק, ולימוד התורה הוא עיקר כל האדם, כי לא במותו ייקח הכול. אך כאשר בושש משה ולא בא, וחשבו שעלה לשמיים, אזי פריצי הדור וערב רב ביחד, נתנו את הסכמתם, שהכסף והזהב ילכו לפנינו להתכבד בהם, וכל מי שיש לו הון רב ואבנים טובות הוא המכובד.

והנה קודם חטא העגל לא היה נחוץ למשה רבנו עשירות, כי גם ישראל הבינו שהתורה היא העיקר. אולם לאחר החטא, כאשר היה להם תאוות כסף וזהב, ואמרו "אלה אלוהיך ישראל", ואדם בעל כסף וזהב הוא המכובד, אמר הקב"ה למשה "פסל לך", וגם לך יהיה כסף וזהב, ואזי ישמעו לדברייך, שהרי גם אתה בעל ממון וחשוב בעיניהם, אף שאתה לא צריך לזה.

מהי הראיה שהסכים הקב"ה לשבירת הלוחות?

"אשר שברת" [לד, א]

"ומנלן שהסכים הקב"ה על ידו שנאמר 'אשר שברת', ואמר ריש לקיש 'ישר כחך ששיברת' " [שבת פז].

ועל כך הקשה הרשב"א [שם], מהי הראיה, והרי כמה פעמים שכתוב 'אשר' בתורה, ולא דרשו על כך שום דרשה?

ויישוב הרשב"א, שהדיוק הוא מן הכתוב "אשר שברת ושמתם בארון", ואם לא היה מודה הקב"ה למעשה זה של שבירת הלוחות, כיצד ציווה אותו להניחם בארון הקודש, והרי אין קטיגור במקום סניגור.

והוסיף על כך הגאון רבי משה אריה הלוי רוזנבוים, בספרו בעליל לארץ [שם] על אגדות הש"ס, שאם משה רבנו לא עשה כדין, לא היה לקב"ה להזכיר את חטאו, שהרי נאמר "בשוב רשע, כל חטאותיו אשר חטא לא תזכרנה לו", ואם כן מדוע הזכיר לו ה' את חטאו, אלא ודאי שהתכוון לומר לו "ישר כוחך".

מהו המקור לעטיפת הראש בטלית בשעת התפילה?

"ויעבור ה' על פניו ויקרא" [לד, ו]

"ויעבור ה' על פניו ויקרא" - אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור, והראה לו למשה סדר תפלה. אמר לו: כל זמן שישאל חוטאים, יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם [ראש השנה יז].

הגאון רבי מנשה קליין, האדמו"ר מאונגוואר ובעל שו"ת משנה הלכות [חלק טו סימן ח], רצה להביא ראיה מדברי הגמרא הנ"ל לחיוב עטיפת טלית לשליח צבור:

הנה כתב המהרש"א [שם], שלא נאמר מקרא זה אלא לשבר את האוזן, שכן היה נראה למשה בנבואה כאילו הקב"ה מתעטף כש"ץ, והיינו "ויעבור" כשליח צבור המעביר טליתו על פניו וקורא כסדר הזה, ועשה הקב"ה להורות שכן יעשו כל זמן

שישראל ח"ו חוטאים. הנה מבואר, ששליח צבור צריך להתעטף, שכן אמר לו הקב"ה בכבודו, ואדרבה, ציווה להעביר על פניו.

והוסיף שמצא מקור נפלא בשם הגאונים לעטיפה בטלית בשעת התפילה [הובא במאסף לכל המחנות סימן ח אות יד בשם אוהל מועד]: "רבי יוחנן בן זכאי מירושלים ציווה לכסות הראש בטלית בביהכ"נ בשעת התפלה מראש [התפלה] ועד סוף, ואפילו בימים טובים שהוא ימי שמחה, וסימנו 'אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי'. ואין צריך להסיר הטלית מעל הראש כלל ועיקר, והמסיר הטלית לפעמים, דהיינו אם אירע במחשבה לא הפסיד. ומי שאינו מכסה ראשו כלל בתוך התפלה נקרא גבעוני, מפני שקודם החורבן היו צריכים הגבעונים לכסות ראשן ופניהם בשעת התפלה, אפילו אם עברו בין עם קודש היו צריכים לכסות ראשם, להראות שהם גבעונים מימות יהושע בן נון. וכשנחרב הבית פרקו הגבעונים הסודר מעל ראשיהם, ועשו שאל יכסו ראשיהם אפילו בשעת התפילה, כדי שלא יכירום שהם גבעונים. וכששמעתי זה אני יוחנן בן זכאי מירושלים כן, בעת שישבתי ומקום דירתי ביבנה, קרעתי בגדי והנחיתי בכל גלילות ישראל שיכסו ראשיהם בטלית בשעת תפילה ומי שאינו מכסה מטעם מנהג אבותיהם בידיהם הם מהגבעונים. כך מצאתי כתוב בכתב יד וחתום רבי סענדר גאון ורבי פלטאי גאון ושאר גאונים". והוא פלא, שאם כן הוא מתקנת רבי יוחנן בן זכאי להתפלל עם הטלית על הראש.

מדוע זקוק האדם לרחמים קודם החטא?

"ה' ה' אלא רחום וחנון" [לד, ו]

"אני הוא קודם שיחטא האדם, אני הוא אחר שיחטא האדם" [ראש השנה יז:]

על כך הקשו המפרשים, מדוע באמת זקוק האדם למידת הרחמים קודם החטא. מספר יישובים נאמרו על כך:

א. הרא"ש י"ב, שאף שיודע הקב"ה שעתיד האדם לחטוא, מתנהג עמו במידת הרחמים באשר הוא שם, וכן כתב הגר"א באדרת אליהו.

ב. ועוד יישב הרא"ש, שאף שקיימא לן מחשבת עבודה זרה מצרפה הקב"ה למעשה, מכל מקום זהו רק לאחר שחטא האדם, אולם קודם חטא זה אין הקב"ה מצרף את המחשבה להעניש עליה.

ג. הגאון רבי יעקב עטלינגר בעל ערוך לנר יישב על פי מאמר חז"ל [סוכה נב.], "יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום, ואלמלא הקב"ה עוזרו אין יכול לו", וזוהי מידת הרחמים קודם החטא, שהקב"ה עוזר לאדם שלא יחטא.

ד. הרבי הקדוש מקוצק יישב, שאם האדם חושב שהוא נקי מחטאים, צריך מידת רחמים גדולה כדי שלא יבוא לידי חטא של גאווה.

ה. אור החיים הקדוש [לד, ו] יישב, שאותה מידת רחמים הקיימת קודם החטא, קיימת גם לאחר החטא, כאילו לא חטא.

מדוע קדמה מידת החסד למידת האמת?

"ורב חסד ואמת" [לד, ו]

"בתחילה ואמת ולבסוף רב חסד" [ראש השנה יז:]

והקשה המהרש"א [שם], אם כן, היה לו לכתוב "ואמת ורב חסד"?

הגאון רבנו יעקב מליסא בעל נתיבות המשפט בספרו נחלת יעקב על אגדות הש"ס [שם] יישב זאת על פי משל המובא במדרש:

הנה משל למה הדבר דומה, למלך שכעס על בנו ונשבע לזרוק אבן על ראשו, שיש בו כדי להמיתו. מה עשה, ציווה לפרק את האבן לחתיכות קטנות מאד ולזרוק אותם על ראשו לאחדים, והתקיימה השבועה והבן לא מת. וכן הבורא יתברך מתנהג עם ישראל, שהגזירה שנגזרה מלפניו נפרעת מעט מעט, וישראל לא כלים.

ולפי זה יש לומר, שאף שבמחשבה גזר הקב"ה את הגזרה כפי הדין הקצוב, מכל מקום לבסוף "רב חסד", והיינו שפורע את הגזרה הנקצבת ברב חסד, כדברי המדרש שמפרק את האבן. נמצא במחשבה, האמת קודמת לרב החסד, ולבסוף בשעת

פירעון העונש, כאשר פורע לו מעט מעט, מתקיימת הגזרה באמת כפי הקצוב עליו בדין.

מדוע הוזכרה כאן מידת פורענות?

"פוקד עוון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים" [לד, ז]

"ועל רבעים" - דור רביעי, נמצאת מידה טובה מרובה על מידת פורענות אחת לחמש מאות, שמידה טובה הוא אומר 'נוצר חסד לאלפים' [רש"י]

הנה לכאורה תמוה, כיצד הוזכרה כאן מידת פורענות במידות של רחמים?

הגאון רבי אריה יהודה לייב בעל לוית חן ביאר זאת:

הנה מידה זו של "עושה חסד לאלפים" אינה מידה בפני עצמה, אלא היא באה מכוח מידה של פורענות, שהואיל ובפורענות מעניש הקב"ה עד ארבעה דורות, על כן הוא גם עושה חסד לאלפים, כי מידה טובה גדולה חמש מאות פעמים ממידת פורענות. ואילו לא היה הקב"ה פוקד עוון אבות, לא היה גם כן עושה חסד לאלפים.

ועל כן הזכיר כאן במידות של רחמים, שהקב"ה פוקד עוון אבות עד דור רביעי, כדי לומר שזהו הגורם לעשיית חסד לאלפים.

מדוע ציווה אותם ה' עתה לשבר את המצבות?

"את מצבותם תשברון" [לד, יג]

יש לדקדק, כתב הגאון רבי אריה יהודה לייב בעל לוית חן, מדוע ציווה אותם עתה הקב"ה לגדע אשורות ולשבר מצבות, דווקא לאחר חטא העגל ולא קודם לכן בשעת מתן תורה?

והנה הקשתה הגמרא [ע"ז נג:]: על הפסוק "ואשריהם תשרפון באש", כיצד אסרו הגויים את עצי האשרה באיסור עבודה זרה, הרי ארץ ישראל ירושה היא לנו

מאבותינו, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו. ותרצה הגמרא, הואיל ועבדו ישראל לעגל, גילו דעתם שנוח להם באיסור עבודה זרה, וכאשר באו הגויים ועבדו ע"ז, קיימו את שליחותם, ולכן צריך לשרוף את עצי האשרה.

ועל כן מצווה הקב"ה עתה "שמר לך את אשר אנכי מצווך היום" לאחר מעשה העגל, ומהו הציווי - "ואת מצבותם תשברון ואת אשריו תכרותון". אולם קודם מעשה העגל, לא היה אפשר לצוות אותם על כך, שהרי אין אדם אוסר דבר שאינו שלו.

מצוות הביכורים - רמז לחינוך הילדים

"ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלוקיך" (לד, כו)

הנה הגאון בעל חתם סופר בדרשותיו [שנת תקצ"א], מצא בפסוקים אלו רמז לחינוך הילדים, וביאר את סמיכות הפסוקים לתורה שבעל פה:

הנה מצווה ראשונה בתורה היא מצוות פרו ורבו, ומצווה אחרונה היא "כתבו לכם את השירה הזאת". ואמרו חז"ל [מנחות ל.]. "הקונה ספר תורה כחוטף מצווה מן השוק, והכותב מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני". ומשל למה הדבר דומה, למלכות שיש בה כמה שוטרים ושומרים, הסובבים ומשגיחים על כל בני האדם, ושומר נפשו ירחק מהם. אולם האיש הירא את המלך, שכר אחד מהשומרים והושיבו בביתו, כדי שישגיח עליו ועל דרכיו, שלא יבוא ח"ו לעבור על אחת ממצוות המלך.

והנה כתב הרמב"ם [הלכות ס"ת], שצריך לנהוג כבוד ויראה בס"ת, כי היא עדות לכל באי עולם. ואם כן, כאשר קונה ס"ת מן השוק ומביאו לביתו, אם לא היה חרד לדבר ה', מדוע הוא מביא זאת לביתו. נמצא שזהו סימן מובהק לכך, שהוא ירא את ה', והיינו כחוטף מצווה מן השוק, ולא לגנאי אלא לשבח, כחוטף כל מצווה ומצווה ומביאה לביתו כדי להשגיח עליו ולהעיד אם מקיימה כראוי. אולם המטריח עצמו, לשכור לבלר ולכתוב ס"ת, מוסיף על כך, ועושה מזכרת לזרעו, שידברו על כך רבות בשנים, ותהיה יראת ה' על פניהם.

והנה אמרו חז"ל [ברכות כא:] "כל המלמד בן בנו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני, שנאמר 'והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלוקיך

בחורב' ". והיינו מאותו טעם, שהפרסום בהר סיני חקק את התורה על לבנו עד עולם. והיינו "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת, כי לא תשכח מפי זרעו", שעל ידי טורח הכתיבה, לא תשכח מפי זרעו, ומעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני.

והנה מצוות פרו ורבו, הכוונה שלאחר שיש לו ילדים, מחויב ללמדם ולגדלם כטבע בעלי החיים, אך לא פורש במה. ובאה התורה בסופה ופרשה - "כי לא תשכח מפי זרעו", שצריך ללמדו תורת ה' ואמונתו. ולכן "אורך ימים בימינה", והיינו כי לא תשכח מפי זרעו, שנותנת לו חיים ארוכים, "ובשמאלה עושר וכבוד", מצוות פרו ורבו וכבשוה על ידי אומניות.

ובפסוקים אלו רמזה לנו זאת התורה: "ראשית בכורי אדמתך", בעוד ילדיך נערים, "תביא בית ה' אלוקיך" ותלמדם בבית ה' על אדני התורה. וגם אם לא יצליחו בתורה, מ"מ "לא תבשל גדי בחלב אמו", והיינו באומנות לבד, אלא "כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית".

מדוע נסמך איסור בשר בחלב לתורה שבעל פה?

"לא תבשל גדי בחלב אמו, כתב לך את הדברים האלה" [לד, כו-כז]

הנה הגאון רבי שלמה הכהן מו"ץ דקהילת ווילנא ובעל שו"ת בנין שלמה [חלק א חידושי תורה], ביאר בשני אופנים את סמיכות הפסוקים:

הראשון - בשם אחיו הגאון רבי בצלאל הכהן, מגדולי ההוראה בוילנא: הנה מובא במסכת חולין [קטו:], ששלוש פעמים נאמר "לא תבשל גדי בחלב אמו" - אחד לאיסור אכילה, אחד לאיסור בישול ואחד לאיסור הנאה. והנה בפעם הראשונה [בפרשת משפטים] מן הסתם הוא לאיסור בישול, ובפעם השנייה [בפרשתנו], אם אינו עניין לאיסור בישול תנהו לאיסור אכילה, ובפעם השלישית [פרשת ראה] הוא לאיסור הנאה.

והנה עלה בדעת משה לכתוב כאן "לא תאכל גדי בחלב אמו" כמו שהובא, ולכך אמר לו הקב"ה "כתב לך את הדברים האלה", כאשר אמרתי לך "לא תבשל", ולא כאשר

עלה על דעתך. "כי על פי הדברים האלה", דהיינו תורה שבעל פה, כרתי אתך ברית, ודברים אלו מתבארים מתוך תורה שבעל פה.

והנה הוא בעצמו ביאר, על פי הילקוט ראובני [כאן] "ויאמר ה' אל משה כתב לך" - לאחר שעשו ישראל את העגל, קטרגו המלאכים על הלוחות השניות, ואמרו אתמול עברו על לא יהיה לך. והשיב להם הקב"ה "והרי אכלתם בשר בחלב אצל אברהם, ותינוק שלהם כשבא מבית רבו אינו אוכל", ולא מצאו מענה. ובאותה שעה אמר לו הקב"ה למשה "כתב לך את הדברים האלה" - שאין להם מענה, ומעתה יובן טעם הסמיכות.

וכתב הבאר היטב, ששמע שמטעם זה נוהגים לאכול מאכלי חלב בשבועות, שהוא זמן קבלת התורה, להורות שאנו מקיימים איסור בשר בחלב, שהרי אנו אוכלים חלב ולאחר מכן בשר כמבואר ברמ"א [או"ח סימן תצד סעיף ג], ומשום כך התורה נתונה לנו ולא למלאכים.

מדוע לא נתן הקב"ה את הלוחות בידי משה?

"ויהי ברדת משה מהר סיני ושני לוחות העדות ביד משה" [לד, כט]

"כשהביא לוחות אחרונות ביום הכפורים" [רש"י]

הגאון רבי פנחס הלוי הורביץ בעל המקנה על מסכת קידושין [הקדמה], ביאר מדוע לא נתן הקב"ה את הלוחות האחרונות ביד משה, ואילו את הלוחות הראשונות מסר בידיו, ודייק זאת מן הפסוקים:

הנה בלוחות הראשונות נאמר "וייתן אל משה", והיינו שנתן הקב"ה את הלוחות בידו, מפני שאין איסור הוצאה ביום טוב. אולם הואיל והלוחות האחרונות ניתנו ביום הכיפורים, לא מסר אותם בידי משה כיוון שלחר סיני היה דין רשות היחיד כדין תל המתלקט עשרה מתוך ארבעה, ואילו מחנה ישראל היה רשות הרבים, ועל כן כאשר היה משה בדרכו לבני ישראל שנאמר "ויהי ברדת משה מהר סיני ושני לוחות העדות ביד משה ברדתו מן ההר", אז נתן לו ה' את הלוחות, וקיימא לן אם הטעינו

חברו אפילו אם נכנס ויוצא כל היום כולו אינו חייב, כיוון שלא הייתה עקירה מרשות היחיד, ומכאן ראייה שהלוחות השניות ניתנו ביום הכיפורים.

בא וראה כמה גדול כוחה של עבירה!

”וייראו מגשת אליו” [לד, ל]

”בא וראה כמה גדולה כוחה של עבירה, שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה מהו אומר ‘ומראה כבוד ה’ כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל’, ולא יראים ולא מזדעזעים, ומשעשו את העגל, אף מקרני הודו של משה היו מרתיעים ומזדעזעים” [רש”י]

הגאון רבי מנשה קליין, האדמו”ר מאונגוואר ובעל שו”ת משנה הלכות [חלק יז סימן קמג], ביאר בדרך אגדה על פי דברי רש”י הנ”ל, מדוע כאשר יוצא התינוק מרחם אמו אינו רואה כלל:

הנה אמרו חז”ל [נדה ל:], שכאשר התינוק במעי אמו, צופה ומביט מסוף העולם ועד סופו. והטעם לכך הוא, לפי שאז המלאך מלמד אותו את כל התורה כולה, ושכינה על ראשו בבחינת נר דלוק, וכאשר יוצא דרך מקום הקבר ועל פתח חטאת רובץ, הרי הוא מסתכל בעיניו הקדושות במקום טומאה ומיד נחשכים עיניו. מכאן למדים כמה גדול כוחה של עבירה, ומטעם זה מובא בספר חסידים, שלא יראו קטנים תמונת דברים טמאים.

ובדרך רמז ביאר את המשנה [פסחים, א, א] ”אור לארבעה עשר בודקים את החמץ”, ותמהו כולם מדוע נאמר אור ולא ליל ארבעה עשר. ולפי זה יש לומר, כיוון שבשעת הלידה תכסהו חושך מחמת החטא כי על פתח חטאת רובץ, ובכניסה לשנת הי”ד לחייו שם קץ לחושך, שהרי נכנס בו יצר הטוב שהוא האור, ובודקים בו את החמץ.

כיצד הסיר משה את המסווה?

"ובבוא משה לפני ה' לדבר אתו יסיר את המסווה" [לד, לד]

הנה הגאון רבי פנחס בן פילטא בעל חידושי ברית שלום [שם], ביאר בדרך רמז כיצד ומדוע הסיר משה את המסווה:

הנה מובא במדרש [ב"ר יט, ז] "שבעה העלו את השכינה מהארץ למעלה משבעה רקיעים: אדם הראשון בעקבות חטאו, קין, דור אנוש, דור המבול, דור הפלגה, סדום והמצריים בימי אברהם. וכנגדם שבעה צדיקים שהורידו את השכינה לארץ: אברהם, יצחק, יעקב, לוי, קהת, עמרם ומשה. והנה משה, שהיה האחרון שהוריד את השכינה לארץ, הוריד את השכינה מהווילון, שהוא הרקיע הראשון לארץ. אולם עד אז, הייתה השכינה עדיין בווילון, והיה הווילון מפסיק בינה לארץ. ואפשר שלזה רמזו חז"ל [בבא בתרא עה]. פני משה כפני חמה, לפי שהחמה קבועה ברקיע השני, והווילון מפסיק בינה לבין הארץ, כך היה למשה מסווה על פניו שהוא וילון.

וזה שאמר הכתוב בדרך רמז "וייתן על פניו מסווה", והיינו, שמתחילה היה על פניו מסווה הוא המסך הווילון שהיה לפניו, וכן היה לשכינה מסווה, משום שהווילון היה מפסיק בינה לבין הארץ, אבל כשבא משה לפני ה', רצה לומר, כשבא משה ותיקן תיקון השביעי של שבעה צדיקים, אז יסיר המסווה מעל פניו, ולא היה הווילון מפסיק בין השכינה, כי הוא הורידה לארץ.

ויקהל

מדוע הקהיל משה את ישראל על ידי שליח?

"ויקהל משה" [לה, א]

"למחרת יום הכיפורים" [רש"י]

הנה צריך ביאור מדוע היה חשוב לרש"י לכתוב מתי הקהיל משה את ישראל.

הגאון רבי יהודה אסאד בעל שו"ת יהודה יעלה [דברי מהרי"א] ביאר זאת:

הנה אמרו חז"ל על הפסוק "והאיש משה ענו מאוד" - חסר יו"ד בתיבת ענו, מפני ששמואל היה עניו יותר ממשה, כי היה מאסף שמואל את העם בעצמו, ואילו משה היה מקהיל את ישראל ע"י שליח. ומדוע באמת היה מקהיל משה ע"י שליח, משום שקיימא לן [כתובות יז]. מלך שמחל על כבודו - כבודו מחול. ולכן משה רבנו, שהיה מלך, ולא היה יכול למחול על כבודו, היה צריך להקהיל ע"י שליח, ואילו שמואל, שהיה יכול למחול על כבודו, הקהילם בעצמו.

והנה כאשר חטאו ישראל בעגל, אמר הקב"ה למשה "לך רד" - רד מגדולתך, נמצא שלאחר חטא העגל שוב לא היה מלך עד לאחר יום הכיפורים, שבו נמחלו עוונותיהם של ישראל, ואז חזר משה למלכות.

ולכן כתב רש"י "ויקהל משה" על ידי שליח, וקשה, מדוע לא קבצם בעצמו. לזה כתב רש"י "למחרת יום הכיפורים היה", ונמחלו עוונותיהם, ושוב היה מלך ואין כבודו מחול, ולכן קבצם ע"י שליח.

והרי פשוט שאין בניית המשכן דוחה שבת?

"ששת ימים תעשה מלאכה" [לה, ב]

"הקדים להם אזהרת שבת לציווי מלאכת המשכן, לומר שאינו דוחה את השבת" [רש"י]

ועל כך הקשה הרא"ם, מדוע היה צריך ללמוד זאת מסמיכות הפסוקים, והרי בניית המשכן היא מצוות עשה, ושמירת שבת היא מצוות עשה ולא תעשה, וקיימא לן שאין עשה דוחה לא תעשה ועשה?

וביאר הגאון רבי מרדכי יהודה לייב וינקלר בעל שו"ת לבושי מרדכי [דברי אגדה], שהיו במקדש גם מלאכות שנעשו מאליהן, כגון הדלקת המנורה שנעשית מאליה, והייתה סברה לומר שאולי מלאכות אלו יוכלו להיעשות גם בשבת קודש, על זה בא הכתוב ואמר "תיעשה", והיינו אפילו אם המלאכות במשכן נעשות מעצמן, אסורות הן בשבת.

לא לקדש ליל שבת במזל מאדים

"לא תבערו אש" [לה, ג]

הנה הביא המגן אברהם [או"ח סימן רעא סק"א] בשם תיקוני זוהר, שיש להיזהר מלקדש בליל שבת במזל מאדים, ועל כך הקשו עליו האחרונים שבשבת כל המזיקים אינם שולטים.

וכתב ליישב זאת, הגאון רבי מנשה קליין האדמו"ר מאונגוואר ובעל שו"ת משנה הלכות [חלק יא סימן רט], לפי מה שכתב הט"ז [סימן רסז סק"א] ליישב את מה שאומרים העולם "ושמור צאתנו" בליל שבת, והרי שבת אינה צריכה שמירה. ותירץ, שכל זה דווקא בשומר שבת כהלכתה, אולם אם אינו שומר שבת כהלכתה צריך לומר "ושמור". וזה גם כוונת הפייטן "כי אשמרה שבת א-ל ישמרני", כי הכול תלוי בשמירת השבת, ואז גם הוא נשמר מן המזיקים.

וכן הביא הפרי מגדים בספרו הקטן על הגמול בשם האלשיך הקדוש, שהגם שהגיהנם סגור בשבת קודש, מכל מקום המחלל שבת מבעיר לעצמו גיהנם בשבת, וזה כוונת הפסוק "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת".

מניין היה כסף לנשים לנדב למלאכת המשכן?

"ויבואו האנשים על הנשים" [לה, כב]

הנה מובא בשם האדמו"ר מגור בעל אמרי אמת להקשות, מניין היה כסף לנשים לנדב למלאכת המשכן, והרי קיימא לן מעשה ידיה של אישה לבעלה [כתובות מז:]. ותירץ, שכל עיקר התקנה היא, שיהיו מעשי ידיה לבעלה תחת המזונות שהוא מפרנסה, וטעם זה אינו שייך במדבר שהיה לכל אחד פרנסתו מהמן, ולכן היו מעשי ידיה שלה.

ומסופר שהיה זה בזמן כינוס גדולי הדור באותה תקופה, ונועדו יחדו הגאון רבי אלחנן וסרמן והגר"א קוטלר, והקשו בעניין נדבת הנשים למלאכת המשכן, כיצד לקחו נדבה מן הנשים, והרי אין לוקחים מהם לצדקה אלא דבר מועט. וכאשר עבר שם האדמו"ר בעל אמרי אמת והשיב להם את יישובו, שהיה להם מן, שיבחו את תירוצו.

ובאמת קושיה זו כבר העיר הספורנו, ותירץ שלכך באו האנשים עם הנשים, כדי להודיע שמסכימים הם לנדבתן. והנה הקשו על הקושיה, שהרי מובא בגמרא על בני מחוזא, שהיו עשירים ביותר ומותר לקחת מנשותיהם אפילו נזמים, שזהו אצלם כדבר מועט, והנה גם כאן הרי היו בני ישראל עשירים מביזת מצרים ומביזת הים, והתכשיטים נחשבו אצלם לדבר מועט. ואולי לא רצו להעמיד באופן זה, שהנדבה שנדבו נחשב אצלם לדבר מועט, אלא להיפך, שנדבו ברוחב הלב עד שאף לעשירים כמותם נחשב לנדבה מרובה.

והנה יש שפרשו את דברי האדמו"ר, שטעם הדבר שאין לוקחים תרומה מהנשים שמא גנוב הוא בידם, וכמו ששנינו [בבא קמא קיט.] "וכולן שאמרו להטמין אסור", וביאר הרמב"ם שחזקתו מן הגניבה. והנה אף שטעם זה לא היה נוהג במדבר מחמת המן, וכמו שמובא בגמרא [יומא עה.] שהיה המן מגיד להם מה שבחורים ובסדקים, וכן כאשר היו באים בעלי הדין לפני משה, היה משיב להם "למחר משפט" והיה הדין

מתברר לפי המן, ועל כן היו חוששים לגנוב, ושוב אין לחוש שמא נדבת האישה אינה משלה.

מה הדין בדבר הזכרת שם אישה על נדבתה לבית הכנסת?

"חח ונזם וטבעת וכומז" [לה, כב]

הנה הגאון רבי אליעזר יהודה ולדנברג בעל שו"ת ציץ אליעזר [חלק יג סימן עט], דן בדבר אישה זקנה צדקנית, אשר נדבה מעיל יפה לספר תורה בבית כנסת שהיה בעלה מתפלל בו, ורקמה את שמה עליו לזיכרון. והנה כאשר באה לתת לבית הכנסת, לא רצו לקבל זאת בטענה כי לא יאה לתת מעיל כזה, ששם אישה רקום עליו, ולעטוף בו ספר תורה.

ועל כך השיב הגאון על אתר, כי הלכה פסוקה היא בשולחן ערוך [יו"ד סימן רמט סעיף יג], שמי שהקדיש דבר לצדקה מותר שיכתוב שמו עליו, שיהיה לו לזיכרון. ולא עוד אלא שראוי לעשות כן, ומעולם לא שמענו שיחששו פן יבואו לידי הרהור, אם יראו שם אישה על פרוכת או מעיל וכדומה.

והוסיף להשיב, שמצא שכן כתב בספר ליקוטי שושנים [מערכת ש' סקי"ז], שדן בדבר אדם שנדב פרוכת לבית הכנסת וחקק על הפרוכת שמו ושם אמו, ויש אנשים שמוחים בדבר, והביא ראיה שמותר מדברי השולחן ערוך, ועוד ראיה מדברי חז"ל [מגילה טו.]. "רחב בשמה זינתה, יעל בקולה, אביגיל בזכירתה, מיכל בת שאול בראייתה". ולכאורה יש להבין, לאיזו צורך אמרו חז"ל דבר זה, אולם אפשר לומר, שהורו לנו בזה שדווקא רחב בשמה ואביגיל בזכירתה, אולם נשים אחרות אין שום איסור וחשש פן המזכיר בשמה נגרר אחר התאוה. ועוד הוסיף להקשות, וכי אם אישה רוצה להתנדב דבר לבית הכנסת לא יקבלו ממנה אם תכתוב שמה על נדבתה, ואדרבה, מי שכותב שמו ושם אמו על דבר שנדב, מקיים בזה מצוות כיבוד אב ואם כדי לזכות את אמו להיזכר שמו על דבר שבקדושה.

וצא וראה, כתב בעל ציץ אליעזר, בנדבות המשכן, שהיו מקבלים לכך את כל סוגי התכשיטים מן הנשים, שנאמר "ויבאו האנשים על הנשים, חח ונזם וטבעת וכומז", ועשו את הכיור ואת כנו במראות הצובאות שבנות ישראל היו רואות בהן כשהן

מתקשטות. והנה אעפ"י שהכומז היה נמאס ביותר, מכל מקום עשו כלי מיוחד מן התכשיט העשוי ליצר הרע. ואם לכלי מיוחד כזה לא חששו פן יבואו על ידי כך להרהור, כל שכן שאין כל חשש שמא יבואו לידי הרהור בראיית שם אישה חקוק על פרוכת או מעיל, ודבר זה פשוט.

זהב לכפרה וכסף לנדבה

"אשר הניף תנופת זהב" [לה, כב]

הנה על כך הקשה הגאון רבי חנוך העניך ערזאן בעל גן רוה [פרשת ויקהל], מדוע נאמר לשון תנופה בזהב, ואילו בכסף נאמר לשון הרמה דכתיב "כל מרים תרומת כסף ונחושת"?

ויישב זאת בטעם נכון, שתרומת הזהב באה לכפר על מעשה העגל, וכמו שאמרו חז"ל "יבוא זהב שבמשכן ויכפר על זהב שבעגל". אולם תרומת הכסף והזהב שלא נתנו לעגל, לא היו צריכים לתת למשכן לכפר, ונתנו זאת רק בתורת נדבה.

והנה כל הקרבנות הבאים לכפרה צריכים תנופה, והיינו "מעלה ומוריד כדי לעצור טללים רעים, ומוליך ומביא כדי לעצור רוחות רעות". והנה כיוון שחטאי האדם היו ראויים לעונש מן השמיים ע"י טללים רעים, ובא הקרבן כדי לעכב את הפורענות, צריך תנופה, אולם קרבן הבא בנדבה לא צריך תנופה. ועל כן בתרומת הזהב נאמר לשון תנופה, שהרי בא לכפר על עוון העגל, אולם תרומת הכסף ונחושת, שבאו רק בתורת נדבה, נאמר בהם לשון הרמה.

אולם על כך הקשה בדברי חנוך [שם אות ב], שגם בנחושת נאמר לשון תנופה דכתיב "ונחושת התנופה שבעים ככר". ועוד קשה, שהרי גם קרבנות הבאים לנדבה כגון שלמים ותודה טעונים תנופה.

ועל כן כתב טעם אחר לעניין התנופה, על פי דברי חז"ל [סוכה לז]. "אמר רבי יוחנן: מוליך ומביא למי שארבע רוחות, מעלה ומוריד למי שהשמיים והארץ שלו". ופירש רש"י "למי שארבע רוחות שלו, מצווה זו אנו עושים לשמו כן מראה בהנפתו". ומעתה יש לומר, שהיו מניפים את הזהב, הכסף והנחושת שהביאו ישראל לצורך

המשכן, וזאת כדי להראות שנדבו הכול בכל אוות נפשם ובחפץ ליבם, ללא שום פנייה חיצונית ח"ו רק לשמו יתברך.

מה הייתה החכמה בטוויית העיזים?

"טוו את העיזים" [לה, כו]

"תנו רבנן: יריעות התחתונות של תכלת ושל ארגמן ושל תולעת שני ושל שש, ועליונות של מעשה עזים. וגדולה חכמה שנאמרה בעליונות יותר ממה שנאמרה בתחתונות, דאילו בתחתונות כתיב 'וכל אישה חכמת לב בידיה טוו', ואילו בעליונות כתיב 'וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה טוו את העיזים', ותניא משום רבי נחמיה שטוף בעזים וטווי מן העיזים" [שבת צט].

ועל כך הקשה המהרש"א [צח:], מה הייתה התועלת בחכמה זו. ויישב, שהיריעות העליונות הם כנגד שמי השמיים וחכמת העליונים, ועל כן טוו מן העיזים ממש, בטהרה גמורה בבעל חי, שהרי לא שייך טומאה כלל מחיים, אולם היריעות התחתונות היו בתלוש ושייך בהם טומאה.

הגאון רבי עמרם בלום בעל שו"ת בית שערים [יו"ד סימן שפא] יישב זאת בפלפול למדני:

הנה היריעות התחתונות היו עשויות תכלת וארגמן, ותולעת שני שהוא צמר. וכתב הרמב"ם בפירוש המשניות [כלאים פרק ט], שלא היו רשאויות לטוות צמר מן הרחלים בכלאים, כי מחובר בעור לא נקרא צמר. ולפי זה, אם לא היו טווים מן העיזים, לא היה ניכר שאין עושים כן בתכלת משום הדין, ולכן טוו מן העיזים ולא מן הרחלים כדי להשמיע לנו את הדין, שלא נקרא צמר במחובר.

וזוהי החכמה הגדולה שנאמרה בעליונות יותר ממה שנאמרה בתחתונות, שהרי בתחתונות נאמר "וכל אישה חכמת לב בידיה טוו" ולא מן הרחלים, שהרי אסור מן הדין, אך לא הייתה ניכרת החכמה שמא לא היו יודעים לעשות אומנות זו. אולם בעליונות נאמר "וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה טוו את העיזים", ובזה הייתה ניכרת החכמה, שעל ידי טוויית העיזים חידשו את הדין ונשא ה' אותם.

מה תרמו הנשיאים?

"והנשאים הביאו" [לה, כז]

"אמר רבי נתן, מה ראו נשיאים להתנדב בחנוכת המזבח בתחילה, ובמלאכת המשכן לא התנדבו בתחילה? אלא כך אמרו נשיאים, יתנדבו צבור מה שמתנדבים, ומה שמחסרים אנו משלימים אותם, כיון שהשלימו צבור את הכול, שנאמר 'והמלאכה הייתה דיים', אמרו נשיאים מה עלינו לעשות, הביאו את אבני השוהם, לכך התנדבו בחנוכת המזבח תחלה, ולפי שנתעצלו מתחלה, נחסרה אות משמם, 'והנשאים' כתיב" [במדבר רבה יב, טז]

אולם על כך הקשה הגאון בעל חתם סופר [גיטין לה.], שלכאורה דברי המדרש סותרים לדברי הגמרא [יומא עה.], שהעננים הביאו את אבני השוהם עם המן שירד בבוקר, ואם כן לא תרמו הנשיאים דבר, וכיצד שני המקורות יחדו?

ויישב זאת בביאור מחודש, שבאמת הנשיאים לא התנדבו דבר, שהרי אמרו 'יתנדבו העם ומה שחסר אנו נשלים', ולבסוף לא היה חסר דבר אלא אבני שהם ואבני מילואים.

אולם לאחר מכן, מצאו הנשיאים אבנים אלו במן שבכליהם, כל אחד אבנו של שבטו, ונמצא אם כן, שבאמת לא התנדבו משלהם כלום אלא רק המן שנחסר להם בכלים ע"י מקום האבן, וממילא גם נחסר להם מאכילת היום ההוא כלשהוא, וזאת נחשב להם כנדבת המשכן, ומכל מקום הזדרזו לחנוכת המזבח.

שם בצלאל כשם ה'

"ראו קרא ה' בשם בצלאל" [לה, ל]

הגאון רבי נתנאל פריד בעל שו"ת פני מבין ביאר, מדוע זכה דווקא בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהם שמיים וארץ:

הנה אמרו חז"ל [מגילה לא.], "אמר רבי יוחנן: כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה, שם אתה מוצא ענוותנותו". ובארו המפרשים, שבשם הוי"ה נמצאות

האותיות בעלות ערך נמוך, ולכך בחר הקב"ה באותיות אלו בשמו הגדול והקדוש המורה על שמו יתברך, ושם אתה מוצא ענוותנותו.

והנה בצלאל ידע לצרף אותיות שנבראו בהם שמייים וארץ [ברכות נה.], ומצירוף אותיות אלו נראה גדולתו של הקב"ה, ובמקום גדולתו שם אתה מוצא ענוותנותו, והעניו זוכה לכוון אל האמת, ולכך זכו בית הלל שהלכה כמותם מפני שהם ענווים [עירובין יג.].

וזה ביאור הפסוק "ראו קרא ה' בשם בצלאל", והיינו כמו ששם ה' מורה על גדולה וענווה, כן הועיל שם בצלאל, ולכך "ואמלא אותו רוח אלוקים", בחכמה שהוא "כח מה", שהוא עניו, ועל ידי זה זכה בתבונה ובדעת ובכל מלאכה.

מה דין הדיין שהתמנה על ידי השר?

"ראו קרא ה' בשם בצלאל" [לה, ל]

"ראו קרא ה' בשם בצלאל", אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה 'משה, הגון עליך בצלאל?' אמר לו: 'ריכונו של עולם! אם לפניך הגון לפני לא כל שכן' אמר לו: 'אף על פי כן לך אמור להם'. הלך ואמר להם לישראל 'הגון עליכם בצלאל?' אמרו לו: 'אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון לפנינו לא כל שכן?' [ברכות נה.].

הנה הגאון בעל חתם סופר [שו"ת חלק ה סימן יט], דן בדבר רב אשר השתרר עליהם, ללא רשות מבני הקהילה אלא ע"י מינוי מהשר הממונה, והלך וישב לו על כיסא הרבנות בעל כורחם ושלא ברצונם, האם כדין עשה, והאם מחויבים או רשאים לנהוג בו כבוד הרבנות?

והשיב על כך, שהרב הזה, גם אם גבוה הוא כארזים וחסון כאלונים, לא יפה עשה בעמיו לעלות במשרתו בחוזק יד, ואיה חכמתו בתלמוד? ומעתה ישפוט אדם, אם בצלאל, שהיה מלא בחכמה בתבונה ובדעת, ובכל זאת לא רצה הקב"ה להכריחם לקבל את מינויו שלא ברצונם, כיצד יתמנה שום אדם מבלי שאלת רצון רוב הקהל?

אך בכל זאת, פסק החתם סופר, אם מינה אותו השר, דינו דין, שהרי קיימא לן 'דינא דמלכותא דינא'. אולם הדיין מחויב להודיע לאותו שר, שאין רצונו לקבל על עצמו מינוי זה שלא ברצון הקהילה, ואז, אם באמת כופה אותו השר על כך, דינו דין. אך אם לא הודיע הדיין לשר על כך, וכל שכן אם משתדל הוא לקבל את המינוי, הרי הוא אדם שאינו הגון, ומצווה להודיע לשר, שדיין זה עושה שלא כהוגן, ולא יישב על כיסא ישראל, ולא ידרוך בארמונותינו.

וכבר גזרו בזה הקדמונים, ובראשם המהר"ם מרוטנבורג, ועל תקנה זו, שלא יהיה אדם רשאי ליטול שררה על חברו, לא ע"י מלך ולא ע"י שר ושופט, חתומים גדולי הראשונים: הרשב"ם, רבנו תם, הראב"ן ועוד מאה וחמישים רבנים. ועיין בספר התומים [סוף סימן ג] שהביא זאת, וסיים "וחובה על רבני הזמן לעשות גדר בזה, לבל יהיה ח"ו פרוץ מרובה על העומד".

כיצד עלה בדעת משה להפוך את דברי הקב"ה?

"ראו קרא ה' בשם בצלאל" [לה, ל]

"אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: בצלאל על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך ואמר לו, עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו! מנהגו של עולם אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר עשה לי ארון וכלים ומשכן, כלים שאני עושה להיכן אכניסם, שמא כך אמר לך הקב"ה, עשה משכן ארון וכלים? אמר לו: שמא בצל אל היית וידעת" [ברכות נה].

ועל כך תמהו רבים, מה עלה בדעת משה רבנו, שהפך ח"ו דברי אלוקים חיים?

הגאון רבי יעקב בעל פני יהושע על הש"ס [שם] ביאר זאת:

הנה בתחילת פרשת תרומה, ציווה הקב"ה את משה על מעשה המשכן, והקדים שם את המשכן לכלים, שנאמר "ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו". אולם אין מכאן ראייה, שכן בדרך כלל מקדימים את הכלל לפרטים, ואם כן אדרבה, כיוון שבציווי המלאכה הקדים את הכלים למשכן, או

שאין שום דין קדימה כלל, ומשום כך פעם הקדים משכן לכלים ופעם הפוך. או שיש לומר, שהקדימו את הארון והכלים למשכן משום חשיבותם, שהרי הארון הוא קודש הקדשים, ומשום כך היו נושאים אותו בכתף, אולם לעניין סדר המלאכה, יותר מסתבר להפוך ולהקדים את המשכן לארון ולכלים משום שקיימא לן [מנחות צט.]. מעלין בקודש ואין מורידים, ולומדים זאת מהמשכן. והקב"ה סמך בזה על בצלאל שיעשה כן לפי חכמתו לאחר שמילא אותו רוח אלוקים וקרא אותו בצלאל.

ולפי שבאמת משה הסתפק בדבר זה, או שהיה סבור שיש להקדים את הארון, סמך בזה על חכמתו של בצלאל, שיתכוון לדעת המקום. וכן מוכח מהפסוק [לו, ב] "ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב", ולא ביאר הכתוב מה טיבה של קריאה זו, שהרי לא נזכר שם שום דבר מעניין ציווי וסדר מלאכת המשכן.

הארון קודם לכולם

הנה יש להקשות על דברי הגמרא הנ"ל, כיצד מלאו לבו של בצלאל להסתפק בדברי משה רבנו, וכי היה משה נחשד על כך. ואף שבאמת דרך העולם לבנות בית תחילה, היה לו להשיב, שהיא גזרת מלפניו יתברך ואין לו רשות להרהר אחריה?

הגאון רבי שמואל בן זקן מפאס - הרשב"ז, בעל חידושי גפן פוריה על מסכת ברכות [שם] ביאר זאת :

הנה דרך העולם, שהעניין האחרון הנשמע להם, נרשם בשכלם יותר מן הקודם לו, וזה דבר שהחוש מעיד עליו. והטעם הוא, לפי שהנשמע השני משכיח קצת את הראשון, ולא יישאר כל כך רישומו ניכר בשניהם. ועל כן הפך משה רבנו את הסדר, כדי שיכוון בצלאל אל האמת, וכמו שמצינו במסכת יבמות [סג.], שאשתו של רב הייתה מצערת אותו, ואם היה מבקש תבשיל של עדשים הייתה מכינה לו תבשיל של קטניות, עד שבא בנו, והיה הופך את בקשת אביו, כדי שאמו תכין לו את המאכל הרצוי עליו.

והנה גם בצלאל לא נעלם ממנו עניין זה, אלא שנפל לו ספק, שהרי ידוע שהארון חביב יותר מכולם, והראיה שלא נכלל בסדר הכלים. ואם כן, אם הפך משה את הסדר כדי שאתחיל ממטה למעלה, לא היה לו להקדים את הארון, שהרי נמצא,

שלפי סדר הכלים הרי הוא בסוף. ואם אמר לי כסדר שנאמר לו, קשה, כלים שאני עושה להיכן אכניסם.

ובאמת מבואר במדרש [נו, ב], שלסברת בצלאל היה ראוי להקדים את הארון, שהרי אמר בצלאל למשה "מהו המשכן הזה?", "א"ל "שישרה הקב"ה שכינתו בתוכו ומלמד לישראל התורה", "א"ל בצלאל "והיכן התורה ניתנת?", "א"ל "משאנו עושים את המשכן אנו עושים את הארון", "א"ל "רבנו משה, אין כבודה של תורה בכך, אלא אנו עושים הארון ואחר כך המשכן", לפיכך זכה שייקרא על שמו שנאמר "ויעש בצלאל את הארון". לאור זאת, אף שהיה לו להשיב שהיא גזרת מלך, עם כל זה תמה כדי לעמוד על אמיתת הדברים, ולהסיר את הספק שנולד לו.

הקב"ה נתן להם כיצד להכריע

ישוב נוסף לקושיה הנ"ל, יישוב הגאון רבי יחזקאל לנדא בעל נודע ביהודה בספרו ציון לנפש חיה על הש"ס [שם]:

הנה ישראל היו סבורים, שכאשר תסתיים בניית המשכן, יקימוהו מיד ותשרה השכינה בתוכו. וכן מובא באמת, שכאשר הסתיימה מלאכת המשכן, באו והתרעמו על משה ואמרו, הרי הסתיימה מלאכת המשכן וכל כליו ועדיין אין השכינה שורה. אולם הם לא ידעו, שאין הקב"ה רוצה להשרות שכינתו ביניהם, עד שיגיע החודש בו נולד יצחק, שהוא חודש ניסן.

והנה בפרשת תרומה מצינו, שהזכיר משה את המשכן בתחילה ובסוף וכלים באמצע, שהרי נאמר שם "ועשו לי מקדש, ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, ועשו ארון, ועשית שולחן, ועשית מזבח, ואת המשכן תעשה". ונראה, שאף שהקב"ה ידע שתסתיים בניית המשכן וכליו, עם כל זה לא יניח להקים את המשכן עד ניסן, וממילא לא שייכת טענת בצלאל "כלים שאני עושה להיכן אכניסם", ולכן נתן להם לבחור מה שירצו. ושוב בפרשת כי תשא, כשאמר הקב"ה למשה [לא, ב] "ראה קראתי בשם בצלאל", רמז לו הקב"ה שיעשה בצלאל את הסדר הזה, לפי שבצלאל יהיה סבור שתכף בגמר המלאכה יקימו את המשכן ויכניסו את הכלים, ולכן יתנהג כמנהג העולם, ומזה אנו למדים שעתיד בצלאל לעשות כן.

וכדי לפרסם את חכמתו של בצלאל, הפך משה את הסדר, ולא שינה בזה את מאמרו של הקב"ה, שהרי באמת נתן הקב"ה את הברירה מה להקדים, והכריע בצלאל לבנות משכן ואחר כלים.

האם כולם חייבים להשתתף בבניית המשכן?

הנה הסתפק הגאון רבי יקותיאל יהודה הלברשטם, האדמו"ר מצאנז ובעל שו"ת דברי יציב [חלק חו"מ סימן פח], האם הטיל הכתוב חיוב עשיית המשכן על כל אחד מישראל, ועושי המלאכה עשו בשליחות ישראל, או שמא המצווה היא, שכל אחד מישראל יהיה לו חלק בבניין המקדש, אולם עצם קיום המצווה מוטל על כללות הציבור. וספק זה ניתן גם להסתפק בלשון הרמב"ם [בית הבחירה פ"א הי"ב] שכתב "והכול חייבים לבנות ולסעוד בעצמם ובממונם".

והביא ראיה מדברי החתם סופר בפרשתנו, על הפסוק "ראו קרא ה' בצלאל", ואמרו חז"ל [ברכות נה.]. שאמר להם משה לישראל: הגון עליכם בצלאל, שיש לומר ששאל להם כאילו הברירה ביד כל אחד לעשות מלאכה, ואז יהיה בצלאל שלוחם כמותם. אולם אם ציווה הקב"ה שרק בצלאל יעשה, לא היו ראויים הם לעשות את המלאכה, ואם הם לא ראויים לא יכולים למנות שליח, ועל כן אמר 'ראו קרא' כאילו תלוי בדעתם. הנה מבואר בדבריו, שבניין המשכן והמקדש היה מדין שליחות של כל ישראל.

וכן ביאר אור החיים הקדוש על הפסוק [לט, לב] "ויעשו בני ישראל", והגם שלא עשו אלא בצלאל וחכמי לב, שלוחו של אדם כמותו וכאילו כל ישראל עשו. אולם בספורנו כתב, "ויעשו בני ישראל" - הפעולה כולה על שלימותה נעשתה ע"י כל ישראל, כי קצתם התנדבו ממון וקצתם עושי המלאכה.

היכן הכניסו את הכלים עד א' בניסן?

הגאון רבי אליעזר יהודה ולדנברג בעל שו"ת ציץ אליעזר [חלק יד סימן סב] ביאר את דברי הגמרא הנ"ל באופן הבא:

הנה הטור [או"ח סימן תרפד] הביא בשם הפסיקתא, שקוראים בחנוכה בפרשת הנשיאים, משום שנשלמה מלאכת המשכן בכ"ה כסלו. ועל כך הקשה הגאון בעל חתם סופר [שו"ת או"ח סימן קפח] בשם רבו הגאון רבי נתן אדלר, כיוון שהסתיימה מלאכת המשכן בכ"ה כסלו, ואז נאמר לו להקים את המשכן באחד לחודש הראשון, אם כן עדיין קשה להיכן יכניס את הכלים עד א' בניסן.

ויישב, שקודם משיחת הכלים היה יכול להכניס אותם לאיזה אוהל שרצה, אך כיוון שמן הסתם כסדר עשייתם כך סדר משיחתם, אם כן לאחר שנמשח הארון קודם למשכן קשה להיכן יכניסו אותו. אולם כיוון שעשו את המשכן תחילה, גם משחו אותו תחילה, ולכן לא קשה להיכן יכניסו את הכלים.

ולפי זה יש לומר, שמשה רבנו השיג באספקלריא המאירה של נבואתו, שלא יקימו את המשכן מיד עם גמר עשייתו ועשיית הכלים, ויצטרכו בין כך להחזיק בינתיים את הארון והכלים במקום כלשהוא. ולכן חשב בדעתו, שיש להקדים את עשיית הארון משום כבוד שמיים ומגודל קדושתו. ומה שהקדים הקב"ה את המשכן, היה רק בבחינת ובדרך מדרגות מן הקל אל הכבד, ובאופן זה יכשירו את מחשבותיהם עד שיגיעו את התכלית הרצויה.

אולם בצלאל, שהיה בבחינת בצל אל היית, השיג ברוח חכמתו עניין נוסף, שלפי הדין סדר משיחת הכלים כסדר עשייתם, ועל כן אם היו עושים קודם את הארון, היו צריכים גם למשוח אותו תחילה, ואז תתעורר השאלה להיכן אכניסם. ועל כן בהכרח היו צריכים להקדים את הקמת המשכן, כדי שתוקדם גם משיחתו לפני משיחת הארון, ואז הודה משה ואמר "שמא בצל אל היית".

וכאשר הרצה את הדברים הנ"ל לפני הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל, ראש ישיבת פורת יוסף, הוסיף על כך, שיש לומר שמשה רבנו חשב, שכוונת הקב"ה בציווי עשיית הארון והכלים היא על המשיחה, וזה גם מסתבר לומר, שמשה חשב שהציווי בעיקר הוא על גמר העשייה שהיא המשיחה, אולם ממידת כבוד הקדושה הוא להקדים את עשיית הארון. אך בצלאל השיג, שכסדר העשייה כך צריך להיות גם סדר המשיחה, ולכן יש להקדים את עשיית המשכן.

[עיי' שם בהמשך דבריו, שביאר כיצד הפך משה רבנו את הסדר שאמר לו הקב"ה, והביא את ביאורו של הראנ"ח בספרו אמרי שפר, והם בעצם דברי הגאון רבנו דוד מנרבונה בעל המכתם על מסכת ברכות].

מדוע ציווה אותם על איסור הוצאה בשבת?

"ויעבירו קול במחנה לאמר" [לו, ו]

הנה הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות בעל שו"ת בית אפרים [או"ח סימן כו], כתב בשם ספר דרך אנגיה, ששמע מפי הגאון בעל פני יהושע, מדוע רק עתה ציווה אותם משה רבנו על איסור הוצאה בשבת:

הנה למדו חז"ל [שבת צו:] מפסוק זה איסור הוצאה בשבת. והנה לאחר שהמלאכה הייתה דיים, והיינו שמן האדנים למשכן, שהיו בקע לגולגולת, ידעו שמספר בני ישראל הינם ששים ריבוא, ועל כן הכריז משה שלא יוציאו מרשות לרשות, כיוון שעתה התברר שיש שם דין רשות הרבים, ומעתה יובן סמיכות הפסוקים זה לזה. [אולם תמהו על חידוש זה, שהרי ששים ריבוא לומדים מדגלי מדבר ולא מתרומת האדנים].

אם דיים אינו הותר ואם הותר אינו דיים

"והמלאכה הייתה דיים והותר" [לו, ז]

הנה הקשה אור החיים הקדוש, שהם ב' דברים הופכיים, אם דיים אינו הותר ואם הותר אינו דיים. ויישב, שהשמיענו הכתוב חיבתם של בני ישראל לפני המקום, ואף שהביאו ישראל יותר מן השיעור הנצרך לבניית המשכן, מ"מ חש הקב"ה לכבוד כל איש שטרח והביא את תרומתו, ונתנם בבית ה' במלאכת המשכן. וזה ביאור הפסוק "והמלאכה" אשר ציווה ה' לעשות במשכן, הספיקה להיכנס בתוכה כל המלאכה שעשו בני ישראל, הגם "שהותר", פירוש שהיה יותר מהצריך, הספיק המקבל לקבל יותר משיעורו על ידי נס.

הגאון רבי חיים הכהן רפפורט בעל שו"ת מים חיים [קונטרס אוצרות חיים אות טו] יישב זאת באופן נוסף:

הנה ידוע, שכל דבר הנמנה הן במספר, הן במשקל והן במדידה, אפילו אם מרובה מאוד לאלפי אלפים, מ"מ ככלות המניין שייך לומר די. אולם בדבר שאינו נמנה בכלל, שהוא כחול אשר לא ייספר מרוב, לא שייך בו כלל.

והנה ההבאה למלאכת המשכן הייתה הכול במניין, ואמרו חז"ל [בבא מציעא מב:]:
 "אין הברכה שורה לא בדבר המנוי ולא בדבר השקול ולא בדבר המדוד". ולזה אמרה
 התורה "והמלאכה הייתה דיים", והיינו על מלאכת ההבאה, כלומר כל מה שהביאו
 היה הכול במניין, הן במספר, הן במשקל והן במדידה, ועל ידי זה היה שייך לומר על
 כל הבאה והבאה די, כיוון שהיה הכול במניין. ואם כן לפי דרך הטבע, אין הברכה
 מצויה במלאכת ההבאה, שהרי אין הברכה מצויה על דבר המנוי, מ"מ על ידי נס
 הייתה הברכה מצויה במלאכת ההבאה עד שבאה לידי "והותר".

ועל פי זה ביאר את הפסוק [מלאכי ג] "והריקותי לכם ברכה עד בלי די", ולכאורה
 קשה, מהי הברכה שתהיה בלי די, ומה שדרשו חז"ל [תענית י.]: עד שיבלו שפתותיכם
 מלומר די, זהו דרך דרש, אולם כפשוטו אין לו ביאור. ולפי הנ"ל יש לומר, שבכל דבר
 שיכול לבוא לידי מניין, ניתן לומר בו די כאשר כלה המניין הצריך, אך בדבר שיש בו
 ברכה בלי שיעור ומניין כלל, שהיא בתכלית המרובה, לא שייך בו די כלל כיוון שאין
 לו מספר כלל. ולזה אמרו "והריקותי לכם ברכה עד בלי די", והיינו שתהיה הברכה
 שלא יוכל לבוא לידי מספר כלל, ולא יהיה שייך לומר די.

מי עשה את שאר הכלים?

"ויעש בצלאל את הכלים" [לו, נו]

לכאורה צריך להבין מי עשה את כל הכלים שהוזכרו עד כאן. ועוד קשה, הרי את
 הארון בנו בצלאל, אהליאב וכל איש חכם לב, ואף שנקראת המלאכה על שמו,
 זאת משום שנתן נפשו על המלאכה יותר משאר חכמים, אם כן מדוע נקרא הארון
 והכלים על שמו יותר משאר המשכן עצמו והקרשים.

הגאון רבי שלמה הכהן, מו"ץ דוילנא ובעל שו"ת בנין שלמה [חלק א חידושי תורה]
 יישב קושיות אלו:

הנה באמת כל המעשה נקרא על שמו של משה רבנו, דכתיב בפרשת תרומה
 "ועשית", משום שעשו על פיו, ושלוחו של אדם כמותו. אולם הואיל ושינה בצלאל
 ממה שציווה אותו משה במעשה הארון והכלים, שהרי אמר לו משה לעשות את
 הארון תחילה, והוא עשה את המשכן תחילה, נקרא רק על שמו של בצלאל.

אולם שינוי זה היה רק בעשיית הארון ולא בעשיית המשכן, שהרי ודאי מי שאמר לשליח לעשות דבר בתאריך מסוים, והשליח הקדים לעשות את השליחות קודם תאריך זה, הרי זה לא נקרא שינוי. ולפיכך כתוב בעשיית המשכן, האוהל והקרשים "ויעש" בסתם, והיינו משה רבנו, ואף שבאמת עשה בצלאל, כיוון ששלוחו של אדם כמותו נקרא על שמו.

כיצד היה מותר להשתמש במראות הצובאות?

"במראות הצובאות" [לח, ח]

"בנות ישראל היו בידן מראות, שרואות בהן כשהן מתקשטות, ואף אותן לא עכבו מלהביא לנרבת המשכן, והיה מואס משה בהן, מפני שעשויים ליצר הרע, אמר לו הקב"ה 'קבל', כי אלו חביבים עלי מן הכול, שעל ידיהם העמידו הנשים צבאות רבות במצרים, כשהיו בעליהם יגעים בעבודת פרך, היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה ומאכילות אותם, ונוטלות המראות, וכל אחת רואה עצמה עם בעלה במראה, ומשדלתו בדברים, לומר אני נאה ממך, ומתוך כך מביאות לבעליהם לידי תאוה, ונוקקות להם, ומתעברות ויולדות שם, שנאמר 'תחת התפוח עוררתיך', וזה שנאמר 'במראות הצובאות' ונעשה הכיור מהם, שהוא לשום שלום בין איש לאשתו" [רש"י]

הנה בשו"ת חתם סופר [חלק או"ח סימן מב] נשאל בדבר נרות שהודלקו בבית עבודה זרה וכבו, אם לא הותכו פסק השולחן ערוך [או"ח סימן קנד סעיף יא] לאסור, אולם אם הותכו, האם מותר לעשות ממנו נר אחר, או שמא זה דומה למה שפסק השולחן ערוך [או"ח סימן יא סעיף ח] בדיני ציצית "המשתחוה לבהמה צמרה פסול לציצית", וביאר המגן אברהם, משום שחזותו מוכיח עליו שהוא עדיין צמר.

והנה מלשון השולחן ערוך [יו"ד סימן קלט סעיף יג] שכתב "נרות ושעווה של אלילים אסורים לנר מצווה, וכן תכשיטי הכוהנים כגון המעילים לא יתקן מהם טליתות של מצווה", משמע שאפילו אם יחתוך ויתפור באופן אחר ממה שהיה, מכל מקום זה לא נקרא שינוי כל כך ואסור אפילו לטלית. אולם בדין נרות כתב אסורים, אולם אם ישנה אותם ע"י התכה, פנים חדשות באו לכאן ומותר. וכן כתב בשו"ת חוות יאיר [סימן קסא] לחלק בין שינוי של תפירת כלים לשינוי ההתכה, ועל כן כתבו המפרשים שמשה רבנו לא רצה לקבל את המראות הצובאות, אך בכל זאת קיבל

חח ונזם וכומז המאוסים יותר, משום שהם הותכו, אך המראות לא הותכו. והוסיף לבאר, שאע"פ שכתב בשו"ת מהרי"ל [סימן קכא] "ואע"ג דנהוג עלמא לעשות מפה ופרוכת מבגדים ישנים, לאו מר בריה דרבינא חתים עליה", עם כל זה לא אסר בזה לגמרי, ואם כן טוב לעשות ממנה קדושה קלה.

אולם בשו"ת הב"ח [ישנות סימן יז] נשאל בדבר פרוכת, שנעשתה ממעיל ישן, שהיה מלבוש לאישה ידועה, ושמה של אישה זו חקוק על הפרוכת לזכר נשמתה והוא קרוע, אם מותר לעשות ממנה מפה על העמוד לפני הש"ץ. והשיב על כך, שלא עשו כהוגן לעשות פרוכת ממעיל שהשתמש בו הדיוט, ואין צריך לומר מלבוש אישה, שהרי אמרו חז"ל "האומר רחב רחב מיד נטמא", והיינו במכירה ויודעה ואפילו לאחר מיתתה, שהרי אם מדובר בחייה, פשוט שהוא הדין בכל אישה. ועוד ראייה מהמראות הצובאות שקיבל משה רבנו, ואם לא היה זאת על פי הדיבור לא היה מקבל, אולם בדיעבד ודאי שההקדש חל על הנדבה.

אולם הרמב"ן [לח, ח] כתב טעם אחר, שבנדבת המשכן התערבו הכומז עם הרבה כלים אחרים ונתבטלו, אולם המראות הצובאות נעשו בפני עצמם לכיור, ולכן לא רצה משה לקבלם. ומשמע מדבריו, שגם המראות הותכו ע"י האש ואין לחלק ביניהם.

וסיים הגאון בעל חתם סופר בסוף דבריו, שלפי משמעות השולחן ערוך ושו"ת חוות יאיר משמע שמותר, ואילו מדברי הרמב"ן אין הכרח לאיסור, ועל כן המקל לא הפסיד והמחמיר תבוא עליו ברכה.

פקודי

מהי הראיה מן המשכן שהקב"ה סלח לישראל?

"משכן העדות" [לח, כא]

"אמר רבי ישמעאל: זה סימן לכל באי עולם שיש סליחה לישראל, שנאמר 'משכן העדות', עדות הוא לכל באי עולם שהקב"ה נתרצה לישראל" [רבה נא, ד]

הגאון רבי נתן רונזנפלד בעל שו"ת מנחה קטנה [פתיחה מגישי מנחה] ביאר את דברי המדרש, וכיצד בניית המשכן מהווה ראיה למחילת חטא העגל:

הנה דברי המדרש הנ"ל, הם המשך למה שאמרו חז"ל "באלה הכעסתם אותי שאמרתם 'אלה אלוהיך ישראל', ובאלה התרציתי לכם שנאמר 'אלה פקודי המשכן'". ובאמת מובא במדרש איכה "רבי יצחק פתח: 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלוקיך בשמחה', ועבדת את אויביך. אילו זכיתם הייתם קוראים 'אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועד', עכשיו שלא זכיתם אתם קוראים 'על אלה אני בוכיה'".

והנה ישנם ב' הנהגות בהנהגת העולם: האחת - דרך הטבע, המזלות ומשטרי השמיים, והשנית - למעלה מן הטבע, בשידוד המערכות רק לישראל לבדם. והנה בעוד שההנהגה הראשונה היא מציאות בעולם, ההנהגה השנית אינה במציאות אלא לעת הצורך בלבד. ולכן הוציא הקב"ה את אברהם אבינו החוצה ואמר לו להביט השמימה, וכל הבטה היא מלמעלה למטה, והגביה אותו למעלה ממערכת השמיים, "ויאמר לו כה יהיה זרעך" כמוהו להכניע את כוח הטבע תחתם, וכמו שאמרו חז"ל

על הפסוק "החודש הזה לכם" - מסור הוא לכם, אמר רבי יצחק: משל למלך שהיו לו אוצרות, והיה מפתח לכל אחד בידו, וכיוון שעמד בנו על פרקו אמר: עד עכשיו היו מסורים בידי, מכאן ואילך הרי הם מסורים בידכם. רבי קריספדא בשם רבי יוחנן אמר: לשעבר 'אלה מועדי ה'', מכאן ואילך 'אשר תקראו אותם', אם קראתם אותם מועדי, ואם לאו אינם מועדי".

אולם בחטא העגל, בקשו הם להיכנס תחת ממשלת הטבע באמצעות כוחות משטרי השמיים, ואיוו לאלוהות הרבה, והיינו המזלות וצבא השמיים המתוארים בשם אלה. אך כאשר נדבו לבניית המשכן בלב שלם לשם ה' ולהשראת שכינתו במעשה ידיהם, רצו להכניס את כל כוחות הטבע המתוארים בשם אלה, תחת השראת שכינתו וממשלתו בלבד.

וכאשר נתרצה הקב"ה להשרות שכינתו בתוכם, לבל יהיו לשום מזל ומערכה עליהם, כי אם תחת ממשלתו לבד, ולתת את כוח הטבע בידם, בזה היה סימן לבל באי עולם שיש סליחה לישראל על עוון העגל. ולכן אמר "באלה הכעסתם אותי", והוא חטא העגל, ובאלה התרציתי לכם שנאמר "אלה פקודי המשכן", שכל הנהגות הטבע היו כנוסים תחת ממשלתו והשגחתו המיוחדת לישראל.

מה עניין חורבן הבית לכאן?

"אלה פקודי המשכן משכן העדות" [לח, כא]

"משכן משכן, רמז שנתמשכן ב' פעמים בעוונותיהם של ישראל" [רש"י]

לכאורה יש לדקדק, מדוע רמזה התורה עניין זה, כאן בנדבת המשכן, ולא רמזה זאת בתחילת עשיית המשכן.

הגאון רבי שמעון גרינפלד בעל חידושי זהב שבא [כאן] ביאר זאת:

הנה מובא במדרש [נא, ו] "למה עשה עמהם חשבון, הקדוש ברוך הוא יתברך שמו מאמינו שנאמר [במדבר יב] 'לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא'. ולמה אמר להם משה בואו ונעסוק במשכן ונחשב לפניכם, אלא ששמע משה ליצני ישראל מדברים מאחריו, שנאמר [שמות לג] 'והיה כבוא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח

האהל ודבר עם משה' והביטו אחרי משה, ומה היו אומרים? רבי יוחנן אמר: אשרי יולדתו של זה, ומה הוא רואה בו, כל ימיו הקדוש ברוך הוא מדבר עמו, כל ימיו הוא מושלם להקב"ה, זהו והביטו אחרי משה. רבי חמא אמר: היו אומרים חמי קדל [צוואר] דבריה דעמרם, וחבירו אומר לו אדם ששלט על מלאכת המשכן אין אתה מבקש שיהא עשיר, כששמע משה כך, אמר להם משה: חייכם נגמר המשכן אתן לכם חשבון, אמר להם בואו ונעשה חשבון, הוי ואלה פקודי המשכן".

והנה ידוע, שכל דבר שמתחילתו כולו טוב, אין בו שום צד תערובת חטא, ולכן אמרו חז"ל "כל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך", משום שלא היה בפרוטה זו שום צד של חלק רע, לא בפרוטה עצמה ולא מצד הנותן, שנתן אותה בעין טובה, ועל כן גם הנוטל אותה היה מתברך. ולכן כתב רש"י בפרשת תולדות "שהיו אומרים זבל פרידותיו של יצחק, ולא כספו וזהבו של אבימלך", משום שזבל פרידותיו של יצחק לא היה בו שום צד חלק רע.

ומטעם זה יש לומר, שהואיל ובתחילת בניית המשכן היו ליצני הדור חושדים במשה רבם, היה בזה חטא של חשד בכשרים והרהור אחר רבם, וזה גרם לחורבן הבית. ולכן נאמר פקודי המשכן משכן ב' פעמים, שבשביל הליצנים נחרב הבית.

חיסרון המשכן הוא עדות לבנייתו

"אלה פקודי המשכן משכן העדות" [לח, כא]

הגאון רבי יוסף דוד רובין בעל חידושי עצי הלבנון, ביאר בזה ביאור נפלא:

הנה מובא במסכת מכות [כד.]. וכבר היה רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכים בדרך, ושמעו קול המונה של רומי בריחוק מאה ועשרים מיל והתחילו בוכים ורבי עקיבא משחק. אמרו לו: מפני מה אתה משחק? אמר להם: ואתם מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: הללו כושיים שמשתחוים לעצבים ומקטרים לעבודת כוכבים יושבים בטח והשקט, ואנו בית הדום רגלי אלוהינו שרוף באש ולא נבכה. אמר להן: לכך אני מצחק, ומה לעוברי רצונו כך לעושי רצונו על אחת כמה וכמה. שוב פעם אחת היו עולים לירושלים, כיוון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם, כיוון שהגיעו להר הבית ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכים

ורבי עקיבא מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: מקום שכתוב בו "והזר הקרב יומת" ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה. אמר להן: לכך אני מצחק דכתיב "ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו", וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני, אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה. באוריה כתיב "לכן בגללכם ציון שדה תחרש", בזכריה כתיב "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם", עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. אמרו לו: 'עקיבא ניחמתנו עקיבא ניחמתנו'.

והנה פקודי הוא לשון חיסרון, על דרך "ולא נפקד ממנו איש", והיינו מזה שהמשכן חרוב, זה "משכן העדות", זה עצמו עדות, שהמשכן ייבנה במהרה בימינו, "אשר פוקד על פי משה", שלעתיד ייבנה מקדש של אש ע"י משה רבנו.

האם הגבאים צריכים לתת חשבון?

"אשר פוקד על פי משה" [לח, כא]

הנה כתב הרמ"א [יו"ד סימן רנז סעיף ב]: "ומכל מקום כדי שיהיו נקיים מה' ומישראל, טוב להם לתת חשבון. וכל זה בגבאים הכשרים, אבל מי שאינו כשר או שנתמנה באלמות וחזקה, צריך לתת חשבון, והוא הדין בכל ממונים על הציבור. וכשרוצים הציבור יכולים לסלק הגבאי ולמנות אחר, ואין כאן משום חשד והוא הדין שאר ממונים".

וכתב בביאור הגר"א [סק"א], שהמקור לדברי הרמ"א, הוא מדברי המדרש רבה [נא, א] "איש אמונות" זה משה, שנעשה גזבר על מלאכת המשכן. שנו רבותינו: אין ממנין שררה על הצבור בממון פחות משנים, והרי אתה מוצא שהיה משה גזבר לעצמו, וכאן אתה אומר אין ממנין פחות משנים, אלא אף על פי שהיה משה גזבר לעצמו הוא קורא לאחרים ומחשב על ידיהם, שנאמר "אלה פקודי המשכן", אשר פקד משה אין כתיב כאן, אלא אשר פוקד ע"פ משה, ע"י משה ביד איתמר.

וכן כתב הב"ח [שם], שאע"פ שגבאי הצדקה הכשרים אין מדקדקים אחריהם, אפילו הכי, טוב שיתנו חשבון כמו שמצינו במשה רבנו, שנתן חשבון מנדבות המשכן, כמו שנאמר "אלה פקודי המשכן".

מהי הברכה שברך אותם משה?

"ויברך אותם משה" [לט, מג]

"מה היא הברכה שברכן? אמר להם: יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם. רבי מאיר אומר: כך ברכן 'ה' אלוהי אבותיכם יוסף עליכם', אמר להם: כשם שנתעסקתם במלאכת המשכן ושרתה השכינה במעשה ידיכם, כן תזכו ותבנו לפניו בית הבחירה ותשרה שכינה במעשה ידיכם" [ילקוט רמז תיד]

בשו"ת זכרון יצחק [פקודי אות ג] ביאר במה נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה:

הנה לכאורה יש להבין, מה היה הצורך בברכת משה רבנו לדעת תנא קמא [שהוא רבי יהודה] "שתשרה שכינה במעשה ידיכם", והרי כבר הבטיח הקב"ה "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". אך אם נאמר, שציווי מלאכת המשכן מפי הקב"ה למשה היה קודם חטא העגל, ולאחר שנתרצה הקב"ה למשה ואמר "פני ילכו והניחותי לך", ידע משה כי מלאכת המשכן במקומה עומדת, ולכך ציווה לישראל על המשכן, ועל כן ביקש רחמים לאחר בניית המשכן, שישרה ה' שכינתו במשכן. אולם לדעת רש"י, שציווי מלאכת המשכן היה לאחר חטא העגל, שוב לכאורה לא היה צריך משה לברכם.

והנה נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה [ב"ב יד.]. היכן היה מונח ספר תורה במשכן: לדעת רבי מאיר ספר התורה היה מונח בתוך הארון, ולדעת רבי יהודה ספר התורה היה מונח לצד הארון. והנה כתב רש"י על הפסוק "ונתת אל הארון את העדות" - כמו בארון. והנה לדעה זו קשה, כיצד נאמר "אל הארון" והיינו בתוכו. וצריך לומר, שהעדות והיינו הלוחות, היו מונחים תוך הארון, ולכך כתוב בהם אל הארון. ואם כן קשה, מדוע נאמר "אשר אתן אליך", והרי ציווי עשיית המשכן היה למחרת יום הכיפורים, ובזמן זה כבר ניתנו הלוחות, ומדוע נאמר אתן בלשון עתיד. וצריך לומר, שלדעת רבי יהודה ציווי המשכן היה קודם חטא העגל, ועדיין לא ניתנו הלוחות למשה, ולכן

נאמר אתן בלשון עתיד. אולם לדעת רבי מאיר שהספר תורה היה מונח תוך הארון, יש לומר שציווי המשכן היה ביום הכיפורים, ואז כבר היו הלוחות בידו, ומה שכתוב "את העדות אשר אתן אליך", היינו התורה שעדיין לא ניתנה.

ועתה יובנו במה נחלקו התנאים: רבי יהודה סובר, שציווי המשכן היה קודם חטא העגל, ואם כן היה מקום לומר, שלאחר חטא העגל לא ישרה הקב"ה שכינתו במשכן, ועל כן בירך אותם משה, שישרה הקב"ה את שכינתו במעשה ידיהם. אולם לדעת רבי מאיר, יש לומר שנצטוו משה על המשכן ביום הכיפורים, ואם כן לא היה צריך משה לברכם בברכה זו, ועל כן אמר "כשם שנתעסקתם במלאכת המשכן וכו', כן תזכו ותבנו לפניו בית הבחירה".

כיצד בנו את המשכן בשבת?

"הוקם המשכן" [מ, יז]

"שלא היו יכולים להקימו, ולפי שלא עשה משה שום מלאכה במשכן, הניח לו הקב"ה הקמתו, שלא היה יכול להקימו שום אדם, מחמת כובד הקרשים שאין כוח באדם לזוקפן, ומשה העמידו. אמר משה לפני הקב"ה, איך אפשר הקמתו על ידי אדם, אמר לו עסוק אתה בידך, נראה כמקימו והוא נוקף וקם מאליו, וזה שנאמר הוקם המשכן, הוקם מאליו" [רש"י לט, לג]

על כך הקשה הגאון רבי יצחק אייזיק חבר בעל שו"ת בנין עולם [או"ח סימן יא], כיצד בנה משה את המשכן במשך שבעה ימים, והרי סמך מלאכת המשכן לשבת, לומר לך שאין מלאכת המשכן דוחה שבת.

וכתב ליישב, שמכאן יש ראייה, שאם עשוי הבניין להיסתר באותו יום עצמו לא נקרא בניין, וסתירתו לא נקראת סתירה. והקמת וסתירת הבניין הותרה מגזירת הכתוב, והייתה הוראת שעה כמו הקרבת הקרבנות, שהיו מקריבים בשבת אע"פ שלא היה חובת היום.

אולם הגאון רבי מנשה קליין, האדמו"ר מאונגוואר ובעל שו"ת משנה הלכות [חלק טו סימן קכא], ביאר זאת על פי המדרש [תנחומא פקודי יא], שבני ישראל לא היו יכולים להקים את המשכן, שהיו הקרשים קשים וכבדים מאד. ולפי שהיה משה

מצטער על שלא היה לו חלק במשכן, נתן לו הקדוש ברוך הוא חלק שהוא יקים את המשכן. ואמר משה כי כבד מאד, אמר לו הקדוש ברוך הוא, שים את ידך ותקים המשכן ממילא, וכן עשה כל שמנת ימי המילואים. נמצא שגם בשבת מותר להקים, כיון שחכמה יתירה היא, שרק משה יכול ולא כלל ישראל, ושפיר לא מקרי מלאכה לעניין שבת, והרי זה בנין והקמת המשכן אפילו בשבת בהיתר.

ולפי זה, יישב את קושיית המפרשים על המדרש, שביום שמת משה כתב י"ג ספרי תורה, אחת נתן לשבטו וי"ב ספרי תורה לשאר שבטי ישראל, וכיוון שהיה זה בשבת, קשה כיצד כתב בשבת, ועל כן תרץ הרא"ש [פרק ערבי פסחים] שהיה זה בערב שבת. אולם לפי דברינו יובן, שהרי לכתוב י"ג ספרי תורה ביום אחד אי אפשר, לא במציאות ולא בדרך הטבע, וכמו שמובא במסכת בבא בתרא [יד.], שאמרו חכמים לרב המנונא "כתב רבי אמי ארבע מאות ספרי תורה", ואמר להם, שאולי הוא כתב רק את הפסוק "תורה ציווה לנו משה", ומשמע שדבר זה לא ייתכן. אולם שאני משה רבנו, שהייתה בו חכמה יתרה והספיק לעשות זאת ביום אחד, ואם זו חכמה יתרה אין בה איסור מלאכת שבת.

